

KRE-DIT

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

VI. évfolyam (2023) / 2. szám

Fájó szívvel búcsúszik Hóvári János tanár úrtól a KRE-Dit szerkesztősége. A most megjelenő szám az ő emlékének szól, hogy ha testben már nem is, de lélekben örökké velünk maradjon. Isten nyugosztalja a tanár urat!

*A KRE-DIt
szerkesztősége*

VI. évfolyam (2023) / 2. szám

KRE-DIT

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Segesdi Gergő

Szerkesztők:

*Csanádi Viktor, Jeki Gabriella, Lukácsi Dániel Csaba,
Pető-Veres Kata, Timári Krisztián Attila, Tóth-Gyóllai Dániel*

Aktuális szám lektorai:

*Dr. habil. Bertalan Péter Tamás, Prof. Dr. habil. Cservák Csaba,
Dr. Farkas György Tamás, Prof. Dr. Szávai Ferenc,
Sztójka Szabina, Veres Violetta*

K R E

Károli Gáspár Református Egyetem

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary

Doktorandusz Önkormányzat | Union of the PhD Students of the Károli Gáspár University of the Reformed Church

OM azonosító: FI 44189

A folyóiratot a **Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata** adja ki.

Székhely: **1088 Budapest, Reviczky utca 4.**

Iroda: **1146 Budapest, Dózsa György út 25-27.**

A kiadásért és a szerkesztésért felelős: **Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzat**

A KRE-DIt ISSN száma: **ISSN 2630-8711**

A szerkesztők nem feltétlenül értenek egyet minden esetben az oldalon vagy a kötetekben megjelenő írásokkal, az általuk képviselt véleményekkel. Az oldalon és a kötetekben megjelenő tanulmányok a szerzők tulajdonát képezik, azokat csak eredeti formájukban (URL hivatkozás, illetve letölthető PDF fájl), csak a szerző és a szerkesztőség engedélyével szabad terjeszteni. Idézni csak a forrás (szerző, cím, URL-elérés/oldalszám) szakszerű és pontos megjelölésével lehetséges.

Szerkesztői bizottság

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba PhD

egyetemi tanár, KRE-ÁJK Alkotmányjogi Tanszék vezetője, jogtudományi lektor,
a szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Farkas György Tamás PhD LL.M.

egyetemi adjunktus, jogtudományi lektor

Prof. Dr. Hermann Róbert DSc

egyetemi tanár, KRE-TDI vezetője, történelemtudományi lektor

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc

egyetemi tanár, történelemtudományi lektor

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás PhD

egyetemi docens, történelemtudományi lektor

Dr. László Emőke PhD

KRE-TFK Hit és Erkölcstani Tanszék vezetője, a KRE-HTK oktatója, hittudományi lektor

Szerkesztőség

Jeki Gabriella (jeki.gabriella[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (történelemtudomány)

Segesdi Gergő (segesdi.gergo[kukac]kre[pont]hu)

főszerkesztő (történelemtudomány)

Pető-Veres Kata (peto-veres.kata[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (hittudomány)

Tóth-Gyóllai Dániel (toth-gyollai.daniel[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (hittudomány)

Lukácsi Dániel Csaba (lukacsi.daniel[kukac]kre[pont]hu)

szerkesztő (jogtudomány)

Timári Krisztián Attila szerkesztő (történelemtudomány)

Csanádi Viktor (csanadi.viktor[kukac]kre[pont]hu)

főszerkesztő helyettes

Elérhetőségek:

Jogtudomány – jogtudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

Történelemtudomány – tortenelemtudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

Hittudomány – hittudomany (kukac) kre-dit (pont) hu

TARTALOMJEGYZÉK

EMLÉKEZÉS HÓVÁRI JÁNOSRA	1
<i>Steiner-Farkas Júlia Eszter: EMLÉKBESZÉD KISKORPÁDI MEGEMLÉKEZÉSRE</i>	2
HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	4
<i>Remonda Rofaiel: ETHICAL AND BIBLICAL REFLECTIONS ON REFUGEE AND MINORITY ISSUES – Global and Egyptian Perspectives</i>	5
JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	11
<i>Cservák Csaba: CHAPTERS FROM THE LEGAL HISTORY OF POPULAR REPRESENTATION</i>	12
<i>Cservák Csaba: THE HISTORICAL CONSTITUTION – A kind of unique legitimacy and a particular division of powers</i>	22
<i>Farkas György Tamás: A KISEBBSÉGEK PARLAMENTI REPREZENTÁCIÓJÁT ELŐSEGÍTŐ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI SZABÁLYOK CSOPORTOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZ AKTÍV ÉS PASSZÍV VÁLASZTÓJOG ALAPJÁN</i>	29
<i>Holló Róbert: AZ INDIÁN IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS – Óslakos törzsi bíróságok az Egyesült Államokban</i>	38
<i>Horváth László: THE MAIN ISSUES OF BOSNIA-HERZEGOVINA’S ELECTORAL SYSTEM – Can the challenge be overcome?</i>	50
<i>Keskeny Dávid: COMMERCIAL PRACTICES IN CONSUMER PROTECTION</i>	56
<i>Lajos Edina: AZ EUTANÁZIA RÖVID ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI TÖRTÉNETE HAZÁNKBAN</i>	67
<i>Lajos Edina: MŰHELYTANULMÁNY A KÖZJOG ÉS MAGÁNJOG TAPASZTALATAINAK EGYMÁSRA GYAKOROLHATÓ HATÁSÁRÓL</i>	76
<i>Ouk Varinic: A TISZTESSÉGES ELJÁRÁS SZEREPE ÉS AZ ELJÁRÁSI ALAPJOGOK JELENTŐSÉGE A MAGYAR JOGBAN</i>	86
<i>Ronga Adrienn: AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG, MINT ÁLTALÁNOS SZEMÉLYISÉGI JOG ÉS A KÍNZÁS TILALMA</i>	116
<i>Szűcs Dániel: AZ EMBERKERESKEDELEM TÖRTÉNELMI GYÖKEREINEK VIZSGÁLATA, AVAGY A RABSZOLGÁK HELYZETE AZ ÓKORI RÓMÁBAN</i>	127
<i>Töreki Milán: A PÉNZ FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEI, VALAMINT AZ ÁLLAMMAL ÉS A KÖZIGAZGATÁSSAL VALÓ KAPCSOLATA</i>	141
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	164
<i>Mérés Anna – Pálházy Ferenc: SZOLNOK ADÓZÓ TÁRSADALMA ÉS AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS</i>	165

<i>Papp Ádám: A KLEBELSBERGI NEONACIONALIZMUS KATOLIKUS SAJTÓRECEPCIÓJÁRÓL A KATOLIKUS SZEMLE CIKKEINEK TÜKRÉBEN</i>	192
<i>Purcsi Adrienn – Berta Kristóf: „TUDJA MILYEN NAGY TEMETÉSEM LENNE, HA MEGHALNÉK?” – Adalékok Szabó Dezső József körüti emléktáblájának elhelyezéséhez</i>	209
<i>Timári Krisztián Attila: EGY LELKES JOZEFINISTA MUNKÁSSÁGA – Johann Michael Schweighofer és az utolsó törökellenes háború</i>	218
<i>Vendriczki Róbert: NAGYFÜGEDI KRÓNICA – Szülőfalum társadalma és gazdasága a hosszú 19. században</i>	234
<i>Zmák Tamás: BURJÁN KÁROLY ÉS MIKLÓSSY ISTVÁN SZABADKÖMŰVESELLENES PUBLICISZTIKÁJA</i>	271
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ESSZÉK	297
<i>Pétsy Zsolt Balázs: DZERZSINSZKIJ ÖRÖKSÉGE</i>	298
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZÍÓK	301
<i>Farkas Péter: BENCSIK PÉTER: DEMARKÁCIÓS VONALTÓL ÁLLAMHATÁRIG. A HATÁR MENTI TÁRSADALOM ÉS KONFLIKTUSAI AZ 1920-AS ÉVEKBEN</i>	302
ABSZTRAKTOK	308
ABSTRACTS	323
SZERZŐINK	338

EMLÉKEZÉS HÓVÁRI JÁNOSRA

Steiner-Farkas Júlia Eszter

EMLÉKBESZÉD KISKORPÁDI MEGEMLÉKEZÉSRE

Tisztelt Gyászoló Család!

Tisztelt Búcsúzó Közösség!

Hóvári János hallgatóinak életében különleges szerepet töltött be. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, mint hogy nem Tanár úrnak, Professzor úrnak, hanem az ő kiemelt kérésére Jánosnak, magunk között pedig Mesterünknek szólítottuk.

Ez a megszólítás mindent magában foglalt, tartalmával együtt tökéletesen illett is rá.

Valamennyi, szándékában tiszta hallgatójának előítélet-mentesen bizalmat szavazott, megadva ezzel a lehetőséget arra, hogy magukból a legjobbat hozhassák ki. Őszinte szeretettel támogatta és terelgette útjukon tanítványait, akik előtt sokszor ő maga nyitott ajtót lehetőségeikre.

Tette mindezt egy nagyobb jó érdekében, amelynek ő maga elkötelezettje volt, de irányunkban is ezt az elvárást támasztotta, és azt a műhelyünkben a közösségformálás kisebb-nagyobb buktatóin keresztül gyakoroltatta velünk.

Sokunkat ráébresztett, hogy tanulmányaink célja nem csupán az egyén gyakran önző gyarapítása kell hogy legyen, hanem a társadalom, a magyar nemzet szolgálata – bárhol a világban – a rendelkezésünkre álló teljes fegyvertárunkkal. Miként ezt Ő maga is tette.

Ebben a szellemiségben indította útjára egyetemünkön a Falusi Nyári Egyetem címet viselő kirándulássorozatot, melynek első helyszínéül - mi sem természetesebb - szülőfaluját, Kiskorpádot választotta.

Olyan visszatérés volt ez számára, amely őszinte gyermeki lelkesedéssel töltötte el, és ami még a sok-sok éve járatlan erdei utak felkutatása és járhatóvá tétele, a Kapos eredetének keresése és az olyan váratlan természeti csapások közepette is kitartott, mint a kövek módjára záporozó, hirtelen ránk zúduló jégeső.

Ahogy egyéb cselekedeteiben, úgy ebben sem az önzés vezérelte.

Alkalmat és lehetőséget vágyott teremteni a vidék és a város közelítésére, melynek mindig kiváló témájául szolgáltak a jelentős történelmi események, melyek egyaránt zajlottak a városokban és vidéken is. Ezek emlékét pedig őriznünk kell és tovább adnunk az újabb generációknak. A feladat jelenleg mentoraink vállán nyugszik, a jövőben pedig a mi örökségünké és ezáltal kötelességünké is válik.

Örökségének része tehát az is, ami a mindenkori magyar értelmiség felelőssége, illetve mindannyiunk kötelessége, a vidék és a város kapcsolatának felelevenítése, megújítása és szakadatlan megőrzése.

Ne tévesszük hát szem elől az utat, amit megtisztított előttünk, vezessen akár még ismeretlen tájakra, vagy a már ismerős baráti arcok közé.

HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Remonda Rofaiel

ETHICAL AND BIBLICAL REFLECTIONS ON REFUGEE AND MINORITY ISSUES

Global and Egyptian Perspectives

OVERVIEW OF THE REFUGEE AND MINORITY ISSUES

Refugees and religious minority groups face unique challenges and are vulnerable on a global scale. Refugees, forced to flee their homes due to conflict, persecution, or violence, often encounter additional difficulties when they belong to religious minority groups. These individuals not only experience the hardships of displacement but also grapple with religious discrimination, intolerance, and the threat of violence based on their beliefs¹. They may face barriers in accessing humanitarian aid, protection, and asylum, leaving them particularly vulnerable to further marginalization and exclusion. Some of these groups, for example, but not limited to Black Americans², Roma people in Hungary³, Ukrainian refugees⁴, and Christians in Egypt.

It is essential to acknowledge and address the specific needs and rights of these groups, ensuring their safety, dignity, and freedom of religion or belief.

By narrowing down the context to Egypt, there are about 410,000 refugees and asylum-seekers from 59 different countries. The largest number of refugees in Egypt are from Sudan, followed by Syrians. Other significant countries of origin include South Sudan, Eritrea, Ethiopia, Yemen, Somalia, and Iraq. When it comes to marginalized groups, we have two categories to look at, one is ethnic and the other is religious.

The stories of the Nubians and the Amazigh as ethnic groups in Egypt are narratives of resilience, determination, and cultural pride. Despite being labeled as outcasts, these communities have persisted in their efforts to preserve their heritage and reclaim their rightful place in the world. Their struggles serve as a reminder of the importance of recognizing and respecting the diverse cultural harmony of our global society.

¹ <https://opendoors.org> (Accessed: 30th of november, 2023).

² Cone, James H.: *God of the Oppressed*, New York, Maryknoll, Orbis Books, 1997, 16.

³ Sztójka Szabina: *"A Way Towards a Roma Theology: Using Black Theology of Liberation as a Source"*, Master's thesis, Columbia Theological Seminary, 2018.

⁴ <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed: 30th of november, 2023).

The religious situation in Egypt is characterized by the presence of a significant Christian minority, primarily Coptic Christians⁵. The Coptic Orthodox Church is the largest Christian denomination in Egypt, representing the majority of Christians in the country. It has a rich history and a strong presence in Egyptian society. The head of the Coptic Orthodox Church is the Pope of Alexandria⁶, who serves as the spiritual leader of the Coptic Christian community.

Overall, while figures like Martin Luther King Jr.⁷ played a significant role in defending the civil rights of Black Americans, we still need many more examples like King to advocate for a life of dignity for those who are treated as second-class citizens. This requires concerted efforts from governments, international organizations, and civil society to provide adequate support, protection, and inclusive policies that guarantee the rights and well-being of these individuals, fostering an environment of respect, tolerance, equality, and religious freedom for all.

IMPORTANCE OF ETHICAL AND BIBLICAL PERSPECTIVES

The ethical and biblical perspectives play a crucial role in addressing the challenges faced by the outcast. Here are some key reasons why these perspectives are important:

1. Human Dignity: Ethical and biblical perspectives emphasize the inherent worth and dignity of every human being. Refugees, who have been forced to leave their homes and face numerous challenges, often experience a loss of dignity. Ethical and biblical frameworks remind us of the importance of upholding the dignity of refugees, treating them with respect, and recognizing their rights as individuals created in the image of God⁸.

2. Compassion and Empathy: Both ethical and biblical perspectives call for compassion and empathy towards those suffering. Understanding the experiences and hardships of refugees through an ethical and biblical lens helps foster empathy and a deep sense of compassion. As the Christian philosopher, Henri Nouwen says: "Compassion asks us to go where it hurts, to enter into places of pain, to share in brokenness, fear, confusion, and anguish"⁹. This empathy

⁵ <https://minorityrights.org/minorities/copts/> (Accessed: 30th of november, 2023).

⁶ <https://copticorthodox.church/en/> (Accessed: 30th of november, 2023).

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=9ppTiyxFSs0> (Accessed: 30th of november, 2023).

⁸ "So God created mankind in his own image, in the image of God he created them; male and female he created them." – Genesis 1:27 (NIV)

⁹ Henri Nouwen, a Catholic theologian and writer, emphasizes the transformative power of compassion. He calls for a deep engagement with the suffering of others, encouraging us to empathize and stand in solidarity with those who are hurting. This quote emphasizes the importance of entering into the experiences of others, sharing in their pain, and embracing our shared humanity through acts of compassion and empathy.

drives individuals and communities to take action, provide support, and advocate for the rights and well-being of refugees.

3. Justice and Fairness: Ethical and biblical perspectives emphasize the principles of justice and fairness. They call for addressing the root causes of displacement, advocating for just policies, and ensuring equal treatment and opportunities for refugees. These perspectives challenge societal structures and systems that perpetuate marginalization and discrimination, urging individuals and communities to work towards a more just and equitable society for refugees and “peace, dignity, and equality on a healthy planet”¹⁰.

Migration, refugees, and minority experiences are recurring themes in the Bible, highlighting the importance of understanding these narratives for contemporary Christian ministry. This section provides three significant biblical examples of migration, refugees, and minorities: the Exodus, the Exile, and Jesus as a refugee. By examining these narratives, we can draw lessons that can inform and inspire Christian ministry in addressing the challenges faced by displaced individuals and marginalized communities.

- The Exodus: Lessons from the Israelites' journey and liberation from Egypt.

The Exodus narrative recounts the Israelites' liberation from slavery in Egypt and their subsequent journey to the Promised Land.

- The Exile: The Babylonian captivity and the experiences of the Jewish people.

The Exile refers to the period when the Jewish people were forced into captivity and relocated to Babylon.

In both stories, we can see closely the experiences of displacement and marginalization faced by the Israelites as a displaced and marginalized community, and the exiled community in a foreign land. These experiences include the hardships of the wilderness journey, loss of homeland, cultural assimilation pressures, the struggle to maintain their faith and identity, and their struggle for belonging.

- Jesus as a Refugee: Examining the flight to Egypt.

The flight to Egypt by Jesus and his family is a lesser-known but significant example of refugee experiences in the Bible. Jesus' family were seeking refuge in Egypt to escape

¹⁰ The slogan of the UN. <https://www.un.org/en/> (Accessed: 30th of november, 2023).

persecution with all their vulnerability, challenges, and difficulties, which are the basics faced by any refugee group.

IMPLICATIONS FOR CHRISTIAN MINISTRY

The implications for Christian ministry can be explored by considering Jesus' identification as a refugee and drawing insights from the Exodus and Exile narratives. By examining these narratives, we can gain a deeper understanding of the challenges faced by refugees and the call to minister to them.

When we think of Jesus' experience as a refugee, we need to emphasize the importance of fostering compassion, hospitality, and advocacy in ministry to refugees and marginalized communities, recognizing the inherent worth and dignity of every individual, and highlighting the need for compassion, empathy, and support. Jesus' experience as a refugee in Egypt after his birth (Matthew 2:13-15) demonstrates his identification with vulnerable and displaced individuals. This calls Christian ministries to stand in solidarity with refugees, recognizing their humanity, and advocating for their rights and well-being.

The Exodus and Exile narratives highlight God's concern for justice and liberation. Therefore, in my view, Christian ministry should involve advocating for the rights and dignity of refugees, addressing systemic issues that contribute to displacement, and working towards just and equitable policies. We also should emphasize the importance of advocating for the rights and well-being of minorities, providing practical support and resources, and journeying alongside them in their search for freedom, a place to call home, and the call to work towards justice and restoration.

The good news is that Christian organizations globally have been actively engaged in efforts to assist minorities, refugees, and marginalized groups¹¹. These organizations recognize the biblical mandate to love and serve others, especially those in need. They provide essential humanitarian aid¹², including food, shelter, healthcare, and education¹³, to displaced individuals

¹¹ Faces of Hope Foundation serves people affected by interpersonal violence. <https://www.facesofhopevictimcenter.org/the-center/> (Accessed: 30th of november, 2023).

¹² Caritas is a Catholic organization, works in the field of medical aid, such as providing free medical examinations. <https://www.caritas.org/> (Accessed: 30th of november, 2023).

¹³ Evangelical Theological Seminary in Cairo (ETSC) grants a scholarship for many Sudanese students for theological education. <https://www.etsc.org> (Accessed: 30th of november, 2023).

and communities. Through their various initiatives, Christian organizations strive to create a more inclusive and compassionate society, reflecting the teachings of Jesus and embodying the principles of love, justice, and solidarity.

However, the world still requires additional assistance and support, echoing the words of Jesus who said, "The harvest is plentiful, but the workers are few." Matthew 9:37-38.

CONCLUSION

In conclusion, the exploration of refugee and minority issues in both the global and Egyptian contexts highlights the pressing need for attention and action. The significance of ethical and biblical perspectives cannot be overstated, as they provide a solid foundation for understanding and addressing these challenges. By drawing from ethical principles and biblical examples, we recognize the inherent value and dignity of all individuals, particularly those who are marginalized and displaced. The implications for Christian ministry are profound, as they call us to embody compassion, justice, and solidarity. Christian organizations and individuals worldwide have a vital role to play in providing assistance, advocating for systemic change, and working towards the well-being and inclusion of refugees and minority groups. By embracing these implications, we can actively contribute to building a more just, compassionate, and inclusive society, fulfilling the call to love our neighbors as ourselves.

BIBLIOGRAPHY

CONE, James H.: *God of the Oppressed*, New York, Maryknoll, Orbis Books, 1997.

SZTOJKA Szabina: "A Way Towards a Roma Theology: Using Black Theology of Liberation as a Source", Master's thesis, Columbia Theological Seminary, 2018.

Online Sources

<https://copticorthodox.church/en/>

<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

<https://minorityrights.org/minorities/copts/>

<https://opendoors.org>

<https://www.caritas.org>

<https://www.etsc.org>

<https://www.facesofhopevictimcenter.org/the-center/>

<https://www.un.org/en/>

<https://www.youtube.com/watch?v=9ppTiyxFSs0>

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Cservák Csaba

CHAPTERS FROM THE LEGAL HISTORY OF POPULAR REPRESENTATION

PREFACE

There exist a number of well-known and widely employed electoral systems. The most defining principle of plurality systems is individual competition between candidates. Such systems can be broken down into two different types: the relative- and absolute majority vote. The latter of these requires more than half of all votes cast in any given constituency in order for a mandate to be won. In proportional voting systems, citizens cast their ballots on party-lists instead, while mixed systems simultaneously encompass the aforementioned characteristics.¹

Let us take a look at more specific categories now, as they are found in both theory and practice.

Relative majority possesses centuries-old roots in Britain, although naturally, as a modern voting system, it took shape only upon the establishment of civil society. It is a highly disproportional system – even more so before 1832 –, with the geographic size and population count of districts both presenting great fluctuation *vis-à-vis* each other. In addition, representatives were elected by open voting.

Absolute majority electoral systems were created during the second half of the nineteenth century to remedy the shortcomings of the relative majority vote. (Refer to the chapter on voting systems, including the issues of wasted vote and ‘Condorcet winners’; a method named after Nicolas de Condorcet, French mathematician who lived between 1743 and 1794.) According to *Borda* (1733-1799),² objectivity and justice would be best served if voters were allowed to rank all of a district’s candidates in their order of preference, with such an order determining the winner after the appropriate calculations. Given the sheer number of candidates, this method, itself never tested at parliamentary elections, might appear difficult to implement; however, it lends great importance to secondary votes, potentially bringing about a ‘just’ form of popular representation based on compromise. The *alternative vote*³ particular to Australia since 1919 stands on a similar principal footing, also requiring the ranking of candidates.⁴ If the

¹ Dezső Márta: *Képviselőt és választás a parlamenti jogban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998, 35. (Hungarian)

² Dezső: *Képviselőt és választás*, 41.

³ Also known, particularly in the United States, as *instant-runoff voting*, developed by US architect William Robert Ware around 1870.

⁴ Interestingly, the matter of prioritisation never truly emerged in party-list voting systems. The author perceives its significance in two ways. First, the secondary preference of voters could come into play in case a party would prove unable to pass the parliamentary threshold by primary votes alone. Second, if, by one of the existing vote

primary preferences fail to yield an absolute winner, the secondary preferences on the ballots cast for the least popular candidate are added to the primary votes, repeated, if necessary, by tertiary and lesser preferences until such time that the first candidate passes the fifty percent mark.⁵ (This method bears a certain resemblance to the single transferable vote, distinguished, however, by its lack of proportionality, since alternative voting only awards a single mandate per district.)

It must be highlighted that in theory, alternative voting is more just than absolute majority methods, because the latter only take into account secondary preferences on the two (or more) candidates already having passed into the second round via primary preference votes. By contrast, alternative voting allows for the weighing of *all* preferences, including tertiary or even more distant expressions of support. (*Ad absurdum*, in an absolute-simple majority system, similar to the one previously employed in Hungary, a less rejected candidate eventually claiming victory through secondary and tertiary votes would not even have made it to the second round with just fifteen percent of primary votes!)

What this would mean is that a reserved and less maverick candidate hated by fewer voters than the frontrunners would not even get to the second round in an absolute majority system, even though such a candidate, given all the secondary and tertiary votes received, would be the overall most popular choice.⁶ This ties in well with the argument that a government is not only the government of the voters actively electing it, but of all citizens of the country. Therefore, other than its popularity, its *unpopularity* is also a relevant factor.

TYPES OF ABSOLUTE MAJORITY VOTING

The aforementioned absolute majority voting systems can be placed into two categories. In one of these, the first and the second place candidate from the first round are entitled to run in the second round, requiring fifty percent of votes plus one to gain a mandate. This method is known as the *absolute-absolute majority* system, restricted, for the most part, to direct presidential elections. Under the rules of *absolute-simple majority*, acquiring a simple majority in the second

distribution methods (the highest average method in particular), two parties would enter a tie, preference could be given to the party with more secondary votes.

⁵ In case no one managed to acquire the absolute majority of primary preferences, the process continues with the candidate possessing the least amount of ballots dropping out, their votes collected into bundles, this time with the secondary preferences in mind, adding these bundles to the ballots of remaining candidates. In the event that an absolute majority winner is still not found, the next-to-last candidate's vote-bundles are similarly distributed among remaining candidates, and so on and so forth until somebody reaches the absolute majority threshold.

⁶ (A similar mathematical dilemma could arise the following way: while even in the second round, the absolute majority method only gives relevance to secondary preferences, it is entirely possible that a candidate would become a representative under the alternative voting system only through tertiary or lower votes – in other words, purely out of a lack of rejection by their opponents.)

round is sufficient, naturally allowing more than two candidates to run, although deals struck by the political parties involved often cause such additions to drop out, reducing the actual number of candidates to just the two most popular. (The *Hungarian voting system previously in effect followed this method*.⁷ The procedure particular to France is placed under scrutiny in the final chapter dealing with the French system of government and electoral system.)

Experience dictates that due to voter abstention, candidates having attained at least forty percent of the vote during the first round will tend to retain their advantage in the second, while those in the lead with thirty percent or less stand on a more shaky ground: the chief factor in whether or not they will also emerge victorious in the second round is secondary preferences.⁸

The nuances of the relative majority system have already been discussed, the implementation of which would force existing political parties to join forces and run joint candidates together, thereby making factional alliances more transparent and evident to the voter. This factor, given the system's single-round, party-list nature, would be more equitable to citizens, granting them a clear picture of just who else they are about to support alongside their own favourite parties. Because of this, an argument could be made for the implementation of relative majority single-member districts in Hungary.⁹

Current legislation also allows for the running of joint candidates.¹⁰

On a related note, the second round also allows voters to pass their judgements on any coalitions that might have been formed, taking into account party declarations and communications. This is their only way of doing so, given the indirect nature of the prime minister's selection – with the exception of the Israeli system.

⁷ Compared to the previous Hungarian system, the current French model presents a peculiar case. In single-member constituencies, if the first round yields no absolute winner, the second round is played out between the winner and the runner-up of the first round, as well as anyone else with at least 12.5% of votes. (This model could be deemed more just than the Hungarian system, because a third candidate — and any additional ones — only „interrupt” the race if they possess substantial support and backing from the population; instead of merely gaining a bargaining position against the 'big shots'. By principle, it is an absolute-absolute majority system, only becoming absolute-simple in exceptional cases.)

⁸ Köröseyi András: *A magyar politikai rendszer*, Osiris, Budapest 1998, 153–154. (Hungarian)

⁹ Naturally, the fact that the single-round relative majority system produces disproportionate results remains an argument against it. Another of its drawbacks is that even though an election carries its consequences over the next four years, its outcome is determined in but a single day; comparatively a very short time period. Two rounds mean at least two days, thereby decreasing the „random” factor so heavily present in single-round voting. For example, weather may discourage certain voter demographics from casting their ballots and a single piece of sensationalist news may captivate and manipulate voters for just enough time. (Fair weather often incentivises farmers to work their land, families to go hiking, etc.)

¹⁰ Unlike in the case of joint- and affiliated lists, the current Hungarian electoral statute gives no allusion as to where fractional votes cast on joint candidates are allocated.

BLOCK VOTING

As evident as it may sound, it is nevertheless important to point out that one district equals one mandate (therefore, the *district magnitude* is one). On the other hand, this is by no means a necessity in plurality voting; the classical English system typically allocated two mandates per district, allowing citizens to vote for two candidates.¹¹ Even as far as the mid-twentieth century, certain countries (such as the UK, India, Canada and the USA) featured a few (!) multiple mandate constituencies, while the rest of the country could only send one representative to parliament; or congress. This solution – even though certain sources disagree – is a form of plurality voting, rather than constituting a proportional model.

The same can be said of the *singe-list system*, formerly known as the *small-list system*, which is currently employed in Hungary during municipal elections, and which also featured in the draft of a number of French electoral legislation proposals. *Also called block voting*, the essence of this model lies in the relative majoritarian distribution of mandates. Each citizen has as many votes as there are mandates to acquire in any given district. It was first employed in the Australian Senate from 1901 to 1948.

The *cumulative single-list system* differs from the single-list system in that it allows voters to cumulate all their votes for a single candidate. (The cumulative party-list system, detailed later, can itself be differentiated from its single variant by the fact that its distribution of mandates is based upon the ratio of votes cast on the various party lists. Therefore, cumulation only enters the fray in determining the order of candidates on any concrete list. It is considered a semi-proportional model.)¹² It remains a system predominantly featured in the Anglosphere: its first occurrence was in the Illinois House of Representatives in the United States between 1870 and 1980. From the late nineteenth century, both the US and the UK have been using this method in various school board and corporate elections. In the latter case, individual US states (currently seven) would sometimes enforce it as mandatory.¹³

¹¹ In 1967, Mauritius converted from a relative majority system with forty single mandates to a relative majority system with twenty triple mandates. Later, they also implemented ten balancing mandates. The Seychelles employed seven double mandate- and one single mandate districts.

¹² Fábrián György – Kovács László Imre: *Voksok és mandátumok*, Villányi úti könyvek, Budapest, 1998, 43. (Hungarian)

¹³ See: 'FairVote - State Regulations on Cumulative Voting for Corporate Boards'. <https://archive.fairvote.org/?page=758>

PREFERENTIAL SYSTEMS

According to the time-honoured view, in a proportional/party-list system, citizens are only entitled to vote on party-created lists, with no ability to influence who their vote personally benefits. Is this truly the case, even today?

Proportional electoral systems first ‘came into fashion’ in the early twentieth century: 1906 in Finland (then part of the Russian Empire), 1909 in Sweden, 1917 in the Netherlands, 1919 in Switzerland, Italy and Norway alike. In Denmark, Germany and Austria, 1920 marked the year of conversion from a majority model to a list-based, proportional one. Practically in the cradle, these methods began to branch out and develop more nuanced alternatives, such as the various preferential systems, their true advent made manifest in the second half of the twentieth century.

The question of vote structuring determines how many votes a single citizen is allowed to cast, and how. There exist single-vote and multiple-vote systems. The latter can be broken down further into *preferential models, models that enable the cumulation of votes and models that allow for vote splitting*. In the first case, voters are entitled to make modifications on the party-list, swaying them towards their preferred candidate. In the second case, it is possible to reinforce the position of one candidate by allocating them extra votes, further increasing their chance to gain a mandate. Lastly, the third model opens up the aforementioned possibilities in the case of lists as well.

In terms of the right of voters to bring about such modifications, the various preferential systems paint a colourful picture worldwide. *Only one preferred candidate can be designated in Austria, while the same number is four in Italy. It is possible to split votes in Switzerland and Luxemburg, giving each voter as many votes as there are mandates to gain in a district, which can be cast for different parties. By now, in most Western European countries, allowing citizens to influence party list compositions has become common practice.* In Belgium, the influence of preferential votes determines almost fifty percent of the order of candidates on party lists. The German system remains almost the only one disallowing this practice, its single districts purporting to substitute for the lack of choice between individual persons.

Since the fall of Communism, a number of Central-Eastern European countries also implemented ways to create more flexible party lists. In *Poland*, citizens must select a name from a regional party list, an act with which they also cast their vote for that candidate’s party itself. Similarly, the *Slovene* model divides electoral districts into single-member constituencies, in which single candidates are also the nominees of their respective party lists.

Again, voting for a candidate is also voting for a party list.¹⁴ Mandate distribution is based on the proportion of ballots cast for each party list, giving successfully acquired mandates to candidates having won the greatest number of votes on their respective lists. *Czechia* and *Slovakia* also allow their voters to influence the prearranged order of party lists. Each citizen may designate four candidates they have especial preference for. Such preferential votes will result in the acquisition of a mandate in the event that at least ten percent of voters in the district cast such a vote, and the candidate in question managed to seize at least ten percent of all the preferential votes his party received. *Austria* operates similarly, except it requires an amount of preferential votes equal to at least half of what is necessary for a single district mandate, or one-sixth their total number cast in their party's favour.

Finland's 'flexible list' enables party list rankings to be molded entirely by voter will; on each ballot, the candidates of parties are merely displayed in alphabetical order.

(European practice indicates that party list rankings provided by the parties themselves will seldom be altered by preferential votes. Still, it is a matter of principle to allow a modicum of choice between the individuals running on the same platform, preventing the 'secondary recruitment' within the parties to be the sole decider of who gets into parliament. In our view, such methods unite the best of both worlds from single-district and party-list voting systems, aiming for an equitable solution in mandate distribution, acceptable both in terms of directness and proportionality.)¹⁵

PREMIUM LIST SYSTEMS

In Hungary, Act XXII of 1947 (along with creating discriminative rules for nominations and disqualifications) introduced the premium system. In it, attaining 60% of the vote automatically awarded 80% of the seats in parliament, while gaining 75% would land that faction all (!) mandates. The quotient was raised to 14,000 and national lists to 60 candidates. Another early example for majority bonuses is found in Fascist Italy from 1924 on, retained but moderated in its effects by the 1946 republic.

Premium systems similar to the above are still in use today. For instance, the electoral system of *Paraguay* allocates two-thirds of all mandates by default to the party standing victorious in

¹⁴ In our view, given that it disallows selection between different candidates of any given party, this model isn't a preferential-proportional system. Instead, it shows more similarity with the kind of personalised PR systems currently in use in Germany.

¹⁵ Further reading on the various methods of mandate distribution: Arend Lijphart: *Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak*, in Fábrián György – Kovács László Imre (szerk): *Választási rendszerek*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997, 69–71. (Hungarian)

the elections, distributing the rest proportionally. In *South Korea*, 244 representatives are directly elected, 38 by the winners themselves and 37 by the other parties. The winner in *Malta* is granted an additional four premium mandates. (It is a popular misconception in Hungary that under the rules of the current system, the party carrying an election is given the mandates of its rivals that failed to meet the minimum electoral threshold.)

Limited voting (LV) can be considered a unique,¹⁶ semi-proportional voting system. Initially a British invention to be used in a number of individual constituencies between 1867 and 1885, it later appeared in the Kingdom of Italy, US-occupied Japan and post-Franco, democratic Spain. Similarly to block voting systems, this method essentially enables participants to select *multiple* single candidates. However, citizens have fewer votes than there are mandates distributed in any single district. (For example, there used to be two single constituency votes allocated to Japanese citizens, with four to ten attainable mandates.) Why would this method be more proportionate than block voting, itself widely classified as a majority system? The answer is made apparent through a simple deduction. In the latter system, whenever a party or a faction enjoys overwhelming popularity in any given district, all its supporters tend to throw their whole weight (votes) behind this group. This is made especially likely in today's party-centred political atmosphere. In such a case, a candidate with 25% popularity will always defeat another with 20%. By contrast, the LV system distributes more mandates than the amount up for grabs by the most popular candidates, thereby allowing some form of representation for their opposition as well. (Under a two-vote model, this tends to lead to the first and second place belonging to Party A, with the third and fourth going to Party B. In such systems, parties usually run as many candidates as there are votes, otherwise, said candidates would also compete against each other.) The SNTV system, also formerly employed in Japan, is considered a subtype of LV, giving each voter one vote in a district with multiple mandates to win. However, it is necessary not to mesh them together, seeing as multiple votes enable the option of vote splitting, thereby constituting a factor of primary importance when classifying voting systems. In this sense, one- and two-vote systems can be sharply differentiated. Therefore, there is a far greater distance between one and two than between two and three. (Japan has since converted to a mixed voting system.)

SNTV carries a large risk factor for parties, especially major ones, necessitating in-depth surveys to determine their electoral support. If they run fewer candidates than it would be justified by their popularity, then a great many votes cast for them will end up wasted, not

¹⁶ Lijphart: *Választási rendszerek*, 85.

contributing towards the acquisition of mandates. If, on the other hand, they stand too many candidates, they run the risk of having the vote splintered among them, decreasing each other's chances and potentially allowing outsiders to have the last laugh and snatch mandates, leading to results worse than the party's electoral support would suggest.¹⁷

THE VOTE-TRANSFER SYSTEM

The virtues of proportionality and choice between individuals are organically conjoined in the vote-transfer system, originally conceived by British mathematician and schoolmaster Thomas Wright Hill in 1819 and later expanded upon by political scientist Thomas Hare in 1857.¹⁸ It saw its first use during the 1856 Danish Rigsdag elections, adopted for the second chamber within a year. The vote-transfer system is currently employed in Ireland and Malta¹⁹. In multiple mandate electoral districts, citizens are expected to vote for *and* rank as many candidates as there are potential mandates in the district.

1. After the ballots have been cast, the *Droop quota*²⁰ serving as the basis for mandate distribution is calculated. It is arrived at by dividing all valid votes cast in the constituency by the total number of allocated mandates plus one, and then adding one again to the quotient thus gained. Any candidate whose number of primary votes reach the Droop formula is elected.

2. If all mandates cannot be distributed using the above method (which, given trends of vote division, is rather likely), a new calculation is necessary. The votes of candidates already elected are divided again, based on the secondary preferences indicated on each ballot, but the votes of secondary candidates are only increased by a single rate. This rate is:

¹⁷ Fábíán-Kovács: *Voksok és mandátumok*, 44.

¹⁸ John H. Humphreys: *Proportional Representation, A Study in Methods of Election*, Methuen & Co. Ltd., London, 1911.

¹⁹ Ever since the 1974 Maltese constitutional revision.

²⁰ This is sometimes confused with the Hagenbach-Bischoff quota. The difference lies, first and foremost, in that the latter method works only with whole numbers gained through the quotient, instead of rounding up and adding one in case of fractions, as seen in Ireland. (Naturally, when working with a multitude of votes, the above amounts only to a very minor difference between the two quotas.) In addition, the Hagenbach-Bischoff formula is known not only as a quota system, but also as a mandate distribution method employed, among others, in Hungary. It breaks the distribution of mandates down to two phases; in the second one, unallocated mandates are meted out to the parties using the highest averages method. (In Hungary, a similar technique – the D'Hondt method – is employed as the second stage of a two-level system, rather than merely the distributory phase of a single-level formula. Therefore, even here, we can observe nuances of difference.) On the differentiation of specific terminology, see: Fábíán-Kovács: *Voksok és mandátumok*, 37-38.

The number of votes of an elected candidate – Droop quota

The number of votes of an elected candidate

Whoever manages to reach the quota by adding this number to the number of his votes acquires a mandate.

3. If all seats allocated to this district are still not filled, the votes of the candidate receiving the least amount of primary votes are annulled, distributing the candidate's ballots based on the secondary preference written on each, between the candidates still lacking a mandate. Those reaching the Droop quota are elected.

4. If even after this step, there remain unclaimed mandates, the ballots of those who gained a seat according to points 2 and 3 are redistributed along secondary and tertiary preferences following the above method. Again, candidates arriving at the Droop quota gain a mandate.

5. In case the mandates are still not fully distributed, the entire process continues as long as necessary.

In order to guarantee proportionality, multiple layers of voter preference must be taken into account. In spite of it being a single-winner vote, party candidates – in fact, candidates in general – tend to inform the electorate about whose backing they would find desirable after their own. (It is expedient for parties to weigh their own popularity and run only an optimal number of candidates in order not to affect each other's chances negatively.) In Ireland, for example, the district magnitude is 3.7, therefore, their lower-preferences candidates matter less. Placing less burden on voters, lower magnitudes are certainly more advisable under the aegis of such systems.

BIBLIOGRAPHY

DEZSŐ Márta: *Képviselet és választás a parlamenti jogban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998.

FÁBIÁN György – KOVÁCS László Imre: *Voksok és mandátumok*, Villányi úti könyvek, Budapest, 1998.

HUMPHREYS, John H.: *Proportional Representation, A Study in Methods of Election*, Methuen & Co. Ltd., London, 1911.

KÖRÖSÉNYI András: *A magyar politikai rendszer*, Osiris, Budapest 1998.

LJPHART, Arend: Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak, in Fábíán György – Kovács László Imre (szerk): *Választási rendszerek*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997.

Cservák Csaba

THE HISTORICAL CONSTITUTION

A kind of unique legitimacy and a particular division of powers

The three basic types of legitimacy are traditional, charismatic, and rational legal. In the past, legitimacy of tradition was typical. Present days, the legitimacy of rationality is typical. The development of the Hungarian Historical Constitution was characterized by a kind of compromise between the two.

Although the theory of the distribution of power is a product of the Age of Enlightenment, its practical manifestation has been in existence for centuries. The divided power is necessarily restricted which is a prevention of the abuse of power and an institutionalized form of the protection against autocracy. Therefore, it is unequivocal that the real implementation of the distribution of power had been in the center of efforts, much before it was defined.

Contrary to popular belief, Montesquieu didn't establish the classic three branches of powers, but Aristotle did so. He mentioned deliberative body of public affairs, magistrates and judiciary which – considering the complex role of the parliament – is completely equal to the trinity of legislative, executive and judicial powers. Politeia was declared as the appropriate structure of power which is a mixture of democracy and oligarchy.

Cicero, in his work *The State*, committed himself to such type of it in which there is an intermediate structure among the monarchy, the rule of aristocracy and the democracy. These two theories can be confidently regarded as a preliminary concept of the distribution of power, because the mixed state can only exist through the precise delimitation of the authority of various factors by involving them into the power in sociology-political sense.¹ Polybios went even further. His theories came up to the conclusions of the 'classical Greek philosophers'. According to his point of view, the different social forces must check and restrict each other, which adumbrates the system of 'checks and balances'.²

Beside the legislative and the executive powers John Locke mentions a third-one, the federal power. It can be regarded as the equivalent of the head of state power which is considered a factor of the government system and possess a role of foreign policy as well.³

The great oracle Montesquieu distinguishes the legislative power, the power which falls within the scope of international law and executive power related to civil law issues. The latter

¹ See. Sári János: *A hatalommegosztás*, Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 19–21. (Hungarian)

² János Sári mentioned that after, Sabine és Louis Fisher insights. See Sári: *Hatalommegosztás*, 18.

³ See Sári: *Hatalommegosztás*, 30–34.; Máthé Gábor: *Die Problematik der Gewaltentrennung*, Gondolat Verl., Budapest, 2004, 15–64.

mentioned is the judicial power and the second mentioned is referring to the monarch/head of state power, which is eventually equal to the trinity-system of Locke's. (It should be noted that in this era the depositary of the executive power was the monarch, or the administration appointed by him. In the absence of the welfare state, the principal executive tasks tended to the foreign policy.) As an affirmation Montesquieu separates the legislative power into a bicameral National Assembly.⁴

For several aspect in the theory of the distribution of power, it may be more appropriate to use the concept of the separation of the functions of power instead of the concept of the separation of powers. Because on one hand these patrons of the idea practically envisaged the separation of the function of legislative, executive and judicial powers among different bodies. They fought against the concentration of these three functions in one node, so that their aim was not the abolition of the relation of powers.

On the other hand, this proposed concept is more compatible to the system of checks and balances. Latter mentioned can not only be achieved through the rigid separation of constitutional factors, but also by their legally institutionalized relationship-system. The theory of Montesquieu underlying the distribution of powers is also based on this principle. An important factor of the balance is that the individual branches of power, is that one branch should not overpower the other ones, which is guaranteed by the system of authorities of the various bodies controlled by each other. For instance, the dismissal of the government and the potential of the dissolution of parliament. (By the motion of censure in the Hungarian government system and the exclusion of the dissolution of parliament could be mentioned as the distribution of powers, but it is not possible, because of the political identity in between the two concepts).

Let us briefly examine how specific the division of powers was in the system of the Hungarian historical constitution.

There is an interesting dichotomy between the Hungarian Historical Constitution and the former "province of Transylvania". On the one hand, Transylvania was an inseparable part of the once-was Hungarian state. On the other hand, in the period of the "country torn into three parts" (1526-1686), according to some approaches, Transylvania embodied and represented the independent Hungarian state. Thus, a Hungary without Transylvania can no longer be a successor to the old Hungary. Because of this bifold relationship, we need to have a closer look at the Historic Constitution.

⁴ See Sári: *Hatalommegosztás*, 37–40.

Hungary had a specific constitution: the Historical Constitution based on the Holy Crown.⁵ According to this, the Holy Crown serves as the material embodiment of the supreme power of the state and sovereignty.⁶ It is not only a symbolic carrier of those, but also provides the legit source from where the state's supremacy stems. This is a very early appearance of the concept of the legal entity in European legal culture. In the Historical Constitution, moral standards played a major role.⁷

Historic constitutions are also commonly referred to as unwritten constitutions, as opposed to written constitutions, which form the other major category. In the former group, the constitution is not a single document but a collection of norms that are partly customary, and there is a public agreement between the state and its people that elevates them to a constitutional level (in this respect it is similar to the historical constitution of Great Britain, or New Zealand, which became an independent British colony). In case of the written constitutions, there can almost always be found a fundamental document which was intended to be a constitution at the time of its creation.

The historical constitution contains moral and logical principles of popular reasoning which are the limits of future legislation. They cannot be changed, amended, and if they were to be changed, it would have to be explicitly declared that this or that guiding principle is now inapplicable.

The idea of the continuity of law is also intertwined with the Holy Crown. In other words, existing legislation can only be amended in accordance with the rules already in force.

The crown expresses abstract supreme power separate from the king's personal one, and therefore the monarch cannot privately own the country (This was a highly developed abstraction in the context of patrimonial-feudal medieval thinking!) The king does not exercise power alone, but together with the noblemen - so we can observe the germ of the principle of popular sovereignty in this context.

The historical constitution is not a sign of ossified conservatism, but it also contains the potential for change, but only allows for organic, continuous development that is in accordance with its own rules. The principles of the historical constitution, which can be traced back to the feudal era and even to the blood oath, thus corresponded to the idea of the state in the bourgeois

⁵ See Balogh Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára, in Balogh Elemér (ed.): *Számadás az Alaptörvényről*, Magyar Közlöny, Budapest, 2016, 541–543.

⁶ Lajos Edina: A Szent Korona és a legitimáció, *KRE-DIt*, 2023/1, 169–175. (Hungarian)

⁷ Lajos Edina: A jog és erkölcs összefüggésének alapjai, *KRE-DIt*, 2023/1, 164–169. (Hungarian)

era. The 'liberty of the one and equal noblemen ship' declared in 1351 was an early manifestation of non-discrimination.

The reforms of April 1848 did not abolish this, but rather extended it.⁸ The serfs and the bourgeoisie - the first group had been previously oppressed and the latter one which had undergone anemic development -, were brought into power. They did not take away the rights of the privileged but gave privileges to virtually all citizens. But the core of the ancient constitution, its logical-ethical inner basis, remained unchanged. They did not even try to change it, but proudly referred to its timelessness and almost eternal characteristic.

For almost a millennium, Hungary's form of government was a kingdom headed by a king. However, unlike many medieval states, the power of the monarch was controlled from very early on by what is now called 'checks and balances', and the parliament played a significant role in law-making from very early on. The king could only rule once he had been crowned and had accepted the constitutional conditions at the same time as the ceremony. Compared with other states of the time, the powers of the Hungarian Parliament were broader than those of the other states of the time.⁹ The development of the legal status and administration of the various 'bordering provinces', however, took interesting turns very early on.

The Transylvanian princes, in their treaties with the Hungarian king, repeatedly acknowledged their obligation not to alienate parts of their possessions in order to protect the territory of the Holy Crown, and declared that Transylvania was an inalienable part of the Hungarian Crown.¹⁰ The Treaty of Speyer, signed on 16 August 1570 by Maximilian and Janos Zsigmond, stated that '...nothing of the property that the sovereign prince holds of the crown of the country shall be alienated, although he and his successors shall be free to mortgage or pledge it to the benefit of others if necessary (retaining the clause prohibiting perpetual alienation.)' 'Neither Transylvania, nor any other counties long since subordinate to it, nor their castles or fortifications be alienated from the crown of Hungary other than as it now possessed' - declares a similar agreement between Gábor Báthori and Matthias II.¹¹

The most important guiding principle of the historical Hungarian constitution was the Doctrine of the Holy Crown. Under its aegis, the backbone of the nation was made up jointly by king and nobility. In other words, the king does not rule; the crown does. (This can be understood as an early prototype of the separation of powers.) As a consequence, legally

⁸ Bölöny József: *Történelmi alkotmányunk és az 1848-as fejlődés*. M. Közig., Budapest, 1941, 16. (Hungarian)

⁹ Zetényi Zsolt: *A történelmi alkotmány*. Magyarországért Kulturális Egyesület, Budapest, 2009, 54. (Hungarian)

¹⁰ Horváth Attila: A Szent Korona-tan története, in Arató Balázs. (ed.): *Jogalkotási tükrök 2010–2018*, Patrocinium, Budapest, 2018, 45–70. (Hungarian)

¹¹ Szilágyi Sándor (ed): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. (1608-1614)*, Budapest, 1880, 269. (Hungarian)

speaking, the king did not own his country as private property. It is to be noted that *de iure*, Hungary and Bohemia were frequently in personal union. This spurred Wenceslaus III, King of Bohemia and one of the pretenders for the Hungarian throne of the eventually triumphant Charles Robert of Anjou to lay claim to parts of the country.¹²

Sigismund of Luxemburg was elected Holy Roman Emperor as the king of both Hungary and Bohemia, with later shared rulers of these countries usually inheriting both titles simultaneously. Matthias Corvinus (r. 1458-1490) occupied parts of Bohemia and declared himself king of that country, but *de iure*, Bohemia remained intact as an independent entity. The Jagiellonian kings of Hungary (Vladislaus II and Louis II) also reigned in Bohemia, thereby holding both titles themselves. In 1526, Hungary broke into three parts.¹³ The legitimate successors to the Kingdom of Hungary became the House of Habsburg, who also constantly bore the title of Bohemian kings. Upon the outbreak of Rákóczi's War of Independence, Francis II Rákóczi was elected ruling prince. Even though his forces occupied a significant portion of the country, the Habsburgs still considered themselves its heads of state.¹⁴

For a short time after the dethronal of the House of Habsburg during the War for Independence of 1849, Lajos Kossuth was exercising the power of the head of state (and, in practice, the head of government) as Governor-President in which amounted to a presidential state model. After crushing the revolution and before being compelled by historical circumstances to sign the Austro-Hungarian Gerat Compromise of 1867, the Habsburgs a military dictatorship. The Gerat Compromise created a real union between Austria and Hungary.¹⁵ Interestingly, despite its historical role and economic importance, Bohemia was not made an equivalent constituent state of the Empire. It begs the question whether a triadic rather than a dualistic state model would have proven more durable in withstanding the storms of history looming ahead...

During the period following defeat in WWI, forms of government in Hungary followed one another as rapidly as the coups d'état that brought them about. Initially, Mihály Károlyi became president of the republic in what was intended to be a parliamentary system, followed by the 133 days of dictatorship by the Hungarian Soviet Republic. Upon the fall of the latter, the

¹² In Hungary, he reigned as Wenceslaus I, while in his native Bohemia (following the death of his father, Wenceslaus II), he was known, between 1305 and 1306, as Wenceslaus III.

¹³ A significant portion of the country was occupied by the Ottoman Empire, while the Principality of Transylvania practically functioned as a 'second Hungary'.

¹⁴ Leopold I (1657-1705), Joseph I (1705-1711) and Charles III (1711-1740). It is to be noted that the latter was also known as Charles II as King of Bohemia and Charles VI as Holy Roman Emperor.

¹⁵ Arató Balázs: Az osztrák-magyar „álladalomról”, in Lajos Edina (ed.): *Alkotmányosság a pandémia korszakában*, Lícium-Art, Debrecen, 2021, 99–104. (Hungarian)

powers of head of state were taken over by Rear admiral Miklós Horthy, elected on March 1st, 1920, as Governor of Hungary. His jurisdiction was continuously extended, and his mandate was life-long. As his legal powers over the parliament strengthened, he gained the ability to return legislation for deliberation and was granted the right to dissolve the government. He could also nominate members (more and more of them) to the second chamber of parliament. His legal powers were a peculiar “alloy” between those of a semi-presidential president and a constitutional monarch. Horthy even attempted to pass on his powers via dynastic succession. He had his own son elected Deputy Governor who, upon meeting certain criteria, would have been able to take over the office of Governor after the death of the head of state.¹⁶ Following WWII, Act I of 1946 was accepted. Even though it was referred to by many in later times as a ‘Little Constitution’, it did not explicitly declare a form of government despite reinstating the office of president of the republic.

To summarize, we can say the following. The Holy Crown is the transfigured depository of Hungarian royal power. All powers derive from the Crown. The members of the Holy Crown are Hungarian citizens with full rights, i.e., the noblemen.

¹⁶ See: Thomas Sakmyster: *Admirális fehér lovon*, Helikon Kiadó, Budapest, 2001, 255. (Hungarian) (Original title: *Hungary's Admiral on Horseback: Miklós Horthy, 1918-1944.*)

BIBLIOGRAPHY

- ARATÓ Balázs: Az osztrák-magyar „álladalomról”, in Lajos Edina (ed.): *Alkotmányosság a pandémia korszakában*, Lícium-Art, Debrecen, 2021.
- BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára, in Balogh Elemér (ed.): *Számadás az Alaptörvényről*, Magyar Közlöny, Budapest, 2016.
- BÖLÖNY József: *Történelmi alkotmányunk és az 1848-as fejlődés*. M. Közig., Budapest, 1941.
- HORVÁTH Attila: A Szent Korona-tan története, in Arató Balázs. (ed.): *Jogalkotási tükrök 2010–2018*, Patrocinium, Budapest, 2018.
- LAJOS Edina: A jog és erkölcs összefüggésének alapjai, *KRE-DIt*, 2023/1.
- LAJOS Edina: A Szent Korona és a legitimitáció, *KRE-DIt*, 2023/1.
- MÁTHÉ Gábor: *Die Problematik der Gewaltentrennung*, Gondolat Verl., Budapest, 2004.
- SÁRI János: *A hatalommegosztás*, Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- SZILÁGYI Sándor (ed): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. (1608-1614)*, Budapest, 1880.
- SAKMYSTER, Thomas: *Admirális fehér lovon*, Helikon Kiadó, Budapest, 2001. (Original title: *Hungary's Admiral on Horseback: Miklós Horthy, 1918-1944.*)
- Zetényi Zsolt: *A történelmi alkotmány*. Magyarországért Kulturális Egyesület, Budapest, 2009.

Farkas György Tamás

A KISEBBSÉGEK PARLAMENTI REPREZENTÁCIÓJÁT ELŐSEGÍTŐ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI SZABÁLYOK CSOPORTOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZ AKTÍV ÉS PASSZÍV VÁLASZTÓJOG ALAPJÁN

BEVEZETÉS

Az alkotmányjogi elvek, a parlamenti jog, a választójogi szabályozás¹ adja meg a jogi keretét a legfőbb népképviselői szervek, parlamentek összetételének-működésének². Mindezek mellett egyes esetekben, ahogy az Hazánk esetében a kisebbségek parlamenti képviselőjével összefüggő alkotmányos mulasztás esetén is történt, az Alkotmánybíróság³ döntései is komoly relevanciával bírhatnak.

Andrew Reynolds is rámutatott arra, hogy a kisebbségek számára fenntartott helyek a nemzeti törvényhozásban sokkal elterjedtebbek és kevésbé sajátos, egyedi megoldások, mint azt sokan korábban gondolnák.⁴

A kisebbségek parlamenti képviselőjét elősegítő speciális választójogi szabályozásokra vonatkozó magyar szakirodalmat áttekintve, a 2021-ben megvédett doktori értekezésben és arra épülő, 2022-ben megjelent monográfiájában M. Balázs Ágnes a garantált mandátumot, az eltérő bejutási küszöböt és a kisebbséghez tartozók számára biztosított többlétszavazatot határolta el, mint a kisebbségek parlamenti képviselőjét biztosító különleges szabályokat.⁵

Pap András László megközelítése alapvetően egy tágabb kontextust ölel fel a választójogi megoldásoknál, ugyanis fő kategorizálása alapján a kétkamarás parlamentben megjelenő képviselőt, az egykamarás parlamentben megjelenő képviselőt és a jogalkotási, politikai döntéshozatal speciális formáit különítette el, mely utóbbiba sorolta Pap példaként a kisebbségi önkormányzatoknak biztosítható törvénykezdeményezési jogot. A témánk szempontjából igazán releváns csoportosítást Pap az egykamarás parlamenten belül megjelenő képviselőtől tette, ahol a kisebbségi képviselő szempontjából három alkategóriát különböztetett meg: ad 1 az általános szabályok szerint parlamentbe jutó kisebbségi képviselők, ad 2 a politikai

¹ Ezek összefüggéseit lásd részletesen Cservák Csaba: Választási és kormányzati rendszerek összefüggései, *Jogelméleti Szemle*, 2007/2.

² A parlament ellenőrző szerepéről a hatalomgyakorlással összefüggésben lásd részletesen Szabó Zsolt: A parlamenti ellenőrzés fogalma és eszközei. *Közjogi Szemle* 2010/3, 54–63.

³ Az Alkotmánybíróság Országgyűlést érintő döntéseiről lásd részletesen SZABÓ Zsolt: Lehet-e az Alkotmánybíróságból „házzabály-bíróság”?, *Közjogi Szemle* 2017/4, 55–61.

⁴ Reynolds, Andrew: Reserved Seats in National Legislatures: A Research Note. *Legislative Studies Quarterly*, vol. 30, 2005/2, 301–310. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/3598674. (Letöltés: 2023. május 1.)

⁵ M. Balázs Ágnes: *Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma*. PhD-értekezés, 2021, 168–170.

pártok keretein belül, de kisebbségi szervezettel hivatalos kapcsolatban álló képviselők és ad 3 „virtuális második kamara”, mely alatt a kisebbségi képviselők megválasztását illető preferenciális eljárást, kvótákat, delegálást, kooptálást értett.⁶ Láthatjuk tehát, hogy Pap a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást az imént említett ad 3 alkategóriaként fogalmazta meg, tehát alapvetően tágabb kontextust vizsgált.

Várfalvi Attila a területi elvű és a szimbolikus képviseletet határolja el. Előbbibe álláspontja szerint olyan államok tartoznak, melyeknek választókerületi beosztása követi az etnikai viszonyokat, így természetes módon valósul meg az egyes etnikumok politikai alapú képviselete. A másik csoportba Várfalvi azon rendszereket sorolta, ahol könnyített vagy garantált módon juthatnak mandátumhoz a kisebbségek.⁷

Kovács Péter megkülönbözteti azon államokat, melyek rendelkeznek kisebbségeket segítő speciális szabályozással, és azokat, melyek nem rendelkeznek ilyennel (mi alapvetően csak az előbbi kategóriát vizsgáljuk). A speciális szabályozások között megkülönbözteti a garantált mandátumot, a bejutási küszöb alóli mentesülést, a kedvezményes bejutási küszöböt és a plurális szavazatot.⁸

Móré Sándor monográfiájában azon modellek között, melyekben speciális szabályok vonatkoznak a kisebbségekre, megkülönbözteti egyebek mellett az autonóm régiók képviseletét és a kedvezményes bejutási küszöböt. Móré álláspontja szerint a kisebbségekre vonatkozó különleges kedvezmények a törvényhozás második kamarájában könnyebben valósíthatók meg.⁹

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályokat feldolgozó magyar szakirodalom, mint azt láthatjuk, jellemzően vagy a garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum origón csoportosítja egyes országok modelljeit, vagy egy-egy konkrét választójogi eszközt emel ki (például „kedvezményes bejutási küszöb”), és ez alapján végez csoportosítást.

Meglátásunk szerint a kisebbség, mint speciális, kedvezményezett és a jogalkotó által nevesített választói kör, valamint a választási rendszer kapcsolódási pontjainak absztrakt jellegű

⁶ Lásd Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*, Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007. 171–172.

⁷ Várfalvi Attila: *Nemzetiségek és parlament*, Szakdolgozat, Budapest, Országgyűlési Könyvtár, 1998. 4.3 alfejezet – hivatkozva Pap (2007) i. h. 188.

⁸ Kovács Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, 2014/1, 23–27.

⁹ Lásd Móré Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviseletük és jogvédelmük*, Budapest Gondolat Kiadó, 2020. 57–59.

vizsgálata, csoportosítása ezen sokat kutatott témakörben is nyújthat tudományos újdonságot és új látásmódot az esetleges további elemzésekhez.

A KISEBBSÉGEK PARLAMENTI REPREZENTÁCIÓJÁT ELŐSEGÍTŐ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI
SZABÁLYOK CSOPORTOSÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES MÓDJA AZ AKTÍV ÉS PASSZÍV VÁLASZTÓJOG
FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

A fentebb már említett, „közismert” csoportosítás, miszerint a kisebbségek számára lehet garantált¹⁰ vagy kedvezményes mandátumot biztosítani, a mandátumszerzés lehetősége, eredménye, azaz a választás kimenete felől közelíti meg a kérdést.

Ahhoz hasonló ez az elhatárolás, mint amikor a választási rendszerek általános elemzése során akként különböztetik meg a választási rendszereket, hogy létezik többségi és arányos (meg persze vegyes) rendszer¹¹, amely szintén a mandátumszerzés, a választás várható eredménye felől közelíti meg a kérdést.

A többségi rendszereket sokszor szinonimaként azonosítják az egyéni rendszerekkel, az arányos rendszereket pedig a listásokkal. Mint ahogy Cservák Csaba is egyértelművé tette, ezek a párosítások ugyanakkor nem szinonimák. Bár többnyire a többségi rendszer egyben egyéni rendszer is, valamint az arányos rendszer egyben listás rendszer is, van számos példa nemzetközi összevetésben, mely megmutatja, hogy egy többségi rendszer is lehet listás, és egy arányos rendszer is lehet egyéni.¹²

A választási rendszerek általános dogmatikájában ismert egyéni-listás elhatárolás a leadott szavazatra vonatkozik, azaz arra, hogy listára vagy személyre adja-e le a voksát a választó, míg a többségi-arányos elhatárolás a választás kimenetelére, a választói akarat leképeződésére vonatkozik.

Látható tehát, hogy a választás várható kimenetelére vonatkozó csoportosítás mellett a választási rendszerek általános dogmatikája ismer egy más logikájú párhuzamos elhatárolást is,

¹⁰ A garantált mandátumok vonatkozásában megemlítendő, hogy bizonyos esetben akár a törvényhozás teljes mandátumeloszlását az etnikai viszonyok határozhatják meg főszabályként, azaz a választójogban nem speciális szabályként jelenik meg a kisebbségekre vonatkozó szabályozás, hanem mintegy fő rendezőelvként. Erre példaként szolgál Bosznia-Hercegovina választójoga, melyről lásd részletesebben: Szabó Zsolt: *Constitution and Government at the Western Balkans* Berlin, Németország, Berliner Wissenschafts-Verlag 2023, 51–58.

¹¹ A választási rendszerek általános dogmatikájáról lásd részletesen Cservák Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében, *Jogelméleti Szemle*, 2001/3.

¹² Cservák Csaba: *Kormányzati és választási rendszer (avagy demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben)*, PhD értekezés, 2010, 95.

mely magára a szavazatra vonatkozik. Álláspontunk szerint a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások csoportosítása is elvégezhető általános jelleggel más logika mentén, mint a mandátumszerzés, vagy egyes konkrét választási jogi megoldás alapján. Azt kellett ennek érdekében azonosítani, hogy melyik az a különös ismérv, amely a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályok célját és értelmét jelenti. Ez mutatja meg ugyanis azt, hogy melyik az a mandátumszerzéssel párhuzamos, de attól megkülönböztethető logika, amely alapján kutatni lehet az általános és speciális kisebbségi választójogi szabályozás kapcsolódási pontjait.

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályok azt hivatottak elősegíteni, hogy az adott kisebbség a választott testületben hatékonyabban képviseltethesse magát. A speciális választójogi szabályozás kedvezményezettje, célközönsége tehát maga a kisebbség, mint választói és választható közösség. Éppen ezért alapvetően a kisebbségi választók és választhatók nézőpontjából közelítettük meg a kérdést, tehát onnan, hogy az aktív, illetve a passzív választójog gyakorlása során a nem kisebbségi szavazókhoz, azaz az általános választási szabályokhoz viszonyítva milyen eltérő (kedvezményes) választójogi szabályok vonatkoznak a kisebbségre, és ezek miként viszonyulnak az általános választójogi szabályozáshoz.

Ez alapján két fő halmaz azonosítható a kisebbségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozások tekintetében:

Az egyik halmazban az aktív választójog felől megközelítve nem érvényesül a közvetlen szavazat elve, az ilyen megoldások a közvetlen választójogon kívüli megoldások. Napjainkban – bár nem sok helyütt – léteznek ilyen megoldások nemzetközi összevetésben (és mellelleg a magyar jogalkotó is ilyen szabályozást alkotott 1990-ben, mely ugyan nem került gyakorlati alkalmazásra, de hatályos joganyagként képezte egy rövid ideig a magyar választási rendszer részét¹³).

A másik nagy halmazt azon választójogi megoldások képezik, amelyekben a közvetlen szavazat elvén belül oldotta meg a jogalkotó a kisebbségekre vonatkozó speciális szabályozást. A kutatásunk fő irányát ezen halmaz képezte. Ezen a halmazon belül további két fő modellt különböztetünk meg, a kiemelő (aktív) és az integratív (passzív) modelleket.

¹³ Lásd: 1990. évi XVII. törvény

A kiemelő rendszerek¹⁴ fő specialitása, hogy a kisebbségi szavazók a választások egy bizonyos ágán a nem kisebbségi szavazóktól elkülönülten adhatják le voksaikat, tehát az aktív választójog gyakorlása jelenti ezen szabályok legfontosabb specifikumát a választójogon belül. A speciális szabályozás lényege itt, hogy a kisebbségi választók elkülönülhessenek a nem kisebbségi választóktól, és ekképpen a többségi társadalom befolyásától mentesen választhassanak. A kiemelés alapja lehet területi vagy személyi. Előbbi csupán, *de facto* kisebbségi speciális szabály, ugyanis a kiemelés alapja nem a kisebbség, hanem egy meghatározott terület, melynek a zömében kisebbségi lakossága teszi ténylegesen kisebbségi jellegűvé a szabályozást. Utóbbi konkrétan a kisebbséget érinti, mint választói közösséget emeli ki, és biztosít lehetőséget arra, hogy a kisebbség a maga körében választhasson, a nem kisebbségi szavazók befolyása nélkül.

Az integratív rendszerek a választójog passzív oldalán, azaz a választhatók oldalán alkalmaz speciális választójogi szabályokat, mint például a kedvezőbb bejutási küszöb vagy a pártlisták összetételére vonatkozó speciális szabályok. Az ilyen rendszerekben a kisebbség választóit nem emelik ki a többségi nemzethez tartozó választókhöz képest. A kisebbségi választók ugyanolyan feltételek mellett, ugyanazon választási lehetőségekkel gyakorolhatják aktív választójogukat, mint az összes többi, nem kisebbségi választó. A kisebbségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabály itt tehát nem az aktív választójogot gyakorlók közösségének meghatározására vonatkozik, hanem a választójog passzív oldala, azaz a választható jelölőszervezetek (vagy azok egy része, melyek kisebbségi jellegűek) részesülnek speciális szabályozásban, és a kisebbségi választó szavazata a jelölőszervezetre vonatkozó speciális szabályon keresztül érvényesülhet kisebbségi szempontból.

¹⁴ A „kiemelő” megjelölés, mint jelzőválasztás magyarázata: azért döntöttünk a kiemelő jelző mellett, mert ezzel a rendszer kisebbségek szempontjából pozitív voltát kívántuk kihangsúlyozni. Az „elkülönítő” megjelölést nem tartottuk szerencsésnek az esetleges negatív felhangok és asszociáció – elkülönítés-szegregáció – okán. Ezért a félreértések elkerülése érdekében döntöttünk a „kiemelő” jelző mellett, melyben az emelés véleményünk szerint a pozitív jelleget és a kisebbség közügyekben való részvételi lehetőségének emelését is hangsúlyozza. A kisebbségi választók elkülönítése egyébként szolgálhat elítélendő célokat, kirekeszthet is, erre van is történelmi példa, elegendő akár a maorikra vonatkozó új-zélandi választójog fejlődését ismerni, vagy a dél-afrikai apartheid rendszert is felhozhatjuk. Álláspontunk szerint két lényeges feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy pozitív, kisebbséget segítő kiemelő rendszer ne negatív, a kisebbséget kirekesztő-elkülönítő megoldás legyen. Az egyik feltétel, hogy a kisebbség számára legyen lehetőség a többségi társadalommal együtt részt venni a választásokban, és a kisebbségi választó döntése legyen az, hogy esetleg a speciális szabályok alapján kíván szavazni, vagy megmértetni a választásokon. A másik feltétel, hogy a speciális választójogi szabályozás alapján szereshető mandátumok száma az általános rendszerben szereshető mandátumok számához képest előnyt-kedvezményt és ne hátrányt jelentsen a kisebbség számára, a kisebbség számarányát és területi elhelyezkedését figyelembe véve. Könnyen belátható, hogy egy olyan kisebbség számára, mely mondjuk az össznépesség 30%-át képezi, nem igazán jelent kedvezményes-előnyös szabályozást, ha például egy 100 mandátumos törvényhozásban az egész kisebbség egyetlen személyi alapú választóközvetben megválasztható mandátumhoz juthat.

Az integráló rendszerek a gyakorlatban listás választójogi rendszerek esetén jelennek meg, így erről a modellről az állapítható meg, hogy jellemzően a listás típusú választási rendszerekhez tapad. Ennek megfelelően végeztük el az integráló rendszereken belüli csoportosítást, mely során a nemzetközi példákat figyelembe véve két altípus azonosítható.

A listás rendszerbe integráló megoldás lényege, hogy a kisebbségi választókat a listás rendszerbe csatornázza be, és a kisebbségeket politikailag képviselni hivatott jelölőszervek (pártok) részesülnek speciális szabályozásban, mely leginkább a bejutási küszöb alóli mentesség vagy még ennél is kedvezőbb küszöb megállapításában ölt testet, akár adott választási rendszeren belül kisebbségeként differenciáltan különböző értékekben is.

A másik altípus a pártlistába integráló rendszer, melynek fő jellemzője, hogy nem a kisebbségi jellegű jelölőszervezet (párt) részesül speciális, kedvezőbb szabályozásban, hanem a politikai pártok felé állít a jogalkotó speciális szabályokat, mely a lista összetételét érinti. Az ilyen rendszerek a „mainstream” politikai pártok felé csatornázzák be a kisebbségi választókat.

Másképp úgy is megfogalmazhatjuk az általunk felvázolt elhatárolást, mint a speciális szabályozással érintettek körére vonatkozó elhatárolást, tekintettel arra, hogy a kiemelő rendszerek esetén a főszabály, hogy a kisebbségi választókat érintik a speciális szabályok, tehát az aktív választójog irányából közelíti meg a kérdést a jogalkotó. Az integratív rendszerek esetén, a kisebbségi választókat, illetve az ő szavazataikat a választás általános medrébe csatornázzák be, itt a választójog másik, azaz a passzív oldaláról közelíti meg a kérdést a jogalkotó, és a választhatókat (jelölőszervezetek, illetve a listán szereplő jelöltek) részesíti speciális szabályozásban. Ezen elhatárolás tulajdonképpen nézőpontbeli, hozzáállásbeli különbséget is mutat. A kiemelő rendszer azt tekinti elsődlegesnek, hogy a képviselőt megválasztók köre rendelkezzen a kisebbség ismérével, és ezáltal a képviselő a kisebbségi választók felhatalmazása okán nyerjen mandátumot. Az integratív rendszer a választhatókat kíséri elsősorban figyelemmel, és arra összpontosít, hogy a kisebbségi ismérével rendelkező jelöltek-jelölőszervek juthassanak mandátumhoz, azaz a mandátumot szerző rendelkezzen kisebbségi tulajdonsággal függetlenül attól, hogy a mandátumát milyen szavazói körnek köszönheti.

KONKLÚZIÓ

Az egyes országok választójogának összehasonlító vizsgálata és a fenti elhatárolási elvek alapján szerint az alábbi speciális kisebbségekre vonatkozó választójogi szabályozásokat különítjük el:

1. Közvetlen választójogon kívüli megoldások
2. Közvetlen választójogon belüli megoldások
 - kiemelő (aktív) rendszerek
 - területi alapú (*de facto*) kiemelő rendszer
 - személyi alapú (*de iure*) kiemelő rendszer
 - integráló (passzív) rendszerek
 - listás rendszerbe integráló rendszer
 - pártlistába integráló rendszer

Az általunk vázolt elhatárolás egyedi jellegét és megkülönböztettségét támasztja alá más elhatárolásokhoz, például a garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum elhatároláshoz képest, hogy – mint azt az alábbi összehasonlító jogi vizsgálat is bemutatja majd – hasonlóan az általános választójogi dogmatikában megismert többségi-egyéni és arányos-listás pártokhoz, a kiemelő rendszerek is többnyire garantált mandátumot biztosítanak, míg az integratív rendszerek többnyire kedvezményest, ugyanakkor mindez – ahogy az az általános választójogi dogmatikából hozott példánál is fennáll – nem törvényszerűség, tekintettel arra, hogy más az elhatárolás alapja, mint a garantált-kedvezményes elhatárolásé. Egy kiemelő rendszer is biztosíthat „csupán” kedvezményes mandátumot például Hazánk esetében, míg integratív rendszer is biztosíthat garantált mandátumot, például ilyet láthatunk Szingapúrban.

Szintén az általunk körülírt elhatárolási szempont más eddigi elhatárolásoktól való függetlenségét és újszerűségét szemlélteti az is, hogy rendszerint a kiemelő rendszerek egyéni szavazással párosulnak, azaz egyéni jelöltekre adhatják voksukat a kisebbségi szavazók (mint például Tajvanon, Új-Zélandon vagy Szlovéniában), de kiemelő rendszer is lehet listás, azaz itt is szavazhatnak listákra a kisebbségi választók, példa erre éppen hazánk szabályozása.

Az integratív rendszerek ugyan a listás szavazáshoz kötődnek, de eredményét tekintve ezek között is fedezhetünk fel adott esetben olyan jegyeket, melyek mégis az egyéni szavazáshoz hasonlíthatók. Példa erre Koszovó, ahol egyes kisebbségek számára a listás választási rendszerben egy garantált mandátumot biztosít a jogalkotó, és az adott kisebbségi jelölőszervezetek bár listát indítanak, ezen egy mandátumért versengenek, ráadásul a listák nyíltak, azaz a listákon belül a választó egy további szavazatot is leadhat az általa preferált jelöltre, így lényegében a többségi, azaz legtöbb szavazatot kapó listára szavazóknak a többsége választja meg egyénre szavazva a győztes listán belül a kisebbségi mandátumban részesülő jelöltet.

BIBLIOGRÁFIA

- CSERVÁK Csaba: *Kormányzati és választási rendszer (avagy demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben)*, PhD értekezés, 2010.
- CSERVÁK Csaba: Választási és kormányzati rendszerek összefüggései, *Jogelméleti Szemle*, 2007/2.
- CSERVÁK Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében, *Jogelméleti Szemle*, 2001/3.
- KOVÁCS Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben, *Kisebbségkutatás*, 2014/1.
- M. BALÁZS Ágnes: *Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma*, PhD-értekezés, 2021.
- MÓRÉ Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviseletük és jogvédelmük*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.
- PAP András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*, Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007.
- REYNOLDS, Andrew: Reserved Seats in National Legislatures: A Research Note. *Legislative Studies Quarterly*, vol. 30, 2005/2.
- SZABÓ Zsolt: A parlamenti ellenőrzés fogalma és eszközei, *Közjogi Szemle* 2010/3.
- SZABÓ Zsolt: *Constitution and Government at the Western Balkans* Berlin, Németország, Berliner Wissenschafts-Verlag 2023.
- SZABÓ Zsolt: Lehet-e az Alkotmánybíróságból „hárszabály-bíróság”?, *Közjogi Szemle* 2017/4.
- VÁRFALVI Attila: *Nemzetiségek és parlament*, Szakdolgozat, Budapest, Országgyűlési Könyvtár, 1998.

Holló Róbert

AZ INDIÁN IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Őslakos törzsi bíróságok az Egyesült Államokban

BEVEZETÉS

Az indián törzsi bíróságok és a *Courts of Indian Offenses* (Indián Bűncselekmények Bírósága) vitális szerepet játszik az Egyesült Államok különböző indián rezervátumaiban élő indián és nem-indián személyek között felmerülő viták rendezésében. A törzsi bíróságokat az indián törzsek működtetik a törzs által hozott vagy a törzs saját jogrendszerébe emelt törvények és eljárási rendek alapján, amelyek gyakran eltérnek a szövetségi és állami bíróságok törvényeitől és eljárásaitól. A legtöbb törzs a Belügyminisztériumtól kap finanszírozást bírósági rendszerének működtetésére, bár sok törzs ezt a finanszírozást saját forrásaiból egészíti ki. A *Courts of Indian Offenses* viszont az Egyesült Államok belügyi igazgatása és a *Bureau of Indian Affairs* által egyes rezervátumokban működtetett különleges bíróságok. Ezek a bíróságok a *Code of Federal Regulation* 25. kötetében foglalt szövetségi rendelkezések alapján működnek, és ezért gyakran „CFR” bíróságoknak nevezik őket. Jelenleg körülbelül 150 törzsi bíróság működik az Egyesült Államokban és körülbelül 20 CFR bíróság. Bár az őslakosok számos más módszerhez is folyamodnak a vitáik rendezésében, beleértve azokat a hagyományos vitarendezési módszereket is, amelyek közül néhányat a törzsi igazságszolgáltatási rendszerükbe is bevontak, ez a dokumentum elsősorban az indián törzsek és az Indián Ügyek Hivatala által létrehozott hivatalos igazságszolgáltatási rendszerekre összpontosít.

RÖVID TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Bár az indiánoknak voltak módszereik a viták megoldására, mielőtt az angol jogot bevezették volna az észak-amerikai kontinensen, a hivatalos bírósági intézmények indián területeken való megjelenése meglehetősen új dolog.¹ A törzsi bíróságok kialakulása egy 1880-as években történt esetre vezethető vissza, amely a mai dél-dakotai Rosebud indián rezervátumban történt,

¹ Az „indián terület” kifejezést általában arra a területre használják, amire egy törzs joghatósága kiterjed. Az indián terület a 18 USC 1151 számú szövetségi törvény értelmében a következő fogalmakra vonatkozik: magában foglalja az indián rezervátumon belüli összes földterületet, az indiánok területén áthaladó útjogokat kisajátított földeket, valamint a gazdálkodást nem végző – ún. „dependent”, vagy szövetségi ellátmánytól függő indián közösségeket.

amikor egy Crow Dog nevű lakota állítólag megölt egy másik lakota indiánt, Spotted Tail-t.² A gyilkosság idején nem volt hivatalos lakota bírósági rendszer, hanem a lakoták, a viták megoldásának hagyományos módszereit használva, Crow Dog-ot a törzs egy hétre kiközösítette, majd ezt követte a megbocsátási ceremónia, ahol az áldozat családja megbocsátotta Crow Dog bűnét, majd megkezdődött a „gyógyulási” folyamat -mind az áldozat hozzátartozói, mint az elkövető tekintetében -, amiben arra kötelezték Crow Dog-ot, hogy nyújtson kárpótlást Spotted Tail családjának azzal, hogy biztosítja a család számára szükséges ellátást. Nem volt akasztás, nem volt börtönbüntetés. A szövetségi területi bíróságok, aggódva, hogy a lakota módszer miatt Crow Dog büntetlenül maradt, közbeléptek, és gyilkosság miatt fehér, szövetségi bíróság elé állították.

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága kimondta, hogy a szövetségi bíróság nem emelhet vádat Crow Dog ellen gyilkosságért, mivel a Lakota sziúk és az Egyesült Államok közötti szerződésben a Lakota sziúknak fenntartották a jogot, hogy saját igazságszolgáltatást végezzenek.³ Az Egyesült Államok kormánya úgy érezte, hogy ez az ügy példázza a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás hiányosságait az indián területeken, és gyorsan cselekedett is, hogy a súlyos bűncselekményeket elkövető indiánokat szövetségi fennhatóság alá vonja. Az Egyesült Államok belügyminisztériuma, az indiánügyeket irányító szövetségi ügynökség szintén lépéseket tett annak érdekében, hogy az indián rezervátumokban „*Courts of Indian Offenses*” néven egy különbíróságot hozzon létre,⁴ amelyek a szövetségi szabályozáson belül, a *Code of Federal Regulations* (más néven „CFR”⁵) található *Code of Indian Offenses* nevű törvénykönyv alapján ítélkezett a kevésbé súlyos bűncselekmények elkövetői felett, valamint rendezte a törzs tagjai közötti vitákat. Ezeket a bíróságokat CFR bíróságoknak nevezték. Fontos jellemzőjük, hogy a nem-indián személyek nem vonhatók ezen bíróságok joghatósága alá a kifejezett beleegyezésük nélkül. Az így létrehozott bíróság bírói közül sokan a helyi BIA⁶ felügyelői voltak, akiknek célja az volt, hogy az őslakosokat beolvassák a nem-indiánok világába, és elnyomjanak minden olyan tevékenységet, amely ezt az integrációs célt akadályozta. E bíróságok többsége és a törvények, amelyek alapján működtek, nem tükrözték az őslakosok

² Sydney J. Harring: *Crow Dog's Case: American Indian Sovereignty, Tribal Law and United States Law in the Nineteenth Century*, 1994, 8; valamint ld. Ex parte Crow Dog, 109 U.S. 556 (1883).

³ A kongresszus ezt a súlyos bűncselekményekről szóló törvényt, a *Major Crime Act* (18 USC 1153) megalkotásával tette, amely kiszélesítette a szövetségi bíróságoknak a hatáskörét, és lehetővé tette, hogy büntetőeljárást indítsanak az indiánok ellen, akik bizonyos súlyos bűncselekményeket követnek el a rezervátumokban, beleértve a gyilkosságot is.

⁴ Robert N. Clinton (et al.): *American Indian Law: Cases and Materials*, Michie Co., 1991, 207.

⁵ A *Courts of Indian Offenses* a Szövetségi Szabályozási Kódex (*Code of Federal Regulations*, CFR) alapján jönnek létre, innét a rövidítés.

⁶ *Bureau of Indian Affairs* (Indián Ügyek Hivatala)

értékeit és szokásait, hanem ehelyett arra tettek erőfeszítéseket, hogy ezeket az értékeket az uralkodó társadalom által fontosnak tartott értékekké változtassák.

KORAI TÖRZSI BÍRÓSÁGOK

Az indián törzsek csak 1934-ben kaptak engedélyt arra, hogy saját igazságszolgáltatási kódexet hozzanak létre, és bíróságokat működtessenek az indián törzsek által elfogadott törzsi törvények végrehajtására⁷. Ennek az igazságszolgáltatási rendszernek a létrehozása az indián nemzetek létezésükből fakadó eredeti jogköréből fakad, abból a velük született és őket saját jogon megillető szuverenitásból fakad, hogy saját törvényeket fogadjanak el, és azok alapján szabályozzák, kormányozzák saját magukat. Fontos megjegyezni, hogy a szövetségi és állami bíróságokkal ellentétben, amelyeket az Egyesült Államok és a tagállamok alkotmánya különálló, de egyenrangú kormányzati ágként hozott létre a végrehajtó és a törvényhozó hatalmi ágakkal együtt, a legtöbb törzsi bíróságot a törzs vezető testülete által biztosított hatáskörben hozták létre. Egyesek szerint ez azt jelenti, hogy a törzsi bíróságok nem működnek a törzsi kormánytól elkülönülten, azaz a rendszerben nincs jelen a klasszikus hatalommegosztás, nincs garantálva a hatáskörök szétválasztása. Viszont az is igaz, hogy a legtöbb törzsi igazságszolgáltatási törvénykönyv és alkotmány rendelkezik a törzsi bíróságok függetlenségéről. A legtöbb törzsi igazságszolgáltatási kódex szabályozza a törzsi bíróságon alkalmazható eljárási rendet, valamint deklarálja a bíróság elé terjeszthető ügyek különböző típusait is. A törzsi törvénykönyvek fontos részei közé tartoznak azok a szakaszok, amelyek meghatározzák a bíróság joghatóságát, valamint azt, hogy hol, milyen területen kell a jogvitára okot adó eseménynek megtörténnie ahhoz, hogy a törzsi bíróság joghatósága kiterjedjen rá. Egyes indián törzsek nem döntöttek úgy, hogy saját törvénykönyvet fogadjanak el, és továbbra is a *Code of Federal Regulations*-ben található *Code of Indian Offenses* – kvázi „Indián Bűncselekmények Törvénykönyve” – alapján működnek, és ugyanezen okok miatt a kisebb törzsek nem engedhették meg maguknak, hogy saját bírósági rendszert működtessenek, ezért úgy döntöttek, hogy megtartják a BIA által működtetett CFR bíróságokat. Ezek a bíróságok hasonlóak a törzsi bíróságokhoz, azzal a különbséggel, hogy a BIA anyagilag felelős az ilyen bíróságok igazgatásáért, vagyis fenntartóként működik. A legtöbb CFR bíróságon van kirendelt védő, míg sok törzsi bíróságon ilyen kötelezettség nincs. A törzsi bíróságoktól némileg eltérnek

⁷ Ez az 1934. évi Indian Reorganization Act elfogadásának eredményeként jött létre. Az ezt követő szövetségi rendeletek lehetővé tették az indián törzsek számára, hogy saját törzsi törvénykönyvet alkossanak és létrehozzák saját igazságszolgáltatási rendszerüket. Ld. 3 Fed. Reg. 952-959 (1938), kodifikálva: 25 CFR 11

a CFR bíróságok által tárgyalható ügyek típusai is, mivel a CFR bíróságok nem tárgyalhatnak törzsi belső vitákat, például választási vagy politikai vitákat, és nem tárgyalhatnak olyan vitákat, amelyekben nem-indián felek vesznek részt, kivéve, ha azok beleegyeznek abba, hogy a CFR-bíróság felettük ítélkezzen.

PUBLIC LAW 280⁸

Néhány államban a törzsek nem működtetnek bírósági rendszereket, vagy olyan bírósági rendszereket működtetnek, amelyek nagyon korlátozott típusú ügyeket tárgyalhatnak, mint például a törzs vadászati és halászati törvényeinek a megsértése vagy a *Indian Child Welfare Act* - az Indián Gyermejkölési Törvény - alapján felmerülő ügyek⁹. Ezekben az államokban, amiket „*Public Law 280*-as államoknak” is hívnak¹⁰ az állami bíróságok indítanak büntetőeljárást minden olyan indián és nem-indián személy ellen, aki indián rezervátumokban bűncselekményt követ el, és az állami bíróságok tárgyalják a magánvitákat, például a válaszokat, szerződéses vitákat, személyi sérüléses ügyeket és egyéb, indián és nem-indián felek között felmerülő ügyeket is, de még ezekben az államokban is léteznek azonban törzsi bíróságok, amelyek bizonyos típusú jogvitákat továbbra is tárgyalhatnak. Ezért van az, hogy az igazságszolgáltatást kereső indián személynek mindig tájékozódnia kell a törzsi jog létezéséről vagy törzsi bíróság létezéséről egy adott törzs esetében, még akkor is, ha a törzs rezervátuma egy *Public Law 280*-as államban található.

⁸ 1953-ban a Kongresszus elfogadta a Public Law 83-280. nevű törvényt, amely egyes államoknak büntetőjogi joghatóságot biztosít a rezervátumokban élő indiánok felett, és lehetővé teszi, hogy a törzsi vagy szövetségi bíróságok joghatósága alá tartozó polgári peres ügyeket az állami bíróságok intézzék.

⁹ Az *Indian Child Welfare Act* (25 USC 1901), azért fogadták el, hogy az indián törzsi bíróságok számára nagyobb hatáskörrel rendelkezzenek az indián gyermekek otthonukból való kiemelésével kapcsolatos ügyek elbírálásában és nevelőszülőkhöz vagy örökbefogadó családokhoz kerüljenek.

¹⁰ A Public Law 83-280. (25 USC 1321-1326; 28 USC 1360; 18 USC 1162.) miatt nevezik így őket. Ez a törvény bizonyos rezervátumokban tapasztalható bűnüldözési és igazságszolgáltatási rendszer hiánya miatt és annak pótlására született. A törvény szerint egyes államok (Minnesota, Wisconsin, Kalifornia, Nebraska, Oregon és később Alaszka) hatáskörrel rendelkeztek az indiánok területén felmerülő viták eldöntésére, a többi állam pedig lehetőséget kapott arra, hogy átvegye ezt a hatáskört azáltal, hogy hatályba lépteti ezt a szövetségi törvényt saját rendelkezések meghozatalával.

BÉKEBÍRÁSKODÁS ÉS HAGYOMÁNYOS BÍRÓSÁGOK

A közelmúltban több indián törzsnél az a tendencia jelent meg, hogy visszaállítják az őslakosok hagyományos vitarendezési módszereit, és ezeket a törzsi bírósági rendszer részévé teszik. Számos rezervátumban az indián törzsi bíróságok olyan módszereket alkalmaznak, mint a „békebírászkodás”¹¹, az ún. „ítélő körök”¹² vagy más, olyan vitarendezési eljárásokat, amelyek jobban hasonlítanak az indiánok közötti viták rendezésének azelőtti módjaira mielőtt a nem-indián társadalom közbelépett volna.

A TÖRZSI BÍRÓSÁGOK MA

A ma létező törzsi bíróságok és CFR bíróságok eljárásai, módszerei változatos gyűjteményt alkot. Sok törzsi bíróságon ítélkező bíró képzett ügyvéd, de ennek a mondatnak az első része azt is indikálja, hogy ez nem mindig van így. A törzsi bíróságok szerencsésnek mondhatják magukat, hogy vannak olyan köztisztviselőben álló tagjaik, akik nem képzett jogászok, de a közösségben való elismertségük és tekintélyük alapján törzsi bíróként szolgálhatnak. Ezek a személyek ismerik az adott törzstörténelmét, legendáit, szokásait, hagyományait, és képesek arra, hogy ezt a tudást és tapasztalatot alkalmazzák a viták rendezésében. A nagyobb törzsi bíróságokon vannak jogi végzettséggel rendelkező, de ügyvédként soha nem praktizáló bírók is. Sok törzsi tag, aki jogot végzett majd ügyvéddé vált, visszatért a törzséhez bíróként dolgozni, ezzel is növelve a bíróságok megbecsülését a törzsi tagok szemében.

A törzsi bírókat általában a törzst vezető testülete nevezi ki egy bizonyos időtartamra. Más törzsek választásokat írnak elő a törzsi bírói tisztség betöltésére, míg megint mások a két módszert vegyítik, vagyis a bírónak időszakonként meg kell magukat mérettetni egy választáson ahhoz, hogy aztán őket kinevezhessék, vagy, hogy a helyüket továbbra is megőrizzék. A legtöbb törzsi bíróság lehetővé teszi, hogy ügyvédek és „laikus ügyvédek” – a törzsi jogban jártas egyéb törzsi tagok – egyaránt képviseljék személyeket a törzsi bíróságon. Minden törzsi bíróságnak saját módszere van arra, hogy hogyan engedi be az ott praktizáló személyeket, egyeseknél ügyvédi vizsgát írnak elő, míg a legtöbbnél az ügyvédnek csupán be

¹¹ A navahói törzsi bíróságnak például van egy külön ága, a „*Peacemaker Court*”, amely lehetővé teszi a törzst tagjai számára, hogy a szokásos vitarendezési módszer helyett ezt a módszert alkalmazzák a konfliktus megoldására. Ld. Gloria Valencia-Webber: *Tribal Courts: Custom and Innovative Law*, *New Mexico Law Review*, Vol. 24., Issue 2, 1994.

¹² A minnesotai *Mille Lacs Band of Chippewa* indiánok ezt a módszert alkalmazzák a fiatalok bűnelkövetők elítélésére.

kell fizetnie egyfajta regisztrációs díjat, és tanulmányoznia kell a törzsi törvénykönyvet és alkotmányt.

A TÖRZSI BÍRÓSÁGOK JOGHATÓSÁGA

JOGHATÓSÁG BÜNTETŐÜGYEKBEN

A törzsi bíróságokat kevésbé ismerő személyek meglepődhetnek azon, hogy mennyire hasonlóak a törzsi bíróságok eljárásai az állami és szövetségi bíróságok eljárásaihoz. A törzsi bíróságok eskü alatt vallomást tévő tanúkat hallgatnak meg, nyilvántartást vezetnek a bírósági eljárásokról, és bírói és esküdtszéki rendszert is alkalmaznak az ügyek eldöntésére. Az egyik nagy különbség a törzsi és az állami bíróságok között a törzsi bíróságok joghatóságának korlátai bizonyos ügyek és személyek felett. Míg az állami bíróság egy általános joghatóságú bíróság, ami azt jelenti, hogy a bíróság ítélezhet minden olyan személy felett, aki az állam területén bűncselekményt követett el, vagy valamilyen kapcsolatban áll az állammal, a törzsi bíróságok esetében bizonyos cselekmények és személyek feletti joghatóságát korlátozzák legfelsőbb bírósági határozatok és kongresszusi határozatok. Például, a törzsi bíróságok nem indíthatnak büntetőeljárást olyan nem-indiánok ellen, akik a rezervátumban követnek el bűncselekményeket, még akkor sem, ha azokat a törzsi tagjai ellen követik el. Ezeket a bűncselekményeket – abban az esetben, ha a sértett indián – szövetségi bíróság előtt kell elbírálni. Ha a bűncselekmény nem-indián ellen irányult vagy immateriális bűncselekményről van szó, akkor a tagállami bíróság jogosult eljárni. Ennek oka, hogy az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megállapította, hogy büntetőügyekben az indián törzsek nem rendelkeznek a nem-indiánok magatartásának szabályozására vonatkozó eredeti jogosultsággal. A törzsi bíróságok azonban büntetőeljárást indíthatnak minden olyan indián személy ellen, aki a rezervátum területén bűncselekményt követett el. Az indián törzsi bíróságok hasonlóan korlátozottak a törvényt megszegő indiánokra kiszabható büntetések típusát illetően. Jelenleg a szövetségi törvény¹³ megtiltja, hogy a törzsi bíróság börtönbüntetést egy évnél hosszabb időre szabjon ki egy-egy elkövetett bűncselekményért. Ennek eredményeképpen a legtöbb törzsi nem emel vádat súlyos bűncselekmények, például gyilkosság, nemi erőszak és súlyos testi sértés miatt, és inkább a szövetségi bíróságokat bízza meg az ilyen bűncselekmények üldözésével.

¹³ Ld. 25 USC 1302.

Ennek ellenére néhány törzsi törvénykönyv szabályt alkotva üldözi az ilyen súlyos bűncselekményeket és jogot formál az ítélkezésre.¹⁴ A legtöbb törzsi börtön szintén nem alkalmas hosszú távon a fogvatartottak elhelyezésére, ehelyett inkább olyan celláik vannak, amelyekben a rabok rövid elzárásukat tölthetik el. Más törzseknek szerződést kell kötniük a városi vagy megyei önkormányzatokkal az elítélteik fogvatartását biztosítandó. A törzsi bíróságok esetén az elkövetés helyszíne is jelentőséggel bír, ugyanis általában a törzsi bíróságok csak a rezervátumban elkövetett bűncselekmények felett ítélkezhetnek.

JOGHATÓSÁG POLGÁRI ÜGYEKBEN

Az indián törzsek és szerveik is gyakran érintettek polgári jogvitákban, így a törzsi bíróságok igen széles hatáskörrel rendelkeznek a polgári jogviták elbírálására, különösen akkor, ha a jogvita a személyes kapcsolatok valamely területét érinti, mint például a házasság, az örökbefogadás vagy a gyermekelhelyezés. A törzsi bíróságok a személyi sérüléssel kapcsolatos perekről kezdve, ahol a károsult több millió dolláros kártérítést követel, egészen a sokkal szerényebb kártérítési kérelmeket tartalmazó, pár dolláros, szimbolikus értékű követelésekkel kapcsolatos ügyeket is tárgyaltak már. A törzsi bíróságok napi ügyeinek összetétele nagyon hasonlít az állami bíróságokéhoz, ahol sok a családjogi-, fogyasztóvédelmi ügy, a fiatakorúak bűncselekményeivel kapcsolatos eljárás, valamint a lakhatással kapcsolatos ügyek száma. Ha egy polgári jogvita a rezervátumban élő indiánt érint (például gyakori a kereskedők által a rezervátumban élő indiánoktól való tartozás behajtására indított per), a Legfelsőbb Bíróság határozata alapján ilyen pert csak törzsi bíróság előtt lehet lefolytatni és állami bíróság előtt nem.¹⁵ Hasonlóképpen, a személyes kapcsolatok tekintetében elfogadott, hogy csak törzsi bíróságok tárgyalhatnak olyan ügyeket, mint például a rezervátumban élő indián gyermekek¹⁶ örökbefogadása ügyében indított perek, vagy olyan válási ügyek, amelyekben a vitában részt vevő egyik fél a rezervátumban élő indián. A törzsi bíróságok – a büntetőjogi joghatósági területtel ellentétben – a nem-indiánokat érintő bizonyos polgári jogvitákban is joghatósággal rendelkezhetnek. Ha egy nem-indián személy a törzssel vagy annak tagjaival valamilyen konszenzuson alapuló kapcsolatot létesít (például házasságot köt egy törzsi taggal, vagy szerződést köt a törzssel a rezervátumban végzett munka elvégzésére), és a kapcsolat során vita

¹⁴ Egyes esetekben mind a szövetségi bíróságok, mind a törzsi bíróságok vádat emelnek ugyanazon bűncselekmény miatt. Ezt az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megengedhetőnek ítélte. Ld. *United States v. Wheeler*, 435 US 313 (1978).

¹⁵ Ld. *Williams v. Lee*, 358 U.S. 217 (1959).

¹⁶ Ld. *Fisher v. District Court*, 424 US 382 (1976).

alakul ki, a törzsi bíróság dönthet a jogvitában. A törzs, mint közösség vagy egy indián természetes személy a jogvitát akár állami bíróság elé is viheti, ha úgy kívánja, bár a nem-indián valószínűleg csak a törzsi bíróság előtt indíthatna pert.¹⁷ Egy másik eset, amikor a törzsi bíróság gyakorolhat hatáskört egy nem-indián rezervátumon belüli tevékenységei felett, akkor fordul elő, amikor a nem-indián tevékenységei komoly hatással vannak a törzsre és annak tagjainak jólétére. Ilyen lehet például, ha egy nem-indián személy a rezervátum vizeit szennyezi, vagy ha családon belüli erőszakos cselekedetet követ el egy törzsi taggal szemben. Ezekben az esetekben a törzsi bíróság elrendelheti a nem-indián által elkövetett cselekmény beszüntetését vagy a családon belüli erőszak valamilyen módon történő megakadályozását, de a törzsi bíróság nem indíthat büntetőeljárást a nem-indián személy ellen. A törzsi bíróságok joghatóságának vannak olyan korlátai, amelyek a szövetségi jog alkalmazásából erednek. Például, a törzsi bíróságok nem tárgyalhatják az egyes indiánok érdekeltségeibe tartozó, a használatunkban lévő vagy számukra kiosztott földekkel, illetve a vagyionkezelésbe adott ingatlanokkal kapcsolatos ügyeket, mert ezeknek a földeknek és ingatlanoknak a tényleges tulajdonosa az Egyesült Államok kormánya, így szövetségi bíróság joghatósága alá tartoznak. Az ilyen ügyekben az eljárást az USA belügyekért felelős ügynökségeinek a közigazgatási bíróságai folytatják le. A törzsi bíróságok azonban dönthetnek az elhunyt indiánok személyes vagyonával (autók, bankszámlák stb.) kapcsolatos hagyatéki eljárásokban, vitákban, és eléggé gyakran tárgyalnak is ilyen ügyeket. A törzsi bíróságok nem tárgyalhatnak csődügyeket vagy az Egyesült Államok kormánya elleni pereket sem, mert az ilyen típusú ügyekre a szövetségi törvények vonatkoznak, amelyek tiltják a törzsi bíróságok hatáskörét.

A TÖRZSI BÍRÓSÁGOK SZEREPE A FELNŐTT ÉS GYERMEK ÁLDOZATOK VÉDELMEBEN

Az egyik terület, ahol a törzsi bíróságok létfontosságú szerepet játszanak az az erőszakos és egyéb személy elleni bűncselekmények áldozatainak- valamint a bántalmazott és elhanyagolás áldozatává vált gyermekek azonnali és permanens védelmét biztosító végzések kibocsátása. A legtöbb rezervátumban, ha egy személy családon belüli erőszak áldozatává válik vagy gyermekbántalmazás történik, a törzsi bíróság az egyetlen bíróság, amely jogosult az adott személy védelmét szolgáló végzés kibocsátására. A törzsi bíróság védelmet biztosító végzéseinek kibocsátására vonatkozó eljárások nagyon hasonlóak az állami bíróságok által alkalmazott eljárásokhoz. A legtöbb törzsi bíróságon vannak kitöltendő űrlapok, amelyeket az

¹⁷ Ld. *Three Affiliated Tribes of Fort Berthold Reservation v. Wold Engineering*, 467 U.S. 138 (1984)

ideiglenes, vagy más védelmet biztosító határozat elrendelése előtt ki kell tölteni. Az ideiglenes védelmi határozat kiadását és a meghallgatásról szóló értesítést követően a határozatot a törzsi vagy a BIA rendőrségnek adják át, hogy kézbesítsék a jogsértőnek. Ezt követően meghallgatásra kerül sor, amelyen az áldozat ügyvéddel, védővel vagy egyedül is megjelenhet. A meghallgatást követően, ha végleges -és nem ideiglenes - védelmi határozatot hoznak, annak másolatát elküldik a törzsi vagy a BIA bűnüldöző szerveinek, és néha más helyi bűnüldöző szerveknek is, ha az áldozat gyakran utazik a rezervátumon kívülre. Számos törzsi törvénykönyv szabályozza, hogy mikor kötelező elrendelni valaki letartóztatását és őrizetbe vételét a családon belüli erőszakkal összefüggő ügyekben, így ezek a kötelezően foganatosítandó rendelkezések lehetővé teszik az áldozat számára, hogy a jogsértést követően azonnali védelmet kapjon az elkövetővel szemben. A gyermekbántalmazási és elhanyagolási ügyek a törzsi bírósági ügyek másik fontos részét képezik. Sok rezervátumban a törzs saját gyermekvédelmi programot működtet, míg máshol a BIA vagy a megyei gyermekvédelmi programokkal koordinálja ezeket a szolgáltatásokat. Ha egy indián gyermeket elhanyagolnak vagy bántalmaznak, a bíróság vagy a törzsi törvénykönyv engedélyezheti, hogy egy bűnüldöző tisztviselő vagy szociális munkás a gyermek védelme érdekében sürgősen átvegye a gyermek felügyeletét. Az ilyen jellegű átvételt általában a törzsi bírósághoz benyújtott, sürgősségi elhelyezés iránti kérelem követi, amelyet csak egy meghatározott időre adhatnak ki, addig, amíg a gyermek szülei vagy gyámja idézésre meg nem jelenik a bíróságon egy meghallgatásra, ami alapján aztán eldöntésre kerül, hogy az áthelyezés folytatódjon-e vagy a gyermek visszakerüljön a régi helyére, esetleg rokonokhoz, másokhoz. Ha a sürgősségi helyzet továbbra is fennáll, és a gyermekvédelmi programban tevékenykedők úgy érzik, hogy további szolgáltatásokra van szükség, akkor ezt a tényt a törzsi bíróságok előtt e bizonyítékokkal kell bizonyítani ahhoz, hogy a bíróság megalapozottan dönteni tudjon. Sok törzs közösségként lép fel a gyermekek védelmében azzal, hogy a törzsi bíróságnak a törzs ún. rászorultsági és elhanyagolási kérelmet nyújt be. Sok törzsi bíróságon a törzsi ügyész egyben a bántalmazási és elhanyagolási ügyek előterjesztő tisztviselője is, míg más törzsi bíróságokon olyan személyek vannak, akik csak előterjesztő tisztviselőként szolgálnak. Ha a törzsi bíróságon van kirendelt védő, gyakran ez a személy képviseli a gyermek szüleit vagy gyámját. Sok törzsi törvénykönyv lehetővé teszi, hogy a gyermek számára egy pergondnokot nevezzenek ki, aki ezután a gyermeket képviseli a szülőkkel, gondozókkal szemben. Sok rezervátumban ez a személy egy önkéntes gyermekjogi képviselő, míg más rezervátumokban az indián gyermeknevelési gyakorlatot ismerő személy, aki segíthet a törzsi bírónak meghatározni, hogy mi a legjobb a gyermek számára. Ha a szülő vagy a gyám továbbra is elhanyagolja szülői kötelességeit, a törzsi

bíróság olyan eljárást folytat, amelynek keretében a szülői felügyeleti jogok korlátozhatók, esetleg el is veszítheti azokat a szülő és a gyermek örökbefogadhatóvá válik. Az ilyen típusú eljárások kevésbé gyakoriak a rezervátumokban, mivel általában a gyermeket a rokonai veszik gondozásba, és nem idegen családnál helyezik el.

TÖRZSI BÍRÓSÁGOK, ÉS MÁS BÍRÓSÁGI RENDSZEREKKEL VALÓ KAPCSOLATUK

Nagyon fontos, hogy a törzsi bírósági végzéseket más bíróságok, vagy a rezervátumon kívül is tiszteletben tartásuk, beleértve az állami és szövetségi bíróságokat is. Ez nem csak a törzs számára fontos, hanem a törzsi bírósági végzéssel rendelkező személy számára is alapvető fontosságú. Különösen akkor igaz ez, ha a személy biztonsága attól függ, hogy a végzést más bíróságok, hatóságok elismerik-e kötelező erejűnek vagy sem. Általában az állami és a törzsi bíróságoknak egymás határozatait mindenféle feltétel és eljárás nélkül el kell fogadniuk. Ide tartoznak a családon belüli erőszakkal kapcsolatos védelmi határozatok és a gyermektartási ügyekben hozott határozatok.¹⁸ Néhány állam azt is kimondta, hogy a törzsi bíróságok határozatait úgy és olyan módon kell elfogadni, mintha azokat egy külföldi bíróság hozta volna. Az államok többségében azonban a törzsek és az államok vagy elfogadják egymás határozatait valamilyen kölcsönösség vagy szabály, gyakorlat alapján, vagy nem. Sok állami bíróság nem érti a törzsi bírósági eljárásokat, és óvatos, amikor törzsi bírósági végzésekkel szembesül, mert úgy gondolja, hogy a törzsi bírósági rendszerek nem ugyanazoknak az előírásoknak felelnek meg, mint az állami bíróságok, és aggasztónak találják, hogy egyes törzsi bírák esetleg nem rendelkeznek jogi képzettséggel, ami okok miatt vonakodva fogatosítják az határozatokat. E problémák némelyikének megoldására számos államban törzsi-állami bírósági fórumokat hoztak létre, hogy az állami és törzsi bírák kapcsolatba léphessenek egymással, megismerhessék egymás munkáját, párbeszédet folytathassanak a saját és a másik fél bírósági rendszereiről.

¹⁸ Lsd 18 USC 2265 és 28 USC 1738B

ÖSSZEFOGLALÁS

Az indián törzsi bíróságok még az amerikai jogrendszeren belül is viszonylag kevésbé ismertek, elsősorban azért, mert az emberek nincsenek tisztában a hatáskörüikkel és eljárásaikkal. Mégis létfontosságú funkciókat látnak el a jog, a harmónia, a biztonság biztosítása terén az általuk kiszolgált rezervátumban élő közösségek számára. Teszik mindezt jóval kevesebb anyagi ráfordítás felhasználásával, mint a szövetségi és állami bíróságok, amelyekhez gyakran hasonlítják őket. A törzsi igazságszolgáltatásban tevékenykedők nem kétséges, hogy megérdemlik a lakosság, a polgárok tiszteletét.

BIBLIOGRÁFIA

CLINTON, Robert N. (et al.): *American Indian Law: Cases and Materials*, Michie Co., 1991.

HARRING, Sydney J.: *Crow Dog's Case: American Indian Sovereignty, Tribal Law and United States Law in the Nineteenth Century*, 1994.

VALENCIA-WEBBER, Gloria: *Tribal Courts: Custom and Innovative Law*, *New Mexico Law Review*, Vol. 24., Issue 2, 1994.

Horváth László

THE MAIN ISSUES OF BOSNIA-HERZEGOVINA'S ELECTORAL SYSTEM

Can the challenge be overcome?

INTRODUCTION

The other former Yugoslav republics which gained independence during the Yugoslav Wars were more ethnically homogeneous than Bosnia and Herzegovina, where history had brought three different ethnic groups together in one state and made them, but solely them, equal state-building factors. Five out of the six Western Balkan states are unitary with a clearly defined system of relations between a main constituent peoples and national minorities. The exception is Bosnia and Herzegovina which is a federal state and structured by three main constituent nations (Bosniaks, Serbs and Croats) and their relations with national minorities, referred to as 'Others' in the constitution. The dominant, leading parties in Bosnia are the Bosniak, Serb and Croat parties, which are organized on an ethnic basis and represent primarily ethnic interests irrespective whether they are left or right-wing parties.¹

It is important to note that during the Bosnian War in the first half of the 1990's members of these three nations inflicted very serious and still unresolved trauma and injuries to each other. Despite the distrust that has existed for thirty years now since the end of the war, finding collectively a solution for the various and many social and economic problems of Bosnia and Herzegovina is impetuous. Nonetheless, adding these issues would undoubtedly pose a significant challenge even for a well-prepared and united state leadership as well. The social and economic problems to be solved were included in the Reform Agenda adopted by a broad social consensus in July 2015.² The implementation of the aspiring agenda has come to a halt since the end of 2017.

As regards Bosnia and Herzegovina's accession to the EU, it is necessary to highlight that in August 2016, a coordination mechanism was established at the "all-national" level, with the aim of ensuring administrative coordination and cooperation on EU matters between the two entities and the Brčko District. The work was successful as the country received candidate

¹ For a detailed description see Zsolt Szabó: *Constitution and Government at the Western Balkans*, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2023, 216.

² The Reform Agenda 2015–2018 set out the socio-economic reforms to be implemented at all levels of government to achieve EU membership. The document included the following chapters: Public Finance, Taxation, Fiscal Sustainability; Investor Environment and Competitiveness; Labour Market; Social Welfare and Pension Reform; Rule of Law and Good Governance; Administrative Reform.

status on 15 December 2022 on condition that Bosnia and Herzegovina will take further steps to strengthen democracy, promote functioning of state institutions, strengthen rule of law, strengthen fight against corruption and organized crime, ensure media freedom and better management of migration and fundamental rights.³

Due to the fragile relations among the constituent peoples, the civil and military presence, the supervision of the international community, the limitation of state sovereignty – despite the idea of abolition, which was repeatedly raised – was necessary to ensure post-war peace and to increase the dynamics of the country’s development. (The civilian component of the international administration is the Office of the High Representative (OHR) and the military component is the EUFOR Althea mission).⁴ Civil and military supervision is still necessary because the constituent peoples cannot agree even on such fundamental issue as the structure of the state.⁵ Between the two entities which make up the country the situation is more simple in the ethnically homogeneous and centralized Republika Srpska (which covers 49% of the state), where owing to the Serbian dominance the Serb parties “only” have to compete with each other. The picture is more complex in the Bosniak–Croat Federation (which comprises of 51% of the state), which consists of 10 cantons.⁶ Within this entity, both Croats and Bosniaks are often engaged in a two-front struggle, meaning that they often have to fight their battles not only within their own nation, but also with the other constituent nation of the entity and, in many cases, with the third constituent nation at state level.

THE ELECTORAL SYSTEM

Due to the ethnic complexity of the state, a highly complex electoral system and administrative structure was created after the end of the war in Bosnia and Herzegovina. The aim was to ensure that all three constituent nations, as defined in the state-level constitution, had an equal share in

³ EEAS Press Team: EU Candidate Status for Bosnia and Herzegovina: a message to the people and a tasking for politicians, *European Union External Action*, 19.22.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-candidate-status-bosnia-and-herzegovina-message-people-and-tasking-politicians-0_en

⁴ Ágnes Kemenszky: *Balkan models of international territorial administration: Bosnia and Herzegovina and Kosovo*, PhD thesis, BCE International Relations Multidisciplinary Doctoral School, 2012, 44.

⁵ While Bosniaks are interested in centralising the country, Serbs and Croats are interested in decentralising it (the concept of unitarian state vs. federal state).

⁶ Cantons are administrative units in the Federation between the entity level and the local government level, with their own parliament, government and court system. Out of the ten cantons that make up the Federation, five are Bosniak-majority and three are Croat-majority, while two cantons are of mixed Bosniak-Croat ethnic composition and administration.

the governance of the state, and that the ethnic groups defined in the constitution as ‘others’⁷ also had an influence in the political process. However, as a result of attempts at ethnic balancing and ethnic engineering, the practice of human rights protection, narrowed down to essentially the rights of the three main ethnic groups, has not changed until today. At different levels of the representation system, representatives do not represent the citizen itself, but a particular ethnic group. This phenomenon is mainly due to the fact that the normative part of the constitution at state level, contrary to the preamble, effectively nullifies the political citizen in favor of the ethnic citizen. Bosnia and Herzegovina has a bicameral parliament with a Lower and Upper House at both federal and entity level. The Lower Houses are elected directly, while the Upper Houses are elected indirectly. The election of the Upper House of the state parliament and the state presidency are in the main focus of this study as only the members of the three constituent nations can be elected to these positions under the current electoral law.

A SPECIFIC LEGAL CASE

In 2006, Dervo Sejdic and Jakob Finci, a Roma and a Jewish citizen of Bosnia and Herzegovina who wished to apply to become candidates for these institutions (*Upper House of the State Parliament and State Presidency*), however, their candidacy applications were both rejected by the Central Election Commission on the grounds of their ethnic belonging. The two politicians challenged this decision at the European Court of Human Rights in Strasbourg, which ruled in 22 December 2009 that the ethnic representation and preference of the state’s constituent nations in the composition of parliamentary and executive institutions leads to double exclusion.⁸ On the one hand, all Serbs living on the territory of the Federation, as well as all Croats and Bosniaks living in the Republika Srpska, are excluded from standing for direct elections to the state presidency. On the other hand, any citizens belonging “Other” ethnicity who do not consider themselves to be a part of one of the constituent peoples of the state are also excluded from running for both of the above-mentioned offices. Thus, members of the legally recognized national minorities are literally excluded from holding these offices. Although the European Court of Human Rights concludes that the state constitution is incompatible with the European Convention on Human Rights, it has not been amended to the

⁷ In 2003, the Bosnian Parliament adopted the Law on the Protection of National Minorities, which names 17 national minorities: Albanian, Czech, Polish, Macedonian, Hungarian, Montenegrin, German, Italian, Russian, Roma, Romanian, Ruthenian, Slovak, Slovenian, Turkish, Ukrainian, Jewish.

⁸ Zsolt Szabó: *The Parliaments of the Western Balkans*, Gondolat, Budapest, 2016, 139.

present day, even though one of the conditions for the country's EU perspective is to solve this question.

That fact that Bosnia's constitution does not allow for national minorities to be elected for a member of the state presidency or a member of the upper house of the state parliament also violates the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which provisions Bosnia and Herzegovina has acknowledged as binding on itself (Dayton Agreement, Appendix 6: Agreement on Human Rights). In the light of the above mentioned, it is clear that the current electoral system in Bosnia and Herzegovina does not comply with basic democratic electoral principles, as it does not guarantee universal, equal, direct and free suffrage at all levels, in particular the right to the passive suffrage.

WHAT ISSUES ARISE FROM THE ABOVE?

Free, secret, direct, periodic, and competitive parliamentary elections, based on universal and equal suffrage, provide an opportunity to effectively represent public opinion. Even if the actual power of the electorate is limited to choosing who governs them (i.e., to decide who will make the decisions for them),⁹ more emphasis should be placed on the electoral system and on any additional minority-sensitive components, as the electoral system can be the engine but also the impediment of a democratizing society's development.¹⁰ Florian Bieber, Donald L. Horowitz, and Arend Lijphart agree that in a heterogeneous society, traditional institutions of democracy (such as the parliament) without the involvement of national minorities are not sufficient for the establishment and functioning of a stable democratic society; leaving these groups out can lead to alienation and unwanted consequences. In order to prevent alienation from the political community, the state must play an active role in promoting the parliamentary presence and representation of national minorities, engaging in active governance and the integrity of the state, while simultaneously resolving any resentments and tensions that may exist with national minorities.¹¹

⁹ Giovanni Sartori: *Democracy*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 63.

¹⁰ Adis Arapovic – Bedrudin Brljavac: Election System of Bosnia and Herzegovina: Catalyst of Unsuccessful Democratization, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013/1, 31.

¹¹ László Horváth: Parliamentary Representation of National Minorities in the Western Balkans: Wishful Thinking or Reality? *Hungarian Journal of Minority Studies*, Vol. IV., 2021, 13.

WHAT COULD BE THE SOLUTION?

In order to prevent peoples' alienation from the political community, the state as a legislator, by resolving any possible resentment and tensions that may exist with regard to national minorities, must take an active role in order not to hinder, and at the same time to promote, through the available means, the presence and representation of national minorities in parliaments thus the good governance and the integrity of the state. In connection with the available means the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life notes that "*the electoral system should facilitate minority representation and influence*"¹² by the means of specially designed electoral districts, proportional representation systems, certain forms of preference voting, and lower parliamentary thresholds.¹³

Currently, the EU accession is a priority agenda for all six Western Balkan countries. In the case of the new accession countries (Montenegro, Serbia, North-Macedonia, Albania, Kosovo, Bosnia-Herzegovina), the international organization's enlargement policy displays signs of fully protecting national minorities by referring to the fulfilment of the Copenhagen criteria as a precondition for accession. The sensitivity to the issues of national minorities means that their demands may be included in the EU accession negotiations process. For Bosnia and Herzegovina, this means amending the state constitution and all relevant and related laws. It is important to note that in order to start accession negotiations in 2011, Montenegro had to align its electoral law with the country's Constitution (*which was adopted in 2007 and grants individual and collective rights for national minorities*). For this to happen, the European Union must also change and become more credible. It must prove that it really wishes to the Western Balkan states to join to the international organization.

¹² OSCE: *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note*, OSCE High Commissioner on National Minorities, 1999, (Participation in Decision-Making. B). Elections) 9–10. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/9/32240.pdf> March 8, 2020.

¹³ Ibid.

BIBLIOGRAPHY

ARAPOVIC, Adis – BRLJAVAC, Bedrudin: Election System of Bosnia and Herzegovina: Catalyst of Unsuccessful Democratization, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013/1.

HORVÁTH László: Parliamentary Representation of National Minorities in the Western Balkans: Wishful Thinking or Reality? *Hungarian Journal of Minority Studies*, Vol. IV., 2021.

KEMENSZKY Ágnes: *Balkan models of international territorial administration: Bosnia and Herzegovina and Kosovo*, PhD thesis, BCE International Relations Multidisciplinary Doctoral School, 2012.

SARTORI, Giovanni: *Democracy*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

SZABÓ Zsolt: *Constitution and Government at the Western Balkans*, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2023.

SZABÓ Zsolt: *The Parliaments of the Western Balkans*, Budapest, Gondolat, 2016.

OTHER SOURCES

EEAS PRESS TEAM: EU Candidate Status for Bosnia and Herzegovina: a message to the people and a tasking for politicians, *European Union External Action*, 19.22.2022.
https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-candidate-status-bosnia-and-herzegovina-message-people-and-tasking-politicians-0_en

OSCE: The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note, OSCE High Commissioner on National Minorities, 1999.
<https://www.osce.org/files/f/documents/0/9/32240.pdf>

Keskeny Dávid

COMMERCIAL PRACTICES IN CONSUMER PROTECTION

I. INTRODUCTION

The study and interpretation of consumer protection and aggressive commercial practices is a critical challenge for modern society. As a legal and ethical principle, consumer protection aims to protect consumers from harm caused by aggressive advertising and practices other than fair commercial practices. Aggressive commercial practices are designed to influence consumers and often subordinate their interests to their own benefit.

This academic study seeks to understand the nature and effects of aggressive commercial practices and the consumer protection measures that are used to counter them. There are many forms of aggressive commercial practices, including false advertising, misleading information, push selling, manipulative pricing, and emotional manipulation. These practices are often deceptive and can lead to consumer loss, emotional distress and loss of trust.¹

The investigation of aggressive commercial practices is also of paramount importance because in the modern global economy consumers are highly dependent on a wide range of products and services. The proliferation of online commerce and electronic media has further increased the opportunities and scope for aggressive commercial practices, making the development and implementation of consumer protection measures and legislation even more urgent.²

The aim of the study is to explore in depth the different forms of aggressive commercial practices, their effects on consumers and the market, and possible ways to protect against them. The research will also use case studies, statistical data and legal analysis to fully understand the picture. The importance of consumer protection measures and their positive impact on society will also be highlighted, while pointing to further opportunities and challenges for improvement in this area.

The results of this study can help to understand aggressive commercial practices, reduce their impact and promote consumer protection in global markets. Eliminating aggressive trade

¹ Péter Miskolczi Bodnár – István Sándor: *Fogyasztóvédelmi jog I.* Patrocinium, Budapest, 2016, 94.

² for more information see Péter Miskolczi-Bodnár: A kereskedelmet segítő jogintézmények változása, in Homicskó Árpád Olivér (edit): *A technológia fejlődés társadalmi kihívásai és hatása a jogi szabályozásra*, KRE-ÁJK, Budapest, 2022, 159–182.

practices not only protects consumers, but also promotes fair market competition and business ethics.

II. ON CONSUMER PROTECTION AND AGGRESSIVE COMMERCIAL PRACTICES

Consumer protection is a fundamental and indispensable concept in the modern social and economic context. Consumer protection is a legal and ethical principle with the central objective of effectively protecting consumers' interests and rights against various market and commercial challenges. In this field, consumer protection is a complex, multi-faceted discipline that includes the control of the quality and safety of goods and services, transparent information, fair commercial practices and the legal protection of the consumers concerned.³ Consumer protection is crucial because consumers are economic actors who often have little information about the quality and impact of goods and services. Consumers can therefore be particularly vulnerable in situations where market players use powerful and manipulative methods to influence their purchasing decisions.⁴ The primary objective of consumer protection in this context is to ensure that consumers' rights and interests are put first and to protect them from harm caused by unscrupulousness, scams, misrepresentation and other methods other than fair commercial practices.

When defining aggressive trade practices, it is important to understand that there is no single or universal definition, as their forms and manifestations vary from country to country and from one legal framework to another. However, in most countries and legal systems, common features can be identified that define aggressive trade practices. For example, lack of transparency, misleading advertising and price manipulation are common examples of aggressive commercial practices. Aggressive commercial practices can have serious consequences and therefore require special attention and protection in consumer protection measures. A 2008. Act XLVII of 2008 on the prohibition of unfair commercial practices against consumers defines aggressive commercial practices in this way: An aggressive commercial practice is a commercial practice which, taking into account all factual circumstances, by exerting psychological or physical pressure, either by using a position of power over the consumer or by disturbing the consumer, in a given situation, significantly restricts or is likely

³ Kornélia Kozák: Fogyasztóvédelem, in Tibor Ördögh (edit): *Az Európai Unió szakpolitikai rendszere*, Ludovika University Press, Budapest, 2022, 217–230.

⁴ Dávid Keskeny: A megalapozott fogyasztói döntések, in Péter Miskolczi-Bodnár (edit): *XXI. Jogász Doktoranduszok Konferenciája*, Jog és Állam, KRE-ÁJK, Budapest, 2022, 37–44.

to significantly restrict the consumer's freedom of choice or conduct with regard to the product or his ability to make an informed decision, thereby causing the consumer to make a transactional decision that he would not have made or is likely to make otherwise.

III. EFFECTS OF AGGRESSIVE COMMERCIAL PRACTICES ON CONSUMERS

Understanding the effects of aggressive trade practices is essential to understanding the social and economic significance of these practices. Aggressive commercial practices are manipulative tools and methods used by market actors to influence consumers, often with adverse effects on consumers' financial and emotional well-being.

III.1. FINANCIAL LOSSES

Financial losses caused by aggressive commercial practices are real problems that can cause widespread harm to consumers. These losses are often due to consumers buying products or services that they do not actually need or that are sold at an inflated price. Companies often use various marketing tactics and advertising strategies to increase their sales and convince consumers to buy their products or services. However, some companies may also use aggressive and manipulative methods, which raises ethical issues. Such methods may include:⁵

1. Emotional manipulation: some advertisements rely on emotional manipulation, such as presenting sad or happy stories that have nothing to do with the product or service being advertised. Such ads are designed to stir emotions and make the product or service memorable.
2. Misleading information: companies can often be tempted to provide misleading or incomplete information about their products in order to overstate the benefits and hide the drawbacks. This can include concealing important information such as side effects or prices.
3. Presenting low prices but hidden costs: some companies may highlight their low prices in advertising, but in reality they may present customers with hidden costs, such as extra charges or compulsory accessories.

⁵ Martin Lindstrom: *Brandwashed, Tricks Companies Use to Manipulate Our Minds and Persuade Us to Buy*, Crown Business, 2011, 416.

4. Hiding the shortcomings: companies often try to hide the shortcomings of their products or services, and instead emphasize only the benefits. For example, in a car advertisement, this can be done by emphasizing the environmentally friendly aspects, while failing to mention poor fuel efficiency.
5. Pressure and urgency: some companies use aggressive pressure to get customers to make an immediate decision. For example, they create limited-time offers or tight inventory to create urgency.
6. Hiring influencers: companies often pay social media influencers to create positive content about their products or services without clearly stating that the post is a paid advertisement.
7. Direct manipulation: some advertising aims to directly manipulate consumers' thinking or behavior, for example by creating fear or anxiety about not buying the product.

The above shows that financial losses can have a negative impact on the financial stability and well-being of consumers in the long run.

III.2. EMOTIONAL STRESS

Emotional distress is the psychological and emotional pressure that consumers can feel as a result of aggressive commercial practices, manipulative or deceptive marketing tactics, sales techniques and other market pressure methods. The following examples illustrate how aggressive commercial practices can cause emotional distress to consumers:

1. Aggressive telemarketing: for example, a consumer reports that his or her phone is constantly ringing with calls from salespeople trying to persuade him or her to buy products or services that he or she does not really want. Frequent phone calls and persistent sales attempts can increase anxiety and stress.
2. Social media pressure: aggressive commercial practices are also present in the online space. For example, a consumer may find advertisements on social media platforms that encourage them to buy products or services that others use. The feeling that "everyone else has bought it, so I must buy it too" can create stress and pressure on the consumer.

3. Privacy concerns: data collection and the use of personal information is also common in online commerce. If a consumer feels that their data is being used or sold to third parties illegally, it can cause emotional distress as they worry about their privacy and identity being compromised.
4. False or misleading information: Aggressive commercial practices can involve bombarding consumers with false or misleading information, such as over-glorifying the attributes of a product or service and enticing them with promises that are not true. When consumers realise that they have been deceived, this can cause emotional distress and disappointment.

These examples highlight that aggressive commercial practices can not only cause financial losses but can also negatively affect people's mental and emotional well-being. Consumer protection measures and education can be important in mitigating such stressful situations and protecting consumers.

IV. PROTECTING CONSUMERS' RIGHTS

One of the most important roles of consumer protection is to protect consumers' rights and interests. In modern economies, consumers are the fundamental resources for market players and businesses, who finance products and services through their purchases. However, there is often a lack of information and asymmetry in the market, which results in consumers being vulnerable.⁶ Consumer protection measures help to counterbalance this.

Consumer protection has several important tools to protect consumers' rights:

- Information rights: consumers have the right to receive accurate and complete information about products and services. This includes information on prices, quality, ingredients and potential risks.
- Safety and security: consumers have the right to safe products and services. Consumer protection ensures that products placed on the market meet safety standards.

Choice: Consumers have the right to choose and should not be deceived or restricted.

⁶ Michael R. Solomon: *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being*, Prentice Hall, 2022, 600.

Consumer protection has proven its effectiveness in solving problems on several occasions. Some examples of positive impacts:

1. Refund policies: consumer protection has led many countries to introduce refund policies and guarantees. For example, if a product is defective or does not meet the promised quality, consumers are often entitled to a refund or replacement. This protects them from losing out on worthless or defective products.
2. Action against false advertising: consumer authorities and organizations often take action against false advertising and misleading marketing practices. For example, if a company makes false claims about the effectiveness of its products, authorities may be able to stop this practice and impose penalties.

Consumer protection has many positive impacts on society:⁷

1. Promoting fair competition: consumer protection promotes fair competition in the market by requiring businesses to comply with regulations and consumer protection laws. This encourages ethical business behaviour and promotes competition in the market, resulting in better products and services for consumers.
2. Building trust: consumer protection helps to build consumer trust in market players. When consumers know that they are protected by public institutions and legislation, they may be more willing to make purchases and engage in business transactions.
3. Consumer safety: consumer protection guarantees consumer safety and health. For example, food safety standards and quality controls help prevent food-related health problems.
4. Economic stability: consumer protection contributes to economic stability by helping to prevent market abuse and consumer financial losses. It helps consumers feel safe and more willing to consume and invest.
5. Social justice: consumer protection can help protect social groups that are more vulnerable to abuse and inefficiency. Equal access to rights and protection promotes social justice.

⁷ John A. Quelch – Katherine E. Jocz: *The New Global Brands: Managing Non-Governmental Organizations in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, 2008, 250.

6. The academic literature on consumer protection contains a large number of studies and research that show the positive effects of consumer protection on society. Such research can help to improve policies and legislation and to promote healthy relations between consumers and businesses.

V. CONSUMER PROTECTION LAWS

In the United States, the Federal Trade Commission (FTC) is responsible for fighting unfair and deceptive trade practices, and consumer protection laws are created and maintained by the federal government and state governments. While in the European Union (EU) member states and other European countries, consumer protection is extremely important and there are many laws and measures in place to protect consumers from aggressive commercial practices.

Here are some examples of consumer protection legislation and measures in Europe:

European Consumer Protection Cooperation (CPC): this is a program that operates in the EU and European Economic Area (EEA) countries to tackle aggressive commercial practices by shops. The CPC allows authorities to work together to tackle cross-border problems and take joint action against shops.

Consumer Rights Directive: this directive strengthens consumers' rights when shopping online. For example, it provides consumers with the possibility to withdraw from distance contracts within a certain period.

Measures against false and misleading advertising: the EU has legislation banning false or misleading advertising. For example, if the characteristics or price of a product do not correspond to the information given in the advertisement, this can lead to sanctions.

The General Data Protection Regulation (GDPR): although it deals primarily with data protection, the GDPR also plays an important role in protecting the rights of consumers. The regulation requires companies to provide users with clear and understandable information about their data management practices.

For air passengers: as air passengers in the EU, we also have a number of rights, such as the right to compensation in the event of delayed or cancelled flights, or the right to advance information about flights. This protects consumers from problems when travelling.

E-Commerce Directive: this directive deals with the liability of online platforms and the removal of fake content. It protects consumers from fake or harmful content by allowing service providers to be held liable for the content they publish.

I have given some examples of consumer protection legislation and measures that exist in Europe to protect consumers' rights. These laws and measures help consumers to shop safely and exercise their rights in the single European market.

VI. HOW CAN WE PROTECT OURSELVES? PRACTICAL ADVICE FOR CONSUMERS

In today's world, where aggressive commercial practices and manipulative marketing tools are commonplace, it is essential that consumers are aware of their rights and have the skills to defend themselves. This chapter details specific advice for consumers on how to avoid aggressive commercial practices, how to defend themselves and how to make informed choices when shopping⁸.

VI.1. HOW TO IDENTIFY AGGRESSIVE TRADING PRACTICES

The first and perhaps most important step in avoiding aggressive commercial practices is to recognise these practices. Below we offer some concrete advice on how to do this:

Be critical: Be critical of any offer or advertisement. Don't immediately believe exaggerated promises or immediately aroused emotions. Ask questions, think and investigate.

Authenticity of the offer: check the authenticity of the offer. Often, aggressive commercial practices contain false promises that suggest excessive benefits. Check the company's background, reviews and the true value of the product.

Conscious consumption: learn to consume consciously. Think about whether we really need the product or service. Don't let impulse buying or manipulative emotional pressure determine our decisions.

VI.2 PRE-PURCHASE RESEARCH: WHY IS IT IMPORTANT AND HOW CAN IT HELP?

⁸ Michael R. Solomon: *Consumer Behavior: Buying, Having and Being*, Pearson, 2017, 390.

Pre-purchase research is an essential tool for consumers to defend themselves effectively against aggressive commercial practices. Here are some tips for shopping around:

Product research: before buying any product or service, do thorough research on it. The internet, independent reviews and online forums are great resources for evaluating products and services.

Price comparison: do not ignore the price comparison. Prices offered in different shops and online platforms can vary significantly.

Customer reviews: read reviews from other customers. These experiences can be useful in deciding whether a product or service really meets your expectations.

VI.3. HOW TO USE ONLINE REVIEWS

Online reviews can be a huge help to consumers in their decision-making. However, it is important to use this information critically:

Credibility of the assessment: we check the credibility of the assessments. Some assessments may be fake or manipulated. Pay attention to assessments that provide details and support the assessment with meaningful arguments.

Diversity of evaluators: let's look at several different evaluations. Instead of one-sided opinions, look for evaluations that present different perspectives and experiences.

Community forums and expert opinions: online community forums and expert opinions can also be useful. Community forums are a great way to learn about other consumers' experiences, while expert opinions can provide reliable information⁹.

Avoiding aggressive commercial practices and adopting a conscious consumption approach can help consumers to better defend themselves against manipulative marketing and advertising. It is important that we educate ourselves and share information with others so that together we can promote fair and ethical marketing practices, strengthening consumer rights and interests.

⁹ Andrew N. Smith (et al.): How does brand-related user-generated content differ across YouTube, Facebook, and Twitter? *Journal of Interactive Marketing*, Vol. 26, Issue 2, 2012, 102–113.

VII. SUMMARY

The Study discussed the importance and interaction of consumer protection and aggressive commercial practices. Consumer protection is an important principle to protect the rights and interests of consumers, especially against market actors. Aggressive commercial practices such as false advertising, manipulative pricing and emotional manipulation can cause serious problems for consumers. These practices can cause financial losses and emotional distress.

Consumer protection is extremely important as it protects consumers from such aggressive practices. The example of the European Union shows that effective consumer protection legislation can protect consumers from such practices. Such legislation regulates, for example, general contract terms and conditions and the handling of consumer complaints, thereby increasing consumers' legal certainty and confidence in the market. However, protection against aggressive commercial practices does not depend on legal measures alone. Consumers also need to play an active role to protect themselves. Awareness is key and concrete practical advice on how to avoid aggressive commercial practices must be provided. It is important to research before buying, to take account of online opinions and to make transparent purchasing decisions. For example, consumers should check prices from different sources, read product descriptions and carefully examine offers.

The use of online reviews is one of the many tools available to defend against aggressive commercial practices. Consumers often share their experiences and opinions online and this information can help other consumers to make informed purchasing decisions. However, it is also important to evaluate online reviews with a critical eye, as they are not always objective or reliable.

Consumer protection and protection against aggressive commercial practices raise complex issues. In addition to exemplary EU legislation, consumers' own preparation and awareness is key. Research and awareness-raising at societal level to protect against such practices are essential to strike a balance between consumers and market players and to promote fair competition.

BIBLIOGRAPHY

KESKENY Dávid: A megalapozott fogyasztói döntések, in Péter Miskolczi-Bodnár (edit): *XXI. Jogász Doktoranduszok Konferenciája, Jog és Állam*, KRE-ÁJK, Budapest, 2022.

KOZÁK Kornélia: Fogyasztóvédelem, in Tibor Ördögh (edit): *Az Európai Unió szakpolitikai rendszere*, Ludovika University Press, Budapest, 2022.

LINDSTROM, Martin: *Brandwashed, Tricks Companies Use to Manipulate Our Minds and Persuade Us to Buy*, Crown Business, 2011.

MISKOLCZI-BODNÁR Péter: A kereskedelmet segítő jogintézmények változása, in Homicskó Árpád Olivér (edit): *A technológia fejlődés társadalmi kihívásai és hatása a jogi szabályozásra*, KRE-ÁJK, Budapest, 2022.

MISKOLCZI-BODNÁR Péter – SÁNDOR István: *Fogyasztóvédelmi jog I. Patrocinium*, Budapest, 2016.

SMITH, Andrew N. (et al.): How does brand-related user-generated content differ across YouTube, Facebook, and Twitter? *Journal of Interactive Marketing*, Vol. 26, Issue 2, 2012.

SOLOMON, Michael R.: *Consumer Behavior: Buying, Having and Being*, Pearson, 2017.

SOLOMON, Michael R.: *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being*, Prentice Hall, 2022.

QUELCH, John A. – JOCZ, Katherine E.: *The New Global Brands: Managing Non-Governmental Organizations in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, 2008.

Lajos Edina

AZ EUTANÁZIA RÖVID ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI TÖRTÉNETE HAZÁNKBAN

Hazánkban az egészségügyi törvény az eutanáziát nem legalizálja, ilyenformán az orvos sem aktív, sem passzív magatartásával nem siettetheti a beteg halálát.¹ A szakma hosszú évek óta vitatkozik a kérdésen,² az Alkotmánybíróság pedig két alkalommal is véleményt nyilvánított a szabályozásról. Ebben a fejezetben a két legjelentősebb határozatot – a 22/2003. (IV. 28.) AB határozatot és a 24/2014. (VII. 22.) AB határozatot – vetem vizsgálat alá.

1. A 22/2003. (IV. 28.) AB HATÁROZAT

Takács Albert és társa 1993 novemberében fordult először az Alkotmánybírósághoz, ekkor még az aktuálisan hatályos, vagyis az 1972. évi egészségügyi törvény rendelkezéseit kifogásolva. Álláspontjuk az volt, hogy a törvény alkotmányellenes, mivel korlátozza a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogát, nem teszi lehetővé számukra a kezelés visszautasítását. Kifogásolták egyúttal azt is, hogy a Btk. nem kezeli privilegizált tényállásként a méltányosságból, kívánatra elkövetett emberölést. Időközben azonban hatályba lépett az 1997. évi egészségügyi törvény, ezért Takács átdolgozta az indítványt. Változatlanul fenntartotta a Btk. alkotmányellenességének megállapítására irányuló kérelmét, emellett kérte az egészségügyi törvény alkotmányellenességének kimondását.³

Az indítványozók álláspontja szerint az egészségügyi törvény alkotmányellenesen korlátozza a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogát, és pedig azért, mert csak az életmentő, illetve az életfenntartó beavatkozások visszautasítására jogosítja fel őket, arra azonban nem biztosít lehetőséget, hogy orvosi segítséget vegyenek igénybe szenvedéseik – és ezáltal életük – lerövidítésére. Az indítványozók szerint ugyanakkor az emberi méltósághoz való jogból az is levezethető, hogy az orvos abban az esetben is lerövidíthesse a végstádiumú beteg életét, ha a beteg azt kifejezetten nem kérte. Az indítványozók kifogásolták azt is, hogy

¹ Hámori Antal: Az „eutanázia” fogalmához, *Magyar Jog*, LVII. évf., 2010/9, 561–568.

² Barcsi Tamás: Az eutanáziaprobléma diskurzusetikai értelmezése, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/4, 5–18.

³ Jobbágyi Gábor: *Az élet joga*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 297–298.

a törvény indokolatlanul korlátozza a gyógyíthatatlan betegek életmentő, illetve életfenntartó kezelés visszautasítására vonatkozó jogát.⁴

1.1. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI DÖNTÉS

Az Alkotmánybíróság a 22/2003. (IV. 28.) AB határozattal a kérelmek mindegyikét elutasította, és megállapította, hogy a támadott jogszabályi rendelkezések alkotmányosak, a törvényhozót pedig nem terheli jogalkotási kötelezettség. Tény, hogy a testület rendkívül alaposan megvizsgálta a nemzetközi joggyakorlatot és a kérdéssel kapcsolatba hozható korábbi határozatait is, az eutanázia kifejezést azonban érdemben nem használta a határozatban. Ezzel leginkább azt szándékozott kifejezésre juttatni, hogy az eutanázia idegen a hatályos magyar jogrendtől, jogi szempontból egyelőre még nem értelmezhető egy ilyen jogintézmény. A határozathoz három alkotmánybíró csatolt különvéleményt (Bihari Mihály, Holló András és Kukorelli István), ebből nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy az eutanázia – legalábbis ami a részleteket illeti – megosztotta a testületet. Az alapkérdéseket azonban az alkotmánybírák többsége azonos módon ítélte meg, ugyanis 8:3 arányban fogadták el végül a határozatot.⁵

1.2. AZ INDOKOLÁS

Az Alkotmánybíróság leszögezte, hogy saját haláláról mindenki maga dönthet, függetlenül attól, hogy beteg vagy teljesen egészséges. Ha a gyógyíthatatlan beteg nem kívánja folytatni azt az életet, melyben már csak szenvedés vár rá, dönthet az öngyilkosság mellett, ez része az önrendelkezési jogának. A régi korokban tiltották az öngyilkosságot, az öngyilkosokat még holtukban is kivetette magából a társadalom, ez azonban a modern jogrendszerekben nincs így. Egy világnézeti szempontból semleges jogrendszer ugyanis nem nyilváníthat semmiféle véleményt, és különösen nem fűzhet semmilyen jogkövetkezményt ahhoz, ha valaki öngyilkosságot követ el. A magyar jogalkotó is tartja magát ehhez a jogelvhez, és ezen nem változtat az sem, hogy az öngyilkossághoz nyújtott segítséget⁶ büntetni rendeli.⁷

⁴ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat III. 5.

⁵ Jobbágyi: *Az élet joga*, 298.

⁶ Filó Mihály: Asszisztált öngyilkosság és az életvégi döntések Európában, Tettesség, részesség, önrendelkezés, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf. 2016/4 (különszám), 120–134.

⁷ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat IV. 6.1.

Az indokolás szerint a gyógyíthatatlan beteg dönthet úgy, hogy a szenvedések vagy bármi más ok miatt nem kívánja folytatni az életét, és ezért visszautasítja az életfenntartó orvosi kezeléseket. Ez a jog a beteg önrendelkezési jogából következik, ezt a jogot az állam nem vonhatja el, legfeljebb – az intézményvédelmi kötelezettsége által indokolt mértékig – korlátozhatja. Az elfogadható korlátozásra példa az, hogy a várandós nők nem élhetnek az ellátás visszautasításának jogával. Ugyancsak elfogadható és szükséges az a korlátozás, mely a jog gyakorlásának módját szabályozza, és eljárási garanciákat határoz meg annak érdekében, hogy a visszaéléseket megakadályozza. Teljesen más megítélés alá esik, ha a gyógyíthatatlan beteg úgy dönt, hogy a szenvedések megszüntetése érdekében nemcsak az orvosi ellátás visszautasításának jogával él, hanem tevőlegesen segítséget kér az orvosától. Ez már nem tartozik az önrendelkezési jog körébe, hiszen szükségképpen szereplővé teszi az orvost. Ráadásul, az orvos szerepe ettől függetlenül is meghatározó, hiszen ő tájékoztatja a beteget az állapotáról, életkilátásairól, a kezelések várható kimenetéről, ezzel pedig befolyásolja a beteg életvégi döntéseit.⁸

Az Alkotmánybíróság leszögezte: a beteg önrendelkezési joga abban testesül meg, hogy választhat, folytatja az életet vagy befejezi. Önrendelkezési jogról tehát csak akkor beszélhetünk, ha a beteg döntött, akár így, akár úgy. Az orvos esetleges közreműködése a beteg halálában egyáltalán nem tekinthető az önrendelkezési jog részének. Azt egyetlen jogrendszer sem engedi meg, hogy a beteg életét a kifejezett kívánsága nélkül rövidítsék meg. Az államnak biztosítania kell, hogy a beteg az orvosi ellátás visszautasítására vonatkozó döntését valóban befolyástól mentesen tehesse meg. Amennyiben ezt az állam nem tudja garantálni, akkor alapjaiban rendülhet meg a betegek és az orvosok közötti bizalmi viszony, és a betegek okkal aggódhatnak amiatt, hogy mi fog velük történni akkor, ha kiszolgáltatottan fekszenek majd a kórházi ágyon.⁹

Az Alkotmánybíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem megalapozott az indítványozóknak az az állítása, mely szerint alkotmányellenes az a korlátozás, mely megtiltja, hogy a gyógyíthatatlan beteg halálát – kérésére – az orvos aktív magatartásával idézze elő. Az ilyen betegekkel kapcsolatban az állam életvédelmi kötelezettsége fokozottan fennáll, nagyon nehéz ugyanis utólag kideríteni, hogy a halál ilyen módját valóban a beteg akarta, vagy a környezete gyakorolt rá meg nem engedett befolyást. A visszaélések, az aggályosnak tűnő

⁸ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat IV. 6.2.

⁹ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat VI. 2.

esetek csak úgy kerülhetők el, ha a jogalkotó megtiltja az ilyen esetekben az orvosi közreműködést az élet megrövidítésében.¹⁰

A 22/2003. (IV. 28.) AB határozat tehát nem találta alkotmányellenesnek az egészségügyi törvény támadott rendelkezéseit. A határozat egyik sajátossága, hogy nem tartotta kizártnak: a jövőben megváltozik egyes kérdéseket illetően a testület álláspontja. Ennek oka az, hogy „az ismeretek szintje, az intézmények állapota, fejlettsége, fejletlensége és egy sor további tényező befolyással lehet a kérdés alkotmányosságának megítélésére”.¹¹

A határozat nem tért el az Alkotmánybíróság korábbi értelmezési gyakorlatától¹², leszögezte, hogy az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog egymással megbonthatatlan egységet alkotó alapjog, és csak így, ebben az oszthatatlan egységben tekinthető korlátozhatatlan alapjognak. Az emberi méltósághoz való jog önmagában, az élethez való jogtól elválasztva nem abszolút jog, ezért egyes részjogosítványokat tekintve korlátozható.

1.3. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI DÖNTÉS KRITIKÁJA

Léteznek ugyanakkor olyan szakirodalmi álláspontok, melyek szerint az Alkotmánybíróság ezen érvelése helytelen, és az eutanáziára a méltósághoz való jognak nem csupán egyetlen részjogosítványa – az önrendelkezéshez való jog – vonatkozik. Az eutanázia – ezen vélekedés szerint – a személyiség egészét érinti, ezért nem korlátozható, különösen nem az állam intézményvédelmi kötelezettsége jogcímén. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság értelmezése szerint a méltóság az élethez kötődik, az egyént csak addig illeti meg a méltósághoz való jog, ameddig nem mond le az életéről. Holott – magyarázza Tóth J. Zoltán – a méltóság teljes mértékben az egyénhez kötődik, az egyén tudja megítélni, hogy adott helyzetben sérül-e a méltósága vagy még az elfogadható kereteken belül marad az ellene intézett támadás. Ezeket a kérdéseket csak az egyén tudja megítélni, helyette senki más, így az állam sem mondhatja meg, hogy sérült-e a méltósága. Márpedig, ha az állam dönthetné el, hogy csorbult-e az egyén méltósága, az olyan lenne, mintha egy hivatalos értékrendet tenne kötelezővé az emberek számára, ezzel lényegében „az individuumokat uniformizálná; ezzel pedig megsértené a

¹⁰ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat VIII. 1., 2.

¹¹ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat IV.

¹² Az Alkotmánybíróság értelmezési szokásairól ld. Cservák Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Debrecen, Lícium-Art Könyvkiadó, 2018, 52–54.

világnézeti semlegesség követelményét is”.¹³ Tóth J. Zoltán szerint az eutanázia vonatkozásában a méltósághoz való jog a testi és lelki szenvedések által elgyötört beteget saját magát védi, akár az élethez való jog ellenében is. A méltósághoz való jogot ezért helyesebb önálló, az élethez való jogtól (vagyis az élettől) független jogként értelmezni.¹⁴

Mindennek a kérdés gyakorlati megítélése szempontjából a következő a jelentősége. Az Alkotmánybíróság egyrészt azzal érvelt, hogy a kezelőorvos lelkiismereti szabadságát sértené, ha az állam legalizálná az aktív eutanáziát. Márpedig – magyarázza Tóth J. Zoltán – ezt az ellentmondást nagyon könnyű lenne feloldani, és erre találunk is mintát a korábbi alkotmánybírósági gyakorlatban. Az első abortuszhatározatban – a 64/1991. (X. 17.) AB határozatban – ugyanis az olvasható, hogy nem sérti az orvos lelkiismereti szabadságát az abortusz, ha annak elvégzésére nem kötelezhető.¹⁵ Másrészt, az Alkotmánybíróság arra is hivatkozott, hogy az aktív eutanázia esetén fennáll annak a veszélye, hogy a beteget a környezete befolyásolja a döntés meghozatalában, márpedig ezt a veszélyhelyzetet az államnak kötelessége megakadályozni. Ez az érvelés ugyanakkor támadható azzal, hogy ebből a szempontból nincsen különbség az aktív és a passzív eutanázia között, ugyanis ez utóbbi esetén is előfordulhat, hogy a beteg a környezete nyomására dönt az ellátás visszautasításáról.¹⁶

2. A 24/2014. (VII. 22.) AB HATÁROZAT

Az Alkotmánybíróság 2014-ben ismét egy, az eutanáziával összefüggő kérdésben döntött. A 24/2014. (VII. 22.) AB határozatot érdemes abból a szempontból is megvizsgálni, hogy itt már nyoma sincs a cizellált alapjogi okfejtésnek, és a többségi indokolás szerint az állam életvédelmi kötelezettsége és a beteg szabad döntését biztosító garanciák között nincsen összefüggés.¹⁷

Az indítványozó több ponton is vitatta az egészségügyi törvény alkotmányosságát, melyek közül az alábbiakat emelem ki. Az indítványozó kifogásolta az újraélesztést visszautasító döntéssel kapcsolatos szabályozást. Az indítványozó azt is kifogásolta, hogy az egészségügyi törvény – az indítvány benyújtásakor hatályos szövegváltozatban – az életkoruk miatt

¹³ Tóth J. Zoltán: A passzív eutanázia mint „az ellátás visszautasításához való jog” dilemmái – alkotmányelméleti megközelítésben, *Jogelméleti Szemle*, 2015/4, 208., valamint 211.

¹⁴ Tóth: *A passzív eutanázia*, 215.

¹⁵ Uo. 216.

¹⁶ Uo. 217.

¹⁷ Vissy Beatrix: Méltatlan figyelem a méltó halál kérdésének, *Széljegyzetek az Alkotmánybíróság második eutanáziahatározatához*, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/4 (különszám), 71–72.

korlátozottan cselekvőképes betegekre a teljesen cselekvőképtelen betegekre vonatkozó szabályokat rendelte alkalmazni, holott pedig a fiatal felnőttek már bírnak belátási képességgel. Ezért semmi nem indokolja, hogy ne illesse meg őket az ellátás visszautasításának joga.¹⁸

Az egészségügyi törvény kihirdetésekor szövegváltozata még előírta, hogy az élő végrendeletet két évente meg kell újítani, továbbá érvényességi feltételként határozta meg azt is, hogy „pszichiáter szakorvos – egy hónapnál nem régebbi – szakvéleményben igazolja, hogy a személy döntését annak lehetséges következményei tudatában hozta meg”.¹⁹ Az indítványozó álláspontja szerint ez a rendelkezés alkotmányellenes, sérti az emberek önrendelkezési jogát, mindezekon felül pedig olyan terhet ró az emberekre, mely el is tántoríthatja őket az előzetes rendelkezéstől.²⁰

2.1. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI DÖNTÉS

Az Alkotmánybíróság érdemben az indítvány egyetlen elemével foglalkozott, és pedig azzal, mely az élő végrendeletet érintette: alkotmányellenesnek találta és megsemmisítette az egészségügyi törvény azon rendelkezéseit, melyek szerint az élő végrendelet tételéhez pszichiáter szakvélemény szükséges, magát az élő végrendeletet pedig két évente meg kell ismételni.²¹

Az Alkotmánybíróság megerősítette, hogy mindazt, amit az ügynevezett első eutanáziahatározatban az emberi méltóság és az önrendelkezési jog viszonyáról elmondott, változatlanul fenntartja, vagyis, az emberi méltóság mint anyajog, magában foglalja az egyén önrendelkezéshez való jogát, illetve a cselekvési autonómiát.²² Az államot intézményvédelmi kötelezettség terheli az emberi méltóság részjogosítványai tárgyában, biztosítania kell az azok gyakorlásához szükséges feltételeket, egyúttal azonban gondoskodnia kell arról is, hogy az esetleges – más alapjog védelme érdekében szükséges korlátozások – kiállják az arányosság próbáját. A határozatból kiderül, hogy a magyar jogban példa nélküli, hogy pszichiáter véleménye szükségeltetik egy jognyilatkozat érvényességéhez. Igaz, hogy az életvégi döntés rendkívül nagy jelentőségű döntés, de az egészségügyi törvény egyéb rendelkezései megfelelően garantálják, hogy valóban csak cselekvőképes személy teygen élő végrendeletet.

¹⁸ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat (30), (31)

¹⁹ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat I. 2.

²⁰ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat I. 2.

²¹ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat I. 1.

²² 24/2014. (VII. 22.) AB határozat Indokolás IX. (131)

Emellett, az élő végrendeletben foglaltak végrehajtása csak a törvényben írt feltételek fennállása esetén lehetséges, és változatlanul szükség van a háromtagú orvosi bizottság állásfoglalására. Szükségtelennek ítélte az Alkotmánybíróság azt a korlátozást is, hogy két évente meg kell ismételní az élő végrendeletet. Erre már csak amiatt sincsen szükség, mert az élő végrendelet – miként minden életvégi visszautasító nyilatkozat – bármikor visszavonható.²³

2.2. A határozat kritikája

Az Alkotmánybíróság az indítvány több felvetésével sem foglalkozott érdemben, egyes kérelmeket okafogyottnak talált, mások esetében pedig arra hivatkozott, hogy hiányzott az indítványtevő érintettsége.

Álláspontom szerint nagyon fontos lenne, ha az élő végrendelet egy valóban működő jogintézmény lenne. Az élő végrendelet jogintézménye ma Magyarországon nem ilyen. Nem létezik egységes nyilvántartás, esetleges, hogy eljut-e a kezelőorvoshoz, illetve egyáltalán rendelkezésre áll-e a szükséges pillanatban. A most tárgyalt alkotmánybírósági indítvány a rendszer egy másik gyengeségére mutatott rá, és pedig arra, hogy az élő végrendelet újraélesztés esetén egyszerűen alkalmazhatatlan.

Az újraélesztést visszautasító nyilatkozat egy sajátos formája az életvégi döntéseknek. Újraélesztésre olyan esetekben kerül sor, amikor a késelem halált, de legalábbis visszafordíthatatlan károsodást idéz elő a beteg szervezetében. Elvileg a belátási képességgel rendelkező beteg visszautasíthatja az újraélesztést, ám erre a dolog természeténél fogva az ellátás szükségességének felmerülésekor nincsen mód. Ugyanakkor arra sincsen idő, hogy az orvosok megkíséreljék felderíteni, tett-e a beteg ezzel kapcsolatos nyilatkozatot a korábbiakban. Ha pedig a visszautasítást tekintve kétség mutatkozik, akkor vélelmezni kell a beleegyezést, és haladéktalanul meg kell kezdeni az újraélesztést. Az indítványozó szerint az a szabály, mely az életmentő beavatkozások visszautasítása körében is megköveteli a háromtagú orvosi bizottság felállítását, egyrészt kivitelezhetetlen a gyakorlatban, másrészt korlátozza a beteg önrendelkezési jogát. Az indítványozó szerint célravezetőbb lenne, ha a törvény nem a bizottság felállítását, és a visszautasítás előzetes bizottsági vizsgálatát írná elő, hanem utólagos

²³ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat Indokolás IX. (147), (148), (149)

jelentési kötelezettséget határozná meg, és így utólag, a dokumentációk alapján lehetne lefolytatni az ellenőrzést.²⁴

Tanulságos ezzel kapcsolatosan idézni Élő Gábornak, a SOTE docensének a véleményét: „Hazánkban sajnálatosan mind az orvosi befolyástól mentes döntéshozatal, mind pedig a rendelkezés meghozatalának anyagi- és eljárásjogi nehézségei ellehetetlenítik a betegek autonóm döntésének megjelenését az újraélesztés során.”²⁵

A közelmúlt eseményei és döntései újabb konklúziók levonását teszik majd szükségessé, amelyeket a szerző későbbi publikációiban fejt ki.

²⁴ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat Indokolás I. (13), (18)

²⁵ Élő Gábor: Az újraélesztés újraértelmezése – autonómia és betegbiztonság, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/4, 98.

BIBLIOGRÁFIA

BARCSI Tamás: Az eutanáziaprobléma diskurzusetikai értelmezése, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/4.

CSERVÁK Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Debrecen, Lícium-Art Könyvkiadó, 2018.

ÉLŐ Gábor: Az újraélesztés újraértelmezése – autonómia és betegbiztonság, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/4.

FILÓ Mihály: Asszisztált öngyilkosság és az életvégi döntések Európában, Tettesség, részesség, önrendelkezés, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf. 2016/4 (különszám).

HÁMORI Antal: Az „eutanázia” fogalmához, *Magyar Jog*, LVII. évf., 2010/9.

JOBBÁGYI Gábor: *Az élet joga*, Szent István Társulat, Budapest, 2004.

TÓTH J. Zoltán: A passzív eutanázia mint „az ellátás visszautasításához való jog” dilemmái – alkotmányelméleti megközelítésben, *Jogelméleti Szemle*, 2015/4.

VISSY Beatrix: Méltatlan figyelem a méltó halál kérdésének, Széljegyzetek az Alkotmánybíróság második eutanáziahatározatához, *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/4 (különszám).

Lajos Edina

MŰHELYTANULMÁNY A KÖZJOG ÉS MAGÁNJOG TAPASZTALATAINAK EGYMÁSRA
GYAKOROLHATÓ HATÁSÁRÓL

Korábban igen kevés publikáció dolgozta fel,¹ hogy a közjogi választási rendszerek kutatásának tudományos eredményeit alig használják fel a magánjog, gazdasági jog tekintetében. Ugyanakkor fordítva is igaz. A magánjog (akár társasági jog) tapasztalatai igen hasznosak lennének a közjog számára. Gondolatfelvetésünk a választási jogra, a kisebbségvédelemre és a tagkizárásra, valamint a választottbíráskodásra irányul.

*Az arányosnak, de nem listásnak besorolható rendszerek igen sok tekintetben zsinórmértéket jelenthetnek.*² A hatékony működés és a biztosítékok ideális ötvözése fontos lehet a magánjogi jogalanyok tekintetében is. Leginkább a felügyelőbizottságok, munkavállalói részvételt megtestesítő tisztségek vonatkozásában. Külön körbe sorolhatók a „személyegyesülések” és „vagyonegyesülések”³ ebben a vonatkozásban (is).⁴ A vezető tisztségviselő (elnök, vezérigazgató stb.) – a közjogi rendszer vezetőihez hasonlatosan – a hatékonyság érdekében a többség akaratát kell, hogy maga mögött tudja.⁵ A felügyelőbizottsághoz hasonló funkciót betöltő szervek viszont a közbizalom letéteményesi, minél nagyobb réteg támogatottságát kell, hogy élvezzék.⁶ Vagyonegyesülés esetében a mondjuk 30%-os részvénytájjal járhatna 30 darab szavazólap, lehetővé téve a kumulatív szavazást.⁷ A gazdasági társaságok, egyesületek

¹ Cservák Csaba: A közjogi választási rendszerek tanulságai a tág értelemben vett civiljog tekintetében, in Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár 60*, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017.

² A sajátos választási rendszerekről ld. még Cservák Csaba: Unconventional Electoral Systems: And The Hungarian Solution, *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, Vol. 6, Issue 2, 2017, 21–29.

³ A jogi személyek e két típusáról ld. Pokol Béla: *Középkori és újkori jogtudomány*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2008, 165.

⁴ Utóbbiakhoz ld. Sárközy Tamás: A gazdasági jog és az új Polgári Törvénykönyv, *Gazdaság és jog*, XX. évf., 2012/3, 3–7.

⁵ A többségi választási rendszer tanulságai a figyelembe veendő álláspontom szerint, ugyanis a magánjogban sem szerencsés megoldás, ha a jogi személy vezetése csak relatív többséget tudhat maga mögött. E szempontból érdekes lehet az Ausztráliában elterjedt alternatív választási rendszer, amelynél szintén rangsorolni kell a jelölteket. Ha az elsődleges szavazatok alapján nincs abszolút győztes, az így utolsó jelölt szavazólapjain lévő másodlagos preferenciákat hozzáadják a többiek szavazatszámához, aztán ha kell, a harmadlagosakat is, s így tovább, amíg valaki el nem ér a voksok 50%-a fölötti eredményt. (Elsőre hasonlónak tűnhet e módszer az alább részletezendő szavazatátruházó rendszerekre, a legfőbb különbség talán, hogy itt fel sem merülhet arányosság, ugyanis csupán egyvalaki juthat mandátumhoz.)

⁶ Vö. Szuchy Róbert: A gazdasági társaságok társadalmi felelősségvállalása, in Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2014, 287–304.

⁷ A magyar önkormányzati választásokon alkalmazott kislistás, új nevén egyéni listás rendszer (melyekhez képest csak fokozati különbség van a megszerezhető mandátumok számát tekintve) egy relatív többséginek besorolható rendszer. E szakirodalom által blokkszavazásnak is nevezett modell lényege: a választónak annyi szavazata van,

aspektusából is fontos lehet, hogy a szavazási lehetőség minél ordinálisabb legyen.⁸ Az ilyen jogi személyek vonatkozásában természetesen a tagok nem pártokba, legföljebb érdekcsoportokba tömörülnek.

A civiljogi szervezetek (társaságok) leginkább a blokkszavazást alkalmazzák. A magyar önkormányzati választásokon alkalmazott kislistás, új nevén egyéni listás rendszer (melyekhez képest csak fokozati különbség van a megszerezhető mandátumok számát tekintve) egy relatív többséginek besorolható modell. E blokkszavazásnak is nevezett modell lényege: a választónak annyi szavazata van, ahány mandátumot lehet szerezni a körzetben, a helyeket pedig relatív többségi sorrendben osztják ki. (Ez lényegében azt jelenti, hogy kis relatív többségű körzeteket összevonnak egy nagyobb relatív többségű körzetté.) A spanyolországi helyhatósági és japán választásokon korábban bevált a *limited vote* (korlátozott szavazás), rövidítve LV, sajátos, félarányosnak besorolható modellt jelent.⁹ E módszer logikája, hogy a *több* egyéni jelöltre lehet szavazni, hasonlóan az ún. kislistás rendszerekhez, egy választópolgárnak viszont egy kerületben valamennyivel kevesebb szavazata van, mint ahány mandátumot a körzetben kiosztanak. (Például mondjuk egy körzetben 3 szavazat és 5 mandátum) Ez miért arányosabb, mint a többséginek számító kislistás modell? Az utóbbi rendszerben, ha egy érdekcsoport egyértelmű „túlerővel” rendelkezik az adott szavazók között, akkor általában az összes támogatója minden szavazatlehetőségét ezen csoport tagjainak adja. Így ezek a jelöltek (mondjuk 30 %-os támogatottsággal) mind megelőzik a többieket (akár 20-25%-kal rendelkezőket). Viszont a korlátozott szavazás rendszerében több mandátum kerül kiosztásra, mint ahány szavazatuk a „többségieknek” van, ezáltal a másik csoport jelöltjei, ha kevesebb szavazattal is, de képviseltetve lesznek. (Általában ilyen rendszerben a pártok annyi jelöltet indítanak, ahány szavazati lehetőség van, máskülönben egymástól vennék el a voksokat. Természetesen ez zsinórmérték lehetne egy jogi személyen belüli érdekcsoportok tekintetében is.)¹⁰ Az SNTV-t (szintén korábbi Japánban) az LV egyik alkategóriájának tartják, ahol egy

ahány mandátumot lehet szerezni a körzetben, a helyeket pedig relatív többségi sorrendben osztják ki. A blokkszavazás „alkategóriája”, *kumulatív* egyéni rendszer annyiban különbözik a kislistástól, hogy a választópolgár akár az összes szavazatát kumulálhatja egyetlen jelöltre.

⁸ A kategorikus szavazásnál a választópolgárnak ellentmondás-mentesen („köntörfalazás nélkül”) ki kell mondania, kifejezetten melyik jelöltet választja; voksait nem oszthatja meg jelöltek között, nem eszközölhet a sorrendiségen változtatásokat. Határozottan állást kell foglalnia. Az ordinális voksolásnál a szavazó ezzel szemben jobban válogathat, sorrendiséget állíthat fel, illetőleg aszerint szavazhat, kit szeret jobban, kit kevésbé, kit még kevésbé. Nem kell kifejezetten egy párt (jelölt) mellett letennie a garast.

⁹ Arend Lijphart: Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak, In Fábíán György – Kovács László Imre: *Választási rendszerek*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997, 69–85.

¹⁰ Az említett LV-módszer például kiváló eszköz a munkavállalói részvétel megvalósítására, mert ennek segítségével nem csupán egyetlen érdekcsoport juttathatja be támogatóit. A munkavállalói participációról ld. Sándor István: *Tanulmányok a társasági jog területéről*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015, 133.

választónak csupán egy szavazati joga van egy többmandátumos körzetben. Tegyük hozzá, hogy a két modellt nem vonhatjuk egy tekintet alá, mert a többes szavazat, a szavazatmegosztás lehetősége miatt lényegi ismérve egy rendszernek, klasszifikációs szempontként élesen megkülönböztethetően az egyszavazatos rendszerektől. Úgy is fogalmazhatnánk jelképesen, hogy az 1 és a 2 között jóval nagyobb a különbség, mint a 2 és a 3 tekintetében. (Az SNTV igen kockázatos lehet a (főleg nagy) pártok számára, mivel támogatottságuk előzetes feltérképezésének igen alapos voltát előfeltételezi. Ugyanez igaz egy társaság tagjai vonatkozásában is. Ha támogatottságukhoz képest kevesebb jelöltet állítanak, akkor jó néhány rájuk leadott voks mintegy feleslegesnek bizonyul, nem hasznosulva mandátumként. A túl sok jelölt esetén pedig kiolthatják egymás esélyeit, egy „nevető harmadik” idegen győzelmét elősegítve. A csoport (párt) így a támogatottságánál kevesebb mandátumhoz juttatva.¹¹ *Kiválóan alkalmazható lehet viszont ezen rendszer egyesületek elnöksége, választmánya létrehozására.*

Az egyének közötti választás és az arányosság pozitívumait egyaránt hordozza a *szavazatátruházó módszer*, amelyet Írországban vezettek be, majd Máltán is átvették. A többmandátumos kerületekben az állampolgároknak rangsorba állítva annyi jelöltre kell voksolniuk, ahányan a körzetben mandátumot szerezhettek.¹²

6. A szavazás lezajlását követően határozzák meg az elosztás alapját jelentő *Droop*-kvótát.¹³ Ezt úgy számítják ki, hogy a választókerületben leadott összes érvényes szavazatot elosztják a megszerezhető mandátumok száma plusz eggyel, majd az így kapott számhoz hozzáadnak egyet. Az a jelölt, akire az így kapott – elsődleges – szavazatok összege eléri a *Droop*-kvótát, mandátumot szereznek.

7. Ha nem lehet ezen eljárás alapján az összes mandátumot kiosztani, újabb számítás következik. A már megválasztott képviselők szavazólapjait újra elosztják az azokon szereplő

¹¹ Fábíán György – Kovács László Imre: *Voksok és mandátumok*. Villányi úti könyvek, Budapest, 1998, 44.

¹² Ld. Cservák Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében, *Jogelméleti szemle*, 2001/3.

¹³ Néhányan ezt keverik a *Hagenbach-Bischoff*-kvótával. A különbség egyrészt az, hogy utóbbinál a hányados egész részét vették figyelembe, és nem kerekítették fel, illetve adtak hozzá egyet, ha egész szám jött ki, mint Írországban. (Ez sok szavazatnál természetesen nagyon kis különbséget jelent a két kvóta között.) Másrészt a *Hagenbach-Bischoff*-formula nem csak kvótaként, hanem egész mandátumelosztó formulaként is ismeretes, mint a hazai rendszerben. Ilyenkor két mandátumelosztó szakasz létezik; a másodikban a még ki nem osztott mandátumokat legmagasabb átlag módszerrel rendelik az egyes pártokhoz. (Nálunk utóbbihoz hasonló a rendszer, de nem az egyszintű rendszer második elosztó köréeként, hanem a kétszintű rendszer második szintjén alkalmazzák a *D'Hondt*-módszert. Tehát árnyalatnyi különbség itt is van.) A fogalmak elhatárolásáról ld. Fábíán–Kovács: *Voksok és mandátumok*, 37–38.

másodlagos szavazatok alapján, de csak egy arányszámmal megszorozva növelik meg a másodikként rangsorolt jelöltek szavazatszámát.

$$\text{Ezen érték} = \frac{\text{a megválasztott képviselő szavazatainak száma} - \text{Droop-kvóta}}{\text{a megválasztott képviselő szavazatainak száma}}$$

Akinek az e számmal megnövelt szavazatmennyisége eléri a kvótát, mandátumot szerez.

8. Ha így sem osztják ki az összes mandátumot, törlik a legkevesebb elsődleges voksot kapott jelölt szavazatait, s annak szavazólapjait a másodlagos preferenciák alapján elosztják a még be nem jutottak között. Akik így elérik a *Droop*-kvótát, bejutnak a parlamentbe.

9. Ha nem sikerült a fentiek alapján betölteni az összes helyet, a 2. és 3. pont szerint megválasztottak szavazólapjait a másodlagos és harmadlagos preferenciák alapján osztják újra az előbbi módszer szerint. Akiknek ezzel az eljárással jön ki a *Droop*-kvóta, mandátumhoz jutnak.

10. Ha esetleg még így is maradna kiosztatlan mandátum, az egész metódus folytatódik, amíg kell.

Az arányosság letéteményese, hogy a másodlagos/harmadlagos preferenciák is figyelembe veendők. Általában az előbbi rendszert egyértelműen arányosnak sorolják be.¹⁴ Az arányosság lényege, hogy a képviseleti szerv összetétele minél inkább feleljen meg a választók összegzett akaratának. Ennek mérése azonban akkor lehetséges, ha egyértelműen meg tudjuk állapítani országosan összesítve a választók akaratát. (Illetve egy jogi személy szavazati jogú tagjainak akaratát.) Erre csak kategorikus szavazásnál van mód, hiszen ordinális voksolás esetében az elsődleges, másodlagos, harmadlagos preferenciák szerinti szavazatok egylényegűnek tekintése problémás.

További probléma, hogy arányos választási rendszer esetében az arányosságnak egy párt vonatkozásában kell fönnállnia – a szavazatátruházó modellben maga a párt semminemű kompenzációt sem kap jelöltjei után. „Arányosításon” azt szokták ennek kapcsán érteni, hogy a választópolgárok másodlagos (harmadlagos) preferenciáit is figyelembe veszik. Az

¹⁴ Ld. Douglas W. Rae: A választási rendszer változó elemei, in Fábíán György – Kovács László Imre (szerk.): *Választási rendszerek*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997, 63.

arányosító tényező mondhatni a szavazói magatartás lehet, amennyiben egy bizonyos csoport által támogatott jelöltekre voksolnak.

Még fokozottabban láthatjuk ezt, ha belegondolunk, egy civiljogi szervezet esetében is alkalmazhatjuk a fenti választást. Itt még problémásabb annak mérése, hogy mennyire arányos az eredmény. Az azonban szinte bizonyos, hogy igazságos, reprezentatív és az adott társaság kisebbségét is képviselőhöz juttatja. Míg a polgári jogi értelemben vett jogi személyeknél szinte kivétel nélkül a kislistás (egyéni listás) választást alkalmazzák, amely mindig egy adott szűk érdekcsoport vezető szervezetbe való bejutását mozdítja elő. Kijelenthetjük, nem egyszerűen arányos rendszerről van szó, hanem egészen sajátlagos, a szavazók másodlagos preferenciáit is figyelembe vevő, összetett, súlyozott számítási módozatról.

Az előbbi elemzés után arra kell rátérnünk, hogy a gazdasági jog, magánjogi tanulságai pedig a közjog számára lennének érdekesek. Ezen kérdéskör további hazai kutatásokat érne meg.¹⁵

A gazdasági társaság tagja a társaságnak az érintett tag ellen indított keresete alapján bírósági határozattal a társaságból kizárható, ha a társaságban való maradása a társaság céljainak elérését nagymértékben veszélyeztetné. Kizárási per kétszemélyes társaságnál nem indítható. Nem zárható ki a társaságból a nyilvánosan működő részvénytársaság részvényese, valamint az a tag, aki a legfőbb szerv ülésén a szavazatok legalább háromnegyedével rendelkezik. Kizárási esetén a tag tagsági jogviszonya megszűnik (Ptk. 3:107. §).

A tag kizárása iránti kereset megindításához a társaság legfőbb szervének az összes tag legalább háromnegyedes szótöbbségével meghozott, a kizárási okát megjelölő határozata szükséges. Az érintett tag ebben a kérdésben nem szavazhat. Az előbbieket szerinti határozaton alapuló keresetet a legfőbb szerv határozatának meghozatalától számított tizenöt napos jogvesztő határidőn belül kell megindítani. A bíróság az érintett tag tagsági jogait – kérelemre – a bíróság jogerős döntéséig felfüggesztheti, ha a tagsági jogok gyakorlása a társaság súlyos

¹⁵ Ilyennek tekinthetjük például a közjogi értelemben vett kisebbség védelmét. Ezen aspektus civiljogi megközelítéséről ld. Miskolczi-Bodnár Péter: Az új társasági törvény módosult kisebbségvédelmi szabályai, in Pusztahelyi Réka (szerk.): Miskolci konferenciák 2006-2007, A magánjogi kodifikáció eredményei, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2008, 39–72.

Hasonlóan megfontolandó lenne néhány esetben a választottbíráskodás logikája. Például olyankor, ha két pólusú parlamenti erőviszonyok esetében egyes független tisztségek jelölésében nem tudnak a pártok megegyezni. (Nem lenne ördögtől való ilyenkor, ha a megválasztott független tagok jelölnék az elnököt. Akár médiakuratóriumok, választási bizottságok esetében.) Utóbbihoz ld. Boóc Ádám: *A választottbíró megválasztása és kizárása a kereskedelmi választottbírói eljárásban*, Doktori értekezés, KRE, Budapest, 2008, különösen 422–431., ill. Szabó Imre: *A választottbíráskodás hazai fejlődése és a polgári perrendtartás rekodifikációja*, in Nagy Csongor István (szerk.): *Liber Amicorum János Martonyi = Ünnepi kötet Martonyi János tiszteletére = Festschrift für János Martonyi = Mélanges en l'honneur du János Martonyi*, HVG-ORAC, Budapest, 2014, 118–127.

érdeksérelmével járna. A felfüggesztés a tag nyereségre vonatkozó igényét nem érinti. A felfüggesztés ideje alatt keletkezett kötelezettség a felfüggesztés hatálya alatt álló tagot a tagok egymás közötti viszonyában akkor sem terheli, ha a társaság tartozásaiért harmadik személlyel szemben köteles helytállni. A tagsági jog felfüggesztésének időtartama alatt a létesítő okirat nem módosítható, más tag kizárása nem kezdeményezhető és nem hozható döntés a társaság átalakulásáról, egyesüléséről, szétválásáról, valamint jogutód nélküli megszűnéséről (Ptk. 3:108. §).

Egyes megközelítések szerint a fentiekből a közjog számára is zsinórmérték származhat. A szabad mandátum egyértelmű pozitívuma, hogy az önálló személyiségek véleményének ad teret a „mindenható” pártok rendszerének hatalomkoncentrációjával szemben, amely még a kormány és a parlament között csak elviekben létező hatalommegosztást is megakadályozó, egy csomópontban összefutó hatalomkoncentrációval szemben. A képviselők a frakciótól a tekintetben függenek, hogy a parlamenti, bizottsági tisztségeket a képviselőcsoport juttatja nekik, míg a frakcióból való kizárás a jelenleg hátrányos, infrastrukturálisan (lásd frakcióközpontú apparátus és támogatás!) kellemetlen helyzetben lévő függetlenek közé sodorhatja őket. Tehát egy olyan modellt kellene kidolgozni, amely az előbbi problémákat, a képviselő „kézi vezérlését” és a frakció-párt közöttes ellentéteket egyetemleg kiküszöböli.¹⁶

De lege ferenda ez úgy képzelhető el, hogy a képviselőket a frakció önmaga nem zárhatná ki. A kizárást a párt kezdeményezhetné egy erre jogosult szervnél.¹⁷ Ez lehetne a Nemzeti Választási Bizottság vagy a bíróság, esetleg egy második kamara vagy külön e célra föllállított testület. A kizárás indoka lehetne az, hogy a képviselő állásfoglalásával *lényegesen* eltért a párt választási programjától, vagy pedig a párt vezetésével szemben *gyökeresen* eltérő magatartást tanúsított. A fentieket a pártnak kellene bizonyítania. A képviselőnek joga lenne védekezését előadni, például, hogy nem az ő, hanem a párt tért el az eredeti irányvonalától. A kizárás kimondása magában foglalná a mandátumtól való megfosztást is. (Esetleg a pártvezetőséggel szembehelyezkedő képviselő, akinek pártprogramtól való eltávolodása nem bizonyítható, megtarthatná mandátumát.)

Egy másik érdekes összetevő témánk szempontjából a magánjogi (társasági jogi) és közjogi szabályok összevetése *a kisebbségvédelem tekintetében*.¹⁸

¹⁶ Cservák Csaba: A parlamenti képviselők visszahívhatósága, *Jogelméleti szemle*, 2002/3.

¹⁷ Ld. még ehhez Samu Mihály: *Alkotmány, alkotmányosság, alkotmányozás*, Korona Kiadó, Budapest, 1997, 190.

¹⁸ Ilyennek tekinthetjük például a közjogi értelemben vett kisebbség védelmét. A kérdéskör civiljogi megközelítéséről ld. Miskolczi-Bodnár: *Az új társasági törvény*, 39–72.

A gazdasági társaság azon tagja vagy tagjai, akik együttesen a *szavazati jogok legalább öt százalékával rendelkeznek*, az ok és a cél megjelölésével bármikor kérhetik a társaság legfőbb szerve ülésének összehívását vagy a legfőbb szerv ülés tartása nélküli döntéshozatalát. Ha az ügyvezetés a kérelem kézhezvételétől számított nyolc napon belül nem intézkedik a legfőbb szerv ülésének a lehető legkorábbi időpontra történő összehívása érdekében, illetve nem kezdeményezi az ülés tartása nélküli döntéshozatalt, az ülést az indítványozók kérelmére a nyilvántartó bíróság hívja össze, vagy a nyilvántartó bíróság felhatalmazza az indítványozókat az ülés összehívására, illetve az ülés tartása nélküli döntéshozatal lebonyolítására. A várható költségeket az indítványozók kötelesek megelőlegezni. A gazdasági társaság legfőbb szerve a kisebbség kérelmére összehívott ülésen vagy az ülés tartása nélküli döntéshozatal során dönt arról, hogy a költségeket az indítványozók vagy a társaság viseli-e (Ptk. 3:103. §).

Amennyiben a társaság legfőbb szerve elvetette vagy nem bocsátotta határozathozatalra azt az indítványt, amely szerint az utolsó beszámolót, illetve az utolsó két évben az ügyvezetés tevékenységével kapcsolatos valamely gazdasági eseményt vagy kötelezettségvállalást ezzel külön megbízandó könyvvizsgáló vizsgálja meg, ezt a vizsgálatot a szavazati jogok legalább öt százalékával rendelkező tagnak vagy tagoknak a legfőbb szerv ülésétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül benyújtott kérelmére a nyilvántartó bíróság a társaság költségére köteles elrendelni és a könyvvizsgálót kijelölni. A kérelem teljesítését a nyilvántartó bíróság megtagadja, ha a kisebbségi jogokkal a kérelmet előterjesztő tagok visszaélnék. A vizsgálattal a társaság könyvvizsgálója nem bízható meg. A vizsgálat költségeit az indítványozók kötelesek előlegezni. A vizsgálat költségeit a társaság viseli, kivéve, ha az indítványozók a vizsgálatot nyilvánvalóan alaptalanul kezdeményezték (Ptk. 3:104. §).

Ha a társaság legfőbb szerve elvetette vagy nem bocsátotta határozathozatalra azt az indítványt, hogy a társaságnak valamely tag, vezető tisztségviselő, felügyelőbizottsági tag, továbbá a könyvvizsgáló ellen támasztható követelését érvényesítsék, a követelést a szavazati jogok öt százalékával rendelkező tagok a legfőbb szerv ülésétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül a társaság javára maguk is érvényesíthetik (Ptk. 3:105. §).

Semmis a létesítő okirat olyan rendelkezése, amely a jelen fejezet rendelkezéseitől a kisebbség hátrányára tér el (Ptk. 3:106. §).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy míg a közjogi normák a kisebbségek adott testületbe való bekerülését segítik elő, addig a társasági jogi szabályok a már eleve létrejött kisebbségnek adnak jogokat a főszabály szerinti többségi döntéshozatal kiigazítására. Az azonban párhuzam,

hogy az 5%-os küszöböt elért pártoknak a parlamentben biztosítani kell a jogot a frakcióalapításra.¹⁹ A hatályos szabályok pedig a legtöbb eljárási jogosultságot a frakciókhoz kötik, a független képviselőknek mind a beszédidejük, mind a bizottságokban való részvételük korlátozott.²⁰ Megfontolandó lenne a társasági joghoz hasonlóan még több jogot biztosítani a legalább parlamenti 5%-kal rendelkezők képviselőinek, bár ez az érzékeny téma bizonyára sok vitát váltana ki.

Szintén etalonnak lehetne tekinteni néhány esetben a választottbíráskodás logikáját a közjogi bíráskodás tekintetében.²¹ Például olyankor, ha a (túlzottan) bináris pólusú parlamenti erőviszonyok esetében egyes független tisztségek jelölésében nem tudnak a pártok megegyezni. Reális alternatívaként felmerülhetne ilyenkor, hogy a megválasztott független tagok jelölnék az elnököt.²² Akár médiakuratóriumok, választási bizottságok esetében.

¹⁹ Ld. 27/1998. (IV. 15.) AB határozat

²⁰ A független képviselők hátrányosabb helyzete különösen az alábbi tekintetben manifesztálódik: az Alaptörvényben biztosított jogosítványok (kérdés, interpelláció) nem teljes érvényesülése, a házszabályi rendelkezésekben biztosított egyéb képviselői jogok csorbítása, illetve a csak frakciókon keresztül gyakorolható „közvetett” képviselői jogosultságok, így különösképpen a közjogi tisztségekre való jelölési jog elérhetlensége. Ld. Cservák Csaba – Szabó Zsolt: Gondolatok a független képviselők helyzetéről de lege lata és de lege ferenda, *Jogelméleti szemle*, 2015/1, 13.

²¹ Utóbbihoz ld. Boóc: *A választottbíró megválasztása és kizárása*, 422–431., ill. Szabó Imre: *A választottbíráskodás*, 2014, 118–127.

²² A klasszikus a mindent befolyásoló „bináris kódtól” (jobboldal/baloldal) való eltérésként értékelhetjük a sajátos, kissé a választottbíráskodásra emlékeztető megoldást Bosznia-Hercegovinában. Az alkotmánybíróság 9 tagjából 3-at az Emberi Jogok Európai Bíróságának elnöke nevez ki. További kitétel, hogy e tagok nem lehetnek sem az adott állam, sem a szomszédos országok állampolgárai. Ld. Cservák Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Debrecen, Lícium-Art Könyvkiadó, 2018, 106.

BIBLIOGRÁFIA

BOÓC Ádám: A választottbíró megválasztása és kizárása a kereskedelmi választottbíróági eljárásban, Doktori értekezés, KRE, Budapest, 2008.

CSERVÁK Csaba: A közjogi választási rendszerek tanulságai a tág értelemben vett civiljog tekintetében, in Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár 60*, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017.

CSERVÁK Csaba: A parlamenti képviselők visszahívhatósága, *Jogelméleti szemle*, 2002/3.

CSERVÁK Csaba: Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer, Debrecen, Lícium-Art Könyvkiadó, 2018.

CSERVÁK Csaba – SZABÓ Zsolt: Gondolatok a független képviselők helyzetéről *de lege lata* és *de lege ferenda*, *Jogelméleti szemle*, 2015/1.

CSERVÁK Csaba: Unconventional Electoral Systems: And The Hungarian Solution, *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, Vol. 6, Issue 2, 2017.

CSERVÁK Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében, *Jogelméleti szemle*, 2001/3.

FÁBIÁN György – KOVÁCS László Imre: *Voksok és mandátumok*. Villányi úti könyvek, Budapest, 1998.

LIJPHART, Arend: Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak, In Fábíán György – Kovács László Imre: *Választási rendszerek*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997.

MISKOLCZI-BODNÁR Péter: Az új társasági törvény módosult kisebbségvédelmi szabályai, in Pustahelyi Réka (szerk.): *Miskolci konferenciák 2006-2007*, A magánjogi kodifikáció eredményei, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2008.

POKOL Béla: *Középkori és újkori jogtudomány*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2008.

RAE, Douglas W.: A választási rendszer változó elemei, in Fábíán György – Kovács László Imre (szerk.): *Választási rendszerek*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997.

SAMU Mihály: *Alkotmány, alkotmányosság, alkotmányozás*, Korona Kiadó, Budapest, 1997.

SÁNDOR István: *Tanulmányok a társasági jog területéről*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015

SÁRKÖZY Tamás: A gazdasági jog és az új Polgári Törvénykönyv, *Gazdaság és jog*, XX. évf., 2012/3.

SZABÓ Imre: A választottbíráskodás hazai fejlődése és a polgári perrendtartás rekodifikációja, in Nagy Csongor István (szerk.): *Liber Amicorum János Martonyi = Ünnepi kötet Martonyi János tiszteletére = Festschrift für János Martonyi = Mélanges en l'honneur du János Martonyi*, HVG-ORAC, Budapest, 2014.

SZUCHY Róbert: A gazdasági társaságok társadalmi felelősségvállalása, in Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék*, 2014.

Ouk Varinic

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁS SZEREPE ÉS AZ ELJÁRÁSI ALAPJOGOK JELENTŐSÉGE A MAGYAR
JOGBAN

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a tisztességes eljárás elvének szerepét vizsgálja a magyar jogrendszerben. A tanulmány az elméleti síkra helyezi a hangsúlyt, azonban gyakorlati elemek is megmutatkoznak a tanulmányban főként a büntetőjog terén. Jelen tanulmánnyal a céloom egy olyan írás elkészítése, amely elsősorban a tisztességes eljárás fogalmi elemeivel, a tisztességes eljáráshoz való jog elméleti és filozófiai alapjaival továbbá történeti részeivel foglalkozik ötvözve a büntetőjogi gyakorlatban felmerülő kérdésköröket. Az egyes fejezetek kifejezetten abból a célból készültek, hogy a tisztességes eljárás különböző aspektusait megismertessék az Olvasóval és segítséget nyújtsanak ezen eljárási alapjog jelentőségének felismeréséhez. A magyar alkotmányjogi irodalom a tisztességes eljárás alapjogát még nem fogadta be teljesen. Bár néhány úttörő munka már született, a legtöbb alkotmányjogi tankönyv csak a szubsztantív alapjogokat értelmezi, és a kommentárirodalom is jórészt adós maradt e jog alapvető szegmenseinek feltérképezésével és a jogász közönség részére való összefoglalásával. Annak ellenére, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog Alaptörvényben biztosított jog a magyar alkotmánybírói gyakorlatban kiemelt szereppel bír, ennél fogva a rendes bírósági praxisra való hatása, gyakorlati jelentősége kiemelkedő, ezért jelen írás kifejezetten foglalkozik ezen elv elméleti részeivel, hiszen elmélet nélkül nem létezik megfelelő gyakorlat. Ugyanakkor egy jogrendszerrel akkor mondható el, hogy az alapjogok a legteljesebb mértékben érvényesülnek, ha a jogszabályok teljesen megfelelnek az alkotmányosságnak, és ezen jogszabályokat a bíróságok (illetőleg átfogóbb megfogalmazásban a jogalkalmazó szervek) pontosan és megfelelően alkalmazzák.¹

¹ Cservák Csaba: *Az alapjogi réteg érvényesülése és intézményrendszere, Cservák Csaba habilitációs tézisei*, KRE-ÁJK, https://ajk.kre.hu/images/doc4/JDI/habilitacio/Cservak_Csaba_Habil.tezisek.v1.pdf (Letöltés: 2023. március 20.)

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁS FOGALMI KRITÉRIUMAI

A tisztességes eljárás ma már nemcsak jogi fogalom, hanem a mindennapokban gyakran használt köznapi idea. A magyar értelmező szótár szerint a tisztességes szó minden tekintetben kifogástalan magatartást jelöl. A köznyelvben lényegében az emberi életviszonyok, társas kapcsolatok íratlan szabályösszeségének egyik „jellemzőjeként” pozitív vagy negatív kicsengéssel gyakran használják.² A nemzetközi jogi dokumentumokban,³ az Alkotmányban, az Alaptörvényben, az egyes jogágakat szabályozó törvényekben és alacsonyabb szintű jogszabályokban, valamint a bírósági határozatokban, ítéletekben is gyakran fellelhetjük a tisztességes eljárás kifejezést, amely szó lényegében fogalomrendszer jelöl. A Kúria az egyik határozatában⁴ rögzítette, hogy alaptörvényi kötelezettsége a hatóságnak a tisztességes eljárás és az annak elemét képező fegyveregyenlőség elvének a megtartása.⁵

A tisztességes eljárás kritériuma – az annak biztosítására hivatott jogi jogosultságok szövegszerű megfogalmazásától függetlenül – minimálisan azt a morális követelményt támasztja a tételes joggal szemben, hogy az garantálja a) az érdekelt fél számára b) a jogaira, kötelezettségeire várhatóan érdemben kihatással levő jogi eljárásban való, c) az esetleges ellenérdekelt féllel azonos érdemi beleszólási lehetőséget biztosító részvételét, és d) az ügy alakításának, mikénti eldöntésének módjára vonatkozó, a döntéshozó által ténylegesen megfontolandó javaslatok megfogalmazásának, észrevételek megtételének lehetőségét, melyek végén e) a döntést egy, a felekkel szemben elfogulatlan döntéshozó hozza meg, f) jóhiszeműen és g) az eljárásban részt nem vett személyek által is ellenőrizhető alapokon.⁶ Minden konkrét processzuális vagy szervezeti normatív elvárás, melyet egy eljárási rezsim szabályai a tisztességes eljárás kapcsán megfogalmaznak, e hét feltétel valamelyikének pontosítása, meghatározott eljárási technikák általi garantálása, precizírozása, illetve újabb feltételekkel való kiegészítése.⁷

Egy másik megközelítés miszerint a tisztességes eljárás fogalmi definíciója részben hasonlóságot mutat a hagyományos ombudsmani hatáskörbe tartozó közigazgatási hiba

² Czine Ágnes: *A tisztességes bírósági eljárás*, HVG-ORAC, Budapest, 2020, 17.

³ Lásd például Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Emberi Jogok Európai Egyezménye, Európai Unió Alapjogi Chartája. Hivatkozik rá: Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 17.

⁴ Kúria, Kfv. 35.216/2018. sz. döntés

⁵ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 17.

⁶ Tóth J. Zoltán: *A tisztességes eljáráshoz való jog*, Wolters Kluwers, Budapest, 2021, 16.

⁷ Uo.

fogalmával.⁸ Az alapjogokat megsértő közigazgatás ugyanis eleve jogszerűtlen működésnek tekinthető, amely sérti a tisztességes eljáráshoz való jogot. A törvénytelen állami adminisztráció pedig szinte végzettszerűen vonja maga után az emberi jogok csorbítását.⁹

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG ELMÉLETI KÉRDÉSEI ÉS FILOZÓFIAI ALAPJAI

A tisztességes eljárás a modern formális jogállamiság sarokköve, a szubsztantív alkotmányos jogok processzuális garanciája. Emberi jogi minimum, amelynek megvalósítása nélkül jogegyenlőségről és jogbiztonságról nem beszélhetünk. A tisztességes eljáráshoz való jog a tételes eljárásjogok (büntetőeljárás, polgári eljárás, szabálysértési eljárás, sőt a különböző közigazgatási típusú eljárások), továbbá az alkotmányjog és a jogfilozófia határvidékén elhelyezkedő olyan erkölcsi (emberi)¹⁰ és pozitív jogi jogosultság, amely a modern államok belső eljárásjoga (valamint a nemzetközi eljárásjogok) igazságosságának nélkülözhetetlen, lényegi feltétele. Ennek alapján a tisztességes eljárás nem korlátozódhat a bírósági eljárásra, hanem az az állam által elismert processzuális rezsimek mindegyikének jellegadó ismérve kell, hogy legyen. Mivel azonban a materiális jogállamiság egyik legfőbb feltétele és garanciája (a materiális jogállam elvonhatatlan tartalma) az állami kényszerrel végrehajtható valamennyi döntés független bíróságok általi kontrollja,¹¹ így a tisztességes eljárás jogából is kiemelkedik, annak legfontosabb szegmenseként, a tisztességes bírósági eljárás, illetve a jogalanyok (Magyarországon: minden ember) ahhoz való sérthetetlen, elidegeníthetetlen és korlátozhatatlan joga.

A jogállamiság létezése nélkülözhetetlen eleme a tisztességes eljárásnak. A liberális jogállami felfogást Robert von Mohl nevéhez kötik, azonban annak előzményei már Kant jogfilozófiájában is megjelentek. Jóllehet Kant nem használta a *Rechtstaat* fogalmát, de az állam fogalma alatt az embereknek a jogi törvények uralma alatti egyesülését értette. A jogállam fogalmát Robert von Mohl jogászprofesszor még az 1848-as német nemzetgyűlés tagjaként

⁸ Somody Bernadette idézi a biztos beszámolót (1999., 39.), ld. Somody Bernadette: Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai, *Jogtudományi közlöny*, 2004/10, 328.

⁹ Cservák: *Az alapjogi réteg érvényesülése*.

¹⁰ Freiburg meghatározását alapul véve az emberi jogok „minden emberi lényt egyaránt megillető, feltétlen és megváltoztathatatlan, alapvető jelentőségű általános értelemben vett erkölcsi jogok”. Joel Feinberg: *Társadalomfilozófia*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 127.

¹¹ Tóth J. Zoltán: A jogállamiság tartalma, *Jogtudományi Közölny*, LXXIV. évf., 2019/5, 197–212.; valamint Toth J. Zoltan: Rule of Law vs. Democracy: With Special Regard to the Case of Hungary, in Belov, Martin (edit): *Populist Constitutionalism And Illiberal Democracies, Between Constitutional Imagination, Normative Entrenchment and Political Reality*. Intersentia, Cambridge-Antwerp-Chicago, 2021, 77–97.

használta az állami szervek, főként rendőrség önkényének ellenálló jogrendre.¹² Munkásságában a jogállam a konstitucionalizmus sajátosan liberális politikai filozófiájának alkotóelemként bukkant fel.¹³ A *Rechtstat* fogalmán túlmenően érdemes említést tenni a rule of law fogalmáról. Míg a *Rechtstat* német eredetű, addig a joguralom (*rule of law*) az angolszász politikai rezsimben teljesedett ki, és John Locke neve kapcsán bukkan fel. John Locke a fogalom alatt azt értette, hogy a jog felett még a hatalommal felruházott emberek sem állhatnak. A rule of law kifejezést a jog uralma, a jog elsődlegessége értelmében először I. (Stuart) Károly abszolutista uralkodó használta, vádlottként a saját védekezése során.¹⁴ A *rule of law* kifejezést Albert Venn Dicey pontosította. Munkásságában a jogállam legfontosabb ismérvei: (i) a törvény feltétlen felsőbbbsége vagy döntő súlya az önkényes hatalomgyakorlással szemben; (ii) a törvény előtti egyenlőség, vagyis minden társadalmi osztály egyenlő alávetése az ország általános törvényének, amelynek a bíróságok a garanciái; és (iii) az alkotmány a egyének jogainak következménye, ahogy azt a bíróságok meghatározták és alkalmazzák.¹⁵ Az elmúlt években a joguralom fogalom tartalma sokat változott. Hosszú „színeváltozása” előtérbe került. Először Anglia vonatkozásában fogalmazták meg, hogy „a joguralom” nevében egy olyan eszmény válik világszerte uralkodóvá, amelynek hajtóereje sok évszázada mindvégig a bírói joggyakorlás autonómitásának, azaz a királyi hatalomtól függetlenítésének a megőrzése volt.” Másrészt az Amerikai Egyesült Államok kapcsán azért is, mert a *rule of law* uralkodó amerikai felfogása pontosan „a bírói túlhatalomra, ezzel pedig az USA következetes demokrácia lebontására épít”.¹⁶

A tisztességes eljárás mint (emberi jogi, alkotmányjogi és tételes eljárásjogi) alanyi jog és mint az állammal szembeni követelmény az ún. eljárási igazságosság érvényesülését szolgálni hivatott kritérium, amely annak felismeréseként született meg, hogy az anyagi igazság, ha létezik is, a megismerő (pl. a jogvitában döntést hozni kénytelen bíró) számára nem hozzáférhető. Az egyéb episztemológiai implikációkat teljes mértékben mellőzve, annyi

¹² Felkai Gábor: Búcsú a szociológiától, Jürgen Habermas új Jogelmélet-e, *Szociológiai Szemle*, 1994/1, 168.

¹³ Erről részletesen Klaus Stern: *Das staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, Band I, C.H.Beck, München, 1984, 768.

¹⁴ I. Károlyt 1649-ben az erre a célra létrehozott különbíróság elé állították. A különbíróságot a Puritán Parlament hozta létre. A királyt büntetőjogi felelősségre vonták, és halálra ítélték hazaárulás elkövetése miatt. Amikor vád alá helyezték, a bíróság előtt védekezett úgy, hogy a Parlamentnek nincs törvényes felhatalmazása arra, hogy perbe fogja, s az eljárás szemben áll és megsérti az ország alapvető törvényeit. Részletesen Szigeti Péter: *Szintetikus felfogás és a jogállamiság érvényességtartománya*, Az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán 1997. február 17-én tartott habilitációs előadás szerkesztett változata, 5.

¹⁵ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 24.

¹⁶ Varga Csaba: A joguralom és színeváltozása idealizáció és ideokratikus nyomásgyakorlás között, *Pázmány Law Working Papers*, 2016/12, 5.6.

biztosan kijelenthető, hogy az anyagi (materiális) igazság érvényesüléséhez vezető esélyek mértéke megfelelő intézkedésekkel növelhető vagy csökkenthető.¹⁷

A tisztességes eljárás azokat a követelményeket garantálja, amely helyzetek között a jogvitában érdekelt fél (továbbá büntetőügyben a vádlott, szabálysértési eljárásban az eljárás alá vont, sőt közigazgatási eljárásban az ügyfél) megkapja (minimálisan) azt a lehetőséget, hogy a jogvitával és az eljárás egészével kapcsolatos érveit előadja, álláspontját kifejtse, indítványokat és észrevételeket tegyen, és alakítólag léphessen fel a jogait, kötelezettségeit, jogos érdekeit, jogi pozícióját érintő ügyekben; továbbá, hogy e követelmények érvényesítésére mind maguk az eljáró bíróságok (illetve egyéb állami szervek), mind pedig az azok eljárása alapjául szolgáló tételes jogi rendelkezések törekedjenek, biztosítva az ügy elfogulatlan, előítéletektől mentes megítélését, valamint az eljárás jóhiszemű módon való lefolytatását (ideértve az eljárás tényleges befejezésére való törekvést is).¹⁸

A tisztességes eljárás(hoz való jog) filozófiai alapjait tekintve a jogi, államelméleti és politikai filozófiai gondolkodásban a tisztességes eljárás egyes követelményei nagyon korán megjelentek, mások azonban teljességgel hiányoztak; ezzel kapcsolatos koherens nézetek ekkor még nem rajzolódtak ki. Még jelentős bölcselek is ambivalens álláspontokat képviseltek: miközben bizonyos abszolút garanciákat minden ember számára elismertek.¹⁹

Már Platón megfogalmazta a tisztességes eljárás néhány alapvető, áthághatatlan alapvető garanciáját, melyek közül a legfontosabbnak a felek egyenlőségét és a bíróság felállításában való aktív részvételi lehetőséget tekintette.²⁰ Arisztotelész is a választott vagy sorsolt bíróságokat (esküdtbírókat) preferálta, végső célként a pártatlan bíróságok felállítását kívánva,²¹ de ebből nem következett nála (ahogyan Platónnál sem) az eljárás konkrét lefolyására vonatkozó részletes garanciarendszer felállításának igénye. A törvény (azon belül pedig a bíróság) előtti egyenlőség követelménye, illetve az ezt biztosító jogi normák rendszere továbbá egyikük általános filozófiájából sem következett, sőt: mindkettőjük az „arányos” vagy „mértani” egyenlőséget preferálta, mely az emberek abszolút egyenlőségét mint az egyenlőség avított, helytelen felfogását eleve elvetette.²²

¹⁷ Tóth: *A tisztességes eljáráshoz való jog*, 16.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Más aspektusokban a törvény előtti egyenlőség követelményéből deriválható konkrét jogosultságokat (az egyenlőség általuk vallott

²⁰ Platón: *Törvények*, in *Platón összes művei*, Harmadik kötet, Európa, Budapest. 1984, 682.

²¹ Arisztotelész: *Politika*, Gondolat, Budapest, 1969, 238–239.

²² Platón szerint „kétféle egyenlőség van, melyek azonos nevek ugyan, valójában azonban sok tekintetben csaknem ellentétesek: az egyik [...] a mérték-, súly-és számszerű egyenlőség [...]; azonban a] helyes egyenlőség

Az eljárási jogok, a bírói ítélezéssel szembeni processzuális elvárások a későbbiekben is, egészen a felvilágosodásig (részben pedig még annak folyamán is) marginális jelentőségűek maradtak, eszmetörténetileg jelentős témaként leginkább a büntetőeljárásokkal kapcsolatban (érintőlegesen) megfogalmazott követelmények említhetők.²³

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG TÖRTÉNETI ALAPJAI

Könyvtári irodalma létezik a tisztességes eljárást tárgyaló könyveknek, publikációknak, mégis a fogalom meghatározása nem egyszerű feladat. Már az 1222-ben kiadott Aranybullában²⁴ is megjelent a tisztességes eljárás egyik alapelve, amikor azt rögzítette, hogy a nemeseket csak a törvényen alapuló „elmarasztalás”, lényegében törvényes eljárás lefolytatását követően nyilvánítható bűnösnek. Ahogyan az Aranybullában olvasható: „*Akarjuk ezt is, hogy se miáltalunk, se utánunk való királyok által, valami időben meg ne forgathassanak vagy nyomoríthassanak a nemesek valamely hatalmas kedvéért, hanem ha először elidéztenek, és a törvény szertartásával bűnösöknek lenni találtnak.*”²⁵ De már a valamivel korábban, 1215-ben megjelent Magna Chartában is felfedezhető a „megfelelő eljárás” gondolata.²⁶ A nemzetközi dokumentumokban is feltűnik a tisztességes eljárás fogalma. Az Emberi Jogok

[...] különb embernek többet, a jelentéktelenebbnek kevesebbet ad, [...] s így arányosan jár el mindenkivel szemben”. Platón: *Törvények*, 670.

Ennek alapján Platón tanítványa, Arisztotelész is a geometriai (mérteni) arányosságot fogadta el „valódi” helyes egyenlőségnek; az az igazságos ugyanis, hogy aki valamilyen szempontból több, mint valaki más, azt több jog illesse. Ld. Arisztotelész: Nagy etika, in *Eudemoszi etika, Nagy etika*, Gondolat, Budapest, 1975, 184. E formális felfogást osztó igazságosságnak nevezzük. Részletesebb kifejtését ld. még: Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, Magyar Helikon, Budapest, 1971, 122–124.

Arisztotelész elgondolása morál-, a jog-, illetve a politikai filozófia történetében mindvégig meghatározó jelentőségű maradt; annak eszmetörténeti bemutatására azonban jelen keretek között nem vállalkozhatunk.

²³ Csak érintőlegesen tartozik ide pl. az önvádra kötelezés tilalma, illetve a „jogosulatlan kérdezés” esetében a feladatellátás megtagadásának joga (ld. Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica*, 2II 71., 3, in Schütz Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*, Szent István-Társulat, Budapest, 1943, 242.); az ártatlanság vélelme (ld. pl. John Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*, Gondolat, Budapest, 1986, 325.); az elfogulatlanság követelménye (ld. Thomas Hobbes: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, Első kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 299.); az, hogy senki nem lehet bíró a saját ügyében (ld. Montesquieu: *A törvények szelleméről*, Osiris-Attraktor, Budapest, 2000, 148.), a társasbíráskodás lehetőség szerinti megvalósítása (ld. uo. 150.), a bírók személyi-státuszbeli (és nem egyszerűen a bírói hatalmi ág szervezeti) függetlensége (ld. Benjamin Constant: *A régiék és a modernek szabadsága*, Atlantisz, Budapest, 1997, 189.) és a „formaságok” betartásának garanciális jellege (ld. uo. 194–194.; valamint Benjamin Constant: *Az alkotmányos politika tana*, Trattner-Károlyi, Pest, 1862, 92.)

²⁴ II. András Aranybullája a magyar történeti alkotmány egyik legfontosabb törvényeként a megszületését követő későbbi századokban hivatkozási alap volt a rendi szabadság védelmében.

²⁵ Aranybulla II. cikkely. Hivatkozik rá: Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 17.

²⁶ Samantha Cheesman: Tisztességes eljárás? Egy összehasonlító elemzés, in Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politika*, Gondolat, Budapest, 2011, 65–66.

Egyetemes Nyilatkozata már 1948-ban rögzítette a 10.²⁷ és 11.²⁸ cikkében a tisztessége eljárás fogalmát. Az 1949-es genfi konvenció 1977-es II. Kiegészítő Jegyzőkönyvében megjelenik, hogy a tisztességes eljárás még háború esetén is kötelező. Az 1966-ban elfogadott – és 1976-ban hatályba lépett – Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a 14. cikkében rögzíti, hogy a bíróság előtt mindenki egyenlő. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el. Az Európai Unió Alapjogi Chartája is rögzíti a tisztességes eljárás fogalmát (47–50. cikk). Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet hazánk az 1993. évi XXXI. törvénnyel hirdette ki. Az EJEE 6. cikke a tisztességes eljárás lényegi tartalmát rögzíti, amikor megfogalmazza, hogy a független és pártatlan bíróság nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja az ügyet, és hozzon határozatot a polgári jogok és kötelezettségek tárgyában, valamint a bárki ellen felhozott új büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.²⁹

Az Alkotmány³⁰ még nem rögzítette a tisztességes kifejezést, mint fogalmat, de az 57.§ (1) bekezdésében lényegében a tisztességes eljárás fogalma jelenik meg.³¹ Az Alkotmánybíróság az 57.§-ban szereplő elemeket a tisztességes eljárás fogalma alá sorolja, s külön-külön is, még átfogóan is értelmezi azokat. Hangsúlyozni kell, hogy a tisztességes eljárás elve nem képez lezárt rendszert – az alkotmánybíróság felfogása szerint. Tartalmát pedig jogi és nem jogi elemek együttesen alkotják.³² Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése tartalmazza a tisztességes eljárás fogalmát. E szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független

²⁷ „Minden személynek teljesen egyenlő joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság méltányosan és nyilvánosan tárgyalja, s ez határozza meg egyrészt jogai és kötelezettségei felől, másrészt minden ellene emelt büntetőjogi vád megalapozottsága felől.” Hivatkozik rá: Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 18.

²⁸ „1. Minden büntetendő cselekménnyel vádolt személyt ártatlannak kell vélelmezni mindaddig, amíg bűnösségét nyilvánosan lefolytatott perben, a védelemhez szükséges valamennyi biztosíték mellett, törvényesen megállapítják. 2. Senkit sem szabad elítélni oly cselekményért vagy mulasztásért, amely elkövetése pillanatában a hazai jog vagy nemzetközi jog szerint nem volt büntetendő cselekmény. Ugyancsak nem szabad súlyosabb büntetést kiszabni, mint amely a büntetendő cselekmény pillanatában volt alkalmazható.” Hivatkozik rá: Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 18.

²⁹ Uo.

³⁰ Alkotmány 57.§ (1) A Magyar Köztársaságban a bíróság előtt mindenki egyenlő, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el. (2) A Magyar Köztársaságban senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg. Megállapította: 1989. évi XXXI. törvény 34.§. Hatályos: 1989. október 23-tól.

³¹ Ld. erről Kukorelli István által szerkesztett alkotmánykommentár. E szerint az Alkotmány 57.§-a több olyan alapjogot tartalmaz, amely az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódóan realizálódik.

³² Fűrész Klára: A bíróság, in Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 489.

és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el. A hazai jogalkotásban a tisztességesség fogalma a chinai császársággal 1869. év szeptember 2-án kötött kereskedelmi szerződésről szóló 1871. évi XXXV. törvénycikkekben jelent meg. Ennek egyik rendelkezése tartalmazza, hogy „[a] cs. és kir. consul ügyelni fog arra, hogy csak tisztességes személynek adjon útlevelet”.³³ A hatályos anyagi és eljárásjogi kódexekben, valamint alacsonyabb szintű jogszabályokban egyaránt megjelennek a tisztességes eljárás fogalmát rögzítő és annak érvényesülését garantáló rendelkezések.

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG, MINT EMBERI ÉS ALKOTMÁNYOS JOG

Az alkotmányba foglalt és ténylegesen érvényesülő jogok eredetileg emberi jogokként fogalmazódtak meg a felvilágosodás menetében, kisebb részben a 17., nagyobb részben a 18. században. Az emberi jogok azokat a jogokat jelentik, amelyek az ember emberi mivoltából fakadnak; melyek az embert születésénél fogva megilletik, mert annak filozófiai lényegéhez tartoznak. Az emberi jogok összességében azon természetes vagy erkölcsi jogok, amelyek az ember biológiai és morális státuszával állnak összefüggésben, és amelyek személyisége elismerésének, tiszteletének és védelmének, illetve a társadalomban elfoglalt, másokkal születésénél fogva egyenrangú és egyenjogú pozíciójának feltételeit és garanciáit jelentik. Emberi jogok nélkül az ember csupán biológiai létezésének tényével és fiziológiai jellemzőivel lenne leírható; mivel azonban az ember morális lény, aki képes magát elhelyezni a világban és a társadalomban, képes a jó és rossz, helyes és helytelen, méltányos és méltánytalan megkülönböztetésre, valamint saját helyzete és mások cselekedetei e szerinti értékelésére, rendelkezik vágyakkal, várakozásokkal és énképpel, ezért a modern alkotmányosság feladata, hogy biztosítsa ezen morális státusz védelmét.³⁴

A legmeghatározóbb erkölcsi típusok mondhatni, hogy az emberi jogok révén olvadnak be a jogba, amelyek onnantól lesznek alkotmányos jogok, hogy bekerülnek egy konkrét ország alkotmányába, alaptörvényébe.³⁵

³³ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 19.

³⁴ Tóth: *A tisztességes eljáráshoz való jog*, 20.

³⁵ Lajos Edina: Jog és erkölcs a választási jogban, in Jakab Éva – Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.): *Jog és Állam*, KRE-ÁJK, Budapest, 2023, 173.

Az alkotmányos jogok alapjául szolgáló emberi jogoknak – Karel Vasák kategorizálása alapján³⁶ – hagyományosan három generációját különböztetik meg. Az első generációs emberi jogok a felvilágosodás menetében, döntően a 18. század végétől kezdődően elismert és megfogalmazott politikai³⁷ és polgári jogokat³⁸ jelentik, amelyek negatív jogok abban az értelemben, hogy az államot e jogok megsértésétől való tartózkodásra, a jogok által védett szabadságszférába való be nem avatkozásra kötelezik. A második generációs emberi jogok az ún. gazdasági, szociális és kulturális jogok, melyek a 19. század végétől, 20. század elejétől már nem az egyének negatív jellegű szabadságát, hanem az államot a megélhetés, a munkavállalás, illetve a társadalmi életben való aktív részvétel lehetővé tétele érdekében tevőleges cselekvésre kötelezik.³⁹ Végül a harmadik generációs emberi „jogok” az ún. „szolidaritási jogok”, melyek a 20. század végétől olyan, alanyi jogként nem elismert kívánalmakat fogalmaznak meg, melyek egyéni garantálása és egyéni gyakorlása a védeni kívánt érdek természete miatt lehetetlen, és amelyek tipikusan az államok együttműködését feltételezik, az emberiség egésze érdekeinek védelmezése végett.⁴⁰ Bár maga Vasák nem határozta meg a különböző generációk egyes konkrét jogait, de általános felfogás szerint a tisztességes eljáráshoz való jog (az „eljárás jog”), illetve az azt átfogó törvény (bíró) előtti egyenlőség – a szubsztantív polgári és politikai alapjogok mellett – az első generációs emberi jogok körébe sorolható.⁴¹

³⁶ E kategorizálás először 1977-ben jelent meg írott formában az UNESCO lapjában. Karel Vasák: Human Rights: A 30-Year Struggle, The Sustained Efforts to give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights, *The Unesco Courier*, Vol. 30, No. 11, 1977, 29.

³⁷ Pl. választójog, közhivatal viseléséhez való jog.

³⁸ Ezek az ún. klasszikus szabadságjogok: szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési szabadság, egyesülési szabadság, mozgásszabadság; tulajdonhoz való jog, élethez való jog, testi integritáshoz való jog stb.

³⁹ Ilyenek a munkához való jog, a biztonságos és egészséges munkafeltételhez való jog, pihenéshez való jog, szociális biztonsághoz való jog, a tudományos kutatás szabadsága, tanszabadság stb.

⁴⁰ Vasák szavaival: „these rights „can only be implemented by the combined efforts of everyone: individuals, states and other bodies, as well as public and private institutions”. „Such rights include the right to development, the right to the healthy and ecologically balanced environment, the right to development, the right to a healthy and ecologically balanced environment, the right to peace, and the right to ownership of the common heritage of mankind.” (Vasák: *Human Rights*, 29.)

Továbbá ma már ilyeneként ismerik el a kollektív nemzetiségi jogokat, az ún. fogyasztói jogokat, illetve legújabbban az egészséges élelemhez és az ivóvízhez való jogot is.

⁴¹ Schanda Balázs: Emberi jogok, in Pásztor Péter (főszerk.): *Magyar Politikai Enciklopédia*, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, Budapest, 2019, 126.

Az emberi jogok azáltal válnak alkotmányos joggá, hogy azokat egy adott állam alkotmánya elismeri. Erre a történeti alkotmányok tekintetében a 17. századtól,⁴² a kartális alkotmányok⁴³ tekintetében pedig a 18. század végétől került sor, amikor először az első francia alkotmány 1791 szeptemberében,⁴⁴ majd – e francia mintára⁴⁵ – az Egyesült Államok alkotmánya (az első tíz alkotmánykiegészítés, az ún. *Bill of Rights* révén) 1791 decemberében határozott meg alkotmányos jogokat. Az 1791. szeptember 3-i francia alkotmány szólt például a *habeas corpus* kérdéséről (letartóztatást foganatosítani csak törvényes okból és eljárásban lehet), a bíró hatalmi ág szervezeti függetlenségéről vagy a kétszeres büntetőjogi értékelés tilalmáról (*ne bis in idem*). Az amerikai alkotmány eredeti szövegében szintén szó volt a *habeas corpus writ*ről, mint amelynek gyakorlását csak lázadás vagy ellenséges támadás idején lehet felfüggeszteni; vagy az esküdtszéki tárgyaláshoz való jogról (kivéve az ún. *impeachment* eljárásokat). Az Ötödik Alkotmánykiegészítés rendelkezett arról, hogy senki nem köteles tanúskodni a saját maga ügyében; hogy ugyanazért a cselekményért senkit ne vonhassanak kétszer büntetőeljárás alá (*ne bis in idem, double jeopardy clause*); vagy hogy „megfelelő eljárás nélkül” („*without due process of law*”) senkit ne foszthassanak meg életétől, szabadságától vagy tulajdonától.⁴⁶

A klasszikus eljárási jogokat, az eljárás tisztességét garantáló alkotmányos rendelkezéseket a büntetőeljárásokra nézve a Hatodik Alkotmánykiegészítés tartalmazta; ez kimondta büntetőügyekben a terhelt gyors és nyilvános tárgyaláshoz való jogát, a törvény által előzetesen meghatározott, illetékes esküdtszékhez való jogot, a zsűri elfogulatlanságának követelményét, a vád természetéről és okáról való tájékoztatáshoz való jogot, a tanúvallomások

⁴² Az 1679. évi Habeas Corpus Act például, mely a letartóztatott és fogva tartott személyek bíróság elé állítását garantálta (ily módon a büntetőeljárás önkényességét korlátozta, külső biztosítékot építve be a jogrendszerbe a fogva tartás jogosságának és megalapozottságának ellenőrzésére), ezen angol történeti alkotmány része volt. Vö. pl. Gönczi Katalin (et al.): *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 276.

Később, 1816-ban, a második *habeas corpus* törvényben a nem büntetőeljárás jellegű szabadságelvonásra is kiterjesztették e garanciákat. Vö: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 55., 65. jegyzet.

⁴³ A kettőt gyakran az írott és az íratlan alkotmány terminusaival különböztetik meg, ez azonban megtévesztő, mert bár a kartális alkotmány valóban (szükségképpen) írott, ám nagyjából ugyanez igaz a történeti alkotmányra is. A történeti alkotmány egyrészt abban különbözik a kartálistól, hogy vannak nem írott (alkotmányos szokásokon, évszázadok alatt kialakított és egyöntetűen tiszteletben tartott, bár írott jogforrásban nem szereplő konvenciókon, hagyományokon, azaz az ún. alkotmányos kultúrán) alapuló elemei is, másrészt (és főként) abban, hogy sem az alkotmányos szokások, sem az alkotmány fogalma alá tartozó írott jogi normák köre nem adható meg egzakt jelleggel. Vagyis a történeti alkotmányoknak vannak olyan részei, amelyek tekintetében széles körű egyetértés van abban, hogy azok az adott állam alkotmányhoz tartoznak, míg más normák besorolása vitatott. A büntetőeljárások esetleges önkényességével szembeni garanciát jelentő 1679-es angol Habeas Corpus Act tekintetében a jogtudományban és a joggyakorlatban ilyen vita nincs: az kétségtelenül az angol történeti alkotmány magjához tartozik.

⁴⁴ Chris J. Mitchell: *The French Legislative Assembly of 1791*, Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln, 1988, 2.

⁴⁵ Adam Lebovitz: Franklin Redivivus: The Radical Constitution, 1791-1799, *American Journal of Legal History*, Vol. 57., No. 1, 2017, 1–50.

⁴⁶ Tóth: *A tisztességes eljáráshoz való jog*, 21.

megismerésének lehetőségét (avagy, az állam oldaláról, a tanúkkal való szembesítésének a kötelezettségét) és a mentő tanúk meghallgattatásához való jogot, továbbá a védelemhez (védőügyvéd közreműködéséhez) való jogot. E jogok tényleges érvényesítése azonban csak később (az Egyesült Államokban 1803-tól,⁴⁷ Európában pedig csak a 20. századtól; a legtöbb országban csak közvetlenül a második világháborút követően, vagy még később) történik meg, és csak ekkortól jön létre – az alkotmánybíráskodás révén – ténylegesen az alkotmányos jogok, elvek és értékek működési szférája a jogban.⁴⁸

MEGÁLLAPÍTÁSOK

A tanulmány ezen részének célja az volt, hogy megfelelő képet alkosson a tisztességes eljáráshoz való jog tartalmi elemeiről. A vállalás megkívánta, hogy a tisztességes eljárás különböző aspektusait vizsgáljam, azok tartalmát kibontsam. A jogállamiság alapköve a tisztességes eljáráshoz való jog, ugyanakkor a jogirodalom és joggyakorlat mindig is vitatott kérdése volt, hogy az igazságot, hogyan lehet konkrétan definiálni. Miközben az igazságosság meghatározása absztrakt általánosságban egy rendkívül nehéz szellemi feladvány, a mindennapi tudat, a mindennapi lét tárgyi problémáival küszködő társadalom és egyén elképzelhetetlenül pontos és egzakt képekkel rendelkezik arról, hogy adott konkrét (szöveg)összefüggésekben mi is az igazság, hogyan is kell, hogy érvényesüljön az tisztességes eljárás elve, amelynek alapfeltétele az igazság valamilyen szintű érvényre juttatása.

AZ ALKOTMÁNYOS BÜNTETŐJOG ÉS TISZTESSÉGES BÜNTETŐELJÁRÁS ÉRTELMEZÉSI KERETE

A tisztességes eljárás általános bemutatását túlmenően. Jelen fejezetben a tisztességes eljárás témaköréhez kapcsolódóan az alkotmányos büntetőjog és tisztességes büntetőeljárás értelmezési keretét teszem a vizsgálat tárgyává. Fontos kiemelni, hogy a büntetőjog egész karakterét meghatározza az a tény, hogy Magyarország alkotmányos jogállam. Ebben az alkotmányosság az alaptörvény uralmát, a jogállamiság pedig az alkotmánynak megfelelő jog uralmát jelenti. Az alkotmányos jog uralmának intézményes garanciája az Alkotmánybíróság

⁴⁷ Marbury v. Madison, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803)

Az eset leírását ld. pl. Melvin I. Urofsky: Marbury v. Madison, *Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Marbury-v-Madison>

⁴⁸ Tóth: *A tisztességes eljáráshoz való jog*, 22.

és alkotmánybíráskodás. A jogrendszer – és ezen belül a büntetőjog – alakulásában a magyar Alkotmánybíróság rendkívül fontos szerepet játszik.⁴⁹

Az alkotmánybírói gyakorlat olyan új politikai „élményt” hozott a közvélemény számára, amely teljesen új, szokatlan politikai felismerést gyökereztet meg. Azt nevezetesen, hogy a jog (és a törvény) eszköze ugyan a politikának és a közhatalomnak, de nem engedelmes szolgáló leánya. A politika képletesen szólva a jog és alkotmány fogságába esett. Az Alkotmánybíróság erőteljesen hangsúlyozta a jogi kontinuitást.⁵⁰

AZ ALKOTMÁNYOS BÜNTETŐJOG FOGALMA; 11/1992. (III.5.) ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI HATÁROZAT

Az alkotmányos büntetőjog először a 11/1992. (III.5.) AB határozatban és a 10/1992 (II.25.) AB határozatban jelent meg. Tartalmát az Alkotmánybíróság büntetőjog határozattal töltötte ki. Ezekben az alkotmánybírói kifejtette, hogy alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értéket hordoz az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is.⁵¹ Ezen határozat a jelenleg hatályos Btk. 1. §-hoz kapcsolódó kritériumrendszert is magába foglal. Ezek a kritériumrendszerek a következők: 1) jogbiztonság; 2) a jog egésze világos, kiszámítható, előrelátható; 3) visszamenőleges hatály tilalma; 4) analógia alkalmazásának tilalma.

A tárgyban jelölt alkotmánybírói határozat továbbá más fontos alkotmányos elveket is rögzít. Fontos alkotmányos elv a büntetőjogi legalitás elve ami alapján a bűncselekményeket a törvény határozza meg; a bíróság állapítja meg a felelősséget és az elkövetéskor hatályos törvény alkalmazandó, de ha az új hatályban levő Btk. enyhébb elbírálást tesz lehetővé vagy a

⁴⁹ Szabó András: Büntetőjog és alkotmánybíráskodás, *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica*, 1996/1-20, 241.

⁵⁰ A rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető Alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul, és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az 'alkotmány előtti' és 'utáni' jog között. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek legitimitása ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új Alkotmánynak kell megfelelnie. Az alkotmányossági vizsgálatban sincs a jognak két rétege, és nincs kétféle mérce sem. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatálybalépésével válhattak alkotmányellenessé.

⁵¹ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 127.

cselekmény már nem bűncselekmény, akkor az új Btk-t kell alkalmazni.⁵² A Btk. 3. §-hoz kapcsolódóan pedig érdemes megemlíteni az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) és (6)-os bekezdését. Az alkotmányos büntetőjog alkotmánybírósági értelmezése, ezzel együtt a büntetőjog ultima ratio jellegének interpretálása az 1990-es évek közepétől van jelen a tankönyvirodalomban alapvetően három tendenciát mutatva. Az egyik irányzat a büntetőjog feladatának magyarázatánál hivatkozza a büntetőjog mint végső eszköz, illetve szankciós zárókő jellegét. Nem nevesíti azonban alapelvként az ultima ratio követelményét, illetve mellőzi annak értelmezését. Létezik olyan irányzat, amely egy alapvető triász – a szükségesség, arányosság és ultima ratio követelménye – formájában alapvető rangúként nevesíti az ultima ratio követelményét, ennek a három elvnek az értelmezését az alkotmánybírósági gyakorlat mentén értelmezi. A harmadik irány a szubszidiaritás szinonimájaként kezeli az ultima ratio elvét alapvető rendszerében, megkülönböztetve ezeknek a követelményeknek a büntetőjogon kívüli, illetve azon belüli vetületét. A szegedi büntetőjogi iskola szentel megkülönböztetett figyelmet az ultima ratio elvének. Alapvető rendszerében jelentőséget tulajdonít az elvnek nemcsak a szubszidiaritás szinonimájaként, hanem a legalitás-szükségesség-arányosság alkotmányos büntetőjogi követelménye körében is. Az iskola kutatóinak érdeme emellett az ultima ratio elvének tüzesebb vizsgálata. Kutatási eredményeik alapján úgy tűnik, hogy az ultima ratio (és a szubszidiaritás) elvét leginkább az arányosság keretei között célszerű megközelíteni.⁵³

AZ ALKOTMÁNYOS BÜNTETŐJOG FOGALMA A JOGIRODALOMBAN

A jogirodalomban Szabó András elemezte elsőként az alkotmányos büntetőjog fogalmát, és munkáiban arra kereste a választ, hogy mit jelent az alkotmányos büntetőjog kategóriája azon túl, hogy a büntetőjogi garanciák alkotmányos, alaptörvényi rangot kaptak.⁵⁴ Álláspontja szerint „[e]z többet között azt jelenti, hogy a büntetőjog változásainak, fejlődésének irányát az alkotmányos büntetőjog jelöli ki és ettől való eltérést a törvényhozás nem kockáztathat meg az új megsemmisítésének veszélye nélkül”. Ez elméleti, büntető-jogelméleti szempontból és

⁵² Miniszteri indoklás: adott jogtárgy büntetőjogi védelme már nem szükséges (méltányosság).

⁵³ Amberg Erzsébet: *A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében, PhD értekezés tézisei*, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, 2019.

⁵⁴ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 127.

tartalmilag a klasszikus büntetőjog elveinek és gondolati rendszerének rehabilitációját és recepcióját jelenti.⁵⁵

Szabó András szerint a büntetőjog fejlődésének forrásait az adott kor kultúrájában kell keresnünk és ezen belül abban a közjogi alkotmányjogi rendszerben, ami az állami büntetőjogi rendezést meghatározza. A magyar reformkor nagy alkotása az 1843-as büntetőjogi törvénykönyv (anyagi jogi, eljárásjogi és büntönügyi kódex) kodifikált javaslata. Ezek szellemi előzménye a felvilágosodás kultúrája, politikai karakterét pedig a polgári társadalom és állam követelményei határozzák meg. Az 1878. évi V. törvény (Csemegi-kódex), amely az Osztrák-Magyar Monarchia keretében kiépült polgári állam alkotása és politikai karakterét a magyar közjog és parlamentarizmus határozza meg a polgári szabadságok biztosítékaival. A századfordulót követő novelláris változtatások kora, amely a klasszikus elveken nyugvó büntetőjog rendszerét a pozitivista büntetőjog intézményével egészíti ki. Ezek igazolása már kriminológiai és kriminálpolitikai érvekkel történik és egy olyan közjogi rendszerváltozásra támaszkodik, amely a szociálpolitika és kriminálpolitika címén mélyen beavatkozik a „civil-szférába”. A kriminálpolitika ideológiai vezérelve a közösségi-társadalmi érdek elsődlegessége, ami igazolja az egyéni érdekek és jogok korlátozását és szorosan összefügg a magyar államiság etatista-autoriter karakterével. A totalitárius rendszer időszaka, amikor is a politikai állam a társadalom egészének strukturális átalakítását tekinti feladatának és a társadalmi élet minden szféráját közhatalmi kontroll alatt tartja. Nincs sem elvi, sem közjogi-alkotmányos garancia az állami beavatkozással szemben ott, ahol az államnak eleve társadalomszervező korlátlan hatalma van. Az osztályharcos proletárdiktatúra a büntetőjogot a politikai diszkrimináció eszközeként használja. A büntetőjogban és a büntetőjogi dogmatikában a *nullum crimen sine lege* elve elveszti garanciális tartalmát és egyenesen a törvénnyel szentesített politikai kriminalizálás eszközévé válik. A megfelelő közjogi-alkotmányos háttér hiányában az elv garanciális tartalma kiürül. Törvénnyel a hatalom mindent szentesít és a törvényesség nevében mindezt számonkérheti. Amikor a totalitárius rendszer „puha diktatúrává” transzformálódik, a politikai szférában a büntetőjogi beavatkozás fellazul. A köztörvényes bűnözés tekintetében viszont a paternalista állam a jóléti-szociális állam modelljét követve módosítja szociális kriminálpolitikáját. Ahogy visszaszorul az omnipotens állami beavatkozás, ennek függvényében nyeri vissza a büntetőjogi dogmatika azt a szerepét, hogy tételeit garanciális szabálynak tételjeze. Ahogy egyik jelentős professzorunk fogalmazott: a dogmatika próbálta helyettesíteni a jogállami hiányokat. A törvényesség a jog uralmát jelenti

⁵⁵ Uo.

ugyan, azonban nem a jogállami joguralom értelmében. Ugyanis a jog természetére és karakterére nem hat ki. Márpedig nem mindegy, hogy milyen törvényt kell és lehet alkalmazni. A büntetőjogi dogmatika ebben a szűk mozgástérben valóban a garanciák szabadságharcosa.⁵⁶

A 30/1992. (V.26.) AB HATÁROZAT

Ez a határozat fogja át legjobban a kriminalizálással és egyúttal a büntetőjoggal szembeni formai és tartalmi követelményeket.

„Sérti a véleménynyilvánítás szabadságát az olyan büntetőjogi tényállás, amely a köznyugalom elvont védelme érdekében büntetőjogi szankcióval fenyegeti a magatartást, amely a köznyugalom magas szintű megzavarásával közvetlen és nyilvánvaló veszélyt nem idéz elő, és így nem jár az egyéni alapjogok sérelmének a veszélyével.” Az AB ebben a határozatban foglalkozott először átfogó módon a véleménynyilvánítás korlátjainak értelmezésével, megfogalmazva az emberi méltósághoz való jog és véleménynyilvánításhoz való jog kapcsolatát, valamint kidolgozva azt a mércét, amely az egyes esetekben a jogi norma alkotmányosságának az elbírálásához szükséges. A határozat megállapította, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága mint kommunikációs anyajog kiemelt védelmet élvez.⁵⁷

A határozat ezen felül a további fontos kritériumokat emeli ki:

„A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós záróköve legyen.”

„Az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelmény, hogy a törvényhozó a büntetendő magatartások körének meghatározásakor nem járhat el önkényesen. Valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell megítélni.”

„Alkotmányossági követelmény a védett jogtárgyra és az elkövetési magatartásra vonatkozó törvényhozói akarat világos kifejezésre juttatása, amelynek egyértelmű

⁵⁶ Szabó: *Büntetőjog és alkotmánybíráskodás*, 239–240.

⁵⁷ Ld. Gárdos-Orosz Fruzsina: 30/1992. (V.26.) AB határozat – Gyűlöletbeszéd, in Gárdos-Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga: *Az alkotmánybíráskodás gyakorlata, Az Alkotmánybíróság 100 elvi jelentőségű határozata 1990-2020*, Első kötet, HVGORAC – TKJTI, Budapest, 2021, 203–210.

üzenetet kell tartalmaznia arra vonatkozóan, hogy az egyén mikor követ el büntetőjogilag szankcionált jogsértést.”⁵⁸

A határozat büntetőjogi előzményeket áttekintő összefoglalója szerint a gyűlöletbeszéd szabályozásának története során sokszor módosultak a büntetőjogban a védett jogi tárgyak és az elkövetési magatartások is. Eközben a szabályozási igény, a büntetendővé nyilvánítás célja állandó volt. A szabályozás feladata az volt, hogy kijelölje a véleménynyilvánítás, ezen belül konkrétan a szólás szabadságának határait, meghatározza a büntetőjogilag tilalmazott magatartások körét és azt, hol húzódik a szólás határa.

A magyar büntető törvénykönyvről szóló 1878. évi V. törvénycikk, azaz a Csemegi-kódex vonatkozó szabálya szerint büntetendő volt az, aki valamely gyülekezeten nyilvánosan, szóval, vagy aki nyomtatvány, irat, képes ábrázolás terjesztése vagy közszemlére kiállítása által valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen izgat [ld. 171. § és 172. §].

Az állam és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk a 8. §-ában vétség miatt rendelte büntetni azt, aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használt vagy ily cselekményt követett el. A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk – a Csemegi-kódex rendelkezése helyébe lépve – a demokratikus államrendre és a demokratikus köztársaságra hivatkozva az állampolgári szabadság és jogegyenlőség érvényesülése elleni lázítás és izgatás tényállásait iktatta be [2. § d)]. Előzményként említhető továbbá, hogy a büntető törvények egyes fogatékosságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvénycikk a demokratikus államrend és demokratikus köztársaság elleni rágalalmazást kiegészítette a nemzeti, nemzetiségi és felekezeti érzület büntetőjogi védelmével.

A „Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása” (BHÖ) 1952-ben az 1946. évi VII. és az 1948. évi XLVIII. törvénycikkben megfogalmazott tényállásokat az állam belső biztonsága elleni bűncselekmények között lényegében változatlan szöveggel tartalmazta. A pártállami időszakban a Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvényben új bűncselekményként jelent meg a közbiztonság és közrend elleni cselekmények között a „közösség megsértése”.

⁵⁸ 30/1992. (V.26.) AB határozat

Az 1978. évi IV. törvényben – a gyűlöletbeszéd határozat elbírálásakor is hatályos Büntető Törvénykönyvben (Btk.) – megszületett az a megoldás, amely szerint a Btk. eredeti 148. §-ában szabályozott „izgatás” célzatos bűncselekménnyé vált, azaz a bűnösség megállapításához többé már nem volt elegendő, hogy az elkövető csupán tudatában legyen: cselekménye alkalmas a tényállásban szereplő jogi tárgyak elleni gyűlölet felkeltésére, hanem szükséges volt, hogy szándéka kifejezetten erre irányuljon, ezt kívánja, ennek érdekében cselekedjék. Aki esetében a gyűlölet keltésére irányuló célzat nem volt megállapítható, az ugyanazon magatartásért a köznyugalom elleni bűncselekmények között elhelyezett közösség megsértése miatt volt büntetendő. A közösség megsértését valósította meg továbbá az is, aki mások előtt a magyar nemzetet, továbbá – nemzetiségük, felekezetük, fajuk vagy szocialista meggyőződésük miatt – csoportokat vagy személyeket sértő vagy lealacsonyító kifejezést használt, avagy egyéb ilyen cselekményt követett el (ld. eredeti 269. §). Ezek a rendelkezések az elsők között voltak a rendszerváltás idején, amelyeket a jogalkotó módosított, mert politikai jellegű bűncselekménynek számított.

Az 1989. évi XXV. törvény az állam elleni bűncselekmények közül kiemelte az izgatást és a köznyugalom elleni bűncselekmények között a "közösség elleni izgatás" új tényállását fogalmazta meg. A Btk. új 269. §-a szerint:

„(1) Aki nagy nyilvánosság előtt a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség, b) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javítónevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”

A demokratikus rendszerváltás maga, illetve azok a határozatok, amelyek az alkotmányos büntetőjog előzményeinek tekinthetőek, szintén fontos előzményei a határozatnak. A 11/1992. (III. 5.) AB határozat kimondta, hogy demokratikus jogállam jött létre Magyarországon, amelyben kiemelt szerepet kap a közéleti kérdések megvitathatósága, a véleménynyilvánítás, a nyilvánosság, és ennek a keretei között fogalmazza meg az állam a büntetőjogi igényét.

A gyűlöletbeszéd szabályozását illetően a nemzetközi jog az elvek, elvárások, irányok körvonalazására törekszik, ám nem ad fogódzót annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a törvényhozó hogyan alkossa meg a pontos büntetőjogi szabályozást. Az egyes államok szabályozása ezért igencsak eltérő. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965. évi ENSZ-egyezmény a részes államok felé közvetített elvárásként azt fogalmazza meg, hogy fel kell lépni a faji gyűlölet terjesztése ellen. A "pozitív intézkedés" kifejezést használva a nemzetközi szerződés szabad utat enged abban a tekintetben, hogy milyen eszközöket választ a jogalkotó a szóban forgó magatartások szankcionálására. A faji megkülönböztetés minden fajtájának tilalmára felügyelő bizottság, a CERD a faji felsőbbrendűség vagy gyűlölet terjesztésének büntetendőségét hangsúlyozza. Emlékeztet a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 20. cikkére, és kiemeli azt, hogy a nemzeti, faji, vallási gyűlölet védelmezését, mint ami diszkriminációra, ellenségeskedésre vagy erőszakra vezet, törvény által is tiltani kell. Ebben az érvelésben keverednek a büntetőjogi szabályozási igények az általános elvekkel, miszerint törvényt kell alkotni azoknak a magatartásoknak a szabályozására is, amelyek nem jelentenek konkrét rasszista tetteket. Nyitva marad azonban itt is az a kérdés, hogy milyen törvényeket hozzon a jogalkotó. A köznyugalom sérelmének megállapítása mellett azonban (bár nem egyértelmű, hogy milyen mértékben), a nemzetközi jogi szabályok, köztük kiemelt jelentőséggel az Emberi Jogok Európai Egyezménye véleménynyilvánítás szabadságát garantáló 10. cikkének értelmezési gyakorlata - is megköveteli, hogy bekövetkezzen az alanyi jogok közvetlen vagy közvetett veszélyeztetése vagy megsértése. A közösség elleni uszítás azonban egyik olvasatban sem eredménybűncselekmény.⁵⁹

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁS ALAPVETŐ KÖVETELMÉNYEI

A tisztességes eljáráshoz való jog elsősorban nem az egyéneket megillető jog, hanem az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve és a jogállam. Nem egyetlen jogosítványt tartalmaz, hanem számos eljárási garanciát foglal magában, amelyek együttes megvalósulása, együttthatása eredményezi az eljárások tisztességes voltát.⁶⁰

A tisztességes eljárás követelménye egyaránt alapelve az európai és az amerikai jogi kultúrának. Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának 5. és 14. kiegészítése, az ún. *due*

⁵⁹ Gárdos-Orosz Fruzsina: 30/1992. (V.26.) AB határozat, 205–206.

⁶⁰ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 13.

process clause tartalmazza ezt az elvet, mégpedig eljárási és tartalmi értelemben is. Az eljárási garanciák a polgári és büntetőeljárásokban adnak biztosítékot a polgároknak, míg a széles körben alkalmazott tartalmi követelmény alapján az állam nem sértheti meg a polgároknak az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz fűződő alapvető jogait. A tisztességes eljárás elve azt kívánja akár eljárási, akár tartalmi értelemben megakadályozni, hogy az állam önkényesen (vagyis tisztességtelenül) korlátozza az állampolgárok jogait.⁶¹

Sulyok Tamás szerint az eljárás tisztességes minősége nem szabályok, elvek formális és egymástól elszigetelt alkalmazásán múlik, ugyanis valamennyi részletszabály formális betartása ellenére azok nem eredményezik automatikusan a tisztességes eljárást.⁶² Bárd Károly pedig tömören határozza meg a tisztességes eljárás kiemelkedő szerepét, amikor azt a jogállam fokmérőjeként említi.⁶³

Czine Ágnes álláspontja szerint a tisztességes eljárás és a tisztességes eljáráshoz való jog az adott társadalom értékrendjét, értékítéletét tükrökképként megjelenítő, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban megjelenő alapelvek összessége, egyben jogállami garancia, írott és íratlan szabályok együttese. Ugyanakkor ez akkor valósul meg, amikor azt látja az állampolgár, hogy ügyét nemcsak szaktudással, szakértelemmel rendelkező állami alkalmazottak, szakemberek intézik, hanem azt is érzi és az is bebizonyosodik, egyértelművé válik számára, hogy ügyeinek intézése során korrekt, lelkiismeretes, jellemes, feddhetetlen eljárást folytatnak le.⁶⁴

Összeségében elmondható, hogy a tisztességes eljárás lényegében az igazságszolgáltatás valamennyi ágában érvényesítendő alapjogot jelent.⁶⁵ A gyakorlati érvényesülés ugyanakkor csupán az érem egyik oldala. Legalább ilyen fontos az is, hogy a tisztességes eljárás, annak következményei a jogi szabályozásában következetesen megjelenjenek. Az államok azért biztosítják az alkotmányaikkal, hazánk az Alaptörvénnyel, törvényalkotással, egyéb nemzetközi dokumentumok elfogadásával ezeket a kereteket, hogy a tisztességes eljárás garanciarendszere tradicionálisan megvalósulhasson és tovább éljen, tükrözve a társadalom értékrendjét és az emberi kapcsolatok, az életviszonyok kultúráját.

⁶¹ Uo.

⁶² Sulyok Tamás: A védelemhez való jog összehasonlító vizsgálata, in Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és politika*, Gondolat, Budapest, 2011, 205–208. Hivatkozik rá: CZINE i.m. 21.

⁶³ Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007, 44. Hivatkozik rá: Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 21.

⁶⁴ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 21.

⁶⁵ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 22.

A TISZTESSÉGES BÜNTETŐELJÁRÁS ALAPVETŐ KÖVETELMÉNYEI

A büntetőeljárások tisztességes jellegét biztosító követelményeket a hazai alkotmányozó előbb az Alkotmány 57.§ (1) bekezdésében, majd az Alaptörvény XXVIII. cikkében található bekezdéseiben rögzítette. A tisztességes eljárás elvének alkotmányos tartalmát és a garanciarendszerbe tartozó egyes részjogosítványokat pedig az Alkotmánybíróság bontotta ki és elemezte határozataiban.

A tisztességes eljárás fogalmát az Alkotmánybíróság már működésének a kezdetekor, a 6/1998. (III. 11.) AB határozatban elvi jelentőséggel foglalta össze, amelyet utóbb több döntésében egységes gyakorlattá formált.⁶⁶ A tisztességes eljárás (*fair trial*) kapcsán az Alkotmánybíróság ezen döntésében kimunkált alkotmányos mérce hosszú időre iránymutatónak bizonyult a testület eljárásában. A korán kialakult gyakorlatban a tisztességes eljáráshoz való jog alkotmányos tartalmának megítélésében nem hozott gyökeres változást az Alaptörvény hatálybalépése.⁶⁷

A „*fair trial*” követelménye az eljárásjogi garanciák érvényesülését foglalja egybe és olyan minőséget jelent, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. A tisztességes eljárás (*fair trial*) az Alkotmánybíróság döntéseiben kimunkált alkotmányos mérce szerint olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan vagy igazságtalan, avagy nem tisztességes.⁶⁸

Az eljárás tisztességének alkotmányos követelményrendszerét a 2011. december 31-éig hatályban volt Alkotmány 57.§ (1) bekezdése úgy fogalmazta meg, hogy a bíróság előtt mindenki egyenlő, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően elsőként a 7/2013. (III.1.) AB határozatában vetette össze az Alkotmány és az Alaptörvény érintett rendelkezéseinek a tartalmát.⁶⁹ Annak eredményeként arra jutott, hogy a korábbi határozataiban szereplő érvek és megállapítások

⁶⁶ 5/1999. (III.31.) AB határozat; 14/2002. (III.20.) AB határozat; 15/2002. (III.29.) AB határozat; 35/2002. (VII.19.) AB határozat

⁶⁷ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 165–157.

⁶⁸ 6/1998. (III.11.) AB határozat

⁶⁹ 7/2013. (III.1.) Indokolás [24]

alkalmazhatóságának nincs akadálya, az Alkotmánybíróság a jövőre nézve is irányadónak tekinti a tisztességes eljáráshoz fűződő alapvető joggal kapcsolatban kimunkált gyakorlatot.⁷⁰

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG RÉSZJOGOSÍTVÁNYAI

Az Alkotmánybíróság előtt gyakran hivatkoznak az indítványozók az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésére, vagyis a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmére történő hivatkozás gyakori. A legnagyobb probléma, hogy az indítványozók sok esetben nem jelölik meg azt, hogy az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében megfogalmazott elvrendszer melyik elemével összevetve tekinthető aggályosnak az általuk támadott eljárás.

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésének értelmezésével nevesíthetők a tisztességes eljáráshoz való jog tartalmát kitöltő ún. részjogosítványok. Ezek különösen:

- a bírósághoz fordulás joga,
- a tárgyalás tisztessége,
- a tárgyalás nyilvánosságának és a bírói döntés nyilvános kihirdetésének a követelménye,
- a törvény által létrehozott bíróság,
- a bírói függetlenség és pártatlanság kívánalma, továbbá
- az ésszerű időn belüli elbírálás követelménye,
- a szabály *de facto* nem rögzíti, de az Alkotmánybíróság értelmezése szerint része a tisztességes eljárásnak az is, hogy az eljárásban biztosítva legyen a fegyverek egyenlősége,⁷¹
- ugyanígy a tisztességes eljáráshoz való jog részének tekinti az AB gyakorlata az eljárásban az érintett jogát az indokolt bírói döntéshez.⁷²

A tisztességes eljárás, mint követelmény az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdésében is megjelenik. Ez utóbbi alaptörvényi rendelkezés azonban kifejezetten a hatósági eljárások vonatkozásában rögzíti a tisztességesség követelményét. Bírói eljárási garanciaként az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése a helyes hivatkozási alap.

⁷⁰ Czine: *A tisztességes bírósági eljárás*, 157.

⁷¹ 8/2015. (IV.17.) AB határozat, Indokolás [63]

⁷² 7/2013. (III.1.) AB határozat, Indokolás [34]

A bírósági eljárási garanciák a következők:

- az ártatlanság véelme [XXVIII. cikk (2) bekezdés]
- a védelemhez való jog XXVIII. cikk (3) bekezdés]
- a *nullum crimen sine lege, a nulla poena sine lege* elve [XXVIII. cikk (4) bekezdés]
- a *ne bis in idem* elve [XXVIII. cikk (6) bekezdés],
- a jogorvoslathoz való jog [XXVIII. cikk (7) bekezdés]
- funkciómegosztás elve.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS: AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK (A TOVÁBBIKBAN: EJEB) ESETJOGA

Tíz nyugat-európai ország hozta létre 1949-ben az Európai Tanácsot, Strasbourg székhellyel. Az Európa Tanács Alapokmányának 3. szakasza kimondja: „Az Európa Tanács minden tagállamának el kell fogadnia a jogállamiság alapelveit, továbbá minden joghatósága alatt élő személy számára biztosítania kell az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat.” Ezt az alapvető elvet és célkitűzést megvalósítandó az Európa Tanács tagállamai nevében eljáró kormányok 1950. november 4-én Rómában aláírták az Emberi Jogok Európai Egyezményét (a továbbiakban: Egyezmény). Az Egyezményben és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvben vállalt kötelezettségek tiszteletben tartásának biztosítása céljából eredetileg három szervet hoztak létre: 1954-ben az Európai Emberi Jogi Bizottságot, 1959-ben alakították meg az EJEB, és fontos szerepet szántak a tagállamok külügyminisztereiből álló Miniszteri Bizottságnak. 1988 óta az EJEB új formában, állandóan működik.⁷³ Az Emberi Jogok Európai Bírósága évtizedekre visszanyúló esetjogán keresztül mindig is hatást gyakorolt a magyar jogalkotásra és jogértelmezésre. Számos magyar vonatkozású EJEB ítélet analizálásával feltárható, mit jelent a tisztességes eljárásnak és részjogosítványainak megsértése, értelmezése az EJEB esetjogában.

KYPRIANOU KONTRA CIPRUS ÜGY

Az EJEB a Kyprianou kontra Ciprus ügyben (2005. december 15., 73797/01.) részben a funkciómegosztást értelmezte, amikor kifejtette, hogy ugyanazon személy nem láthat el

⁷³ Paczolay Péter: A tisztességes tárgyaláshoz való jog az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában, in Tóth J. Zoltán (szerk.): *Tisztességes eljáráshoz való jog*, Wolters Kluwer, Budapest, 2021, 149.

különböző természetű funkciókat a konkrét eljárás során és a bíró nem állhat semmilyen alá-fölé rendeltségi viszonyban az eljárásban részt vevő egyik személlyel sem.

Jelen ügyben a feljelentő, aki a gyilkosság ügyében védőügyvédként járt el, jelen eset vizsgálata, mégpedig a vád tanújának keresztkérdéses kihallgatása során, először beadványt nyújtott be, a bírák félbeszakították, majd a bíróság tagjai beszélgettek és jegyzeteket adogattak egymásnak. Ezeket a tetteket a bíróság nyílt és megengedhetetlen tiszteletlenségként értékelte a bírakkal szemben, és „[h]a a bíróság reakciója nem lesz azonnali és kegyetlen, [...] az igazságszolgáltatás végzetes csapást fog kapni”. És mivel az ügyvéd nem vonta vissza kérelmét, a bíróság öt napig terjedő szabadságvesztésre ítélte, és azonnali végrehajtással szabta ki a büntetést. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírái jelen ügyben arra a következtetésre jutottak, hogy bár az ügyvéd kijelentései durvák, de a bírák ügyvezetési folyamatának stílusára irányultak, s csak erre a tárgyra vonatkoztak, beleértve a bírák megközelítési módját a tanú keresztkérdéses kihallgatásának eljárásában, amelyet a kérelmező az ügyfél védelmének végrehajtása során végzett. Arra is felhívta a figyelmet, hogy ha a megfelelő egyensúlyt nem tartanák tiszteletben az igazságszolgáltatási hatáskör védelme és a felperes véleménynyilvánítási jog védelmének szükségessége között, akkor ez a fent említett „dermesztő hatást” (*chilling effect*) eredményezheti. Az ügyvédet az elkövetett erkölcsi kárért 15.000 euró összegben kártalanították.⁷⁴

DE CUBBER KONTRA BELGIUM ÜGY

Egy korábbi határozatában, a De Cubber kontra Belgium ügyben (1984. október 26; 9186/80) az EJEB azt rögzítette, hogy a vád és az ítékezés feladatainak egy kézben való összpontosulása eleve alkalmas a bíró pártatlanságának megkérdőjelezésére, a személyes magatartástól függetlenül. Az ítélet kifejti, hogy ugyanazon bírónak a részvétele ugyanazon vádlott ellen folyamatban levő büntetőügy nyomozása során vizsgálóbíróként, majd az ügy elsőfokú tárgyalóbírájaként, sértette az Egyezmény 6. cikkének 1. paragrafusát, a pártatlan bíróság által történő tárgyaláshoz való jogot; az eljárásban ugyanis a vizsgálóbíró részletes ismereteket szerez az ügy iratairól, és a vádlott előtt nem alaptalanul keletkezik az a látszat, hogy már ekkor

⁷⁴ Viktor ZABOROVSKY – Sibilla BULETSA: Az egyenlőség elvének megvalósítási problémái az ügyvéd és a bíróság között fennálló kapcsolatban az Emberi Jogok Európai Bíróságának büntülőzési gyakorlatában, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, 2017/2, 98.

kialakul az álláspontja, és ez meghatározó szerepet játszik az érdemi elsőfokú tárgyalás során, ezért a pártatlanságába vetett bizalom nem érvényesül maradéktalanul.

A belga bíróságnak ugyanaz a tagja ugyanabban a büntetőügyben egymást követően vizsgálóbíróként, majd elsőfokú bíróként járt el. A következő napon Mr. Pilate, a Quadenaarde Büntető Bíróság vizsgálóbírója parancsot (*warrant*) bocsátott ki (okirathamisítás vádjával), az őrizetbe vételét rendelte el. Ezt követően ugyanaz a bíró vezette a nyomozást két másik ügyben, hasonló bűncselekmények miatt ugyanazon vádlottal szemben. Az első ügyben De Cubbert 1978. május 11-én Quadenaarde Büntető Bíróságának egyesbírói tanácsa – a bűnösségét megállapítva – egyévi szabadságvesztésre ítélte. A másik két ügyet egyesítették, és ugyanazon bírósághoz terjesztették. 1979. június 29-én ugyanaz a bíróság három bíróból álló tanácsban – melynek Mr. Pilate is tagja volt – eljárva De Cubber bűnösségét megállapította, és ötévi és egyévi szabadságvesztésre ítélte. Ez utóbbi ügyben De Cubber és az ügyész által benyújtott fellebbezés során Ghent Fellebbezési Bírósága 1980. február 4-én az első büntetést háromévi szabadságvesztésre mérsékelte, helybenhagyta a második büntetést, és egy harmadik büntetést szabott ki. De Cubber jogkérdésben fellebbezett a *Court of Cassation*-hoz (Kasszációs Bíróság = Legfelsőbb Bíróság). Elsősorban azt kifogásolta, hogy Mr. Pilate bíró fél is volt az ügyben. A Kasszációs Bíróság 1980. április 5-én elutasította a fellebbezést. Megállapította, hogy ezen funkciók gyakorlása az ügyben a bíró által nem sértette a Belga Bírósági Törvényt, sem az Egyezmény 6. cikkének 1. paragrafusát, sem a védelemhez való jogot. Vizsgálóbírák, akiket a Korona nevez ki az elsőfokú bírák közül, folytatták le az előkészítő bírói vizsgálatot. A helyzetük a büntetővizsgálatokat végző rendőrtiszt státusának felelt meg, és amikor ilyen minőségben működtek, a legfőbb ügyész felügyelete alatt állottak. Az igazság felderítése érdekében a vizsgálóbírák széles körű hatáskörrel voltak felruházva. Amikor a nyomozást befejezték, áttették az ügy iratait du Roi ügyészéhez, aki azt a saját előterjesztésével visszaküldte. Ezt követően az elsőfokú bíróság egyesbíróból álló tanácsa - és nem a vizsgálóbíró - határozott arról, hogy a vádlottat tárgyalásra küldjék-e. Az 1967. évi Bírósági Törvény tiltja különböző bírói feladatok párhuzamos elvégzését. Egy bírói tisztségviselő, aki az ügyben vizsgálóbíróként működött, nem vehet részt az ügyben a megyei szintű (*assize court*) vagy a fellebbezési bíróság bírájaként vagy tanácsának elnökeként. Másrészt a belga joggyakorlat szerint első fokon tárgyalhat olyan ügyeket, amelyekben korábban vizsgálóbíró volt. De Cubber 1980 októberében folyamodást nyújtott be az Emberi Jogok Európai Bizottságához (Bizottság), elsősorban azt kifogásolta, hogy Quadenaarde Büntető Bírósága nem volt pártatlan bíróság. A Bizottság az ügyet előterjeszhetőnek nyilvánította (egyhangúlag), és arra az álláspontra

helyezkedett 1983. július 5-én kelt jelentésében, hogy az Egyezmény 6. cikkének 1. paragrafusát megsértették.

JOHN MURRAY KONTRA EGYESÜLT KIRÁLYSÁG

Az EJEB ebben az ügyben (1996. február 8.; 18731/91.) a hallgatás joga, valamint az önvádra kötelezés tilalma és az ártatlanság védelme összefüggéseit fejtette ki. A Bíróság tizennégy szavazattal öt ellenében úgy döntött, hogy az angol hatóságok nem sértették meg Észak-Írországban az Egyezmény 6. cikke 1. és 2. pontját (a tisztességes eljáráshoz való jog) azzal, hogy a rendőrségi nyomozás és a bírósági eljárás során a kérelmező a vallomástételt megtagadta és emiatt ránézve kedvezőtlen döntések születtek.

A kérelmezőt 1990. január 7-én abban a házban tartóztatták le, ahol az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) Ideiglenes szárnyának informátorát, L.-t fogva tartották. A rendőrség kísérték, ahol a főkapitány az 1987. évi Észak-Írországi szükségállapotról szóló törvény (*Emergency Provisions Acte*) alapján 48 órára késleltette a kérelmezőnek a védővel való érintkezését, feltételezve, hogy ez a találkozó a rendőrség terrorista ellenes munkáját gátolná. Észak-Írországban a büntető bizonyításra vonatkozó 1988. évi rendelet [*Criminal Evidence (Northern Ireland) Order*] („a rendelet”) alapján a rendőrség figyelmeztette a kérelmezőt, amennyiben nem válaszol még a tárgyalás előtt a feltett kérdésekre, ebből rá nézve kedvezőtlen döntések születhetnek. 1990. január 8-án és 9-én tizenkét alkalommal hallgatták ki a kérelmezőt. Minden egyes kihallgatás előtt az említett figyelmeztetés elhangzott avagy emlékeztették rá. A kihallgatás egész időtartama alatt nem szólalt meg a kérelmező. Csupán az utolsó két kihallgatás előtt vált lehetővé számára, hogy ügyvéddel találkozzon, akinek mindeközben nem engedték meg, hogy a kihallgatáson részt vegyen. 1991. május 8-án Észak-Írország Főbírája (*Lord Chief Justice*) esküdtszék nélküli eljárásban nyolc év időtartamú börtönbüntetésre ítélte a kérelmezőt, mint tástettest L. személyi szabadságától megfosztása büntette miatt. A bíró a rendelet által biztosított diszkrecionális lehetőség alapján abból a tényből következően hozta meg a vádlott számára hátrányos döntést, hogy nem adott magyarázatot arra, miért tartózkodott abban a házban, továbbá az eljárás egész időtartama alatt hallgatott. Az fellebbviteli bíróság 1992. júliusában elutasította a kérelmező fellebbezését. A Bizottsághoz 1991. augusztus 16-án fordult a kérelmező. A Bizottság 1994. január 18-án elfogadta panaszát.

A Bizottság megállapította a tényállást és ez alapján készített jelentésében arra a következtetésre jutott tizenöt szavazattal kettő ellenében, hogy nem sértették meg a 6. cikk 1. és 2. pontját; tizenhárom szavazattal négy ellenében pedig úgy döntött, hogy a 6. cikk 1. pontját a 3/c. ponttal összefüggésben megsértették, valamint nem szükséges a 14. cikknek (a hátrányos megkülönböztetés tilalma) a 6. cikkel összefüggésben történő vizsgálata (tizennégy szavazattal három ellenében). Az ügyet a Bizottság és az angol kormány terjesztette a Bíróság elé.

A Bíróság megállapítása szerint semmi kétség nem fért ahhoz, hogy – bár az Egyezmény 6. cikke kifejezetten nem is szól róla – általánosan elismert nemzetközi szabály a rendőrségi kihallgatáson a vallomástétel megtagadásának joga és az, hogy saját megvádolásához adatokat nem köteles szolgáltatni. Mindezek a 6. cikkben biztosított tisztességes eljárás fogalmának központi elemei. A vádlottnak a hatóságok részéről történő kényszerítésével szemben e védelemmel történő felruházása hozzájárulhat a bírói tévedések elkerüléséhez és a 6. cikk által megkívánt eredmény biztosításához. Annak vizsgálata, vajon megsértették-e a 6. cikket a vallomástétel megtagadása eredményeként született, a vádlottra nézve kedvezőtlenebb döntések, figyelembe kell venni az eset összes körülményeit, különös tekintettel azokra az esetekre, amikor olyan súlyú következtetésekre lehet jutni, amelyeket a nemzeti bíróságok a bizonyítékok és a helyzetnek betudható kényszerítés fokának értékelésével ezeknek tulajdonítanak.

A Bíróság szerint - figyelemmel a kérelmező ellen szóló terhelő bizonyítékok súlyára - a letartóztatása, kihallgatása és a tárgyalás során a házban való tartózkodására adandó magyarázat megtagadása következményeként hozott döntéseket a józan ész diktálta és jelen esetben ezek nem tekinthetők méltánytalannak vagy indokolatlannak. A bizonyítékok szabad mérlegelését megengedő több országban a bíróságoknak lehetőségük van e mérlegelés során figyelembe venni minden releváns tény, ide értve a vádlott magatartását vagy azt a módot, ahogyan védelmét folytatta. Ebben az összefüggésben a Bíróság nem jelenthette ki, hogy a kérelmező magatartásából levont indokolt következtetéseknek olyan hatása volt a vád bizonyítási terhének a védelemre való áthelyezésére, hogy az az ártatlanság vélelme elvét megsértette volna. Ebből következően a Bíróság nem állapította meg az Egyezmény 6. cikke 1. és 2. pontjainak megsértését.⁷⁵

⁷⁵ Az esetről ld. még a Kúriának a John Murray Egyesült Királyság elleni ügye az 1996. február 8-án kelt ítéletének összefoglalását, *Kúria*, <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/john-murray-egyesult-kiralysag-elleni-ugye-1873191> (Letöltve: 2023. június 5.)

MEGÁLLAPÍTÁSOK

Az alkotmányos büntetőjoghoz kapcsolódóan az Alkotmánybíróság a határozataiban egyértelművé tette az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelményrendszert: a büntetőnorma alkalmazásának *ultima ratio* jellegét, a szükségesség-arányosság teszt lefolytatását, a normavilágosság igényét, a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poene sine lege* klasszikus elvének érvényesülését, és annak megállapítását, hogy a büntető eljárásjog és a büntetés végrehajtási jog is az alkotmányos büntetőjog része. A tisztességes eljárás elvével kapcsolatban pedig az állapítható meg, hogy az Alkotmánybíróság is folyamatosan értelmezi kibontja ezen elvet, valamint védőszerepet nyújt ezen elv érvényesülésének garantálásához, amit az EJEB gyakorlata is csak megerősíteni tud.

BIBLIOGRÁFIA

- AMBERG Erzsébet: *A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében, PhD értekezés tézisei*, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, 2019.
- AQUINÓI Szent Tamás: *Summa Theologica*, 2II 71., 3, in Schütz Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*, Szent István-Társulat, Budapest, 1943.
- ARISZTOTELÉSZ: *Nagy etika*, in *Eudemoszi etika, Nagy etika*, Gondolat, Budapest, 1975.
- ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*, Magyar Helikon, Budapest, 1971.
- ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, Gondolat, Budapest, 1969.
- BÁRD Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- CHEESMAN, Samantha: *Tisztességes eljárás? Egy összehasonlító elemzés*, in Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politika*, Gondolat, Budapest, 2011.
- CONSTANT, Benjamin: *A régiek és a modernek szabadsága*, Atlantisz, Budapest, 1997.
- CONSTANT, Benjamin: *Az alkotmányos politica tana*, Trattner-Károlyi, Pest, 1862.
- CSERVÁK Csaba: *Az alapjogi réteg érvényesülése és intézményrendszere, Cservák Csaba habilitációs tézisei*, KRE-ÁJK, https://ajk.kre.hu/images/doc4/JDI/habilitacio/Cservak_Csaba_Habil.tezisek.v1.pdf (Letöltés: 2023. március 20.)
- CZINE Ágnes: *A tisztességes bírósági eljárás*, HVG-ORAC, Budapest, 2020.
- FEINBERG, Joel: *Társadalomfilozófia*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- FELKAI Gábor: *Búcsú a szociológiától, Jürgen Habermas új Jogelmélet-e*, *Szociológiai Szemle*, 1994/1.
- FÜRÉSZ Klára: *A bíróság*, in Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: 30/1992. (V.26.) AB határozat – Gyűlöletbeszéd, in Gárdos-Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga: *Az alkotmánybírói gyakorlat, Az Alkotmánybírói 100 elvi jelentőségű határozata 1990-2020*, Első kötet, HVGORAC – TKJTI, Budapest, 2021.

- GÖNCZI Katalin (et al.): *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- HOBBS, Thomas: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*, Első kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.
- LAJOS Edina: Jog és erkölcs a választási jogban, in Jakab Éva – Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.): *Jog és Állam*, KRE-ÁJK, Budapest, 2023.
- LEBOVITZ, Adam: Franklin Redivius: The Radical Constitution, 1791-1799, *American Journal of Legal History*, Vol. 57., No. 1, 2017.
- LOCKE, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*, Gondolat, Budapest, 1986.
- MITCHELL, Chris J.: *The French Legislative Assembly of 1791*, Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln, 1988.
- MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*, Osiris-Attraktor, Budapest, 2000.
- PACZOLAY Péter: A tisztességes tárgyaláshoz való jog az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában, in Tóth J. Zoltán (szerk.): *Tisztességes eljáráshoz való jog*, Wolters Kluwer, Budapest, 2021.
- PLATÓN: Törvények, in *Platón összes művei*, Harmadik kötet, Európa, Budapest. 1984.
- SCHANDA Balázs: Emberi jogok, in Pásztor Péter (főszerk.): *Magyar Politikai Enciklopédia*, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, Budapest, 2019.
- SOMODY Bernadette: Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai, *Jogtudományi közlöny*, 2004/10.
- STERN, Klaus: *Das staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, Band I, C.H.Beck, München, 1984.
- SULYOK Tamás: A védelemhez való jog összehasonlító vizsgálata, in Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és politika*, Gondolat, Budapest, 2011.
- SZABÓ András: Büntetőjog és alkotmánybíráskodás, *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica*, 1996/1-20.

SZIGETI Péter: *Szintetikus felfogás és a jogállamiság érvényességtartománya*, Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1997. február 17-én tartott habilitációs előadás szerkesztett változata.

TÓTH J. Zoltán: A jogállamiság tartalma, *Jogtudományi Közlöny*, LXXIV. évf., 2019/5.

TÓTH J. Zoltán: *A tisztességes eljáráshoz való jog*, Wolters Kluwers, Budapest, 2021.

TÓTH J. Zoltan: Rule of Law vs. Democracy: With Special Regard to the Case of Hungary, in Belov, Martin (edit): *Populist Constitutionalism And Illiberal Democracies, Between Constitutional Imagination, Normative Entrenchment and Political Reality*. Intersentia, Cambridge-Antwerp-Chicago, 2021.

UROFSKY, Melvin I.: Marbury v. Madison, *Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Marbury-v-Madison>

VARGA Csaba: A joguralom és színeváltozása idealizáció és ideokratikus nyomásgyakorlás között, *Pázmány Law Working Papers*, 2016/12.

VASAK, Karel: Human Rights: A 30-Year Struggle, The Sustained Efforts to give Force of Law to the Universal Declaration of Human Right, *The Unesco Courier*, Vol. 30, No. 11, 1977.

ZABOROVSKY, Viktor – BULETSA, Sibilla: Az egyenlőség elvének megvalósítási problémái az ügyvéd és a bíróság között fennálló kapcsolatban az Emberi Jogok Európai Bíróságának bűnüldözési gyakorlatában, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, 2017/2.

Ronga Adrienn

AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHoz VALÓ JOG, MINT ÁLTALÁNOS SZEMÉLYISÉGI JOG ÉS A KÍNZÁS
TILALMA

BEVEZETÉS

Dolgozatom témája az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog. Az élethez való jog álláspontom szerint az alapjogok „szívcsakrája”, kiindulópontja, mivel az élet, az emberi lét maga szükséges előfeltétele bármely más alapjog létezésének. A tanulmányomban az élethez való jog, valamint az emberi méltósághoz való jog tartalmát és egymáshoz való kapcsolatát vizsgálom. Konklúzióként elmondható, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlata és az Alaptörvény rendelkezései egyértelműen amellett tesznek hitet, hogy lélek és test elválaszthatatlan egymástól, az emberi méltóság egyik megjelenési formájának tartják az élethez való jogot, így azok oszthatatlanok és korlátozhatatlanok is, emiatt az íratlan szabályok levezetése az alapjogok fogalmából és az alkotmány szövegéből kétségkívül intellektuális erőfeszítést igényel az ítélkezés és a bírói jogalkalmazás során.

Mielőtt az élethez való jog és emberi méltósághoz való jog kifejtésére sor kerülne, illetve az alapjogok egymáshoz való viszonyát kifejténém, szeretnék beszélni az alapjogok normativitásáról és érvényesüléséről, valamint az alapjogok védelméről.

Egy alkotmányos rendszerben elismert alapjogok alapvető jellemzője normativitásuk, azaz a jogosult oldalán jogilag kikényszeríthető jogi pozíciót, a kötelezett oldalán pedig jogilag számonkérhető kötelezettséget keletkeztetnek. Az alapjogok elsődleges kötelezettje az állam, amely az adott alapjog sajátosságaitól függően – e kötelezettsége keretében elsősorban az alapjog gyakorlásának tiszteletben tartására, be nem avatkozásra köteles, vagy szabályozási, szervezési megoldásokkal, intézmények és szolgáltatások fenntartása útján kell gondoskodnia, az alapjog érvényesítésének feltételeiről.

Az állam alapjogok érvényesülésének biztosítására vonatkozó kötelezettsége¹ tulajdonképpen az alapjogok fogalmából is következik: azzal, hogy *az állam a jogrendjében elismeri és tiszteltben tartja azokat a kikényszeríthető jogi pozíciókat, amelyekre az államnak és más szervezeteknek, személyeknek nem lehet ráhatása, egyúttal arra is jogi kötelezettséget*

¹ Az alapjogvédelem komplex intézményrendszeréről ld. részletesen: Cservák Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer* Debrecen, Lícium-Art, 2018.

vállal, hogy ezen jogi pozíciók érvényesítését védelemben részesíti. Ezen állami kötelezettség keretében azért van szükség az alapjogvédelmi fórumok kialakítására, mert ezáltal biztosítható az alapjogok érvényesülésének kikényszerítése az állammal szemben és a magánjogi jogviszonyokban. A hazai alapjogvédelmi fórumrendszer megosztott: annak részei a hatósági jogvédelmet biztosító fórumok. Konkrétan a *Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság*, az *ombudsman-típusú szervek*- különösen az *alapvető jogok biztosa*², valamint a bíróságok és természetesen az Alkotmánybíróság. Az Alkotmánybíróság elsősorban kiegészítő szerepet játszik, amennyiben feladata az alapjogsértő normatív aktusok és bírói döntések érvénytelenítése.³

A hazai alapjogvédelmi fórumrendszer mellett nagy hangsúlyt kapnak az alapjogvédelemben a szupranacionális fórumok. Az individuális alapjogvédelemben betöltött szerepe miatt érdemes kiemelni az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatát, amely egyedi ügyekben, egyéni panaszok alapján is vizsgálhatja az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt jogok érvényesülését, adott esetben az élethez való jog érvényesülését, vagy annak megsértését is megállapíthatja.⁴

ÉLETHEZ VALÓ JOG ÉS EMBERI MÉLTÓSÁGHOZ VALÓ JOG TARTALMA, EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

Kétféle felfogás létezik az élethez való jog és a méltósághoz való jog tekintetében. A *dualista felfogás* szerint *test és lélek* adja az embert. Élethez való jogból következik a kínzás, kegyetlen bánásmód tilalma, az emberi méltósághoz való jogból pedig a személyiségi jogok fakadnak.

A *monista felfogás* szerint *élet és méltóság nem szétválasztható* a jog által érinthetetlen, ezzel szemben más jogot mérlegelni nem lehet. Ez a magyar Alkotmánybíróság nézőpontja is egyben.

² Az ombudsmani intézményrendszeréről ld. részletesen: Cservák Csaba: The Place of the Ombudsman Within the Framework of Government Organizations, in Gianluca, Meschini (szerk.) *Constitutionality across the globe: Constitutionality Around the World* Újvidék, Szerbia: Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2018, 79–84.

³ A valódi alkotmányjogi panasz jogintézményének jelentőségét mutatja, hogy bevezetésével az Alkotmánybíróság olyan hatáskörhöz jutott, mely még magára demokráciára is hatást gyakorol egyes demokrácia kutatások szerint. Az Alkotmánybíróság által elbírált alkotmányjogi panaszok ugyanis igazságszolgáltatás alkotmányosságáról is képet adnak. A 2016. évi Jó Állam Jelentésben például a demokrácia hatásterületen belül, a demokratikus joggyakorlás dimenzió keretein belül mérték a bírói döntések ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok számát. Lásd: Cservák Csaba – Farkas György Tamás – Rimaszécsi János: Demokrácia, in KAISER Tamás (szerk.) *Jó állam jelentés 2016*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft. 2016, 112–113.

⁴ Csink Lóránt – ERDŐS – Csaba – GULYÁS Attila – Kecő Gábor – Kováts Beáta – Kurunczi Gábor – Pozsár-Szentmiklósi Zoltán – Sulyok Katalin – Török Réka – Varga Ádám: *Alapjogi kommentár az alkotmánybírósági gyakorlat alapján* Novissima, 2021.

Emberi méltósághoz való jog tulajdonképpen általános személyiségi jogot jelent, amely a magában foglalja az önrendelkezés szabadságát, a magánszférához való jogot, továbbá a személyiség szabad kibontakozását, illetve az egyéni szabadságot. Szokás „anyajogként” is hívni, mivel újabb jogok vezethetők le belőle. Minden más alapjog alapfeltétele, minden emberi joggal összefüggésben és azok lényeges tartalmának része, érinthetetlen lényege. Mivel abszolút, korlátozhatatlan, veleszületett, elidegeníthetetlen jog - a jogrendnek nem kell beavatkoznia, magától érvényesülő alapjog, főszabályként nem igényel szabályozást.⁵

Ahhoz, hogy az emberi méltóságról és ezen keresztül az élethez való jogról beszélni lehessen, előjáróban szükséges tisztázni az emberi személy fogalmát, ugyanis az ember személye képezi a hozzá kapcsolódó jogok forrását így azoktól elválaszthatatlan. Az emberi személy tehát nem pusztán biológiai fogalom, amelybe bármi beleilleszhető, hanem annak ontológiai tartalma van, amit emberi természetnek hívunk. Az emberi természetről alkotott emberkép a természetjog által konkrétan meghatározott, ellentétben a posztmodern kor emberével, amely esendő és gyenge, így amíg előbbi esetben bizonyos értékek konkrétan meghatározottak és levezethetőek, utóbbi esetben már ezen értékek kikezdhetőek, egymással szembe fordíthatóak így az emberi én kiszakadva a valóságból, a természetnek már nem része többé.”⁶ Az emberi természetből származó emberi személyiség tehát e személyi minőségéből fakadó azon joga, hogy egyáltalán emberi létét, identitását és kiteljesedését biztosító alapvető jogai, követelhető és biztosítandó jogosultságai legyenek.⁷

AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG TARTALMA

Az élethez való jognak-, mint minden más alapjognak- szubjektív és objektív oldali is egyaránt létezik. A szubjektív oldal az *alanyi jogban* jelenik meg az ember számára, míg az objektív oldal az állam életvédelmi, tulajdonképpen az állam *objektív intézményvédelmi kötelezettsége*. Az állam életvédelmi kötelezettsége többirányú, tárgya az emberi élet, mint érték. Az államnak az élethez való jogot, mint értékrendszert kell mindenekelőtt figyelembe vennie és tiszteletben tartania. Az emberi élet, mint érték védelme túlmehet azon a körön, amelyet az élethez való jog szubjektív jogként biztosít ezáltal az intézményes életvédelem kiterjed a még nem élő, azaz a

⁵ Szabó Zsolt: *Tansegédlet az alkotmányjogi záróvizsgálathoz*, Budapest, Patrocinium, 2018, 175–176.

⁶ Mészáros Ádám Zoltán: Az élethez való jog a jogellenességet kizáró okok tükrében, *Jogelméleti Szemle* 2013/1, 2.

⁷ Frivaldszky János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé- a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül, in Schanda Balázs – Varga Zs. András: *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről*, Budapest, PPKÉ-JÁK, 2010, 19.

keletkezőben lévő életre (lásd a méhmagzat jogi státuszát), továbbá kiterjed a jövő generációjának életfeltételeinek biztosítására (lásd például a „zöld jogokat”). Az élethez való jog túlnőve azon, hogy mint szubjektív jog az alapjogi rendszer alapköve és minden más jog érvényesülésének feltétele- az állam életvédelmi kötelessége útján áthatja az alapjogi rendszer egészét. Az objektív életvédelem kiterjed a második generációs alapjogjogokra, hiszen az elemi életfeltételeket biztosító szociális gondoskodás kötelezettsége az állam életvédelmi kötelezettségéből is eredő szociális jog, de kiterjed a harmadik generációs jogokra is, a fent említett „zöld jogok” életfeltételeket biztosító szerepe által.

Konklúzió: az élethez való jog szubjektív jogként az jelenti, hogy az „állam ne öljön”, tehát ne legyen halálbüntetés, az állami erőszak legitim, jogszerű alkalmazása se irányuljon az élet kioltására. Továbbá azt is jelenti, hogy az állam hivatalból üldözze az élet kioltására irányuló tevékenységet. Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége pedig magában foglalja az összes állami kötelességet, amely az emberi lét, mint érték védelmét szolgálja.⁸

„Az Alkotmánybíróság gyakorlata és az Alaptörvény fenti rendelkezése egyértelműen amellet tesznek hitet, hogy lélek és test elválaszthatatlan egymástól, az emberi méltóság egyik megjelenési formájának tartják az élethez való jogot, így azok oszthatatlanok és korlátozhatatlanok is. Véleményem szerint főszabályként helyt álló következtetésnek tekintendő ez az álláspont, bár néhány gyakorlati eset kapcsán szükséges ez alól kivételeket is megállapítani, így nagyon szűk körben az élethez való jogot korlátozhatónak tartom. Előljáróban megjegyezném, hogy azon okok, amik korlátozhatják az élethez való jogot, nem önkényesen, emberek által létrehozott formák, hanem a dolgok természetes rendje szerinti olyan méltányos szituációk, amelyek az emberi természettel összeegyeztethetőek. Az eddigi leggyakrabban említett problémakörök tükrében (eutanázia, halálbüntetés, abortusz) nem lehet az élethez való jog korlátozhatóságának kérdésében állást foglalni, mivel tartalmi sajátosságaik miatt önkényesek és az emberi természettel ellentétesek, így az élethez való jogot sem korlátozhatják.”⁹

⁸ Bódi Stefánia – SCHWEITZER Gábor: *Alapjogok: az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 111–112.

⁹ Mészáros (2013.) i. h. 2-3.

AZ EMBERI MÉLTÓSÁGHÓZ VALÓ JOG TARTALMA

„Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.”¹⁰

Az emberi méltóság negatív aspektusból való megközelítése és az azzal a joggyakorlatban együtt járó esetről estre való döntés ellenére, a jogtudomány meghatározta az emberi méltósághoz való jog tartalmi elemeit. A szakirodalom az emberi méltósághoz való jog tartalmát olyan szférák azonosítása révén határozza meg, amelyekben az emberi méltóság – az alapjogok rendszerét megalapozó funkciója révén – az alapjogok lényeges tartalmaként különösképpen megnyilvánul. Egyetértés van abban, hogy az emberi méltósághoz való jog biztosítja az egyén testi-lelki érinthetlenségét, a szellemi-erkölcsi személyiség önazonosságát, az emberek jogegyenlőségét és a megélhetéshez szükséges létminimumot. Az emberi méltósághoz való jog tartalma tehát résztartalmakból áll, amelyek a nemzetközi emberi jogi és az alkotmánybírói gyakorlatban bontakoznak ki.¹¹

Az emberi méltósághoz való jog az alkotmányok emberi méltóság klauzulái értelmében is érinthetetlen, azaz a jog korlátozása egyúttal annak megsértését jelenti. Az emberi méltósághoz való jog egyetlen alapjoggal szemben sem mérlegelhető, a méltóság méltósággal való ütközése, azaz úgynevezett *tragikus kollízió* sem képezhet kivételt a mérlegelés kizárása alól. Ennek megfelelően a német Szövetségi Alkotmánybíróság a 2006. évi ítéletében megállapította, hogy a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére adott engedély sérti az emberi méltóságot, mivel az utasok és a személyzet a mentési akció pusztá tárgyává válnának, mások megmentése érdekében. Emiatt elfogadhatatlan, illetve nem megengedhető – a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint – az úgynevezett *mentő kínzás* (amikor az információ megszerzése az emberi élet megmentésére szolgál) sem.¹²

¹⁰ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 308.

¹¹ <http://ijoten.hu/szocikk/az-emberi-meltosaghoz-valo-jog> (2018). [17]

¹² Jakab András: Jogállamiság és terrorfenyegettség. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kínzás megengedhetőségének kérdése, in Fekete Balázs – Horváth Balázs – Kreisz Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk...* Liber Amicorum Imre Vörös, Budapest, HVG–ORAC, 2014.

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG JOGI TERMÉSZETE

„A korábbi magyar alkotmány az emberi méltóságot kifejezetten jogként tételezte. Ennek ellenére az alkotmánybírói gyakorlatban is két felfogás jelent meg az emberi méltóság fogalmának a jog rendszerében való elhelyezésére: az egyik megközelítés *a jog felett álló értéknek*, a másik *alanyi jognak* tekintette. A két említett felfogás álláspontom szerint nem konkurált egymással, mivel az Alkotmánybíróság gyakorlatában az élet és emberi méltóság, mint erkölcsi értékek az Alkotmányba történő beemelésük révén jogi értékekké váltak, amelyek alapjogként való tételezésük révén pozitív jogi követelmények is egyben.

Sólyom a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában kiemelte:

„Az emberi méltósághoz való jog nem pusztán erkölcsi értékdeklaráció. Az, hogy az emberi méltóság a jog előtt és felett létező érték, amely a maga teljességében a jog – mint a természetjogot követve számos nemzetközi egyezmény és alkotmány teszi –, vagy hogy a jog a méltóság tiszteletben tartását és védelmét előírja, avagy hogy egyes aspektusait valóságos joggá formálja.”

Az Alkotmánybíróság ebben, az élethez és emberi méltósághoz való jogot értelmező egyik legelső és legjelentősebb határozatában, egyértelmű alapjognak tekintette az emberi méltósághoz való jogot, amelynek lényeges tartalmát korlátozta a halálbüntetés.

Igaz, hogy az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog két aspektusának megfelelően különbséget tett annak a *korlátozhatatlan* és *korlátozható* tartalma között, és az *emberi méltósághoz való jog az alkotmánybírói gyakorlatban elsősorban az általános személyiségi jogból levezetett alanyi jogok formájában jelent meg*. Ez a gyakorlat azonban nem kérdőjelezi meg az élethez való joggal egységben szemlélt korlátozhatatlan emberi méltóság alapjogi jellegét.

Az Alaptörvény II. cikkének szövege két megfogalmazásban is tartalmazza az emberi méltóság garanciáját: az egyik emberi méltóságot – a *Grundgesetz* emberi méltóság klauzulájához hasonlóan – *nem jogként* tételezi, a másik azt – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – *jogként* tételezi. Az emberi méltósághoz való jog ezzel egyértelműen két dimenzióban jelenik meg az Alaptörvényben. Az alkotmány szövege alapján arra nem lehet választ adni, hogy az emberi méltóság két megjelenési formája között a normativitás és az alapjogi jelleg tekintetében van-e különbség. Az alkotmánybírói gyakorlat pedig egyáltalán

nem tulajdonított jelentőséget a kétféle megfogalmazásnak. Ezért abból indulok ki, hogy a gyakorlat az emberi méltóság alapjogi jellege tekintetében nem változott.”¹³

A KÍNZÁS TILALMA

A kínzást nemzetközi egyezmények, az egyes államok alkotmányai az elérendő céltól függetlenül kifejezetten tiltják, a terrorizmus által jelentett kihívások a jogi tiltást ugyan nem kezdték ki, de a társadalmi gondolkodás számos országban, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, bizonyos esetekben már egyáltalán nem kezeli elítélendően az információgyűjtésnek, a vallomás megszerzésének ezt a módját. A jogi irodalmat is régóta foglalkoztatja ez a kérdéskör, a legjobban a „ketyegő bomba” eseteként hivatkoznak erre a dilemmára. A dilemma lényege röviden: az elfogott terrorista tudja, hogy melyik metróállomáson található a beélesített bomba, de ezt nem hajlandó elárulni, ebben az esetben morálisan és jogilag indokolható-e a terrorista megkínzása az információért cserébe. A dilemmának az alábbi aspektusai jelennek meg: a kínzásnak, mint információszerzésnek a hatékonysága, a kínzás erkölcsi–morális igazolhatósága, valamint a kínzás jogi megengedhetőségének kérdése, különösen az emberi jogok vonatkozásában. Mivel a kínzás tilalma abszolút jogot jelent, ezért a kérdés jogi megítélése teljesen egyértelmű.

A 2002. évi *Daschner-ügy* tárgyalásán a bíróság az elrabolt gyermek fogvatartási helyének kínzás, kényszervallatás alkalmazásával történő kicsikarása kapcsán fogalmazta meg, hogy az állam még életvédelmi kötelezettségének teljesítése körében sem lépheti túl az állami cselekvés alkotmányos korlátait. Nem tűrheti meg a jogállam, még a legszélsőségesebb határhelyzetekben sem a kínvallatás gyakorlatát. A civilizáció fundamentális vívmányai a biztonság csalóka illúziójáért nem áldozhatók fel.¹⁴ A kínzással történő információgyűjtés morálfilozófiai és politikai megítélése már egyáltalán nem olyan egyértelmű, mint a jogi megítélése.

Az Amerikai Egyesült Államok által a terroristákon előszeretettel alkalmazott vízbe fojtást szimuláló (waterboarding) vagy alvásmegvonással járó (sleep deprivation) kínzási módszerek elterjedése ismét felélénkítette a vitát arról, hogy az ártatlanok (amerikaiak) védelme érdekében a kínzás igazolható és alkalmazható módszer-e. Komoly veszélyt jelent, hogy amint társadalmilag elfogadott, hogy jogilag igazolható a kínzás egy jelentősebb, szélesebb körű

¹³ Zakariás Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog - Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében*, Budapest, Pázmány Press, 2019, 35–36.

¹⁴ Filó Mihály: Az inkvizítor védelmében – a kínzás jogállami apológiája?, *Fundamentum* 2005/3, 89–99.

jogsérelem megelőzése érdekében vagy az ártatlanok védelme érdekében, akkor előbb vagy utóbb a „kisebbik rossz” (még akkor is, ha azt modern nyelvezettel nemzetbiztonsági érdekek nevezük) választása következtében végletekig relativizálhatjuk bárkinek az emberi jogait.”¹⁵

KITEKINTÉS: AZ ALAPJOGOK ÉRVÉNYESÍTÉSE MAGYARORSZÁGON AZ ÍTÉLKEZÉS SORÁN

Az alapjogi bírászkodás fogalmával, az alapjogi rendelkezések magas absztrakciós szintjével szinte összeforrt az a gondolat, hogy ehhez a bírónak alapjogi elveket kell mérlegelnie, egymással konkuráló alapjogi értékek között kell választania, vannak ugyanis olyan szakjogági és alapjogokkal kapcsolatos ügyek is, amelyek nem dönthetőek el pusztán a rendelkezésre álló szabályok alapján. A bíró munkája több mechanikus szabályalkalmazásnál, az értelmezések közötti választáshoz, joghézagok kitöltéséhez a bírónak olykor absztrakt alapjogi elvek alkalmazásához kell folyamodnia.¹⁶

A fellebbviteli bíróságokon és az Alkotmánybíróságon eldöntendő nehéz alapjogi ügyek¹⁷ megítélése éppen – morális értelmezést igénylő- alkotmányos elvek összemérésén múlik. Van azonban az alapjogi ügyeknek egy olyan, nem elhanyagolható és jól azonosítható köre, amelyek eldönthetőek alapjogi szabályok alkalmazásával. Ha az alapjogokra ezekben az ügyekben is mint mérlegelendő elvekre, értékekre tekintenek, az felpuhítja vagy akár ki is üresítheti az alapjogok mint alanyi jogosultságok védelmét. Vitathatatlanul nehézséget jelent, hogy az *alapjogi ügyek jelentős részének eldöntésekor alkalmazandó szabályok nem találhatóak meg jogszabályszövegekben*. Az íratlan szabályok levezetése az alapjogok fogalmából és az alkotmány szövegéből kétségkívül *intellektuális erőfeszítést* igényel. *Bár ezek alkalmazása sem mechanikus művelet, az elvek mérlegelésével összevetve ez a feladat mégis közelebb áll a bírák mindennapi jogalkalmazó tevékenységéhez, és a döntés eredménye is kiszámíthatóbb*. Az alapjogokkal kapcsolatos ítélezés jelentős része tehát nem más, mint alapjogi szabályok

¹⁵ Gesztei László: Az alapjogok nemzetbiztonsági szempontból történő korlátozása és az alapjogok korlátozásának alkotmánybírósági értelmezési gyakorlata II.2, *Nemzetbiztonsági Szemle* 7. évf., 2019, 36–27.

¹⁶ Somody Bernadette: *Alapjogi bírászkodás - alapjogok az ítélezésben*, Budapest, L’Hartmann Kiadó, 2013, 66–67.

¹⁷ A nehezen eldöntendő alapjogi ügyek tekintetében külön felhívom a figyelmet az alkotmányjogi panasz befogadása kapcsán felmerülő egyes jogalkalmazási nehézségekre. Lásd: Farkas György Tamás: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában in Anon (szerk.) *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.* : Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések Budapest, HVG-ORAC 2019, 558–567. továbbá Farkas György Tamás: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre *KRE-DIt - a KRE-DOK Online Tudományos Folyóirata*, 2020/2, 1–35.

alkalmazása -ha pedig így tekintünk rá, azzal az alapjogi ítékezéssel szembeni kételyek és bizalmatlanság jó része eloszlatható.¹⁸

¹⁸ Somody (2013.) i. h. 66-67.

BIBLIOGRÁFIA

BÓDI Stefánia – SCHWEITZER Gábor: *Alapjogok: az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

CSERVÁK Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Debrecen, Lícium-Art, 2018.

CSERVÁK Csaba: The Place of the Ombudsman Within the Framework of Government Organizations, in Gianluca, MESCHINI (szerk.) *Constitutionality across the globe: Constitutionality Around the World* Újvidék, Szerbia: Vajdasági Magyar Tudományos Társaság 2018.

CSERVÁK Csaba – FARKAS György Tamás – RIMASZÉCSI János: Demokrácia In: KAISER Tamás (szerk.) *Jó állam jelentés 2016*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft. 2016.

CSINK Lóránt – ERDŐS Csaba – GULYÁS Attila – KECSŐ Gábor – KOVÁTS Beáta – KURUNCZI Gábor POZSÁR – SZENTMIKLÓSI Zoltán – SÜLYOK Katalin – TÖRÖK Réka – VARGA Ádám: *Alapjogi kommentár az alkotmánybírósági gyakorlat alapján*, Novissima, 2021.

FARKAS György Tamás: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre, *KRE-DIt - a KRE-DOK Online Tudományos Folyóirata* 2020/2.

FARKAS György Tamás: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye, mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában, in Anon (szerk.) *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések* Budapest, HVG-ORAC, 2019.

FILÓ Mihály: Az inkvizítor védelmében – a kínzás jogállami apológiája?, *Fundamentum* 2005/3.

FRIVALDSZKY János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé- a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül, in SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András: *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről*, Budapest, PPKE-JÁK, 2010.

GESZTEI László: Az alapjogok nemzetbiztonsági szempontból történő korlátozása és az alapjogok korlátozásának alkotmánybírósági értelmezési gyakorlata II.2 *Nemzetbiztonsági Szemle* 7. évf., 2019.

JAKAB András: Jogállamiság és terrorfenyegetettség. Az alkotmány normativitásának és AZ életmentő kínzás megengedhetőségének kérdése In: FEKETE Balázs – HORVÁTH Balázs – KREISZ Brigitta (szerk.): A világ mi magunk vagyunk...: Liber Amicorum Imre Vörös, Budapest, HVG-ORAC, 2014.

MÉSZÁROS Ádám Zoltán: Az élethez való jog a jogellenességet kizáró okok tükrében, *Jogelméleti Szemle*, 2013/1.

SOMODY Bernadette: *Alapjogi bíráskodás - alapjogok az ítékezésben*, Budapest, L'Hartmattan Kiadó, 2013.

SZABÓ ZSOLT: *Tansegédlet az alkotmányjogi záróvizsgálathoz*, Budapest, Patrocinium, 2018.

ZAKARIÁS Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog - Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében*, Budapest, Pázmány Press, 2019.

Szűcs Dániel

AZ EMBERKERESKEDELEM TÖRTÉNELMI GYÖKEREINEK VIZSGÁLATA, AVAGY A RABSZOLGÁK
HELYZETE AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Manapság természetesnek tekintjük azon jogi distinkciót, melynek értelmében a jogrendszer egészét áthatja a törvény előtti egyenlőség vívmánya. Az egyes történelmi korokat vizsgálva azonban közel sem tekinthetjük ezt állandó jelenségnek, sőt meglehetősen rögzös – és sok esetben könyörtelen, emberi életek tucatjait semmibe sem vételező - út vezetett e fejlett felfogás kialakulásához. Czine Ágnes szavait idézve „az emberkereskedelem a 21. században – az áldozatok¹ oldaláról megközelítve – az emberi jogok legkegyetlenebb megsértését jelenti.”² A bűnözés ezen szegmensét a világ harmadik legnagyobb és leggyorsabban fejlődő iparágaként tarthatjuk számon, amely „rabszolga-körülmények” között tartja emberek millióit.³ A rabszolgaság létezése – mondhatni – a történelmünkkel egyidős. Az emberkereskedelem jelenségét sokan a modern kori rabszolgaságként⁴ aposztrofálják. Ezzel összefüggésben Fehér Lenke azt állítja, hogy a mai emberkereskedelem bizonyos mértékig az egykori rabszolgakereskedelemhez hasonlítható,⁵ éppen azért, mert mindkettő tevékenységnek a lényege nem más, mint az ember tárgyként, kvázi dologként, árucikként történő kezelése, illetőleg kizsákmányolása.⁶ Kubisch Károly megfogalmazása szerint a rabszolgaság teljes megszűnéséről mind a mai napig nem beszélhetünk, hisz a keresztény hitvallás által megfogalmazott tilalom ellenére nyomokban fellelhetők a dionüszriadák, bacchanáliák „örjögéseinek” maradványai a kultúránkban.⁷ Amennyiben ezen állításokat igaznak fogadjuk el, úgy ahhoz, hogy a 21. századi emberkereskedelem⁸ aspektusait a későbbiekben hitelesen

¹ Az áldozat és sértett fogalmi aspektusaival összefüggésben lásd: Domokos Andrea – Garai Renáta: A bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás áldozatai, *Glossa Iuridica*, VI. évf., 2019/3-4, 9–22.; Domokos Andrea: Az új Büntetőeljárás Kódex sértettekkel vonatkozó egyes rendelkezéseiről, *Glossa Iuridica*, IV. évf., 2018/3-4, 137–148. Domokos Andrea: *Büntető anyagi jog – általános rész*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019, 37.

² Czine Ágnes: *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája*, Doktori értekezés, Pécs, 2011, 13.

³ Uo.

⁴ Lásd: Hollán Miklós: Az emberkereskedelem büntetési rendelkezése a nemzetközi instrumentumok tükrében, *Állam- és Jogtudomány*, VIII. évf., 2007/2, 273–287.; Hollán Miklós: Az emberkereskedelem tényállásának jogharmonizációja az európai unióban, *Büntetőjogi Kodifikáció*, VIII. évf., 2008/2, 22–26.; Windt Szandra: Gondolatok az emberkereskedelemtől, *Miskolci Jogi Szemle*, XIV. évf., 2019/2, 459–469.; Fehér Lenke: Az emberkereskedelem komplex problémája, *Állam- és Jogtudomány*, LIIV. évf., 2012/4, 397–420.

⁵ Vö. Bajusz Ferenc: *Az ókori rabszolgák helyzete és sorsuk alakulása a kereszténység hatása alatt*, Budapest, Budapesti Református Akadémia Kiadó, 1969, 13.

⁶ Fehér: *Az emberkereskedelem*, 397.

⁷ Kubisch Károly: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási változásai*, Doktori értekezés, Budapest, 2021, 25.

⁸ Czine Ágnes – Domokos Andrea: *Büntetőjog – Különös rész I*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017, 93–104.

vizsgálhassuk, először szükséges feleleveníteni a rabszolgaság múltját és történeti jelentőségét, melynek gyökerei egészen az ókori Rómáig nyúlnak vissza. A tanulmány a római rabszolgaság helyzetének áttekintő bemutatására tesz kísérletet egyes társadalmi és jogi sarokpontok mentén. A szerző törekszik azon kérdés megválaszolására, hogy vajon a jelenkori – emberi jogokat középpontban tartó, s ezeket a büntetőjog eszközeivel is védelemben részesítő – szabályozás tükrében miként vélekedhetünk a történelem fent említett – e vonatkozásban borús – időszakáról.

Közmegegyezésként tekinthetünk arra a tényre, miszerint a rabszolgaság szerves részét képezte a római kultúrának⁹ és jognak egyaránt, éppen ezért rabszolgatartó társadalomként tekinthetünk a birodalmi örökségre, mindamellett persze, hogy évezredes hagyományokat megalkotó – a modern korban is értelmiségi közösségi létet fenntartó módon - a kontinentális jogrendszer alapköveit fektette le. Ismerünk azonban olyan álláspontot is, mely szerint nem indokolt rabszolgatartó társadalmakról beszélni figyelemmel arra, hogy az ókori társadalmak jelentős része alapvetően a szegényebb társadalmi réteghez tartozó szabadok munkáját feltételezte.¹⁰ Róma rabszolgáinak demográfiai adatairól – a fennmaradó forrásokra tekintettel – az esetek jelentős többségében nem tudunk pontos szám adatok formájában jelentést adni. Ugyanakkor az Augustus császár korából származó népszámlálási adatok tükrében alapvetően három demográfiai nézet alakult ki, melyben a rabszolgák számát vizsgálják az összlakosság alapulvételével,¹¹ azon elkerülhetetlen jellemző szem előtt tartásával, hogy e számítások természetesen – olykor jelentős mértékben – eltérnek egymástól. Példának okáért az itáliai lakosság lélekszámát¹² 5,5-14 millió fő közöttire teszik a császárkor hajnalán, melyhez 2-4 millió fő rabszolga párosul.¹³ A római Itáliát érintően végzett becslések meglehetősen magas számban feltételezik a rabszolgák jelenlétét. Az előbb említett császári összeírások fő jellemzője, hogy pusztán a római polgárokat listázták a teljes népességén belül, melynek következtében közvetlen információnk nem áll rendelkezésre a rabszolgákat illetően.¹⁴ A római demográfia eminens kutatója, Scheidel, értekezésében akként foglal állást, hogy Itáliában

⁹ Vö. Hahn István: Az ókori vallások és a rabszolgaság, *Világosság*, VI. évf., 1965/6, 432.

¹⁰ Hahner Péter: *100 történelmi tévhit*, Budapest, Animus, 2010, 21.

¹¹ Ezek az ún. magas számítás (*high count*), az alacsony számítás (*low count*) és a középso számítás (*middle count*).

¹² Vö. Alessandro Launaro: *Peasants and Slaves. The Rural Population of Roman Italy*, University Press, Cambridge, 2011, 14–24.; Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 1996, 70.

¹³ A továbbiakban más becslésekhez lásd: Walter Scheidel: Human Mobility in Roman Italy II: The Slave Population, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 95, 2005, 64–65.

¹⁴ A számokat tovább árnyalja a lakosság ún. *status civitatis* szempontjából történő megoszlása, mely szerint a szabadok között nem csak a *cives Romani* (római polgárok), hanem a latinjogúak (*latini*) és az ún. *peregrini* személyek egyaránt jelen voltak Róma területén. Ezen utóbbiak ugyanakkor a birodalmi jog értelmében nem rendelkeztek jogképességgel, noha szabadok voltak.

legfeljebb 1,5 millió főre volt tehető a rabszolgák száma, melyre figyelemmel a társadalmi arányuk alacsonyabb annál, mint azt ahogyan mások felvázolják.¹⁵ A közép-római Egyiptom területéről származtatott városi népszámlálási listákon a nyilvántartásba vett emberek közel 15%-a nem volt szabad, mindamellett, hogy minden ötödik háztartás legalább egy rabszolgával rendelkezett.¹⁶ Verboven megállapítása¹⁷ értelmében a római és ostiai temetkezési helyeken végső nyugalomra lelt rabszolgák háromnegyed része szabad ember volt, melyet a Takács-Gacsál páros túlzottan magas arányúnak minősít.¹⁸

A SZEMÉLYÁLLAPOT JOGÁVAL KAPCSOLATOS INTRODUKCIÓ

A klasszikus római jogban a *status libertatis* alapján az embereket (*homines*) egyrészt szabadokra (*liberi*) (Paulus, *Digesta* 4, 5, 11.), másrészt rabszolgákra (*servi*) osztották (Ulpianus, *Digesta* 50, 17, 22.).¹⁹ Dogmatikailag személynek kifejezetten csak a szabadok minősültek, akik között megkülönböztették azokat, akik már eleve szabadnak születtek (*ingenui*), illetőleg azokat, akiket utóbb szabadítottak fel (*libertini*). Ebből *contra legem* megállapítható, hogy a rabszolgák nem voltak személynek tekinthetők, sőt őket a jog dolognak minősítette (Ulpianus, *Digesta* 19, 1. „*Servi res sunt.*”). A fejlett ókori jog precíz kidolgozottságát hűen tükrözi a szabályozás azon eleme, miszerint annak ellenére, hogy az egyes dologosztályozások szerint egyenértékűnek tekintették a szolgát a háziállattal, mégsem minősítették közönséges értelemben vett dolognak, így mondhatjuk, hogy a *servi* emberi mivoltát jogi vonatkozásban valamelyest elismerték.²⁰ Erre tekintettel a rabszolga feletti tulajdonosi hatalmat sem tulajdonjognak (*domicinium*), hanem ún. rabszolgartatói hatalomnak (*dominica potestas*) nevezték.²¹ A *servi* ugyanakkor korántsem, mint jogalany, sokkal inkább, mint jogtárgy²² volt jelen a római jogi szabályozásban, melyre figyelemmel az ura nemcsak a

¹⁵ Scheidel: *Human mobility*, 64.; vö. Morris Silver: Contractual Slavery in the Roman Economy, *Ancient History Bulletin*, vol. 25, 2011, 75.

¹⁶ Scheidel: *Human mobility*, 66.

¹⁷ Koenraad Verboven: The Freedman Economy of Roman Italy, in Sinclair Bell – Teresa Ramsby (ed.): *Free at Last! The impact of freed slaves on the Roman Empire*, Bloomsbury Publishing, London, 2011, 90.

¹⁸ Takács Levente – Gacsál Dóra: A római rabszolgaság, *Korall*, XVII. évf., 2016/63, 54–68.

¹⁹ Gaius, *Institutes* 1, 9. „*Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberti sunt aut servi.*”

²⁰ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 212.

²¹ Uo. 203, 205, 212.; Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1974, 132. és 138.

²² Marginálisan jegyzem meg, hogy itt már érezhetjük a humanitárius jogok alapvető sérelmét és a személy - dolog fogalmának értelmezési kettősségét, tekintettel arra, hogy az ember lényéből fakadóan nem lehet azonos a fizikai értelemben vett dologgal.

hatalma alatt tartotta, hanem ezen túlmenően munkavégzésre kötelezte (kényszermunka), adásvétel tárgyává tette, egyszóval kereskedett vele, sőt olykor meg is ölte.²³

RABSZOLGÁNAK SZÜLETNI KELL? MENEKÜLÉS A SZOLGASÁGBÓL

A következőkben a rabszolgaság keletkezési-, majd megszűnési formáit vetem a vizsgálódásom eszközéül használt képzeletbeli nagyító lencséje alá. A felvetésre válaszul már a legelején leszögezhetjük, hogy az ókorban nem mindenki született rabszolganak, sokan az idő előrehaladtával egyéb körülmények függvényében váltak azzá (Iustinianus, *Institutiones* 1, 3, 4.)²⁴. Az első és „legkézenfekvőbb” módja a rabszolgaság keletkezésének az volt, amikor a harci konfliktusok végeztével a győztes közösség tagjai elhurcolták magukkal a vesztes fél életben maradt képviselőit.²⁵ A folyamat indítóoka nem volt más, mint a kommunák azon felismerése, mely szerint az elsődlegesen munkavégzéshez szükséges emberi erőforrásaikat nem pusztán a saját erejükből növelhetik, hanem következőképpen az ellenfél táborában el nem hullott harcosok által is. Ebből eredően gazdaságosabb és nagyobb társadalmi haszonnal járó megoldásnak tekintették azt, ha az említettek életét meghagyva dolgoztatták őket, minthogy megfosszák az érintetteket az örök világoosságtól. Minderre tekintettel a rabszolgaság keletkezésének történeti gyökerei alapvetően a hadifogság területén keresendők. E mentén Brósz és Pólay rámutat arra, hogy a Rómával szemben ellenséges államnak polgára ellenségnek minősült, aki szabadon elfogható volt. Jóllehet tehát nem csupán akkor válhatott az idegen rabszolgává, ha hadifogságba esett, hanem akkor is, amikor „békeidőben” Róma területén – nem harcos minőségében - vetették fogságba.²⁶ Továbbá értekezhetünk arról, hogy az állam a kényszermunkára rendelt szolgákat (*Servi publici*) a *ius gentium* alapján egyes állami célok teljesítésére alkalmazott, míg mások sorsa egyes magánszemélyek tulajdonában végződött. Az előbbi kategóriába tartozóknak kedvezőbb helyzetük volt a háztáji rabszolgákhoz képest, mert szabad nővel házasságszerű kapcsolatban élhettek, továbbá végrendelkezés keretében dönthettek a peculiumuk feléről.²⁷ Születésüknél fogva váltak rabszolgává azok, akik rabszolgaságban álló nő gyermekeként (*Partus ancillae*) jöttek a világra. Szükségesnek tartom

²³ A tulajdonjog tartalmából fakadóan a tulajdonnal való szabad rendelkezésként értelmezhetjük.

²⁴ „*Servi autem aut nascuntur aut fiunt.*” - „*A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá.*”

²⁵ Takács–Gacsal: *A római rabszolgaság*, 4.; A második pun háború idején, amikor Tarentum városa elesett, a rómaiak közel harmincezer embert hajtottak rabszolgaságba.; vö. Réthey Ferenc: *A római rabszolgaság*, Szél Nándor Nyomda, Kecskemét, 1913, 20–21.

²⁶ Brósz–Pólay: *Római jog*, 138.

²⁷ Brósz–Pólay: *Római jog*, 139.

megemlíteni a *favor libertatis* elvét.²⁸ Ennek a lényegiségét az jelentette, hogy amennyiben az anya a várandóssága időszaka alatt akár csak egy pillanat erejéig felszabadult, úgy az élve született gyermeke szabadnak minősült, függetlenül attól, hogy az anya ismét szolgasorba került (Paulus, *Sententiarum receptarum libri V.* 2, 24, 1-3.; Marcianus, *Digesta* 1, 5, 5, 3.). A *servi* státusz harmadik keletkezési formájaként vehetjük számba, a szabad ember büntetés által történő rabszolgává válását. A státuszváltozás²⁹ legmagasabb fokának (*capitis deminutio maxima*)³⁰ elszenvedésére kötelezték azt, aki egyrészt kivonta magát a cenzus alól (*incensus*), másrészt aki a katonai szolgálat elől, vagy szolgálatteljesítés közben megszökött, ezen utóbbit azzal, hogy őt minden vagyonától megfosztva *ún. trans Tiberim*³¹ adták el rabszolgának (Paulus, *Digesta.* 4, 5, 11.). Amennyiben az adós polgár nem tudott teljesíteni a hitelező felé, mert fizetéképtelenségbe esett, úgy őt a hitelezője *manus iniectio* saját rabszolgájává tehetette. A római jog azonban a rabszolgává válás további formáit is ismerte, elismerte. A szabad ember saját akaratából is eladhatta magát rabszolgának (Ulpianus, *Digesta*, 21, 1, 17,12.; ua. 28, 3, 6, 5.). A praetori jog alapján az, aki korábban *servi* volt, azonban már felszabadult, ha azt követően hálátlan magatartást tanúsított, – a korábbi ura általi visszahívás révén – ismét rabszolgasorba kerülhetett. Szolgasorba kényszerült továbbá a *senatus consultum Claudianum*³² alapján az a szabad nő is, aki más tulajdonjogát sértve, annak rabszolgájával folytatott nemi viszonyt, s azt a rabszolga az urának tiltakozása ellenére sem hagyta abba (Paulus, *Sententiarum receptarum regularum*, 2, 21a.).³³

Vessünk egy pillantást a rabszolgaság megszűnésének sokszínűségére is. Kiutat a szolgaságból alapvetően a felszabadítás (*manumissio*) jogintézménye jelentett. A civiljogi fogalmi kategórián belül három esetkört különböztetünk meg.³⁴ Elsőként beszélhetünk a *manumissio vindicta* szabadságperéről, amely egy – a praetor előtt zajló - színleges per volt.³⁵

²⁸ Jelentőségét hangsúlyozza Paulus, *Digesta* 50, 17, 106. „*Libertas inaestimabilis res est.*” - „*A szabadság felbecsülhetetlen érték*”; Gaius, *Digesta* 50, 17, 122. „*Libertas omnibus rebus favorabilior est.*” - „*A szabadság mindennél előrébb való.*”

²⁹

³⁰ A *capitis deminutio maxima* a személy státuszát érintő legteljesebb (negatív) változás (csökkenés), amely a szabadságra, vagyonra és ezáltal jogképességre is a maga teljességében kihat, azzal, hogy az érintett mindezekről megfosztva szolgasorba nyomorodik.

³¹ értsd: „a Tiberisen túlra”, azaz külföldre. Az adórszolgaság ezen formáját Kr. e. 326-ban törvény erejénél fogva megszüntették. vö. Maróti Egon: *Rabszolgák az ókori Rómában*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969, 54.

³² Kr. u. 54.

³³ Földi-Hamza: *Római jog*, 213–214.; Brósz-Pólay: *Római jog*, 137.

³⁴ A három civiljogi kategória a késő császárkor idején kiegészült a templomban való felszabadítással (*manumissio in ecclesia*).

³⁵ E szabadságper attól volt színleges, hogy a felszabadítani kívánkozóval szemben a praetor előtt pert indított az egyik bizalmi embere. Ennek során a pálcáját (*vindicta*) a rabszolga felé tartotta, s olyan tartalmú jognyilatkozatot

Szabaddá válhatott valaki másodsorban akkor is, ha bejegyezték a római polgárok lajstromába (*census*), továbbá, ha végrendeleti úton gazdája szabadnak rendelte (*manumissio testamenti*).³⁶ E szabályok mellett a praetori jog további esetköröket is kialakított, melyek közül példaként említhetjük a barátok előtti (*manumissio inter amicos*), szabadságlevél kiadása útján (*manumissio per epistulatum*), illetve az úr asztalához való ültetéssel (*manumissio per mensam*) megvalósuló módozatokat. A felszabadítás ugyanakkor korántsem volt korlátlan.³⁷ Az említés kedvéért a *lex Aelia Sentia* előírta, hogy a 20 évnél fiatalabb úr (gazda) nem szabadíthatott fel, s a 30. életévét be nem töltött rabszolga nem volt felszabadítható.³⁸ A kegyelem jogintézményét a rómaiak is ismerték olyan vonatkozásban, hogy a rabszolgának szabadságot nem csak az ura, mint magánszemély, hanem az állam is adományozhatott bizonyos esetekben. Példának okáért, ha a rabszolga önfeláldozó magatartást tanúsított, vagy a közérdek szempontjából kiemelten jelentős szolgálatot teljesített,³⁹ az állam a rabszolgatartóra tekintet nélkül szabaddá nyilváníthatta az érintettet.⁴⁰

Az imént ismertetetteken túl létezett egy erőszakos formája is a felszabadulásnak, nevezetesen a rabszolgafelkelés, mely során az alávetett *de facto* kivívta függetlenségét, azonban *de iure* szolga maradt. Egy császárkori szabály értelmében a rabszolgát megszűnhetett a szabadság 20 évet meghaladó jóhiszemű élvezésével is.⁴¹ Ugyanakkor a rabszolgafelkelések esetén ez a szabály korántsem alkalmazható, hisz még, ha a 20 év el is telik, a szándékos, erőszakos, jogellenes magatartás folytán a jóhiszeműség fogalmilag kizárt, így a szabaddá válás eleve nem lehetséges. A rabszolgák száma a klasszikus korban vált tömegessé az ókori Rómában.⁴² Ennek hatására a patriarchális korban kezdetben még a házközösség családgyermekének jogállásához hasonló státuszú *servi* a klasszika idején már eltávolodott az urától, melynek következtében jól megfigyelhető a társadalmi differenciálódás jelentős mértéke is. A rabszolgák túlnyomó többsége nyomorúságos, embertelen körülmények között kifejtett

tett, melyben kijelentette, hogy a rabszolga szabad. Ezt követően a gazda a kezéből elengedte a szolgát (*manu mittit*), mellyel egyidőben pedig a *praetor* szabadnak nyilvánította azt.

³⁶ A *lex Fufia Canina* a végrendeleti úton történő felszabadítást a rabszolgák számarányának függvényében korlátozta Augustus idején.

³⁷ Lásd még: Gaius, *Institutionum commentarii IV*, 1, 13-15

³⁸ Brósz-Pólay: *Római jog*, 139-140.

³⁹ Pl. elfogott egy bűnözőt.

⁴⁰ A császárkori időkben bevett szokásnak minősült, hogy szabadon bocsátották az olyan rabszolgákat, akiknek az eladását követően a vevő megsértette a szerződéssel járó járulékos megállapodást. Leggyakoribb példája ennek az volt, amikor azzal a kikötéssel értékesítették a rabszolgát, hogy a nem kényszeríthetik prostitúcióra, azonban amikor ez ennek ellenére megtörtént, az állam szabadságot adott a megalázottnak. Lásd: Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? *Múlt-kor*, 2015. március 9., <https://mult-kor.hu/milyen-volt-rabszolgának-lenni-az-okori-romaban-20150303?pidx=4>

⁴¹ Brósz-Pólay: *Római jog*, 140.

⁴² Földi-Hamza: *Római jog*, 213.; vö. Brósz-Pólay: *Római jog*, 138.

kényszermunkára volt kárhozható. A képet árnyalja, hogy az egyes uralkodók történeti koronként eltérő életszínvonalat engedtek meg a szolgáskorban dolgozóknak.⁴³ A klasszikus korban megmutatkozó társadalmi „léépülésük” képét erősíti a *senatus consultum Silanianum*,⁴⁴ melynek értelmében abban az esetben, ha a rabszolgatartó úr emberölés áldozatává vált, úgy a hatalma alatt álló⁴⁵ többi (vértlen) *servi* is halálra volt ítélve, feltéve, ha urukat a saját életük kockáztatásával nem igyekeztek megvédeni. A rabszolgaság „virágzásának” azt az időszakot tarthatjuk, amely a II. pun háborút követően a szabad polgárság nagyarányú pusztulásával kezdődött, s mely alapvetően a latifundiumok keletkezéséhez és az árutermelő rabszolgaipar megjelenéséhez kapcsolódik.⁴⁶ Mindazonáltal, hogy a *servi* díjazást nem kapott az elvégzett munkáért, így olcsó, s továbbá tekintettel arra, miként a gazda hatalma alá tartozott, azaz jogilag tőle függött, biztonságos módja⁴⁷ volt a földek megművelésének. E mentén nem idegen az a megállapítás sem, ha azt mondjuk, hogy az ókori mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb eszköze a rabszolga volt.⁴⁸ Maróti Egon szavait⁴⁹ idézve: „a rabszolgák összehasonlíthatatlanul nagyobb százalékban végeztek termelő – vagy nélkülözhetetlen karbantartó, szolgáltató stb. – munkát, mint a szabadok”.⁵⁰ Így tehát jóllehet, hogy a rabszolgák a korabeli élet – alapvetően emberi erőráfordítást feltételező – szinte valamennyi munkaterületén jelen voltak. A jogi státuszuk mellett az életszínvonal volt az a pont, amelyben szignifikáns differencia mutatkozott a szabadok világlátásához képest. A munkavégzés helyének a gazda általi meghatározása is jelentős torzító hatással bírt az egyes rabszolgák létkérdése vonatkozásában. E tekintetben alapvetően két nagy csoportra oszthatjuk az alávetetteket.⁵¹ A városi házakban dolgozók alkották a *familia urbana*-t, mely körhöz tartoztak mindazok, akik az úr (gazda) és hozzátartozói körüli személyes szolgálatot teljesítettek.⁵² A vidéki birtokon dolgozók jelentették a másik csoportot, az ún. *familia rustica*-t. Figyelemmel arra, hogy ezen utóbbiak által végzett munka⁵³ jelentősen megterhelőbb volt, s nem feledve azt, hogy az életkörülmények is meglehetősen alacsonyabb színvonalat képviseltek a földeken, mondhatjuk, hogy kvázi egy

⁴³ Például értékítélet Cato-ról.: *Római rabszolgaság*, 22.

⁴⁴ Kr. u. 10.

⁴⁵ A vele egy fedél alatt (*sub eodem tecto*) lakó vagy az épp kíséretében lévők.

⁴⁶ Réthey: *Római rabszolgaság*, 20–21.

⁴⁷ A függő jogi helyzet miatt a rabszolga nem szegült ellen urával.

⁴⁸ Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013, 183.

⁴⁹ Maróti: *Rabszolgák*, 17.

⁵⁰ Leonhard Schumacher: *Slaves in Roman Society*, in Michael Peachin (ed.): *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 594.

⁵¹ Réthey: *Római rabszolgaság*, 36.

⁵² Például öltöztető, szakács, udvaros, szobaszolga.

⁵³ Például juhászok, kertészek, szántó-vetők, trágyahordók voltak. Lásd: Cato, *De Agricultura*, 2, 3-4.

büntetéssel ért fel, ha valakit a városból vidékre küldtek dolgozni. Ezt jól illusztrálja az is, miszerint a rabszolgák beszélő szerszámoknak, s ezzel együtt a földbirtok tartozékainak minősültek (Paulus, *Sententiarum receptarum regularum*, 3, 6, 34-37.). A fizikai leterheltség mellett az alávetetteket – néhány üdítő kivételtől⁵⁴ eltekintve – az uruk tetszék szerint fenytették, éhezttették, indokolatlanul büntethették, sanyargathatták, sőt akár meg is ölhatték (Gaius, *Institutorum commentarii IV*, 1, 13-15.).⁵⁵ A könyörtelen bánásmód és az alacsony színvonalú életkörülmények nyitottak teret a szolgasorból való erőszakos kiválásnak, az olykor történelmi jelentőségű rabszolga felkeléseknek,⁵⁶ melyek a „virágzó korszak” csúcspontját is jelentették egyben. A kereszténység térhódításával mondhatni enyhülés mutatkozott, legalábbis reformok születtek, melyek során törvények formájában tiltották be részben-egészben az addigi gyakorlatot. E körben említést érdemel a *Lex Petronia*,⁵⁷ amely megtiltotta, a gazdáknak, hogy rabszolgáikat – a *praetor* előzetes engedélye nélkül – az arénában vadállatok elé vessék. Az *Edictum Claudianum* feloldozta azt az idős rabszolgát, amelyiket az ura éhezttette. Hadrianus császár akként rendelkezett, hogy a nagyurak mindaddig nem ölhatték meg sajátkezüleg a szolgáikat (lásd ezt korábban), amíg a *praetor* előzetesen azt nem engedélyezte. Antonius Pius pedig már azt is biztosította az addig szinte teljesen jogfosztottak részére, hogy panaszt tegyenek a *praetornál* gazdájuk kegyetlensége miatt. A *praetort* egyúttal feljogosította arra, hogy kegyetlenkedés esetén a gazdát kötelezze a szolgájának eladására az érte legtöbbet ajánló másik szolgatartónak. Idővel lehetőség volt arra, hogy a *servi peculiumot* gyűjtsön. Így tehát azt, amit megkeresett, vagy amit ajándékba, netán borraivalónak kapott, a *servi* már elfogadhatta, sőt megtarthatta magának, melyet végső soron a szabadsága megváltására is fordíthatott.⁵⁸

EMBERKERESKEDELEM, AVAGY RABSZOLGAVÁSÁR AZ ÓKORBAN

A tanulmány végéhez közeledve érdemes említést tennünk még a rabszolgák kereskedelméről, e személyek adásvételéről is. Alapjába véve szinte valamennyi ókori város eleme, s egyben központi helyszíne volt a piac, amely szociális és kereskedelmi funkcióval egyaránt bírt. Délosz

⁵⁴ Ugyanakkor Musico, Tiberius császár rabszolgája meglehetősen magasrangú feladatot végzett, példának okáért ő felelt a galliai bevételek ellenőrzéséért felelt, s rabszolgái kíséretében utazhatott. Lásd: *CIL. Corpus inscriptionum Latinarum*, 6, 5197.

⁵⁵ Amikor az Aelius-Sentius-féle törvény általi felszabadulás körében büntetéseket, kínvallatást említ.

⁵⁶ A három jelentős rabszolga felkelésként az első és második szicíliai felkelést, valamint a Spartacus-féle rabszolgalázadást tartják számon.

⁵⁷ Kr. u. 79.

⁵⁸ Edward Westby: *The Roman Slave, The Law Coach*, Vol. 3, 1922/5, 76–77.

városa meghatározó jelentőségű tengeri-kereskedelmi központtá vált a Kr.e. 2. században,⁵⁹ többek között annak köszönhetően, hogy egyrészt Kr.e. 168-ban szabadkikötővé nyilvánították a szigetet, másrészt Rhodosz hanyatlásnak indult. Ezen utóbbinak azért volt nagy jelentősége, mert a hanyatlással a tengeri kereskedelem feletti ellenőrző tevékenysége is veszített az erejéből. Ennek közvetlen következményeként pedig felerősödött a kalózok tengeri tevékenysége, mely meglehetősen nagy szerepet játszott a tengeri útvonalakon megvalósuló rabszolgakereskedelem fellendülésében. Strabon úgy vélekedik, hogy a kalózok a foglyaikat alapvetően Delosra vagy a Pamphiliában lévő Sidébe szállították értékesítés céljából, tekintettel arra, hogy ezen kikötők voltak a kalózok elhíresült kereskedelmi állomásai (Strabon, *Geographica*, 14, 3, 2; 14, 5, 2.). A rabszolgák adásvételének lebonyolítására Rómában a piacfelügyelők utasítása alapján több helyszínen is sor kerülhetett. Jakab Éva behatóan vizsgálta az ókori Róma kereskedésének egyes aspektusait.⁶⁰ Tézisei szerint a központi piac funkcióját a Campus Martius töltötte be. Emellett azonban a Castor-templomról az a hír járta, hogy ott javarészt rossz minőségű rabszolgákat árultak. A nőnemű szolgákat hagyományosan a Vesta-templom mellett és a Via Sacra kínálták fel adásvételre. A meglehetősen drága luxusrabszolgákat a Saepia üzletében lehetett kíváncsian megvásárolni.⁶¹ Plutarchos nyomán a testi fogyatékosok számára külön piacot tartottak fenn (Plutarch, *Mor. De curiositate*, 10.), azzal együtt, hogy feltehetően Aesculapius szigete mellett is létezett egy kereskedelmi egység, ahol pedig a beteg és kiöregedett rabszolgákat⁶² bocsátották áruba.⁶³

Láthatjuk tehát, miszerint a rabszolgakereskedelem szerves részét képezte Róma mindennapjainak. Mindezt alátámasztja az is, hogy a jogügyletek nagy számban történő lebonyolítása mellett az erre irányuló szerződéses gyakorlat is meglehetősen kimunkált volt. A korban irányadó kereskedelmi szokásokat és formulákat Brissonius nyomán Jakab Éva külön kutatta.⁶⁴ Kiindulási alapként tekinthetünk arra, hogy a kellékszavatosság már ókorban is áthatotta a jogügyletet, melynek értelmében az eladó szavatolta a rabszolga hibátlan testi

⁵⁹ Lásd még: Maróti Egon: A délosi rabszolgapiac és a kalózkodás, *Antik Tanulmányok IX*, 1962/1, 1–12.

⁶⁰ Jakab Éva: Kereskedési szokások a régi Rómában, *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 9–31.; Jakab Éva: Stipulationes aediliae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban), *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 85–114.; Jakab Éva: Rabszolgavételek Rómában, in Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin születésének 70. és oktatói munkájának 25. évfordulójára, *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLI. köt. 1992/1-40, 247–259.

⁶¹ Jakab: *Kereskedési szokások*, 16.

⁶² Wayne Edward Boese: *A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire*, University of Washington, Washington, 1973, 148.

⁶³ Jakab: *Kereskedési szokások*, 8–9., valamint 16–17.

⁶⁴ Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány*, 2013.

állapotát.⁶⁵ A kereskedés alkalmával a rabszolgatulajdonosok bizonyos tulajdonságokat ígértek a rabszolgákról az állapotukat, egyes jellemzőiket illetően, melyeket *dicta et promissa* elnevezéssel illetünk.⁶⁶ Uralkodó elv volt, miszerint az eladó szavatolta, hogy az adásvétel tárgyát képező rabszolga nem tolvaj, nem szökött, illetőleg nincs delictumból eredő tartozása sem.⁶⁷ A rejtett (fizikai, testi) hibák⁶⁸ mellett a lelki hibákért (ún. *animi vitia*) is helytállást követeltek meg.⁶⁹ Az ezzel kapcsolatos felelősségi alakzat dogmatikai elemzése körében beszélhetünk arról is, hogy a kellékszavatosság az adásvétel tárgya után keletkező, létrejövő testi hibákra nem terjed ki, azok praktikusán a *nox solutus* mintájára a múltra vetítve értelmezendők. Jakab tézisei szerint az *aedilis curilisi* jog objektív értelemben kezelte a garanciák ezen körét, melynek tükrében az eladó azért vállalt felelősséget az iménti példa alapján, hogy a rabszolga az eladásáig még sohasem kísérelt meg szökést, avagy nem lopott, így tehát az elvi hangsúly nem a jellemért, kvázi lelki hibákért való helytálláson volt.⁷⁰ Ezzel ellentétes álláspontot vall Gamauf, aki úgy vélekedik, hogy a jellembeli gyengeség (pl. a szökésre való hajlam) már önmagában kimeríti a lelki hibát, s egyúttal *redhibitióra* is jogalapot teremt.⁷¹

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Megállapítást nyert a fentiek értelmében, hogy az ókori Róma társadalomszerkezetét és felfogását teljes mértékben tematizálta a rabszolgakérdés.

A rabszolgákra mondhatni árucikként tekintettek a történelem során, melynek következtében nemes egyszerűséggel kereskedtek velük. A rabszolgaság egyik fő jellemzője a – fentiekben is tárgyalt - kényszerítő jelleg, amelyet intézményesített formában erőszakkal, ennek okán az erőszaktól való félelemmel, olykor kínzással és a fizikai erőszak mellett lelki terror útján megvalósuló szisztematikus elnyomással érnek el. Emellett persze azt a sok esetben nyilvánvaló motívumot is meg kell említenünk, hogy a cselekmények jelentős hányada a

⁶⁵ Nem jelentett mást, minthogy az eladó javarészt *stipulatio* formájában állt helyt a rabszolga testi hibáiért.

⁶⁶ El kell azonban határolnunk a pusztán „dicsérő” kijelentéseket, melyekért az eladó viszont már nem tartozott felelősséggel (pl. pontos, megbízható).

⁶⁷ Jakab Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*, C. H. Beck Verlag, München, 1997, 125.

⁶⁸ Pl. sánta, ideértve a mind az állandó, mind az átmeneti (pl. láz) betegségeket is.

⁶⁹ A rabszolga hibáiról lásd: Ulpianus, *Digesta*, 21.1.1.-21.1.4.6.

⁷⁰ Jakab: *Humanizmus és jogtudomány*, 185.

⁷¹ Richard Gamauf: *Ad statum licet confugere*, Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1999, 110.

gazdasági kizsákmányolás égisze alatt megy végbe. Ezen dogmatikai aspektusokra figyelemmel nem véletlenül emlegetik az emberkereskedelmet a modernkori rabszolgaságként.

A szolgálóállapot elvi éllel tiporja azokat a jogokat, amelyek a jogfejlődés útján alapvető emberi szabadságjogokként lettek aposztrofálva. E körben külön említést kell tennünk az élethez és emberi méltósághoz való jogról; kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalmáról; a szolgaság tilalmáról, valamint a személyes szabadsághoz és biztonsághoz való jogról.

Amennyiben párhuzamot kívánunk vonni a rabszolgákkal való bánásmód és az emberkereskedelem mai áldozatainak helyzete között, megállapíthatjuk, hogy a múlt meglehetősen nagy árnyékot vetít a jelenkorra. Az emberkereskedelemnek számos formája létezik, amely a mindennapi közvetlen környezetünkben valósul meg. Ezek mindegyike az áldozatok eredendő kiszolgáltatottságával való visszaélésen alapul, s alapjaiban, mint már említettem, emberek kizsákmányolására épít.⁷²

A hatályos magyar szabályozás értelmében – uniós és nemzetközi jogforrásokra⁷³ is figyelemmel – az emberkereskedelem bűncselekménye egy komplex jogkérdés, s a kényszermunkával együtt rendeli büntetni a jogalkotó. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 5. cikkével összhangban az Alaptörvény III. cikke⁷⁴ is abszolút tilalmat fogalmaz meg.

Kézirat lezárva: 2023. október 20.

⁷² Az Európai Parlament 2021. február 10-i állásfoglalása az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről, valamint az áldozatok védelméről szóló 2011/36/EU irányelv végrehajtásáról, G) pont.

⁷³ Az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában 1950. évi nemzetközi egyezmény (New York);

Az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló 2000. évi jegyzőkönyv (Palermo);

Európai Unió Tanácsának 1997. február 24-i 97/154/IB számú, az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni küzdelmet szolgáló együttes fellépése;

Európai Unió Tanács a 2002. július 19-i, az emberkereskedelem elleni fellépésről szóló 2002/629/IB számú kerethatározata.

⁷⁴ Ezzel összhangban lásd még: Magyarország Alaptörvénye II., III., IV., XII., XV. cikk.

BIBLIOGRÁFIA

- ALFÖLDY Géza: *Római társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 1996.
- BAJUSZ Ferenc: *Az ókori rabszolgák helyzete és sorsuk alakulása a kereszténység hatása alatt*, Budapest, Budapesti Református Akadémia Kiadó, 1969.
- BOESE, Wayne Edward.: *A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire*, University of Washington, Washington, 1973.
- BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér: *Római jog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1974.
- CSERNUS Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? *Múlt-kor*, 2015. március 9., <https://mult-kor.hu/milyen-volt-rabszolganak-lenni-az-okori-romaban-20150303?pIdx=4>
- CZINE Ágnes: *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája*, Doktori értekezés, Pécs, 2011.
- CZINE Ágnes – DOMOKOS Andrea: *Büntetőjog – Különös rész I*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017.
- DOMOKOS Andrea: Az új Büntetőeljárás Kódex sértettekre vonatkozó egyes rendelkezéseiről, *Glossa Iuridica*, IV. évf. 2018/3-4, 137–148.
- DOMOKOS Andrea – GARAI Renáta: *A bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás áldozatai*. *Glossa Iuridica*. VI. évf. 2019/3-4, 9–22.
- DOMOKOS Andrea: *Büntető anyagi jog – általános rész*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- FEHÉR Lenke: Az emberkereskedelem komplex problémája, *Állam- és Jogtudomány*, LIIV. évf., 2012/4, 397–420.
- GAMAUF, Richard: *Ad statum licet confugere*, Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1999.
- HAHN István: Az ókori vallások és a rabszolgaság, *Világosság*, VI. évf., 1965/6.
- HAHNER Péter: *100 történelmi tévhit*, Budapest, Animus, 2010.

HOLLÁN Miklós: Az emberkereskedelem büntetni rendelete a nemzetközi instrumentumok tükrében, *Állam- és Jogtudomány*, VIII. évf., 2007/2, 273–287.

HOLLÁN Miklós: Az emberkereskedelem tényállásának jogharmonizációja az Európai Unióban, *Büntetőjogi Kodifikáció*, VIII. évf., 2008/2, 22–26.

JAKAB Éva: Kereskedési szokások a régi Rómában, *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 9–31.

JAKAB Éva: Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban), *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 85–114.

JAKAB Éva: Rabszolgavételek Rómában, in Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin születésének 70. és oktatói munkájának 25. évfordulójára, *Acta Universitatis Szegediensis : acta iuridica et politica*, XLI. köt. 1992/1-40, 247–259.

JAKAB Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*, C. H. Beck Verlag, München, 1997.

JAKAB Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

KUBISCH Károly: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási változásai*, Doktori értekezés, Budapest, 2021.

LAUNARO, Alessandro: *Peasants and Slaves. The Rural Population of Roman Italy*, University Press, Cambridge, 2011.

MARÓTI Egon: A délosi rabszolgapiac és a kalózkodás, *Antik Tanulmányok IX*, 1962/1, 1–12.

MARÓTI Egon: *Rabszolgák az ókori Rómában*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969.

RÉTHEY Ferenc: *A római rabszolgaság*, Szél Nándor Nyomda, Kecskemét, 1913.

SCHEIDEL, Walter: Human Mobility in Roman Italy II: The Slave Population, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 95, 2005, 64–79.

SCHUMACHER, Leonhard: Slaves in Roman Society, in Peachin, Michael (ed.): *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 589–608.

MORRIS, Silver: Contractual Slavery in the Roman Economy, *Ancient History Bulletin*, Vol. 25, 2011, 73–132.

TAKÁCS Levente – GACSAL Dóra: A római rabszolgaság, *Korall*, XVII. évf., 2016/63, 54–68.

VERBOVEN, Koenraad: The Freedman Economy of Roman Italy, in Sinclair Bell – Teresa Ramsby (ed.): *Free at Last! The impact of freed slaves on the Roman Empire*, Bloomsbury Publishing, London, 2011, 88–109.

WINDT Szandra: *Gondolatok az emberkereskedelemről*, Miskolci Jogi Szemle, XIV. évf., 2019/2, 459–469.

WESTBY, Edward: The Roman Slave, *The Law Coach*, Vol. 3, 1922/5, 76–78.

Töreki Milán

A PÉNZ FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEI, VALAMINT AZ ÁLLAMMAL ÉS A
KÖZIGAZGATÁSSAL VALÓ KAPCSOLATA

Kevés nehezebb feladat van annál, minthogy definiáljuk a pénz fogalmát. Ókortól napjainkig számos filozófus különböző aspektusból próbálta meg leginkább leírni azt a jelenséget, amely gyakorlatilag egyidős az emberi kultúrával. A homo sapiens attribútuma, azaz egyik elválaszthatatlan tulajdonsága, hogy törekszik a materiális értékek meghatározására, törekszik arra, hogy értéket alkosson, magának kézzel fogható és látható értéket felhalmozzon, lehetőség szerint megkülönböztesse magát a többiektől. Erre kiváló bizonyíték lehet a temetkezések vizsgálata is, ugyanis már a neandervölgyi ember is helyezett az elhunyt mellé ajándéktárgyakat, kellékeket. A világ legtöbb kultúrájában az egyének közötti különbségek, az adott közösségben betöltött szerepük alapján megmutatkoznak a temetési rituálékon. Tehát mindegy, hogy az emberiség mely évszázadát, mely évtizedét éljük, minden civilizáció tagjai törekedtek, törekednek arra, hogy valamely értékmérő alapján megkülönböztessék magukat társaiktól. Ez az értékmérő igazán hosszú utat tett meg az elmúlt évezredekben, amíg a különböző kódarabokból, zsákmányállatok részeiből, a birtokolt földterületről eljutott az okostelefonokig és a különböző luxusnak számító világmárkákig. Ugyanis a több értéket birtokló embereknek mindig is szükségük volt rá, hogy reprezentálják saját gazdaságukat, megmutassák az adott társadalomban betöltött szerepüket. Amíg az ókorban földhalmokat, piramisokat emeltek, majd később Dagobert Bácsi módjára nemesfémből készült érmékkel töltötték fel saját medencéiket, addig 2023-ban a gazdaság reprezentálásához elegendő csupán egy utazásról feltöltött fotó valamely online közösségi médiafelületen, vagy éppen egy világmárka logójával ellátott ruhadarabban végig sétálni a téren. Különösen fontos a modern gazdagság reprezentálásához, hogy ugyanazon funkció betöltésére alkalmazható eszközök (gépjármű, mobiltelefon, ruhadarab, elektronikai eszköz) közül azt válasszuk, amelyen a márkajelzése feltételezi a külvilág számára, hogy annak használója igazán sok „pérez fizetett” érte.¹

¹ Az emberi természet és civilizáció századokon átívelő állandóságáról, annak alakulásáról Hankiss Elemér Proletár reneszánsz című tanulmánykötete hosszasan értekezik. „Mi köze lehet egy mai kamaszlánynak a reneszánsz divatkirálynőihez, a Medici Máriákhoz és Stuart Máriákhoz? Ha ma élne, miről írna szappanoperát Shakespeare? Széklábat faragna-e vagy Ferrarikat és Maseratiket tervezne-e Michelangelo? Botticelli színes és vonalai villannak-e fel a reklámvilágban?” – teszi fel a provokatív kérdéseit a szerző már a kötet fülszövegében. A címadó tanulmány egy elgondolkoztató munka az egykori reneszánsz és a 20. századi fogyasztói társadalom, a „proletár reneszánsz” főbb jellemzőiről. Összehasonlítja a két kor vezérlő eszméit, értékrendjét, céljait. A második

Mi az az értékmérő, ami végül egyeduralkodóvá vált a világban és megkerülhetetlen része lett a társadalmaknak, majd a (világ)gazdaság mozgatórugója lett, ami képessé tette az egyén számára a kényelmes felhalmozást, valamint közvetíteni tudott az eladó és a vevő között és ezt a „cserét” nem csupán egyszer, hanem számtalan alkalommal meg tudta ismételni? Ez az, amit egyszerűen csupán pénznek nevezünk. A pénz megjelenési formái az évezredek alatt átalakultak és egységesültek. Az archaikus társadalmakban a pénz funkciója a lehető legváltozatosabb volt, megjelenési formája függött a földrajzi adottságoktól, a technikai fejlettségi szinttől, valamint a rendelkezésre álló anyagoktól. Egy azonban mindig közös volt bennük: vagy olyan anyagból készítették, vagy olyan tárgyat használtak, ami „ritkának” számított az adott területen, tehát nem volt mindenki számára könnyen elérhető és/vagy reprodukálható. Például a Csendes-óceáni szigetvilágban a gyarmatosítás koráig (nemesfém híján) kagylókat használtak értékmérésre. A világ legnehezebb és legnagyobb méretű pénzei a Yap-sziget kövei. Anyaguk kivétel nélkül kőből van, méretük 3.5 centimétertől egészen a 4 méterig terjed. A legnagyobb példány 4000 font, azaz kb. 2 tonnát nyom. A yapok a korong formát részesítették előnyben, mert azoknak az anyaga nagyon hasonlított a kvarchoz, és mivel ez volt a legfényesebb tárgy a szigeten, így nagyobb értéket tulajdonítottak nekik. A kövek értéke folyamatosan magas volt, mivel nehéz és veszélyes vállalkozás volt egy új példány megszerzése. A bátor vállalkozók elhajóztak értük egészen a Palauhoz tartozó Malakal szigetre. Ez nem kevesebb, mint 800 km-es utat jelentett! Számos életet követelt egy ilyen út. Jónéhány kövön rajta van a beszerzés során életüket veszítették száma, ami a kő értékét tovább növelte. A kövek folyamatosan váltta fizetőeszközzé a szigeten, néhány esetben még ma is használják tradicionális üzletkötések esetén. Tehát a Yap-sziget esetében az értékmérő lényegét nem egy-egy nemesfém, hanem a befektetett munka és a kő nagysága adta. Afrika nyugati partjainál a különböző fémekből készült patkó alakú tárgyak alkották az értékmérő eszközt a rabszolgakereskedelemben. Ezek a legkülönbözőbb fémek ötvözetéből készülhettek. Burmában pedig az ún. „*Kyee Zee*” azaz dobpenzéket használtak értékmérésre, ami dob alakul fémtárgyakat jelentett. Az Észak-amerikai őslakosok pedig a *wampum*-ot használták, ami kagylókból készített öve jelentett. Amikor az európaiak Észak-Amerikába érkeztek, a *wampumot* pénzként kezdték el használni, hogy New England és New York őslakosaival kereskedjenek. A *wampum* 1637 és 1661 között törvényes fizetőeszköz volt New Englandben.

esszé a félelem kultúrtörténetéről, és civilizációs hatásairól értekeznek. A további cikkek, tanulmányok zömmel a rendszerváltással és annak következményeivel foglalkoznak. Több mint húsz évvel a kötet megjelenése után elszomorító látni, hogy Hankiss optimizmusa a jövőt illetően mennyire naiv utópiának bizonyult. Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz*, Helikon, Budapest, 2016.

A New Jersey-i gyarmati kormány kiáltványt adott ki, amelyben az árfolyamot hat fehér vagy három fekete kagyló egy penny értékben határozta meg, ezt Delaware-ben is alkalmazták. A fekete kagylók ritkábbak voltak, mint a fehér kagylók, ezért többet érnek, ami arra készítette az embereket, hogy befestették a fehéret, és ezzel csökkentették a fekete kagylók értékét.² Közismert a 17. század első felében Európa nyugati felét lázban tartó tulipán őrület is, amikor egy-egy különlegesebb formájú és alakú tulipánhagymáért hatalmas vagyonok cseréltek gazdát. A spekulatív jellegű piac persze nem bírta sokáig, összeomlott, a lufi kidurrant, számtalan szerencsevadászt és családot teljes anyagi csődbe taszítva.

Természetesen nem csak a tulipánhagymák körül alakult ki ilyen birtoklási láz, vannak olyan nehezen megszerezhető ritkának hitt természeti kincsek is, amik már évezredek óta újra és újra felfűtik az emberek birtoklási vágyát. A legkézenfekvőbb ilyen jelenség az arany iránti nyughatatlan vonzalom, ami egy-egy gazdasági nehézség vagy bizonytalanság esetén újra népszerű felhalmozási értékmérő eszköz lesz. A COVID okozta világvilágjárvány és gazdasági visszaesés, valamint az orosz-ukrán konfliktus és az árnyékában meghúzódó, egész Európát érintő infláció ismét nagyon népszerűvé tették a fizikai arany iránti keresletet, a 2021-es értékekhez viszonyítva a befektetők aranyigénye 10 százalékkal, míg a központi bankok és egyéb pénzügyintézetek étvágya 152 százalékkal növekedett. A központi bankok aranyvásárlási láza 2023-ben 55 éves rekordot döntött meg, s érdemben kihatott e ritkának gondolt nemesfém felhalmozására.³ Azonban az arany sem minden civilizációban számított értékmérőnek. Az Inka Birodalomban (ahol egyébként nem ismerték a modern értelemben vett pénzt) bányásztak aranyat, ezüstöt, drágaköveket és fejlett volt az ötvösségük, ám ezeket a nemesfémeket csupán vallási szertartásokhoz használták, illetve csupán esztétikai szempontból becsülték. A 16. század elején érkező spanyol hódítók azonban éppen ezekért a fémekért hódították meg és zúzták szét az inkák civilizációját, akik számára teljességgel felfoghatatlan volt az európaiak telhetetlen arany- és ezüstsomja. Nekik az arany a „nap verejtéke” volt, az ezüst pedig a „hold könnye”. Az inka gazdaság a szigorú központi terveken, illetve a kényszermunkán alapult.⁴

A pénz és annak megjelenési formái a modern időkre egészen szürreális megjelenési formát öltöttek. A 20. század második felétől már nem a nemesfém darabok felhalmozása jelentette az igazi gazdaságot, hanem azok a növényi rostból készült pénzjegyeket, amelyek értékét államok,

² Burton Hobson – Robert Obojski: *Illustrated encyclopedia of word coins*, Doubleday & Company, Inc. Garden City, New York, 1983, 319–334.

³ Mészáros Gergő: Egyre nagyobb a tolongás az arany piacán, *VilágGazdaság*, 2023. január 31., <https://www.vg.hu/penz-es-tokepiac/2023/01/egyre-nagyobb-a-tolongas-az-arany-piacan> (Letöltés: 2023. május 31.)

⁴ Niall Ferguson: *A pénz felemelkedése, A világ pénzügyi történelme*, Scolar Kiadó, Budapest, 2010, 23–25.

gazdaságok és bankok garantálták. E pénzjegyek előfutárjai a 7. századi Kínában születtek meg. Először nem, mint bankjegyként, hanem olyan pénzhelyettesítő váltóként, amiknek tulajdonosa követeléssel élhetett rézből készült érmék iránt. Ugyanis maga a szükség hívta életre ezeket az értékpapírokat, mivel Kínában a Tang-dinasztia idején a készpénzforgalmat elsősorban a rézből készült aprópénzek alkották, amiknek szállítása, tárolása, valamint nagy ellenértékű áru kifizetése esetén komoly nehézségekbe és logisztikába ütközött.⁵ Grosschmid Béni „Fejezetek kötelmi jogunk köréből II.” c. 1900-ban kiadott monográfiájában kifejti, hogy a papírpénz, mint pénzbeli jószág két feltétel alapján tudja betölteni készpénzforgalmi szerepét. Egyrészt elengedhetetlen, hogy legyen mögötte nemesfém fedezet, illetve az állami törvények rögzítsék az ún. „kényszerforgalmi jogparancsot”, azaz, hogy bankókat a rajtuk feltüntetett értékkel megegyező nemesfém összegben kötelesek elfogadni például a hitelezők törlesztésként, hiszen a bankfiókoknak ezeket a jegyeket korlátozások nélkül be kell váltaniuk nemesfémre. 1796-ig nem volt ilyen kényszerforgalmi jogparancs hazánkban. A probléma ott kezdődik, ha ez a jogparancs megváltozik, felfüggesztődik vagy egyszerűen megszűnik létezni. Ilyen volt például a Habsburg Birodalomban a nagy bankjegy-devalvációk időszaka a napóleoni háborúk következtében. A bankókat a rajtuk szereplő értékkel szemben egy meghatározott arányszámmal váltották csak át új pénzjegyekre. Egy ilyen pénzjogi esemény hatására az ércpénz és a bankópénz árfolyama elválik egymástól és élesen eltérő pályát fut be. Ennek következtében a lakosság nem, vagy felár ellenében hajlandó elfogadni a rosszabb ársíjű pénzt. A kereskedő pedig nem szívesen, vagy csak rosszabb árfolyam mellett volt hajlandó elfogadni (ha egyáltalán elfogadta) a szükség szülte bankjegyeket. 1816-ban miután megalakult az Österreichische National Zettelbank, megállapították, hogy 250 váltóforint, azaz bankóforint 100 valódi ezüstforinttal egyenlő. A szerző úgy definiálja a fedezetét elvesztő papírpénzt, hogy „az ilyen papír nem is pénz, hanem csak pénzhelyettesítő, melyet, mint aliud pro alio a hitelező nem tartozik fizetőül elfogadni”.⁶

Napjainkra ez még tovább formálódott, mivel már vannak olyan alternatív megjelenési formák, amik nem rendelkeznek fizikai kiterjedéssel, csupán az online térben léteznek. A világot jelenleg a különböző kriptovaluták birtoklása tartja lázban, amit kritikusai szintén csupán egy spekulációnak és piramisjátéknak tartanak. A kripto pénzek hatásai azonban elvitathatatlanok. Milliárdos vagyonok születnek és/vagy égnek el pillanatok alatt az online tér értékmérőiben. Szemben a korábbi pénzekkel ezek az értékmérők nem rendelkeznek sem

⁵ James Mackay: *A legteljesebb képes enciklopédia: Érmék és éremgyűjtés*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010, 15.

⁶ Iván Miklós: *A koronától az aranykoronáig*, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934. 7.

nemesfémfedezettel, sőt nem rendelkezik felettük érdemi állami kontroll vagy banki felügyelet sem. Ez a jelenség a világ jegybankjait is lépésre kényszerítette, amelyek közül jónéhányan meghirdették a saját digitális jegybankpénzüket. E irányvonal első zászlóshajói a Bahama-szigetek és Nigéria voltak.⁷ A digitális jegybankpénz gyakorlatilag az adott ország jegybankja által kiadott, fedezettel rendelkező értékközvetítő eszköz, amihez mobilapplikációval lehet hozzájutni, valamint fizetni, és a kereskedelmi bankrendszert megkerülve közvetlenül az adott ország jegybankja az, aki kezeli a pénzügyi tranzakciókat.⁸

Ha a jogtudományt vesszük alapul, megállapítható, hogy a pénzre egyetlen jogszabályban sem találunk pontos fogalommeghatározást. De akkor hogyan tudjunk meghatározni, hogy mi is az a pénz? Más, más definíciót és megközelítést kapunk, ha a jog, ha a közgazdaságtan, ha a szociológiát vesszük alapul.

Ha a közgazdaság oldalát tekintve próbáljuk a pénz fogalmát meghatározni, akkor elsősorban a funkciói szerint lehet megközelíteni: eszerint elmondhatjuk, hogy a pénz egyszerre tölt be értékmegőrző és értékmérő feladatot, mindemellett fizetési eszközként is használatos, valamint forgalmi eszköz. Általánosságban elmondható, hogy azt tekintjük pénznek, amely ezekkel a funkciókkal egy adott helyen és időben teljeskörűen rendelkezik. A történelem során ezért

⁷ A digitális jegybankpénzről azok előnyeiről az alábbi szakcikk részletesen foglalkozik:

Tonács Attila: Itt a fegyver, amivel a világ jegybankjai odavágnának a kriptopénzeknek és a szegénységnek is - mutatjuk, hol tartanak, *Portfolio*, 2021. december 23., <https://www.portfolio.hu/bank/20211223/itt-a-fegyver-amivel-a-vilag-jegybankjai-odavagnanak-a-kriptopenzeknek-es-a-szegenysegnek-is-mutatjuk-hol-tartanak-516812> (Letöltés: 2023. május 31.)

Banai Ádám: Digitális jegybankpénz – a buzzword, amiről mindenki beszél, de tudja valaki, mit is jelent pontosan? *Economania*, 2020. december 8., <https://economaniablog.hu/2020/12/08/digitalis-jegybankpenz-a-buzzword-amiro-ld-mindenki-besz-el-de-tudja-valaki-mit-is-jelent-pontosan/> (Letöltés: 2023. május 31.)

Eidenpenz József: Gazdasági csodafegyver, politikai eszköz, vagy orwelli lázálom? Matolcsy György CBDC-t akar, *Privatbankar.hu*, 2022. március 23., https://privatbankar.hu/cikkek/penzuzgyi_szektor/gazdasagi_csodafegyver-politikai-eszkoz-vagy-orwelli-lazalom-matolcsy-cbdc-t-akar.html (Letöltés: 2023. június 2.)

⁸ A digitális jegybankpénzek éppen az olyan országokban jelentek először meg, ahol egyébként sem volt erős a kereskedelmi bankrendszer, illetve nincsen a magánszektorban érdemi hitelezési élet. A nagy gazdaságokban éppen ezért jelente nagy kihívást egy digitális jegybankpénz bevezetése, mivel akkor a jegybankokkal kellene közvetlenül foglalkozni a betétesekkel, a hitelezéssel és más olyan pénzügyi szektorral, amit már évtizedek óta nem az adott jegybank, hanem kereskedelmi bankok végeznek. A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény I. fejezete rögzíti, hogy a Jegybanknak fő feladatai elsősorban a monetáris politika vitele, az árstabilitás fenntartása, a pénzügyi rendszer stabilitásának biztosítása, és sok ország esetében a devizatartalékok kezelése. Tehát a lakosság számára történő hitelfolyósítás, lakossági bankszámlák kezelése nem. A magyar jegybank hasonlóan más európai központi bankokhoz közvetlenül nem érintkezik a lakossággal, csupán felügyeli és vigyázza a kereskedelmi bankok és a gazdaság helyes működését.

Azonban a 36. § szerint, ha a olyan körülmény áll fenn, amely miatt a hitelintézet működése a pénzügyi rendszer stabilitását veszélyezteti, az MNB a hitelintézetnek a monetáris finanszírozás 146. § szerinti tilalmának betartásával rendkívüli hitelt nyújthat. Ez az ún. „*lender of last resort*” azaz a végső hitelezői szerep. A végső hitelezői szerep nem csak a bankcsődök káros hatásaitól védheti meg a gazdaságot, hanem védelmet jelenthet a bankcsődök által okozott pénzpiaci válságok ellen is. A modernkori magyar gazdaságtörténetben a Postabank ügye volt 1997-ben, amikor is kiderült, hogy a prosperáló kereskedelmi bank látszata mögött valójában mintegy 150 milliárdos veszteség állt.

emelkedhettek ki a nemesfémek a többi áruk közül, és ezért tölthették be a pénz szerepét a különböző arany és ezüst érmék. A nagyobb piacképesség és az összes funkció betöltése, valamint az a tulajdonságuk, hogy helyettesíthető dolognak minősültek, a cserekereskedelem megkönnyítését szolgálták. Általánosságban elmondható, hogy a pénz nem állami hatásra alakult ki, hanem egy szociális, társadalmi jelenségről beszélünk. *„Kezdetben a pénz árupénz volt, azaz az értékkel bíró reáljóságok köréből fizikai sajátosságaik alapján választódtak ki azok, amelyeket egy adott társadalom elfogadott általános fizetőeszközként és értékmérőként.”*⁹ Ilyen reáljóságok voltak a nemesfémek, amelyek fontosságáról már Arisztotelész is írt, és amelyeket John Law, Adam Smith, John Stuart Mill és Karl Marx is vizsgált. Vizsgálatuk tárgya a nemesfémek azon tulajdonságaik voltak, amelyek elősegítették, hogy a nemesfémekből cserecikk váljon.¹⁰ Már korán felmérték, hogy a nemesfémeknek a piacképessége, az áruképessége megkülönböztethető a többi árucikktől. A nemesfémek megjelenésével elszakadhatott az eladás és a vétel időben és térben, valamint nem áru és áru cserél gazdát, hanem az egyik szerepébe belép a pénz. Tehát olyan társadalmi aktusok és más gazdasági helyzetek, mint a nemesfém használata a cserekereskedelemben, alakíthatta ki a pénz fogalmát és nem egy állami intézkedés folytán létrejövő definícióról beszélünk. Mill szerint a pénz csupán egy átszámítási eszköz, egy bizonyos mennyiségű tőke kölcsönadása esetén. Az az eszköz, amiben kifejezve oszlik egy társadalom teljes jövedelme, és az a mérték, amivel a társadalom tagjai a vagyonukat mérik. A pénz értéke pedig függ annak a vásárlóértékétől, amit elsősorban a piaci kereslet-kínálat arányszáma határoz meg. A pénz kereslete és kínálata azonban más alakban jelenik meg, szemben bármely más árucikkkel. Ugyanis, amikor egy terméket veszünk, akkor épp pénzt adok el, ha pedig egy árut kínálunk eladásra, akkor pénzt veszünk. Azon pénz, amit az emberek vásárlásra szánnak nem más, mint az eladásra szánt pénz. A pénzkínálat tehát azon pénzek mennyisége, amit az emberek készek elkölteni, de ez nem egyezik a tényleges vagyonukkal és tőkájükkkel, hiszen abból tartalékokat képeznek. Tehát a pénz esetében a kereslet-kínálat nem a teljes létező összes pénzt, vagyont jelenti szemben például a sajttal vagy a gyapjúval, hanem csupán a forgalomban lévő mennyiséget, nem számolva a teaurált vagyonokkal.¹¹

Karl Marx szerint a pénz egy erő, az egyén ereje, mivel a pénznek megvan azon tulajdonsága, hogy bármit meg lehet vele vásárolni és minden tárgyat el lehet vele sajátítani. A pénz olyan csereeszköz, ami önmagában a közvetítő az egyén és annak szükségletei között. A tőkés,

⁹ Gárdos István: A pénz fogalma, *Polgári Jog*, I. évf., 2016/1, 1–2.

¹⁰ Carle Menger: A pénz eredetéről (On the Origins of Money), *Köz-gazdaság*, XIV. évf., 2019/1, 156–167.

¹¹ John Stuart Mill: *A nemzetgazdaságtan alapelvei*, III. kötet, Légrády Testvérek, Budapest, 1875, 85–88.

kapitalista gazdaságának kritikájában egyik fő eleme, hogy felismeri, hogy az emberi munka az, ami pénzből, még több pénzt tud fialni. Ezentúl megfogalmazza azt, hogy az egyén képességeit a pénz ki tudja iktatni. A legfőbb jó, „Rút vagyok, de megvásárolhatom a legszebb asszonyt. Tehát nem vagyok rút, mert a rútság hatása, elriasztó ereje a pénz révén megsemmisült.” - fogalmaz Marx 1844-ben. A pénz fétise ellen érvelve egy csak a természetből eredő, kizárólag a használati értékek szerint gazdálkodó, áru, pénz és tőke nélkül működő, a piaci mechanizmust teljesen kiiktató, vagyis értelemszerűen és szükségképpen központi elosztást megvalósító társadalmi-gazdasági rendszernek, a kommunizmusnak a vízióját vázolta fel.¹² Marx műveire alapozva a 20. század folyamán számtalan helyen próbálták meg megalkotni a kommunisták a pénz nélküli, ideális világot, de legkegyetlenebb, leginkább központosított tervgazdálkodás alapján működő kommunista diktatúrákban sem sikerült kiiktatni az aranyat, illetve a pénzt, cserébe több millió áldozata volt ezeknek az utópisztikus próbálkozásoknak. Ennél a paradoxonnál merül fel jogosan az a kérdés, hogy vajon jobban élünk-e a vadászó-gyűjtögető ősközösségeknél? Vajon boldogabbak e az archaikus, primitív, törzsi szervezésben élő társadalmak pénz nélkül? Thomas Hobbes szerint az ilyen csoportok élete lényegesen szomorúbb, küzdelmesebb és rövidebb. A közelmúltban Kolumbiában felbukkant az esőerdők mélyéről az Nukak-Makú népcsoport, akiről addig nem sok mindent tudtak, mivel semmi kapcsolatuk nem volt a civilizációval. Addig a pontig az amazonasi esőerdők mélyén éltek, majmokra vadásztak és gyűjtögető életmódot folytattak. A felbukkanások után néhány évvel megkérdezték őket, hogy hiányzik e nekik a dzsungeli lét. A válaszukból kiderült, hogy egyáltalán nem, hiszen akkoriban minden napjuk egy küzdelem volt az életben maradásért, illetve az élelemért, ma már pedig semmit sem kell tenniük, hiszen idegenek ellátják őket étellel és mindennel, ami a mindennapjaikhoz szükséges.¹³

Az államigazgatás és a jog szempontjából várható volt az állami szabályozás, hisz annak ellenére, hogy önmagában a jog és a jogi szabályozás nem nyilváníthat egy vagyontárgyat vagy árucikket pénzzé, elsősorban mégis törvény mondja ki, hogy mi lehet egy nemzet törvényes fizetőeszköze, mellyel kötelezővé teszi annak használatát és az azzal való elszámolást.

¹² Szentes Tamás: Marx politikai gazdaságtana, Avagy: marxista volt-e maga Marx? *Köz-gazdaság*, XIII. évf., 2018/2, 77–78.

¹³ Ferguson: *A pénz felemelkedése*, 21–22.

Tényleg jobban élünk, mint tízezer éve? A francia felvilágosodás nagy filozófusa, Jean-Jacques Rousseau szerint egyértelműen nem, mivel szerinte az ember eredetileg jó volt, csak a civilizáció később megrontotta. Az angol államelméletek egyik főművének, a *Leviatánnak* szerzője, Thomas Hobbes szerint viszont lényegesen szomorúbb volt az élete a primitív embereknek. Ilyen és ehhez hasonló kérdéseket feszeget Horváth Balázs *Erkölc és civilizáció*, *A környezeti problémák etikai oldala*, Typotex, Budapest, 2020.

Másrésről arról, hogy a törvényes fizetőeszköz kibocsátható legyen, állami intézmény gondoskodik. Ha a saját példánkat vesszük alapul, azzal, hogy Magyarország Alaptörvényének K) cikke, mint a jogszabályi hierarchia csúcsán lévő jogszabály, rendelkezik arról, hogy hazánkban a hivatalos pénznem a forint és ezzel egyidejűleg maga az állam deklarálja, hogy Magyarország esetében az állam forintban vezeti a nyilvántartásait, állapítja meg a jogszabályokban és egyedi döntésekben a pénztartozásokat, valamint fogadja el az adók befizetését és az egyéb köztartozások teljesítését.

Ahogy fentebb is volt róla szó, a pénznek nem tudunk egy egységes jogszabályi fogalmat megadni, ugyanakkor ahogy az alkotmányjogban, úgy más jogágakban is megjelenik (pl. polgári jog, büntetőjog). Általánosságban elmondható, hogy pénz az, amit fizetőeszközként használunk. Megjelenési formái szerint beszélhetünk készpénzről (ezen belül érmékről és bankjegyekről), valamint a modern társadalmakban megkülönböztetjük a bankszámlánkon megjelenő számlapénzt is. A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 4. §-ának (2) bekezdése rendelkezik arról, hogy a Magyar Nemzeti Bank jogosult Magyarország hivatalos pénznemében bankjegy-és érmekibocsátására. Ezek a bankjegyek és érmék, melyek közé az emlékbankjegyek és emlékérmék is besorolhatóak, Hazánk törvényes fizetőeszközének minősülnek. A pénzkibocsátás szabályait is e törvény részletezi. A 23. § (2) bekezdése kimondja, hogy a kibocsátott érméket és bankjegyeket a bevonásukig, azon fizetési kötelezettségeknél, amelyek Magyarország pénznemében történik, névértéken kell elfogadni. Ez alól szintén nem képeznek kivételt az emlékérmék, illetve emlékbankjegyek sem.

További fontos jogszabály, amely a forintban való elszámolásra vonatkozó szabályokat tartalmaz, a forintérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről szóló 9000/1946. (VII.28.) ME rendelet. Az érmék és bankjegyek mellett, napjainkban már beszélhetünk a számlapénzről is, amely egy fizetésiszámla-követelés. Tekintve, hogy a fent említett funkcióknak maradéktalanul megfelel, így pénznek minősíthetjük.

A két megjelenési forma között az alapvető különbség, hogy míg a készpénz materiális, addig a bankszámlapénz immateriális vagyontárgynak minősül. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) rendelkezései alapján ennek a megkülönböztetésnek jelentősége van, hisz míg a készpénzre a dologi jogi szabályok vonatkoznak, addig a számlapénzre a kötelmi jogi szabályokat alkalmazzuk. A Ptk. ötödik könyve szól a dologi jogról. Az 5:14. § (1) bekezdés kimondja, hogy a birtokba vehető testi tárgy tulajdonjog tárgya lehet. De ennél is fontosabb rendelkezést tartalmaznak a további bekezdések, ahol a törvény megállapítja, hogy a dologra vonatkozó szabályokat megfelelően

kell alkalmazni a pénzre és az értékpapírokra. A dologi jog elsősorban a materiális, fizikai formában is megjelenő pénz szabályozását tartalmazza. Érdekesség, hogy a numizmatikai értékkel rendelkező pénzekre is a dologi jog szabályait használjuk, de csak, mint ingóságok tekintetében. Birtokba vehető testi tárgyak tulajdonjogot lehet rajtuk létesíteni, de nem minősülnek pénznek, hisz forgalomból kivontak, nem felelnek meg maradéktalanul a közgazdaság által meghatározott funkcióknak. Napjainkban a Bitcoin megjelenése felvetheti a kérdést, hogy pénznek minősülhet-e egy számítógépes algoritmusok által létrehozott pénz, de a válasz nemleges, mert hiába tölti be a funkciók közül az értékmérést, tekintve, hogy az államok nem ismerik el törvényes fizetőeszköznek így a legnépszerűbb kriptovaluta, a Bitcoin sem tekinthető pénznek.¹⁴A bankszámlapénz elsősorban azért nem minősül dolognak, mert a bank és az átruházó között egy szerződéses, tehát egy kötelmi jogviszony keletkezik. *„A már kialakult, a Ptk. alkalmazási körében is követendő gyakorlat szerint a bankszámlapénz a bankkal szembeni követelés, amely alkalmas arra, hogy fizetési eszközként szolgáljon, de ebből a dologi vagy tulajdoni tárgyként való minősége nem következik.”*¹⁵

De mi a helyzet a külföldi pénzekkel? Hazánkban jogilag ugyanolyan pénznek minősül más ország valutája, mint a forint? Ha a fenti Ptk.-beli szabályozást tekintjük, dologi jogi szempontból nem kizárt, hogy más ország törvényes fizetőeszközét Magyarországon is a pénz fogalma alá soroljuk. Kötelmi jogi szempontból, ahol az alapkérdés az, hogy egy tartozást hogyan tudunk teljesíteni, egy tartozás „milyen vagyontárggyal teljesíthető”, más a megítélési szempont. Mindig a jogviszonyból adódik, tehát egyedi esetenként vizsgálható, hogy mely külföldi pénzeket hogyan, illetve milyen árfolyamon fogadunk el. A Ptk. 6:45. § (1) bekezdése szerint ugyanakkor általánosan érvényesülő szabály, hogy pénztartozást a teljesítés helyén és idején érvényben lévő pénznemben kell megfizetni, ennél fogva tehát, kötelmi jogi szempontból a Magyarországon teljesítendő fizetési kötelezettségek eseténben a külföldi valuta nem tekinthető pénznek, hisz nem lehet vele fizetni. A külföldi pénz definíciójához fontos jogforrás lehet az 1933. évi XI. törvény a pénzhamisítás elnyomásáról szóló nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában is. A törvény 2. cikkelye alapján „a „pénz” szó alatt törvény alapján forgalomban levő papírpénzt – ideértve a bankjegyeket – és fémpénzt kell érteni”. Ezentúl korszakalkotó elvként megjelenik a 5. cikkelyben, hogy *„a 3. Cikkben meghatározott cselekmények között büntetés szempontjából nem szabad különbséget tenni aszerint, hogy hazai vagy külföldi pénzről van-e szó; ezt a rendelkezést nem lehet törvényben vagy egyezményben*

¹⁴ Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*, Wolters Kluwer, Budapest, 2023. (IV. fejezet 2. a)

¹⁵ Vékás–Gárdos: *Nagykommentár* (IV. fejezet 2. b)

megkívánt viszonosságtól függővé tenni”. Tehát a törvény erejével nem csupán a saját, de a külföldi fizetőeszközt is védi a jogszabály. E törvény előzménye Genfben született meg 1929-ben, ami az első nemzetközi egyezmény volt, ami fellépett a pénzhamisítással szemben. E egyezmény megszületését előzte meg a magyar pénztörténet szempontjából is fontos ún. frankhamisítási botrány.¹⁶ A Genfi Egyezményt 1929. április 20-án több mint 30 ország képviselőjében kötötték. Magyarország is csatlakozott az egyezményhez, amelyet az 1933. XI. törvénnyel hirdetett ki. Az egyezmény számos bűnügyi együttműködéssel kapcsolatos szabályt tartalmaz: Másik részes államában történő elítélést bűnisméltés esetén, visszaesés szempontjából el kell ismerni. A szerződő fél állampolgárainak az eljárásban való részvételekor biztosítani kell a sértetti jogokat. Kölcsönös kiadatási egyezmény hiányában a külföldön pénzhamisítást elkövető saját állampolgárt ugyanúgy büntetőeljárás alá kell vonni, mintha saját jogterületén követte volna el. A szerződő felek a pénzhamisítás bűncselekményét egymás közt kiadatási oknak ismerik el. A hamis pénzt és a használt eszközöket és tárgyakat le kell foglalni, el kell kobozni és ki kell adni ama ország központi hivatalának, amelynek pénzére a bűncselekményt elkövették. Ez az egyezmény fontos alapját képezi a közös, európai pénz az euró védelmének is, például az euró pénzhamisítás elleni védelméhez szükséges intézkedések megállapításáról szóló, 2001. június 28-i 1338/2001/EK tanácsi rendeletben is. Fontos megemlíteni, hogy a jogalkotó mind hazánkban, mind az Európai Unióban jogilag pénznek minősíti azokat a forgalomból már kivont valutákat is (bankjegyek és érmék egyaránt), amik még törvényes fizetőeszközre még visszaválthatók.¹⁷

¹⁶ Az ügy gyökerei 1923-ig nyúlnak vissza, amikor magyar jobboldali körök francia 1000 frankos bankjegyek tömeges hamisításával akartak bosszút állni Franciaországon, valamint pénzt biztosítani irredenta vállalkozásaikra. A hamisítás, állítólag a legfelsőbb magyar politikai kör, így Bethlen István miniszterelnök, Teleki Pál volt miniszterelnök tudomásával folyt. Miután azonban 1925 decemberében Amszterdamban letartóztatták a hamis frankot terítő magyar állampolgárokat, a botrány viharos gyorsasággal emelkedett nemzetközi szintre, és Magyarországon is számos letartóztatásra került sor. A hamisítás a budapesti Térképészeti Intézetben történt, amely a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá tartozott. Az eszközök (gép, papír, sajtó, boríték) főleg Németországból és Ausztriából érkeztek. A szükséges kellékek birtokában a legnagyobb címletűt, az 1000 frankost kezdték gyártani. A végeredmény 30 000 darab hamis, „bleu et rose”-típusú ezerfrankos, amely közül 4400 jó, 9000 közepes és 16 000 rossz minőségű született.

Ezt az ezer frankost a Banque de France a magyar hamisítási kísérlet miatt 1929-ben lecserélte a „Cérès et Mercure” típusra, majd 1933-ban a forgalomból is kivonta. A hamisítás végeztével a nyomdagépeket, nyomólemezeket és egyéb eszközöket megsemmisítették.

A témával részletesen Ablonczy Balázs foglalkozott, ld. Ablonczy Balázs: Összeesküvés a frank ellen, *Rubicon*, XVI. évf., 2005/9, 32–36.

¹⁷ Az Európai Unióban jelenleg ilyen forgalomból kivont, de még törvényes fizetőeszközre visszaváltható euró bevezetése előtti valuták: osztrák schilling, német márka, ír font, belga frank, holland gulden, luxemburgi frank, szlovák korona, szlovén tollár, lett lat, észt korona, litván litas.

Vagyonjogi szempontból is megkülönböztethető a pénznek a két formája, hisz míg a készpénzen tulajdont lehet szerezni, addig a bankszámlán megjelenő összegnek nem tulajdonosa, hanem jogosultja van (hisz az egy követelés).

„Az immateriális vagyontárgyak átruházása a dolgok átruházásához hasonlóan kettős, jogcímes és „tradíciós” ügylet (Ptk. 6: 193) Jogcím bármi lehet, de nem elegendő, hanem szükséges az átruházó ügylet is), amely a kötelmi jogban nincs jelen. Ugyanakkor ezzel megegyező jogintézmény az engedményezés, amely a birtokátruházáshoz hasonló, hisz eredményeként közvetlenül megvalósul a jog, illetve a követelés átszállása. Összességében megállapítható, hogy a pénz mindkét formája a vagyontárgyak körébe tartozik.”

Szociológia nézőpontjából a pénz fogalmát leginkább a német szociológusok első generációihoz tartozó gondolkodókön keresztül lehet leginkább megismerni. A pénz fogalmi megvilágításánál elsősorban Georg Simmel és Max Weber munkásságára támaszkodtam, akik kortársak voltak, valamint ismerték egymást így természetesen hatottak is egymásra. Ha röviden kellene meghatározni, hogy mi is a pénz valójában, akkor Georg Simmel így válaszolhatna: A pénz nem más, mint korunk Istene.

„Azáltal, hogy egyre inkább minden érték tökéletes kifejezőjévé és egyenértékké válik, a pénz nagyon elvont értelemben felemelkedik a dolgok egész skálája fölé; ez lesz a központ, amelyben az egymással leginkább ellentétes, egymástól idegen és távoli dolgok is közösek lesznek és összekapcsolódnak. Így a pénz valóban megadja nekünk, hogy felemelkedjünk az egyes dolgok fölé, valóban megadja a bizalmat saját mindenhatóságában, mint olyan, felsőbb elv mindenhatóságában, amelyik bármelyik pillanatban biztosíthatja számunkra a konkrét, alsóbbrendű elemeket, mintha csak képes lenne önmagát azokká átváltoztatni. A biztonságnak és a nyugalomnak ebben az érzésében, amelyet a pénz ad, a meggyőződésben, hogy a pénz formájában az összes érték metszéspontja van a birtokunkban, tisztán lélektani értelemben, azt lehetne mondani,

benne van az is, hogy a pénz mindent egyenlővé tesz, ami komolyabb alapot ad a panasznak, hogy ez korunk istene.”¹⁸

Mit is jelent mindez? Azzal, hogy a pénzgazdálkodás egyeduralkodóvá vált és kiszorította a klasszikus cserekereskedelmet egyrészt felszabadította az egyént, mindennemű társadalmi kötöttsége alól, valamint függetlenítette az egyént mind döntéseiben, mind lehetőségeiben, másrészt pedig elidegenítette, tárgyiasította, valamint minimalizálta annak társas kapcsolatait, az egyén döntéseit pedig a legmagasabb szinten befolyásolta egy olyan irányba, ahol az elsődleges szempont a tárgyilagosság. Valamint a mennyiség mértékének a fokozása, mint végső cél érdekében, minimalizál minden minőségi és érzelmi szempontokat. Az egyén hatalma és függetlensége attól függ, hogy mennyi elkölthető pénzzel rendelkezik, mivel akinek elkölthető pénze van, az mindig nagyobb alkupozícióban lesz azzal szemben, akinek csupán áruja (Az áru alatt, akár a munkát is érhetjük.) van, hiszen az nem váltható át korlátlanul a szükségleteink kielégítésére, valamint annak az értéke nem konstans. Ebből fakad, hogy a tömegtársadalom világában az értékminőség legfontosabb jelévé a pénz vált, és a döntést az egyén azáltal hozza meg, hogy valamely érték sokba kerül vagy kevésbe. Így a racionalitást és a számítást veszi át a közgondolkodás szemben az ösztönösebb, holisztikusabb, érzelmesebb jelleggel szemben. Mindennek igazi következményei a 20. században bontakoztak ki.

“[...] tárgyi területen a pénz mennyiségének általános növekedése, miként egyes kezekben történő felhalmozódása is, a dologi kultúra növekedését idézi elő, olyan termékek, élvezetességek és életformák létrejöttét, amelyeknek magasabb minőségéről csekélyebb vagy másként felosztott pénzmennyiség esetében szó sem lehetett volna. Voltaképpen úgy ítélnék meg, hogy a pénzben gyökeresebben valósult meg az említett mennyiségi törekvés, mint bármely más, a metafizikán innen található területen.”¹⁹

A gazdasági és társadalmi kapcsolatok pontosságának és precizitásának az elterjedése érdemben hatott a készpénzrendszerre is, ugyanis a hétköznapi kapcsolatainkban, valamint az éppen megkívánt „apróságok” megszerzéséhez elengedhetetlen lett az aprópénzek és a kisebb

¹⁸ Georg Simmel: Pénz a modern kultúrában, in Bodai Zsuzsa (szerk.): *A pénz filozófiája*, Szöveggyűjtemény, 3. kötet, Aula Kiadó, Budapest, 2001, 196.

¹⁹ Georg Simmel: *A pénz filozófiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 329–332.

váltók elterjedése. „1759-ig A Bank of England nem bocsátott ki 20 font sterling alatti értékű bankjegyeket, de azóta már ötfontos is van. És, ami még inkább árulkodik, 1844-ig a bankjegyei átlagosan 51 napig voltak forgalomban, mielőtt kisebb egységekre váltották volna őket, ezzel szemben 1871-ben már csak 37 napig.”²⁰

A pénzalapú társadalmak igazságszolgáltatására is kihatott a pénznek azon funkciója, miszerint minden leírható, minden kiszámolható pénzzel, így háttérbe szorítva számos morális és etikai kérdést is. Az ősi, germán eredetű jogban, így a korai magyar szokásjogrendben is a legsúlyosabb bűncselekményeket is ki lehetett pénzbüntetéssel váltani. Ebből két következtetést lehet levonni:

1) A pénz még nem emelkedett ki a többi csereeszköz közül az abszolút semleges, legfelsőbb helyre, nem volt általánosan elterjedt.

2) A primitív társadalmak még nem ismerték fel az egyén egyediségét és pótolhatatlanságát, továbbá még nem a személy egyénét tekintették mérvadónak, hanem sokkal inkább azt a közösséget, osztályt, céhet ahová tartozott.

A modern jogrendben a kisebb tételű szabálysértések esetén szabnak ki pénzbírságot, súlyosabb bűncselekményeket nem lehet megváltani csupán pénzzel. Ez nem a pénz kisebb, hanem inkább nagyobb jelentőségének a jele. Ugyanis már annyira sok mindent pótol és annyira jellegtelenné vált, hogy képtelen valódi legfontosabb etikai és morális kérdéseket helyettesíteni.

Összességében ez a fajta életérzés és társadalmi szemlélet megbosszulja magát, ugyanis általánossá válik a boldogtalanság, az elmagányosodás, valamint, hogy az élet lényegének és igazi érzésének a megfejtése újra „kicsúszik” a modern ember kezei közül, az igazi elégedettség egyre ritkábbá válik. Az fősvénység pszichológiai alapja egyrészt az, hogy fokozatosan elhalványul az élet érzéki és élvezeti jellege, másrészt csökken a hosszú távú és aktív célok megvalósításának igénye, s mindezek helyett a hatalom megtartása és a befolyás növelése válik középpontivá az összegyűjtött vagyon segítségével. „A fősvénység legtisztább formája inkább az, amelyben az akarat valóban nem lép túl a pénzen, még el sem játszik a gondolattal, hogy az valami másnak az eszköze lehetne, hanem végleges és abszolút kielégítő értéknek érzi azt a hatalmat, amelyet éppen, mint nem elköltött pénz képvisel.”²¹ Talán attól félnek az ilyen tiszta önző emberek, hogy ha pénzüket különféle javakra váltanák, akkor hatalmuk ereje csökkenne vagy megszűnne. Természetesen mindez nem zárja ki azt, hogy szegény ember is lehet anyagi

²⁰ Simmel: *Pénz a modern kultúrában*, 197.

²¹ Simmel: *A pénz filozófiája*, 294–296.

önmagával és másokkal szemben is. Simmel szerint ennek a karakternek legfőbb jellemzője az, hogy a célt felejtik el az eszköz kedvéért.

Ez azt a fajta pénzorientált világgépet a nagyvárosi lét halmozottan felerősíti, ugyanis a városi élet nagyobb munkamegosztáshoz, s megnövekedett pénzforgalomhoz vezet. A pénzügyi tranzakciók növekedései hangsúlyeltolódásokat okoznak, előtérbe kerülnek a pénzügyek és háttérbe az érzelmek. Simmel az egyik legismertebb művében, *A világváros és a szellemi élet című munkájában*, ami rámutat a nagyváros az egyén elméjére gyakorolt hatásaira. Max Weber leghíresebb műve, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című könyve, amelyben Weber annak az elképzelésének ad hangot, hogy a kapitalizmus fejlődését alapvető módon határozták meg a kálvinista eszmék és a kálvinista erkölcs. Weber rámutatott arra, hogy a protestantizmus, különösen a kálvinizmus támogatja a gazdasági haszonra való törekvést, és a világi tevékenységeket.

Végül e rövid értekezésem végén szeretnék kitérni a saját pénzfogalmi meghatározásomra, ami számomra egyet jelent az állam, s azon belül is a közigazgatás egyik alapfogalmával. Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény, amit 1933. december 26-án közel 20 amerikai állam írt alá, abban a tekintetben korszakalkotónak számított, hogy definiálta, hogy melyek az államiság legfontosabb attribútumai. Éppen ez a fontos kérdés adta az előzménytörténetét az egyezmény aláírásának, ugyanis az amerikai államok hetedik nemzetközi konferenciáján részt vevő küldöttségek többsége olyan független államokat képviselt, amelyek korábban gyarmatok voltak. Ezeknek az államoknak a létét, illetve függetlenségét az európai gyarmattartó birodalmak sok esetben vitatták, ellenezték. A konferencia résztvevői ezért az egyezménynek az államiság kritériumait meghatározó 1. cikkében olyan ismérveket rögzítettek, amelyek a korlátozott szuverenitással rendelkező, nem független államok számára megkönnyítették a nemzetközi elismerés megszerzését.²² A jogfilozófiai alapját Georg Jellinek, német jogtudós államelméleti tana adta, amely szerint egy független államnak rendelkeznie kell területtel, állandó népességgel és kormánnyal. Ezt egészítették ki 1933-ban a külső kapcsolatok felvételének képességével, mint a szuverenitás külső megjelenésével.

²² „The state as a person of international law should possess the following qualifications: (a) a permanent population; (b) a defined territory; (c) government; and (d) capacity to enter into relations with the other states.” Az egyezmény szövege az alábbi linken érhető el: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf> (Letöltés: 2023. június 5.)

Véleményem szerint azonban van még egy kritérium, amellyel egy független államnak rendelkeznie kell. Ez pedig nem más, mint a pénzrendszeren alapuló gazdaság, illetve készpénz. Az állami lét, és a kormányzati struktúra nem létezhet egyfajta pénz- és adórendszer nélkül. Minden civilizáció létrejötte egy idős a központi elvonások rendszerével, legyenek azok bármilyen pénzgazdálkodást nem ismerő archaikus népek, vagy a modern korban született, államisággal korábban nem rendelkező függetlenedő területek. Bármely korról is legyen szó a hatalom és a közigazgatás kiépítésének elképzelhetetlen kelléke az adórendszer. Az adórendszer pedig megköveteli egy olyan csereeszköz és értékmérő létét, ami alkalmas arra, hogy abból központi hatalom épülhessen fel, tehát mérhető, tárolható, osztható legyen és lehetőség szerint ezekkel a tulajdonságokkal ne csupán alkalmanként, hanem huzamosabb ideig rendelkezzen.

„Az állam gazdálkodása a korábbi termelési módokban (rabszolgatartó, feudális társadalom) természetbeni és pénzbeli bevételeket – illetve kiadásokat – egyaránt jelentett, amelyek az idő múlásával fokozatosan, szinte kizárólag pénzbeli jelleget öltöttek. A modern államszervezet pénzbeli bevételekből tartja fenn magát, azokból fedezi feladatai ellátását. A pénz azonban nemcsak az állam működtetéséhez szükséges, hiszen a társadalmi méretű munkamegosztás megszervezésében, a piaci adásvételben meghatározó szerepe van az elfogadott, elismert fizetési eszköznek.”²³

Az állam és a mindenkori hatalom szemszögéből nézve a pénznek kettős funkciója van. Egyrészt van egy reprezentatív szubjektív szerepe, másrészt viszont objektív tárgyilagos haszna van. A független pénzverés és a független pénzhasználat egyik legfontosabb kritériuma volt a független hatalom eszméjének. Ahogy Szent István számára a magyar államiság megszületése és a magyar vármegye rendszer megteremtése mellett ugyanolyan fontos volt az első magyar pénzermék veretése, mint ahogy a márciusi ifjak számára a tizenkét pont megfogalmazásánál a 9. pont, azaz a magyar nemzeti bank felállításának követelése. Mindkét esetben a gazdasági racionalitás helyett sokkal fontosabb volt, hogy ezzel a lépéssel is a függetlenséget és az önállóságot hangsúlyozzák. Nagyon is tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy ez a fajta reprezentációs forma eltűnt volna a modern korokra. Íme néhány példa:

²³ Lentner Csaba: *Pénzügyi és költségvetési igazgatás*, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Budapest, 2022, 5–11.

1993. január 1-jén Csehszlovákia békés szétválása következtében két új önálló állam jelent meg a világ térképén: a Szlovák Köztársaság és a Cseh Köztársaság. Már ezen a napon megalakult az új független központi bank, a Szlovák Nemzeti Bank, amely a Szlovák Köztársaság Parlamentjének 1992. évi 556. számú törvénycikkén alapul. (Ezt 1992. november 18-án fogadták el.)²⁴ Nemsokkal ezután, még ugyanebben a hónapban megjelentek a forgalomban az első valóban szlovák koronás érmék. A 10 koronás címletű volt az első, ami már január 23-tól fokozatosan a forgalomba került, ezt követték az 1 és 2 koronás címletek, végül az éremsorozat 7 különböző címletből állt (10, 5, 2, és 1 szlovák korona és 50, 20 és 10 haller).²⁵ Tehát a függetlenség kikiáltását szinte azonnal követte a saját készpénz használata.

2000-ben a közös európai valuta, az euró bevezetése előtt népszavazást tartottak Dániában, ahol a voksolók többsége, 57%-a elutasította a közös pénzt, és hitet tett a saját, független valuta, a dán korona mellett. Hasonló népszavazást tartottak Svédországban is 2003-ban, ahol szintén győzött a független valuta párti tábor, ott a résztvevők 56%-a szavazott a svéd korona megtartása mellett. Mindkét skandináv modell esetében a nem szavazatok többsége mögött a sajátos, skandináv jóléti állam alapját képező adórendszer védelme állt.

„A Svédország gazdaságpolitikáját illető döntéseket az Európai Központi Bank hozná meg Frankfurtban, anélkül, hogy rálátása lehetne a tényleges helyzetre. Ráadásul a döntés joga felelősségre nem vonható személyeket illetne meg. Végül az euró bevezetését ellenző csoport azt kifogásolja, hogy az eurórégió gazdaságpolitikáját a nagy tagországok gazdasági fejlődése határozza meg. Amennyiben a svéd gazdasági viszonyok nem követik a nagy országokét, gazdasági kiegyensúlyozatlanság és alacsonyabb gazdasági növekedés vár ránk.”²⁶

Előfordult olyan is, amikor két független állam között alakul ki konfliktus egy-egy születendő pénz körül. A legfrissebb példa erre talán a 2023. januárjában bevezetett horvát euró érmék ügye. A horvát eurócentes érméken a vitatott származású tudós, Nikola Tesla portréja

²⁴ Vladimír Bussa: *The Slovak crown 1993-2008*, Platidlá na Slovensku, Národná banka Slovenska, Bratislava, 2011, 185.

²⁵ Martin Chmelík (et al.): *Sprievodca expozíciou líce a rub peňazí*, NBS- Museum of Coins and Medals, Kremnica, 2003, 77.

²⁶ Svédországban "Európa igen - euró nem" névvel indult mozgalom, *index.hu*, 2003. március 14., <https://index.hu/gazdasag/vilag/euro030314/> (Letöltés: 2023. május 10.)

köszön vissza. Szerbia határozottan tiltakozott ezen lépés ellen, mivel szerintük ez a szerb nemzet kulturális és tudományos örökségének a kisajátítását jelentette.²⁷ A tiltakozás ellenére mégis Tesla portréja díszíti a horvát pénzerméket 2023 januárja óta. Ehhez hasonló kultúr- és identitásharc jellemzi Észak-Macedónia és Görögország viszonyát, amely kihatott a pénzverésre és magára a „Makedónia” név használatára is.²⁸

A másik lényeges funkciója egy állam pénzhasználatának nem más, mint az adórendszer és a közigazgatás professzionális működése. Egy államhatalom erejének és érdekérvényesítésének a kulcsa (függetlenül a történelmi koroktól) nem más, mint a precízen és hatékonyan működtetett adó- és közigazgatási rendszer, amihez alapfeltétel egy stabil pénzrendszer is. Ha csak a magyar történelemre gondolunk, a magyar állam ereje leginkább azokban az időszakokban volt a legerősebb, amikor a központi közigazgatás is erős volt. Az első uralkodó, aki kísérletet tett a teljeskörű, egész királyságot magába foglaló pénzbeli adózás és közigazgatás megszervezésére, az III. Béla (ur. 1172-1196) volt, aki a hozott, bizánci mintát próbálta meghonosítani a Kárpát-medencében.²⁹ Uralkodása alatt a királyi jövedelmekben a természetbeni juttatások mellett egyre nagyobb szerepe lett a pénzben, illetőleg veretlen ezüstben befolyó jövedelmeknek. Teret kapott az árutermelés és a pénzgazdálkodás néhány eleme is. Ezentúl a korábbi elértéktelenedő magyar pénzek helyére értékálló érméket veretett. III. Béla az új, jó minőségű ezüstérmék mellett azonban alacsony értékű pénzeket is forgalomba hozott. Megjelentek a magyar történelemben először színvörös pénzermékek is. Ez a lépés a korabeli Európában egyedülállónak számított, hiszen abban az időben szinte kizárólag ezüstpénzeket, vagy ezüst-réz ötvözeteket volt szokás alkalmazni. Az aprópénzek meghonosítását indokolhatják a fent már említett Simmel-hipotézisek, miszerint, ha a csereeszközök közül a pénz kerül az egyeduralkodó értékmérővé, úgy mind a lakosságnak, mind az államgazdaságnak igénye lesz a mindennapi használatban könnyebben forgatható, kisebb tételek ellenértékét is pontosan kifejező kisebb értékű pénzek használatára. Az Árpád-ház kihalását követő kaotikus állapotokból szintén a közigazgatás központosítása és az államhatalom megszilárdítása egybe esik egy pénzreformmal. Az Anjou uralkodók alatt szintén párhuzam vonható az erős királyság

²⁷ Brezar, Aleksandar: Will the new Nikola Tesla euro coins help Serbia and Croatia value their shared history? *euronews.business*, 2022. december 2., <https://www.euronews.com/my-europe/2022/11/29/will-the-new-nikola-tesla-euro-coins-help-serbia-and-croatia-value-their-shared-history> (Letöltés: 2023. május 11.)

²⁸ A macedón államiság létével kapcsolatos nemzetközi konfliktusokról részletesen értekezik Milanov Viktor a doktori disszertációjában, ld. Milanov Viktor: Macedónia konfliktusainak nemzetközi jogi és politikai vetülete, Doktori értekezés, DE-ÁJK, Debrecen, 2017.

²⁹ Már Szent István uralkodása alatt is megjelentek egyes adónemek, amiket pénzben kellett fizetni, azonban a pénzverés kezdetlegessége és az akkori társadalmi berendezkedések miatt, nem váltak általánossá és kizárólagossá. Ilyen adónem volt például az ún. füstadót vagy „nyolcdenáros adó”, amit a bizánci kapnikon mintájára vezetett be, és azt pénzben kellett kifizetni.

és a pénzrendszer megszilárdítása között. A magyar uralkodók közül messze kiemelkedik ilyen tekintetben Hunyadi Mátyás korának adó és pénzrendszere. „*A XV. század végén, Mátyás uralkodása alatt a magyar központi jövedelmek Európában a legnagyobbak voltak, és lehetővé tették a zsoldoshadsereg fenntartását, a belső béke kialakítását, továbbá jelentős infrastrukturális beruházások megvalósítását.*”³⁰ Erre a stabil állami apparátusra támaszkodva próbálta meg Mátyás véghez vinni a grandiózus külpolitikai céljait, a törökökkel szembeni érdemi ellenállást, valamint elfoglalhassa a német-római császári trón megszerzését. Természetesen nem maga Mátyás király volt egyszemélyben korának gazdasági és adóügyi szakértője. Udvarának gazdaságpolitikusa Ernuszt János volt, akinek titulusa, mint a koronavám országos felügyelőjének a *vectigalis coronae generalis administrator* cím volt és tevékenységében függetlenítették a kincstartótól. Ernuszt János, mint Mátyás király 1467. évi pénzügyi reformjának elméleti és gyakorlati végrehajtója, felismerte, hogy egy egységes, az egész ország területét behálózó, pénzügyi szervezetet kell létrehozni és a királyi jövedelmek felügyeletét egy kézben kell tartatni, a mindenkori kincstartó kezében. 1467 októberében Mátyás király Ernuszt János budai polgárt királyi kincstartóvá, és egyben főkamagróffá nevezte ki, aki ezt a tisztségét haláláig megtartotta.³¹

A II. világháború utáni magyar állam totális megsemmisülését követő újjáépítés egyik fő alapja maga az adóztatás és az állami apparátus mielőbbi felállítása volt, ugyanis adóbevételek és értékálló pénz nélkül az ország újjáépítése is elképzelhetetlen lett volna. Paradox módon az akkori kommunista vezetés hangoztatta 1945-ben, hogy mielőbb el kell kezdeni a szigorú adóztatást és a fogyasztói adók kivetését. „*Sajnos, inflációs időszakban tulajdonképpen csak a legantiszociálisabb adóval lehet a legjobb és a legkomolyabb eredményt elérni és ez a forgalmi adó.*” „*Ugyanolyan célszerű volna megbarátkozni azzal is, hogy a közüzemek nem arra valók, hogy deficitesen gazdálkodjanak.*”³² Tehát a stabil valuta, a forint megteremtéséhez, valamint a magyar állam újjáépítéséhez 1945 és 1946 augusztusa között nagyon kemény, kötött gazdálkodást és adórendszert vezettek be, annak érdekében, hogy újjáépítsék Magyarországot. Az 1944 utáni pénzügyi újjáépítéseknek külön kiemelt részt szenteltem a disszertációmban.

A hipotézisem, miszerint a pénz maga az állam fogalmának egyik alapja fordítva is igaz a modern korok tekintetében. Tehát a modern pénz elképzelhetetlen lenne egy államhatalom nélkül. Ellentétben a nemesfém alapú rendszerekkel, a modern valutarendszerekben nincs

³⁰ Lentner: *Pénzügyi és költségvetési igazgatás*, 5–11.

³¹ Gyöngyössy Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2003, 46–60.

³² Antos István: *Infláció vagy jó pénz*, Szikra Kiadás, Budapest, 1946, 21–23.

semmiféle szisztematikus, azaz belső összefüggésekből automatikusan adódó, s így előre meghatározható kapcsolat a reálszféra és a pénzszféra között. A piacgazdaságban a papírpénz rendszer gerince egy intézményrendszer, ami nélkül az adott ország valutája nem lenne működőképes. Az intézményrendszer három nélkülözhetetlen eleme a jegybank, a bankrendszer, és az adórendszer. Ezek együttesen biztosítják a pénz értékét. Az intézményrendszer kollektív hatalma maga a pénz. A pénzrendszerek leglényegesebb eleme a kikényszeríthetőség. A papírpénzt kibocsátó államhatalom jogszabályokban kötelezi állampolgárait, hogy a belföldi tranzakciókat az által kibocsátott pénznem felhasználásával rendezzék. Ezáltal a pénz oldaláról képes figyelni és ellenőrizni a reálgazdaságot, és azt szükség esetén pénzügyi eszközökkel befolyásolni. A pénzfolyamatokra gyakorolt állami kényszer legszélsőségesebb formája a fegyveres erővel való fenyegetés, ami az egész adórendszer alapja. Egy állam pénzének az értékét, szemben a nemesfém alapú rendszerekkel a pénz egységnyi értéke becsléseken alapuló emberi döntések határozzák meg. Lényegében a pénzügyi döntéshozókra van bízva a pénzjelenségek értelmezése és az, hogy azokkal kapcsolatban milyen lépések történnek. A papírpénz rendszer elméleti áttekinthetetlensége és a pénzügyi döntések ebből fakadó mindenkori bizonytalansága a rendszer súlyosabb szerkezeti gyengesége. Mind ezekre kiváló példa lehet a magyar fizető eszköz a forint árfolyamingadozása, ami az ún. lebegtető árfolyamnak köszönhetően nagy kiugrásokat és visszaeséseket mutatott 2022 és 2023 között.

Az első világháborút követően a nemesfém alapú készpénzrendszerek szerepét fokozatosan átvették a papírpénzen alapuló rendszerek, amelyek 1950-es évektől már egyeduralmukodókká váltak világszerte. A papírpénz rendszerben a politikai hatalom a pénzpolitika irányítóinak a kezébe került. A valutaárfolyamok ügyében állandóan tapasztalható nyomás világosan mutatja, hogy a papírpénz működési mechanizmusában milyen hatalmas, szinte kulcsszerepe van a pénzügyi intézmények kikényszerített erejű eszközrendszerének, illetve az államnak is, akinek gazdaságpolitikája meghatározza a központi csereeszköz értékét. Tehát egyértelműen megállapítható, hogy a modern kor pénze azon túl, hogy az állami lét és az adórendszer egyik kikerülhetetlen alappillére, egyben teljes egészében kiszolgáltatott a mindenkori állami, gazdasági döntéseknek, és nem rendelkezik valódi csereértékkel, ugyanis annak reálértékének a meghatározása a modern állam, s annak központi jegybankjának a kezében van.

E rövid tanulmányban törekedtem arra, hogy a bemutassam a pénz fogalmának a számtalan aspektusát, illetve próbáltam kitérni arra, amit a hétköznapiakban „csupán” pénznek hívunk az valójában egy olyan kiterjedt, megfoghatatlan integratív fogalom, aminek pontos leírását csak

a jog, a közgazdaságtan és a szociológia segítségével tudjuk megközelítőleg értelmezni. Azonban az kétségtelen, hogy ez a fogalom vált az emberiség mozgatórugójává, ami cselekvésre kényszeríti nap, mint nap emberek milliárdjait és hatalmak százait, hogy még inkább hódoljanak annak az istenségnek az oltára előtt, amitől várják sorsuk jobbrafordulását, ami biztosítja számukra a tökéletességet és az elégedettséget. Végezetül megpróbáltam rávilágítani arra, hogy a pénz mennyire egybeforrt a közigazgatással és az államszervezéssel is, és a leendő doktori értekezésem irányvonala is hangsúlyosan ez, hogy megmutassa a 20. századi magyar állam és a pénz kapcsolatát, illetve azon döntések és döntéshozók halmazát, ami kihatott a magyar fizetőeszköz evolúciójára.

BIBLIOGRÁFIA

ABLONCZY Balázs: Összeesküvés a frank ellen, *Rubicon*, XVI. évf., 2005/9.

ALEKSANDAR Brezar: Will the new Nikola Tesla euro coins help Serbia and Croatia value their shared history? *euronews.business*, 2022. december 2., <https://www.euronews.com/my-europe/2022/11/29/will-the-new-nikola-tesla-euro-coins-help-serbia-and-croatia-value-their-shared-history> (Letöltés: 2023. május 11.)

ANTOS István: *Infláció vagy jó pénz*, Szikra Kiadás, Budapest, 1946.

BUSSA, Vladimir: The Slovak crown 1993-2008, *Platidlá na Slovensku*, Národná banka Slovenska, Bratislava, 2011.

CHMELÍK, Martin (et al.): *Sprievodca expozíciou líce a rub peňazí*, NBS- Museum of Coins and Medals, Kremnica, 2003.

BANAI Ádám: Digitális jegybankpénz – a buzzword, amiről mindenki beszél, de tudja valaki, mit is jelent pontosan? *Economania*, 2020. december 8., <https://economaniablog.hu/2020/12/08/digitalis-jegybankpenz-a-buzzword-amiroel-mindenki-besz-el-de-tudja-valaki-mit-is-jelent-pontosan/> (Letöltés: 2023. május 31.)

EIDENPENZ József: Gazdasági csodafegyver, politikai eszköz, vagy orwelli lázalom? Matolcsy György CBDC-t akar, *Privatbankar.hu*, 2022. március 23., https://privatbankar.hu/cikkek/penzugyi_szektor/gazdasagi-csodafegyver-politikai-eszkoz-vagy-orwelli-lazalom-matolcsy-cbdc-t-akar.html (Letöltés: 2023. június 2.)

FERGUSON, Niall: *A pénz felemelkedése, A világ pénzügyi történelme*, Scolar Kiadó, Budapest, 2010.

GÁRDOS István: A pénz fogalma, *Polgári Jog*, I. évf., 2016/1.

GYÖNGYÖSSY Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.

HANKISS Elemér: *Proletár reneszánsz*, Helikon, Budapest, 2016.

HOBSON, Burton – OBOJSKI, Robert: *Illustrated encyclopedia of word coins*, Doubleday & Company, Inc. Garden City, New York, 1983.

HORVÁTH Balázs: *Erkölc és civilizáció, A környezeti problémák etikai oldala*, Typotex, Budapest, 2020.

INDEX: Svédországban "Európa igen - euró nem" névvel indult mozgalom, *index.hu*, 2003. március 14., <https://index.hu/gazdasag/vilag/euro030314/> (Letöltés: 2023. május 10.)

IVÁN Miklós: *A koronától az aranykoronáig*, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934.

LENTNER Csaba: *Pénzügyi és költségvetési igazgatás*, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Budapest, 2022.

MACKAY, James: *A legteljesebb képes enciklopédia: Érmék és éremgyűjtés*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.

MENGER, Carle: A pénz eredetéről (On the Origins of Money), *Köz-gazdaság*, XIV. évf., 2019/1.

MÉSZÁROS Gergő: Egyre nagyobb a tolongás az arany piacán, *VilágGazdaság*, 2023. január 31., <https://www.vg.hu/penz-es-tokepiac/2023/01/egyre-nagyobb-a-tolongas-az-arany-piacan> (Letöltés: 2023. május 31.)

MILANOV Viktor: Macedónia konfliktusainak nemzetközi jogi és politikai vetülete, Doktori értekezés, DE-ÁJK, Debrecen, 2017.

MILL, John Stuart: *A nemzetgazdaságtan alapelvei*, III. kötet, Légrády Testvérek, Budapest, 1875.

SIMMEL, Georg: *A pénz filozófiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

SIMMEL, Georg: Pénz a modern kultúrában, in Bodai Zsuzsa (szerk.): *A pénz filozófiája*, Szöveggyűjtemény, 3. kötet, Aula Kiadó, Budapest, 2001.

SZENTES Tamás: Marx politikai gazdaságtana, Avagy: marxista volt-e maga Marx? *Köz-gazdaság*, XIII. évf., 2018/2.

TONÁCS Attila: Itt a fegyver, amivel a világ jegybankjai odavágnának a kriptopénzeknek és a szegénységnek is - mutatjuk, hol tartanak, *Portfolio*, 2021. december 23., <https://www.portfolio.hu/bank/20211223/itt-a-fegyver-amivel-a-vilag-jegybankjai-odavagnanak-a-kriptopenzeknek-es-a-szegenysegnek-is-mutatjuk-hol-tartanak-516812> (Letöltés: 2023. május 31.)

VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*, Wolters Kluwer, Budapest, 2023.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK

Mérés Anna – Pálházy Ferenc

SZOLNOK ADÓZÓ TÁRSADALMA ÉS AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS

BEVEZETÉS¹

Az 1828. évi országos összeírás adatait Bácskai Vera és Nagy Lajos a *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* című monográfiában publikálták, viszont demográfiai adatok becslésére nem használták fel. Szolnokot alközpontként² tüntetik fel, amely olyan nagyvárosokat vallott piacközpontjául, mint Gyöngyös, Eger, Pest-Buda és Debrecen.³ Arra, hogy az utóbbi két piacközpont összekötése a vasútvonal segítségével közel harminc év alatt megtörtént. Az első lépéseket már az 1832–36-os országgyűlés eredményeként törvénybe foglalták.⁴ Mindez 1831 után az összeírás nádor által kért kiigazítását követően történt, ezért a jegyzőkönyvek megtekintése mindenképpen fontos lenne annak megállapítására, milyen szerepet játszott az összeírás a vasútvonalak meghatározásában. A Pest–Szolnok vasútvonal átadására 1847. szeptember 1-jén került sor, amelyről a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikk is beszámolt: „A’ Tisza a’ Dunával össze van kapcsolva.”⁵ A debreceni vonalat 1857. november 19-én adták át, és Szolnok egy második pályaudvart kapott.⁶

Az első és a második katonai felmérés között valójában nem került sor népesség összeírára, ezért választottuk az 1828. évi országos összeírást arra, hogy a társadalom egy részére kiterjedő adatfelvétel segítségével a város társadalmi szerkezetét dokumentáljuk a század végéig tartó fellendülésének korai pillanatában.

A tanulmány fő célja megállapítani, hogyan nézett ki a viszonylag jelentőssé váló település adózó társadalma fejlődése kezdetén, és támpontot nyújtani a város társadalmának

¹ A jelen tanulmány *Az 1828. évi országos összeírás Szolnok példáján* címen (KRE-DIt, VI. évfolyam, 2023/1, 335–361) megjelent értekezés historiográfiai áttekintése, forrásismertetése és módszertana alapján a város 1828. évi adózó társadalmának összetételét hivatott bemutatni. A szerzők, ezért a jelen tanulmányban ezek újbóli leírását nem teszik meg.

² A tiszta körzettel nem rendelkező piachelyek, közbülső lépcsők a tiszta piacközponttal rendelkező és csak rendszertelen árucserét lebonyolító vásároshelyek között. Lásd bővebben: Bácskai Vera – Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984, 49. (Továbbiakban: Bácskai–Nagy: *Piackörzetek, piacközpontok*).

³ Bácskai–Nagy: *Piackörzetek, piacközpontok*, 366.

⁴ 1836. évi XXV. tc. *Ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltés: 2022. november 06.)

⁵ I.J.: A’ magyar középponti vasút’ pestszolnoki vonalának megnyitása, *Pesti Hírlap*, 1847/943, 1.

⁶ Lásd Szikszai Mihály: A vasút Szolnok lendítő ereje, In: M. Román Béla et al. (szerk.): *Szolnok könyve: fejezetek a város történelméből*, Szolnok, Tisza Nyomda Kft., 2010, 87–95.

rekonstrukciójához a további társadalomtörténeti kutatások elvégzéséhez. Ez azt az időszakot jelenti, amikor a város Heves és Külső-Szolnok vármegye részét alkotta, valamint Bácskai Vera és Nagy Lajos egy alközpontként hivatkoznak a városra az összeírás adatai alapján. Ez a település mégis székhellyé válik az 1876. évi XXXIII. törvény cikk által elrendelt új közigazgatási beosztás szerint létrejött Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. A törvény pontosan így szól: „Ezt képezik a Jászság, a Nagy-Kunság, Heves és Külső-Szolnok megyéknek a Tisza folyó bal partján fekvő területe, kivéven az egri törvényszékhez tartozó... községeket.”⁷ Az így kialakított megyéket az 1877. évi I. tc.⁸ iktatja a véglegesen kialakított megyehatárokká.

A FORRÁSOK BEMUTATÁSA

A munka során felhasznált legfontosabb forrás, az 1828. évi országos összeírás (*Conscriptio Regnicolaris*) Szolnok városára vonatkozó, eredeti irategyüttes, amelyet a Heves Vármegyei Levéltárban (továbbiakban: HVL) őriznek.⁹ Ennek az eredeti dokumentumok mellett része, az összeírásról készített javítás (*Rectificata Conscriptio*) is, amely egyes adatok újrafelvételét, korrigálását hajtotta végre, így a munkát ezen kiigazított adatok figyelembevételével végeztük el.

A forrás tartalmának okvetlenül fontos, részleteibe menő bemutatására és elemzésére ezúttal nem térünk ki, erre vonatkozóan korábbi eredményeinkre támaszkodva, az összeírás általános és városspecifikus jellemzőit vettük figyelembe.¹⁰

A Szolnokról rendelkezésre álló, az adózó társadalmat jellemző adatok közül a társadalmi státuszt és a vagyontárgyakra vonatkozóan bevezetett adatokat vettük figyelembe. Ezek közül külön bekezdésekben vizsgáljuk valamennyi főrovat adatait. Az adatok értékelését lehetőség szerint az összeírt személyek adatai mellé folytatólagosan bevezetett, és kiemelkedő fontossággal bíró kiegészítő információk figyelembevételével végeztük el, melynek köszönhetően olyan adatokat is képesek voltunk vizsgálni, melyek az összeírás szerkezetén

⁷1876. évi XXXIII. tc. *Némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről*, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600033.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycik&referer=1000ev> (Letöltés: 2022. 11. 06.)

⁸1877. évi I. tc. *Némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról*, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87700001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> (2022. 11. 06.)

⁹MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836, 19. téka.

¹⁰Mérés Anna – Pálházy Ferenc: Az 1828. évi országos összeírás Szolnok példáján, *KRE-DIt*, VI. évf., 2023(1), 337–345. <http://www.kre-dit.hu/wp-content/uploads/2023/06/KRE-DIt-2023-I-1-6.pdf>, (Letöltés: 2023. július 10.) (Továbbiakban: Mérés–Pálházy: Az 1828. évi)

belül külön rovat alatt nem, de alapvetően egységes rendszer szerint jelentek meg. A környező települések összeírásában esetlegesen fellelhető Szolnok városára vonatkozó adatokat a jelen feldolgozáshoz az adózó társadalom pillanatképszerű rekonstruálásához nem vettük figyelembe. A kutatás jelenlegi szakaszában kizárólag közvetlenül a városról fennmaradt dokumentumok képzik a vizsgáldás tárgyát.

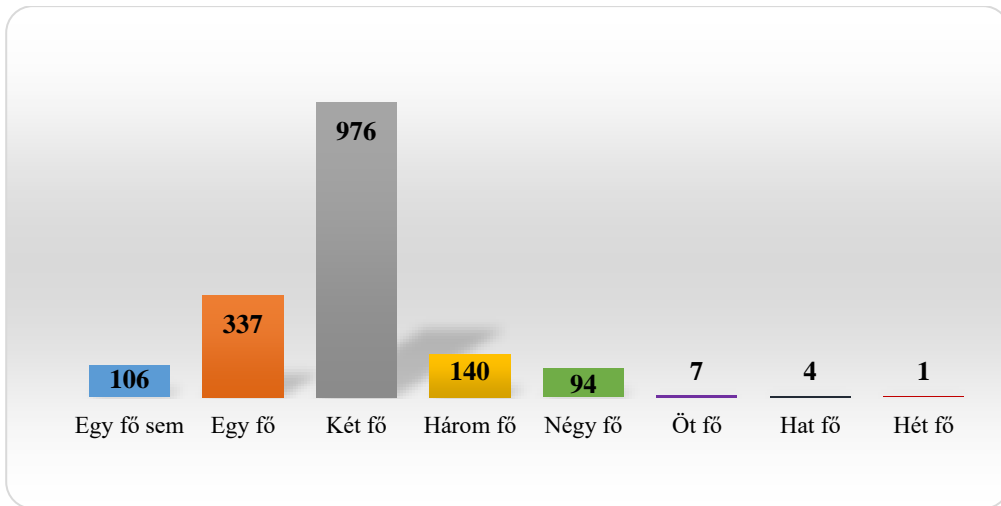
SZOLNOK ADÓZÓ TÁRSADALMÁNAK BEMUTATÁSA

Az 1828. évi, szolnoki adózó társadalom jellemzéséhez és rekonstruálásához a korábbi tanulmányunkban bemutatott adatbázisunkat használtuk fel, amelynek elkészítésére vonatkozó módszertani jellemzőit korábban már ismertettük.¹¹ Az adózó társadalom ilyen jellegű vizsgálatához a statisztikai programok használata szükséges, ezért az adatbázisunk adatait megfelelő rendszerezés alapján Microsoft Excelben kódoltuk. A leíró statisztikai számításokat a JASP 0.16.4.0 verziójában készítettük el, amelynek az eredményeit közöljük és értelmezzük, hogy képet kaphassunk a város 1828. évi adózó társadalmáról. Az összeírás adatainak értelmezését az általunk készített diagramokkal és táblázatokkal végeztük el, amelyek mentén a társadalom részleges rekonstrukciójának módszereit mutatjuk be.

Háztartásokhoz tartozó adózók száma

Az összeírás 2. főrovatának (18 és 60 év közötti férfiak és nők száma név nélkül) segítségével az egyes háztartásokhoz tartozó adózók számát állapítottuk meg. 1665 háztartás közül 106-ban (6,37%) egy fő sem adózik, 337-ben (20,24%) 1 fő adóköteles, 976-ban (58,62%) 2, 140-ben (8,41%) 3, 94-ben (5,65%) 4, 7-ben (0,42%) 5, 4-ben (0,24%) 6 és 1-ben (0,06%) 7 adózó személy van. Az egy háztartásra jutó adózók számának átlaga 1,89 fő, medián és módusz is 2 adózó fő/háztartás. Az egy háztartáshoz tartozó adózók száma a leggyakrabban 1, vagy 2 személy. Azok a háztartások, ahol az adózók száma 2 fő, 2,9-szer többször jelennek meg az egyadózóssal szemben. Szolnokon tehát a kétadózós háztartási modell volt a legelterjedtebb.

¹¹ Mérés-Pálházy: Az 1828. évi, 353–354.

1. diagram: Az adózó személyek megoszlása háztartásonként az adózó háztartásfőt is beleértve

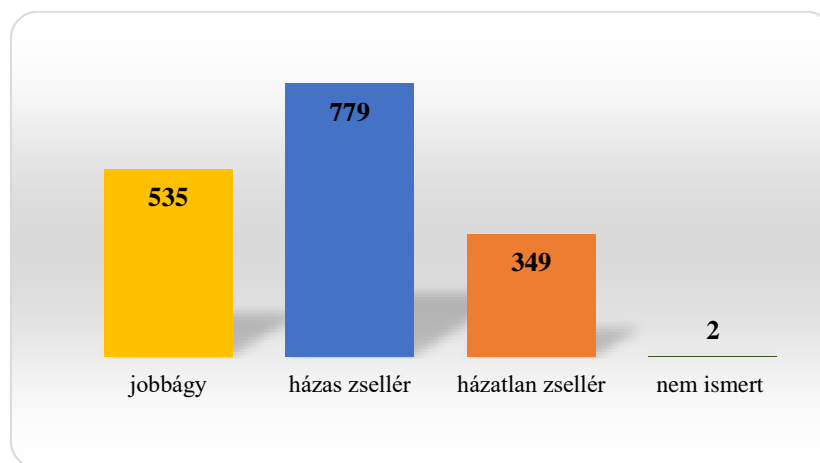
Abban az esetben, ha az adózók száma 0 vagy 1, akkor a megjegyzések rovatban található információk magyarázatot adnak, mi az oka az adózók hiányának. Ennek oka sokrétű: a férj szolgál vagy máshol, esetünkben ismeretlen településen szolgál; a családapa (*paterfamilias*) és/vagy családanya (*materfamilias*) idős, vagyis 60 év feletti; a férj katona; a családapa, a családanya vagy az özvegy rokkant, vagyis valamilyen fogyatékosága van. Arra az esetre, ahol az adózók száma magasabb 2 főnél, két magyarázat van, amelyek egymással kombinálva is értelmet nyernek. Az első esetben a háztartáshoz tartoznak a gyermekek és azok feleségei, vagyis egy többgenerációs családmódel jelenik meg. A második esetben a háztartáshoz tartozó szolgák száma is befolyásolja az adózó személyek számát. A két eset együttes érvényesülésére a legjobb példa az összeírásban szereplő első személy *Vidra Fran.*,¹² akinek háztartásában 7 adózó személy él. Ezt a számot megkapjuk, ha az alábbiak szerint számolunk, ő maga és a felesége, három szolgájuk és egy fiuk, aki biztosan házas, is velük él.

Az adózó személyek társadalmi helyzete

Az összeírásban eredetileg 535 jobbágy, 746 házas zsellér, 356 házatlan zsellér és 34 olyan személy szerepelt, akiknek a társadalmi helyzete ismeretlen volt. Ha ezeket összeadjuk, akkor az ábra első oszlopában valójában 1671 névnek kellene szerepelni. Ez az ellentmondás abból fakad, hogy az összeíró biztosok számos helyen bizonytalanok voltak és sajátos megoldást alkalmaztak a táblázat kitöltése során. Azokat a személyeket, akik jobbágyok, de nem rendelkeztek saját háztulajdonnal, jobbágyként és házatlan zsellérként is feljegyezték, majd a

¹² *Ordinarius iudex*.

lap alján található összegzésben az egy sorban lévő mindkét jelölést hozzáadták a végösszeghez. Hat személynél alkalmazták a kettős jelölést, ebből adódóan a társadalmi helyzetükre vonatkozó adatok duplán szerepelnek az összeírásban. Ha ezeket az adatokat csak egyszer vesszük figyelembe, mint ahogyan mi a kódolás során külön számmal jelöltük őket, akkor 1665 személyre vonatkozó adatot kapunk. Az ezen adatokkal történő számításokat nem közöljük, mert nem szeretnénk pontatlan eredményeket megjeleníteni, viszont fontosnak tartottuk leírni, miért kell az összeírás javított adataival dolgozni ahhoz, hogy valósághűbb eredményekhez jussunk.

2. diagram: Szolnok adózó lakosságának társadalmi rétegződése

Az általunk használt javított összeírással korrigált adatállomány miatt eltérő számokkal dolgoztunk a fentebb ismertetetthez képest. 535 jobbágy (32,13%), 779 házas zsellér (46,79%), 349 házatlan zsellér (20,96%) és 2 olyan személy (0,12%) szerepel, akinek társadalmi helyzete ismeretlen, mert a rájuk vonatkozó adatokat nem pótolták a nádor által elrendelt javítás során.

Ennek oka az lehet, amit az összeírás első változatában a megjegyzések rovatban olvashatunk, vagyis ezek a személyek egyáltalán nem tartózkodnak a város területén, így kizárólag háztulajdonosként szerepelnek a személyek között. Az 1068-as számmal jelzett *Hegedűs Math*-nál megjegyzésként a következő olvasható: A ház tulajdonosa máshol lakik, ahol kocsmáros.¹³ Az 1076-os számot viselő *Kupay Josephus suec.* személyénél a következő megjegyzés áll: A ház üres. Az utóbbi név mögött álló *suecessor* magába foglalja, hogy a házat

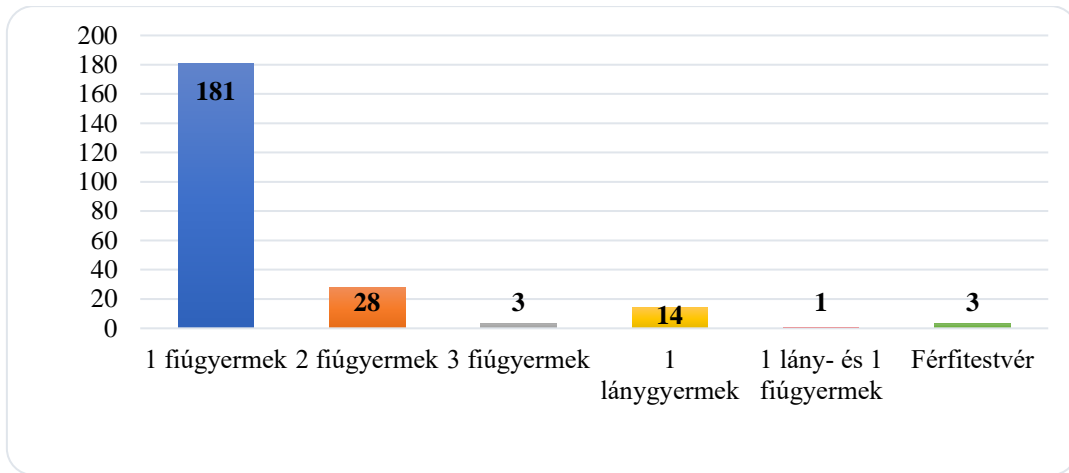
¹³ *Proprietarus Domus habitat alibi qua Educillator.*

megörökölte, de letelepedésére vagy a házasságra nem a városban kerülhetett sor, hiszen csak egy háztulajdonnal rendelkezik, ami az üres jelzővel van, illetve, valamint egyéb a lakhelyére vagy szolgálta, katona létére vonatkozó adat sincs a megjegyzéseknél. A javítások feloldották a fentebb bemutatott problémakört, hogy a saját házzal nem rendelkező jobbágyokat a házatlan zsellérek közé is felvették. Megállapítható, hogy ezeket a személyeket csak jobbágy társadalmi státuszuként írták újból össze, emiatt a házatlan zsellérek száma 6-tal csökkent, valamint 1-nél korrigálták a társadalmi helyzetét házas zsellérré, ezért valójában 7-tel kevesebb házatlan zsellér van a javított összeírásban. Továbbá a jobbágyok száma változatlan maradt, míg a 33 ismeretlen személy közül 31 a házas zsellérek közé került. Ezek a változtatások mind indokolják a javított változat elkészítését, hiszen ezek ismeretével pontosabb képet kapunk a város 1828. évi adózó társadalmáról, akkor is, ha ezt évekkel később készítették el.

A háztartásbeli személyek

A háztartásban élőkről alaposabb képet szintén a 3. főrovat alrovataiban található adatok alapján kaphatunk, itt is a férfiakra vonatkozók vannak többségben. Háztartásbelinek számítanak azok a 18 és 60 év közöttiek az alrovatok alapján, akiket az adózó személyhez vagy rokoni kapcsolat fűzi, vagy rokoni kapcsolattól függetlenül valamilyen szolgáltatás fejében tartoznak a háztartáshoz. Ezek a személyek a férfitestvérek, a fiú- és lánygyermek, szolgák, szolgálólányok¹⁴. Ennek kettős magyarázata lehet, vagy az adózó személyek nem adták meg a rájuk vonatkozó adatokat, vagy az írnokok figyelmen kívül hagyták ezeket. Bár ez utóbbi valószínűsége kisebb, mivel az összeírást végző két írnok közül az egyik nem megyebeli volt, ezért nem állt érdekében az adatok meghamisítása. Jelen dolgozat nem terjed ki a szolgák számának más forrásanyagokkal történő szisztematikus kutatására, ezért ennek a kérdésnek a megválaszolását nyitva hagyjuk.

¹⁴ A szolgálólányokra vonatkozóan az 1828. évi országos összeírás nem tartalmaz adatokat, viszont az 1827/28. évi járási sommázatban 12 szolgáló szerepel. Lásd bővebben: Soós Imre: *Heves és Külső-Szolnok megye 1772–1849. évi rovásadó összeírása*, Eger, Heves megyei Levéltár kiadványa, 1973, 145.

3. diagram: A háztartásban élő vér szerinti rokonok – férfitestvér, fiú-, lánygyermek – számának alakulása

A háztartások közül 181-ben egy fiú- (11,03%), 28-ban kettő fiú- (1,71%), 3-3-ban vagy 3 fiúgyermek (0,18%), vagy egy férfitestvér (0,18%), 14-ben egy lánygyermek (0,85%), 1-ben pedig egy fiú- és egy lánygyermek (0,06%) van az összeírás alapján, valamint 1411-ben nincs 18 és 60 év közötti az adózó gyermekének, fiútestvérének tekinthető személy (85,98%). Ezek a személyek a 18 és 60 év közötti adózó lakosság 8,13%-át teszik ki és átlagosan 1,15 rokon él azokban háztartásokban, ahol legalább egyet találunk.

A fiú- és lánygyermek arányával kapcsolatban megállapítható, hogy a szülőkkel élés nem függ a házasságkötés meglététől, viszont az nem minden esetben vonható le egyértelmű következtetésként, hogy a gyermek házas-e. Ennek ismertetésére az 5. sz. melléklet alapján kiválasztottunk a gyermekek számát figyelembe véve tetszőleges háztartásokat, amiket az adózók száma, gyermekek száma és neme, valamint a megjegyzés adatai szerint töltöttünk ki, megadva az adózó nevét és összeírásbeli számát.

Adózó sorszáma és neve	Adózók száma	Gyermekek száma, neme	Megjegyzés	Biztosan minden gyermek házas
54 Varitska Mich	3	1 férfi	-	nem
915 Bitzman Jos	3	1 férfi	A családapa öregség miatt hiányzik.	igen
335 Csányi Geor Vid	4	2 férfi	A családanya öregség miatt hiányzik.	igen
925 Lévay Joannes	4	2 férfi	A családapa öregség miatt hiányzik.	nem
339 Nagy Mich	6	3 férfi	A családapa és -anya kora miatt hiányzik.	igen
1137 Deák Joa Vid	6	3 férfi	A családanya öregség miatt hiányzik.	igen
1152 Nagy Joa Vid	5*	3 férfi	A családanya öregség miatt hiányzik.	nem
227 Hamza Geor	2	1 nő	A családapa magas kora miatt hiányzik.	nem
377 Gergely Jos	4	1 nő	-	igen
531 Mihályi Mart	5	1 férfi, 1 nő	-	nem

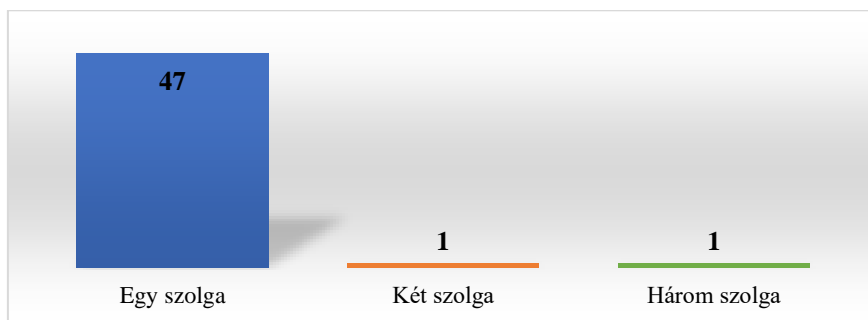
1. táblázat: A családi állapothoz szükséges rovatok adatai

*A háztartáshoz tartozik 2 szolgál.

Első lépésként a 18 és 60 év közötti adózók számát kell figyelembe venni, amelybe beletartozik az összeírásban név szerint szereplő személy is. Ezután a 14. főrovat megjegyzéseit kell elolvasni, amely a táblázatban is szereplő családapa és/vagy családanya idős korára vonatkozó információkat is tartalmazza. Ha egyik sem hiányzik az összeírásból, akkor mindkét fél beletartozik az adózó személyek köré, másik esetben őket nem tüntették fel az adózó személyek számánál. Ezekből kiindulva nemtől és gyermek számtól függetlenül egy általános megállapítást tehetünk. Amennyiben mindkét szülő szerepel a 2. főrovatban, és rajtuk kívül kettő vagy több személy van feltüntetve, és ezek nem szolgák, akkor az adott gyermekek közül annyi él házastársi kapcsolatban, ahányan hiányoznak a két szám alapján. Fordított esetben, ha

a gyermekek számán felül nincsenek további személyek összeírva, akkor egyértelműen megállapítható, hogy a gyermek nem él házasságban¹⁵, ezt a táblázat utolsó oszlopa is mutatja. A táblázatban található *Nagy Joa. vid.* háztartása több szempontból is érdekes, hiába van 5 adózó a családban, a fiai közül egyik sem házas, mert két szolga is velük él. Az özvegyeknél egyszerűbb megállapítani a családi viszonyokat, mert a nevek végén olvasható *vid.* a családi állapotra vonatkozik. Mivel a családi állapot vizsgálata nem feladata az összeírásnak, ezért feltehetően hiányosan tartalmaz információkat erre vonatkozóan. Arra a kérdésre, hogy a férj vagy a feleség szüleihez költöztek a házastársak, a számok ismeretében az a válasz adható, hogy általában a férfi családjához, ezért jelennek meg ők nagyobb arányban az összeírásban, de nem minden esetben, ahogy azt a táblázat is megerősíti. Ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a családi kapcsolatokról és a családmodellről, szükséges lenne az összeírás adatainak összevetése a születési-, házassági- és halotti anyakönyvi kivonatokkal. A dolgozatunk erre nem terjed ki, mégis egy következő lépésként a társadalom rekonstruálásához fontos információk nyerhetők ki belőlük.

A férfitestvéreknél szintén a fentebb említett módszert használtuk. Ez alapján 2-ről biztosan megállapítható, hogy házas, mert az adózók száma 4 fő és a megjegyzés főrovat üres.¹⁶ 1-ről nem állapíthatjuk meg, hogy biztosan házas, mert az adózók száma 3, és a megjegyzés főrovat nem tartalmaz arra vonatkozóan információt, hogy a háztartás bármely tagja egy fentebb említett ok miatt kimarad az összeírásból.¹⁷

4. diagram: A szolgák száma háztartásonként

¹⁵ A nem házasságban élő alatt értjük az agglagényt és az özvegyet.

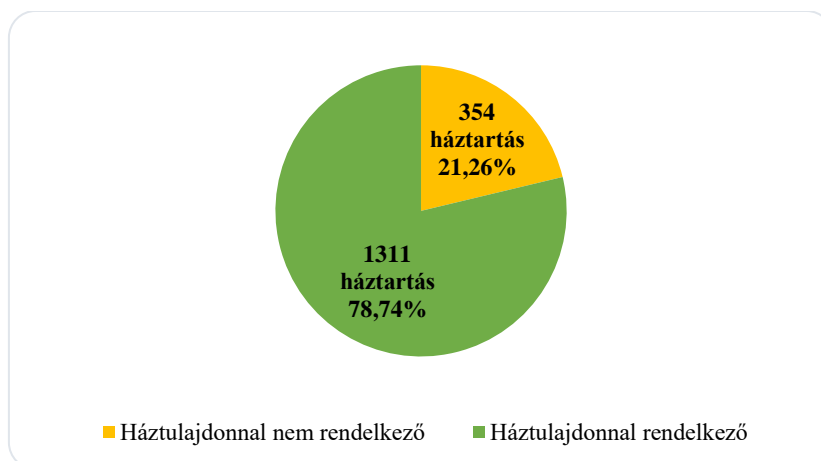
¹⁶ 116. *Molnár Joan, 753. Guba Mich.*

¹⁷ 40. *Baris Teod.*

A szolgák számát vizsgálva megállapítható, hogy a háztartások többségében (1591; 97,01%) nincs, 47-ben 1 (2,87%), valamint 1-1 háztartásban 2 és 3 szolga (0,06%) van az összeírás szerint. A településen nem volt gyakori a szolgák alkalmazása, mert azoknak a háztartásoknak, ahol legalább egy szolga lakott, az együttes aránya százalékban kifejezve nem éri el az 5%-ot sem. Ez magyarázható azzal, hogy a városban viszonylag kevés ember volt, akinek szüksége lett volna szolgák alkalmazására, mert csak azoknál a személyeknél jelennek meg, akiknek viszonylag nagyobb szántója és számos használlata van. A városban élő szolgákra vonatkozóan fentebb tett megállapításunk szerint az 52 személyen felül további 19 eredendően szolnoki lakos szolgál máshol, vagyis életvitelszerűen más településen él.

Háztulajdon

Az adózó háztartásfőket figyelembe véve az adóköteles háztulajdonnal rendelkezők száma 1311 fő¹⁸, amely az adózó lakosság kicsivel több, mint kétharmadát jelenti. A háztulajdon nélküli háztartások számából (349 fő), valamint a már fentebb említett problémakör ismeretében tudjuk, hogy saját házzal nem rendelkező jobbagyok is éltek a településen. Ebből adódóan már lehet következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hány olyan személy él a településen, akik saját háztulajdonnal nem rendelkeznek. 355 olyan háztartásfőnek kellene szerepelnie az összeírásban, aki háztulajdonnal nem rendelkezik, de mégis 354 háztartásfőnek (21,26%) nincs saját háza.

5. diagram: Háztartások megoszlása a háztulajdon alapján

¹⁸ A háztulajdonra vonatkozó adatot a 4. főrovat tartalmazza.

A javításokról szóló dokumentum magyarázatot ad arra, hogyan lehetséges, hogy a mi számolásunk és az összeírás javított változata között még mindig eltérés mutatkozik. Az eltérést az 1236-os számmal jelzett *Mérszáros Joa. uxor* adatai okozzák, amelyek alapján ő házatlan zsellér, de mégis van háztulajdona. Ezt az ellentmondást a javítás során sem korigálták, hogy rendelkezik-e háztulajdonnal, ha igen, akkor a társadalmi státusza nem házatlan, hanem házas zsellér. Fordított esetben logikusan házatlan zsellér, aki nem rendelkezhet saját háztulajdonnal, hiszen akkor bérleményben lakik.

Azoknál a személyeknél, akik saját háztulajdonnal nem rendelkeznek, 6 jobbágy található, ők azok, akik korábban duplikálva jelentek meg az 1828. évi összeírásban. A rájuk vonatkozó többlet információk a megjegyzések főrovatban olvashatók. Ezek alapján 5 fő egy idegen házban lakik bérlőként,¹⁹ és 1 személy kántor,²⁰ vagyis egyházi birtokon lakhat, amely az összeírásba az adómentesség miatt nem kerülhetett bele, de az állatállománya után köteles adót fizetni.

24 személyről tudjuk biztosan, hogy háztulajdonnal rendelkezik, de mégsem használja lakóhelyként az épületet, ők alkotják a háztulajdonosok 1,83%-át.²¹ Őket további három csoportra tudjuk bontani a 14. főrovat szerint: 3 ház üres (0,23%), 8 személy másik házban (0,61%), 13 pedig máshol él (0,99%). Az utóbbit további alcsoportokra bontjuk: 1. nem tudjuk pontosan hol él, 2. tudjuk pontosan hol él. Az üres házak tulajdonosai között két férfi és egy özvegy található. Ezek közül az 1076-os számmal jelzett *Kupay Jos.* esetét fentebb már ismertettük, viszont ugyanez a következtetés az 1136-os számot viselő *Sárkány Andr.* esetében is helytálló. A harmadik személy *Alberti Ant. vid.* (1662.) már a név mögött jelzi a nő özvegy mivoltát, mindez arra enged következtetni, hogy elköltözött a férje halála utána valamelyik rokonához. A második eset, ha valaki nem a saját tulajdonú házában él. Itt egy személyről tudjuk biztosan hol él, mert a *Császi Fran.* (131.) sorában az *összeírva a 121-nél* megjegyzés szerepel,²² valamint hozzá tartozó egyéb adatok a háztulajdonon kívül nincsenek az összeírásban. A 121-es számmal jelölt szintén *Császi Fran.* az előbbi apja, hiszen egy gyermeke van az összeírás szerint és 4 adózó él a háztartásban. Valójában az ifjabb Császi háza is tartozhatna az üresekhez vagy bérleményekhez, de ezzel kapcsolatban semmilyen adatot nem

¹⁹ 220. *Szántó Steph.*, 943. *Bársony Jos.*, 1252. *Csordás Steph.*, 1353. *Németh Jo.*, 1405. *Balázs Fra.*

²⁰ 607. *Molnár Jos.*, *cantor.*

²¹ Lásd bővebben Mérész–Pálházy: *Az 1828. évi*, 356–357.

²² *Conscriptus sub 121.*

tartalmaz az összeírás. A további 7 személyről csak azt tudjuk, hogy másik házban élnek, de pontosabb információ nem áll rendelkezésünkre. Az utolsó csoportot azok alkotják, akik egyértelműen máshol élnek. Közülük 3 személy pontos lakhelyét ismerjük, mert ezt a megjegyzések alatt feltüntették. *Czakó Geor. Uxor* (13.) Derzsi-gáton,²³ *Antal Steph.* (383.) Tószegen,²⁴ és *Viderman Mat.* (1097.) Sz.Györgyön él.²⁵ *Hegedűs Math.*-ről (1068.) tudjuk, hogy máshol él, ő az egyetlen, akinél megtalálható az oka annak, miért nem a településen lakik. A további 9 személyre vonatkozóan nem rendelkezünk bővebb információval, hiszen a megjegyzéseknél csak arról tájékozódhatunk, hogy lakóhelyük máshol van, tehát nem tartoznak a város állandó lakói közé.

Foglalkozás szerinti megoszlás

A településen élőkre vonatkozóan több főrovat segítségével juthatunk információkhoz. A 3. főrovat alrovatai a társadalmi helyzetre, értelmiségiekre, valamint a foglalkozásra vonatkozóan rejtenek adatot. A javított változatban már kevesebb honoráciort találunk, mert a városi bíró²⁶ város jegyzői²⁷, és tanítója nem tartoznak közéjük, továbbá a kiskereskedők és mesteremberek csoportja 1-1 fővel bővült. Az 1828. évi összeírás utasítása alapján az előbbieket akkor is értelmiségiként kellett összeírni, ha nem voltak azok. A javítás után 8 értelmiségire, 175 mesteremberre és 5 kiskereskedőre vonatkozó adatokat találunk. Ezen adatok duplikálást tartalmaznak, mert egy személy honoráciort és mesterember, egy másik pedig honoráciort és kiskereskedő is, így korrigálva összesen 186 főről szólunk.

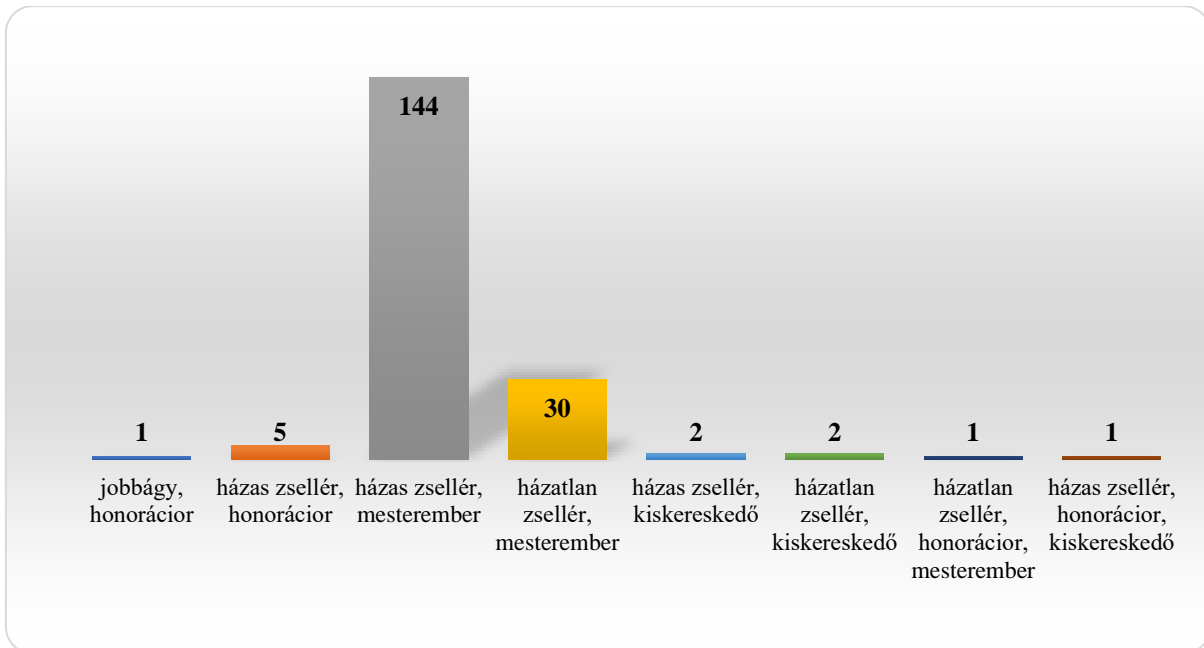
²³ Vályi András: *Magyar Országának leírása* 1., Buda, Universitas nyomdája, 1796, 481.

²⁴ Tó-Szegh, MNL-OL-W-21-6-N-26.

²⁵ Szent-György elnevezésű települést találhatunk: a Jászkerületben, Csongrád, Esztergom, Sopron és Vas vármegyében. MNL-OL-W-21-6-N-26.

²⁶ 1010. *Kutzora Ant., judex oppidi.*

²⁷ 204. *Szepesy Mich., 1650. Straub Fran.*

6. diagram: Név szerint összeírt adózó személyek megoszlása társadalmi helyzetük és foglalkozásuk szerint

A társadalmi státuszukat tekintve a honoráciorok többsége házas zsellér (5; 2,69%), de van 1 jobbágy (0,54%), 1 házatlan zsellér (0,54%), aki értelmiségi és mesterember, valamint 1 házas zsellér (0,54%), aki kereskedő is. A kiskereskedők közül 2 házas zsellér (1,08%) és 2 házatlan zsellér (1,08%). A mesteremberek többsége házas zsellér (144; 77,42%), de 30 házatlan zsellér (16,13%) mestersége révén idetartozik. Rájuk vonatkozó pontosabb adatokat a megjegyzések tartalmazznak, viszont a honoráciorokra vonatkozóan egy személynél találunk bővebb információt a foglalkozása tekintetében.

A mesterségek és foglalkozások szintén 186 személyre vonatkozó adatot rejtenek, akik nem a városvezetéssel kapcsolatos feladatot töltnek be. A 9. sz. mellékletben a már fentebb bemutatott 5 kiskereskedő és 175 iparos mesterségekre bontva látható, valamint ezeken kívül 1 bába, 1 juhász, 2 gyógyszerész, 1 tanító és 1 kántor jelenik meg. A tanító és a gyógyszerészek nem számítanak értelmiséginek, ezért a bába az egyetlen, aki a honoráciorokhoz tartozik.

A 31 foglalkozás közül kizárólag 1, a csizmadiák (1,47%) alkotják az összeírt lakosság több, mint 1%-át, őket követik a szücsök, akik az összeírásban szereplők 0,71%-át teszik ki. 20 foglalkozást az adózók kevesebb mint 0,1%-a űz, 2-t a 0,1-0,19%-a, 3-at a 0,2-0,29% -a, valamint 4-et a 0,3-0,39%-a. Ennek alapján az adóösszeírásban szereplő személyek 5,27%-ának ismerjük foglalkozását, ha a katonák, szolgák, város vezetőség és tisztviselők adatait is hozzáadjuk, akkor a 10,17%-ról rendelkezünk valamilyen információval.

Az iparosokról a 3. főrovat 11. alrovata és a 14. főrovat segítségével lehet képet alkotni. Ez utóbbi megadja a foglalkozás latin nevét, és az iparossal dolgozó segédek számát, amelyet a 2. számú táblázat szemléltet.²⁸

Mesterség	Latinul	Mesterséget űző összes iparos száma	Iparosok			Iparosok aránya az összes iparosokhoz képest (%)
			segéd nélkül	1 segéddel	2 segéddel	
ács	asciarius	1	1	-	-	0,57
asztalos	arcularius	10	6	4	-	5,71
bognár	rotarius	3	3	-	-	1,71
csizmadia	cothurnarius	52	38	14	-	29,71
festő	tinctor	1	1	-	-	0,57
gombkötő	nodularius	2	2	-	-	1,14
kádár	vietor	6	6	-	-	3,43
kalapos	pileator	11	10	-	1	6,29
kéményseprő	spaciaminarius	1	-	1	-	0,57
kovács	faber ferrarius	7	5	2	-	4
kőműves	magister murariorum	1	1	-	-	0,57
könyvkötő	compactior	1	1	-	-	0,57
kötélgyártó	funifex	1	1	-	-	0,57
lakatos	faber serarius	3	3	-	-	1,71
molnár	molitor	11	9*	1	1	6,29
nyerges	ephipiarius	1	1	-	-	0,57
szabó	sartor	12	11	1	-	6,86
szíjgyártó	lorarius	2	-	2	-	1,14

²⁸ A mesterségek magyar és latin megfelelőit lásd még: Erdei Aranka: *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*, Gyula, Békés megyei Levéltár, 1986, 432. (Továbbiakban: Erdei: *Békés megye*)

szűcs	pellio	25	19	5	1	14,29
takács	textor	12	8	4	-	6,86
tímár	cerdo	7	6	-	1	4
üvegfüvő	vitarius	1	1	-	-	0,57
varga	sutor	2	1	1	-	1,14
városi pék	pistor	1	1	-	-	0,57
vasfazekas	ahenarius	1	1	-	-	0,57
Összesen	-	175	136	35	4	100
Összesen (segédek)	-	-	0	35	8	

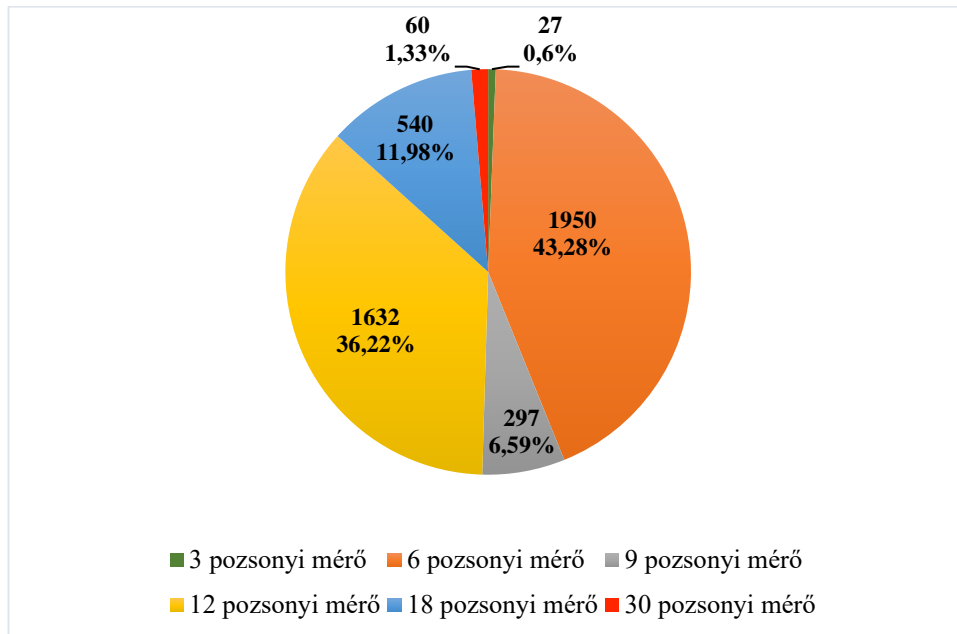
2. táblázat: Az iparosok foglalkozási viszonyai

25 mesterség közül kevesebb, mint felének volt legalább egy segédje, és mindössze 4 iparos dolgozott két segéddel. Egyes mesterségeket üzök csak segéd nélkül dolgoznak, míg mások kizárólag segéddel. Ezek többnyire azoknál jelennek meg, ahol 1-3 személy üzi az adott mesterséget, bár a kádároknál megfigyelhető, hogy mind a 6 fő egyedül dolgozik. A kettő varga közül csak az egyik dolgozik segéddel. A legtöbb iparos csizmadia (29,71%). Őket követik a szűcsök (14,29%), a szabók (6,86%) takácsok (6,86%), kalaposok (6,29%), molnárok (6,29%), asztalosok (5,71%), kovácsok (4%), tímárok (4%) és kádárok (3,43%). Az egyéb 10 mesterséget üzök együttevén 12,54%-ot tesznek ki. A csizmadiák munkájához szorosan kapcsolódnak a tímárok, hiszen az általuk megdolgozott bőr adja az alapanyagot számukra. A szűcsök számára a gyapjú fontos, melynek egy része a város állatállományát tekintve adott volt. Megállapítható, hogy a mesterségek összetétele sokszínű, bár némelyik kisebb arányban van képviselve, mégis ellátás szempontjából elengedőnek tekinthető ezek száma.

Gabonatermés

A gabonatermésre vonatkozóan csak a 6. főrovat 1. alrovatát, a jobbágy- vagy polgárjogon kezelt szántó bevetéséhez szükséges gabona mennyiségét pozsonyi mérőben című rovatot töltötték ki. Bár megjelennek nem jobbágy személyek soraiban is adatok, hogy mennyi a vetéshez szükséges gabona, de ezek elírásra vezethetők vissza, és a közvetlenül alatta vagy

felette összeírt jobbágyhoz tartozónak tekinthetők. Erre példa *Mérszáros Joa. uxor* (1236.), aki házatlan zsellérként 6 pozsonyi mérővel veti be a szántót, viszont az 1237-es számú *Balázs Mich-nél* (jobbágy) az adat helye üresen maradt.

7. diagram: A jobbágyok vetésre használt gabonamennyisége pozsonyi mérőben

Az összeírt 4506 pozsonyi mérő vetésre használt gabona összesen 535 háztartáshoz (32,13%) köthető, amely azt jelenti, hogy adózó háztartások mintegy egyharmada rendelkezett adóköteles földterülettel. A tulajdonosok közül 9 háztartásnál 3 pozsonyi mérőt (0,6%), 325-nél 6 pozsonyi mérőt (43,28%), 33-nál 9 pozsonyi mérőt (6,59%), 136-nál 12 pozsonyi mérőt (36,22%), 30-nál 18 pozsonyi mérőt (11,98%), valamint 2-nél 30 pozsonyi mérőt (1,33%) használtak vetésre. A vetésre használt gabona átlaga 8,42 pozsonyi mérő. Leggyakrabban 6 pozsonyi mérővel vetettek, viszont csupán két háztartás használ 30 pozsonyi mérőt, amely az összes jobbágy 0,37%-át jelenti, viszont 3,56-szor több a települési átlagnál.

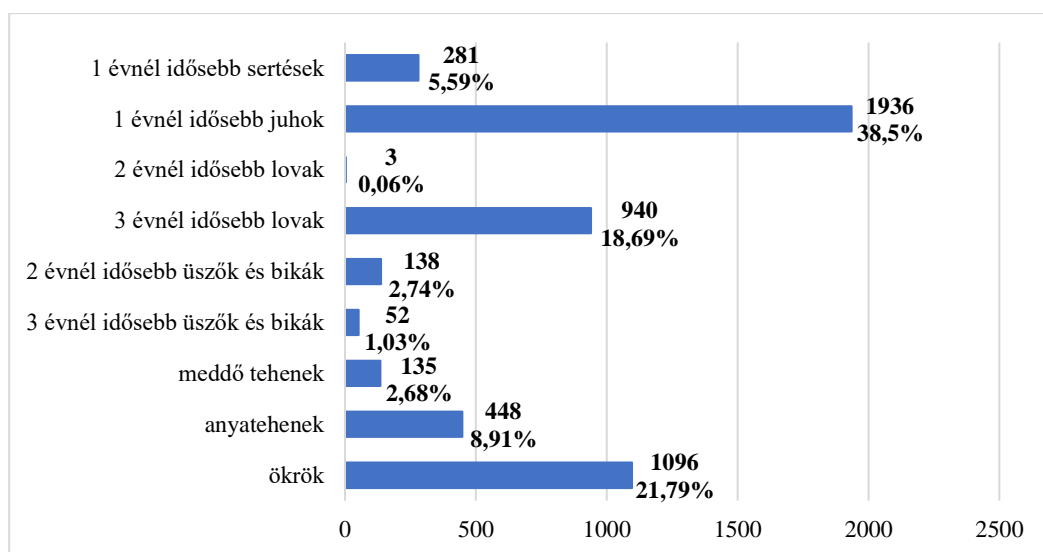
A vetéshez szükséges gabona mennyiségére vonatkozó adatokat több esetben is korrigáltak. Ezeket a módosításokat viszont egyben hajtották végre, az adózókhöz bevezetett mennyiségen a táblázatokon belül többé nem korrigáltak. Kutatásunk jelenlegi szakaszában a korrigált mennyiségek okozta nehézségek miatt, az eredetileg bevezetett adatokkal való számításokon felül, a javított adatokat nem vettük figyelembe. A korrigált mennyiséggel való számolás ugyanis – mint említettük – nem köthető egyetlen bevezetett háztartásfőhöz sem, így jelen

esetben a módosítások okainak feltérképezése túlmutat jelen dolgozatunk keretein. Ezért jelenleg kizárólag az eredeti összeírásban található 4506 pozsonyi mérő vetésre használt gabonával számoltunk.

Összegezve a szántók nagyságát a bevetésre használt gabona mennyisége alapján határozták meg. Jelen dolgozatunkban főleg az adózó társadalmat vizsgáljuk, így a termésre és szántókra vonatkozó bővebb adatok kiszámítására és ismertetésére nem kerül sor. A hiányzó adatok pótlása a javítás során sem történt meg, így azon városok segítségével, ahol felírták ezeket, lehetne hozzávetőlegesen meghatározni azokat.

Állatállomány

Az állatállomány bemutatása szintén a jobbágyok adatai alapján lehetséges. A teljes állatállomány, amelyet faj és kor alapján írtak össze, 5029 állatot jelent. A 10. főrovat első három alrovatában összesen 1096 ökör (21,79%), 448 anyatehén (8,91%) és 135 meddő tehén (2,68%) van feltüntetve. 190 üsző és bika közül 52 db 3 évnél idősebb (1,03%), 138 db 2 évnél idősebb (2,74%). A lovak többsége, 940 db 3 évnél idősebb (18,69%), 3 db pedig 2 évnél idősebb (0,06%). A legmagasabb, 1936, az 1 évesnél idősebb juhok száma (38,5%), ezek őrzését és gondozását a juhász végzi, aki szerepel is az összeírottak között. Az 1 évnél idősebb sertések száma a juhokhoz viszonyítva csekélyebb (5,59%), mindössze 281.

8. diagram: A jobbágyok teljes állatállományának megoszlása fajta és kor szerint

A 10. és 11. főrovatok adatai háztartásra vannak bontva, a 9 alrovat alapján közöljük az összes jobbágyháztartás hány százaléka rendelkezik legalább egy ilyen állattal. A juhok száma magas, de csak a jobbágyok 28,04%-ának van. Ezzel szemben a juhoknál sokkal szélesebb körben elterjedt az ökör, a 3 évnél idősebb ló és az anyatehén, hiszen a jobbágy lakosság több, mint 65%-a bírja ezeket az állatokat. Az ökör a szállításban és a mezei munkában fontos, mint igás. A meddő tehenek a háztartások 20%-ában vannak jelen, és a jobbágyok 28,04%-a tart sertést. Az üszök és bikák közül a 3 évnél idősebbek (5,79%) kisebb arányban vannak az összeírásban a 2 évnél fiatalabbakhoz (17,2%) képest. A háztartások körében a legkisebb arányban a 2 évnél idősebb lovak jelennek meg (0,37%).

Nagyállatok				
Az állatok összlétszáma kor és fajta szerint	Háztartásonként tartott állatok darabszáma	Állattal rendelkező háztartások száma	Háztartásonként tartott állat összlétszáma darabszámonként	Állattal rendelkező háztartás/ összes jobbágy háztartás (%)
Ökrök				
1096	2	190	380	69,16
	4	166	664	
	6	6	36	
	8	2	16	
Anyatehenek				
448	1	322	322	71,59
	2	57	114	
	3	4	12	

Meddő tehenek				
135	1	85	85	20
	2	16	32	
	3	6	18	
3 évnél idősebb üszők és bikák				
52	1	19	19	5,79
	2	9	18	
	4	1	4	
	5	1	5	
	6	1	6	
2 évnél idősebb üszők és bikák				
138	1	56	56	17,2
	2	33	66	
	3	1	3	
	4	2	8	
	5	1	5	
3 évnél idősebb lovak				
940	1	1	1	65,98
	2	193	386	
	3	85	255	
	4	72	288	
	5	2	10	
2 évnél idősebb lovak				
3	1	1	1	0,37
	2	1	2	
2812	-	-	-	-

3. táblázat: A háztartások állatállománya – nagyállatok

Apróállatok				
Az állatok összlétszáma kor és fajta szerint	Háztartásonként tartott állatok darabszáma	Állattal rendelkező háztartások száma	Háztartásonként tartott állat összlétszáma a darabszámonként	Állattal rendelkező háztartás/ összes jobbágy háztartás (%)
2 évesnél idősebb juhok				
1936	5	1	5	28,04
	6	1	6	
	7	1	7	
	8	7	56	
	9	3	27	
	10	70	700	
	12	11	132	
	13	1	13	
	14	1	14	
	15	32	480	
	16	1	16	
	20	12	240	
	25	3	75	
	30	3	90	
	35	1	35	
40	1	40		

2 évesnél idősebb sertések				
281	1	148	148	39,07
	2	53	106	
	3	5	15	
	4	3	12	
2217	-	-	-	-

4. táblázat A háztartások állatállománya – apróállatok

Megállapítható, hogy az állatállomány összeírásban szereplő számait tekintve, egy viszonylag jelentős differenciálódás, anyagilag aránytalan eloszlás mutatkozik meg. Ennek oka a jobbágyok különböző anyagi helyzetére visszavezethető lenne, ha ezeket a gabonatermés hozammal és a pénzügyi adatokkal is képesek volnánk összevetni.

Fiatalabb személyek

Az összeírás elemzése során egyetlen rövidítés feloldása jelentette a legnagyobb kihívást, hiszen a szakirodalomban eltérő információkat találunk arra vonatkozóan, mit is jelenthetett a nevek elé bevezetett *I.* betű. Az összeírás – a kitöltési elveknek megfelelően – kizárólag egy felekezetre, az izraelitákra, vonatkozóan tartalmazhat adatokat,²⁹ amelynek egyik latin megfelelője lehet a *iudaeus* kifejezés. Erdei Aranka kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a zsidókat vagy házatlan zsellérként, vagy házaló kereskedőként írták össze,³⁰ a táblázatunkat tekintve ez a többségre igaz lenne. Bohony Nándor 1985-ben arra a megállapításra jutott, hogy abban az esetben, ha két adóköteles háztartásfő ugyanazt a nevet viselte, akkor a *junior* szó megtalálható az ifjabb neve mögött.³¹ A mi esetünkben bár a rövidítések a név előtt olvashatók, mégis úgy véltük, hogy ez utóbbi jelentést hordozhatja magában.

²⁹ Bottló Béla: Az 1828. évi országos összeírás, in: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, 1957, 268.

³⁰ Erdei: *Békés megye*, 19–20.

³¹ Bohony Nándor: Adózó gazdaság és társadalom Egerben: Az 1828. évi összeírás alapján, *Agrártörténeti Szemle*, XXVII. évf., 1985/1–2, 91.

Sorszám	Neve	Társadalmi helyzet	Mesterség	Adózók száma	Korcsoport
237	Szűr Mich.	háztalan zsellér	-	2	18-60
238	Mondok Joa.	jobbágy	-	2	18-60
260	Pintér Mich.	háztalan zsellér	-	2	18-60
370	Ketskés Jos. Uxor	háztalan zsellér	-	2	18-60
374	Fejér Joan. ³²	házas zsellér	-	0	60 feletti
797	Rátz Joa.	háztalan zsellér	-	1	18-60
974	Király Steph.	háztalan zsellér	csizmadia	1	18-60
1084	Lévi Joan.	háztalan zsellér	csizmadia	1	18-60
1108	Kot Ant. ³³	háztalan zsellér	vasfazekas	2	18-60
1491	Iklady Ant.	háztalan zsellér	-	2	18-60

5. táblázat: A „fiatalabb” adózó személyek adatai

Az érintett személyek adatai közül a 2., 3. és 14. főrovatot használtuk fel. 6 háztalan zsellér, 1 házas - és 1 jobbágy lakik a városban, közülük 1 személy tartozik a 60 év feletti csoportjához. Ebben az esetben szintén a felcserélés a magyarázat, hiszen az 538-as számmal jelölt *Fejér Joan.* adatait tekintve megfelel a fiatalabbak csoportját jellemzőknek. Ez a személy 18-60 év közötti házas zsellér, aki katona, ezért csak egy adózó van a családban. Bár ezen személyek viszonylag távol helyezkednek el egymástól a többi eset alapján, mert 6 esetben vagy egymás után, vagy 3-4 név közbe ékelődése után követik egymást. *Ketskés Jos.* esetében 101, míg *Fejérék* esetében 164 név található közöttük. Egyedül *Kot Antonius* esetében megállapítható, hogy nem tartalmaz az összeírás másik személyt, aki ezzel a vezetéknevvel van összeírva. Ahhoz, hogy ezt a problematikát meg lehessen oldani szükséges lenne az anyakönyvek, valamint a zsidó összeírások bevonása, viszont erre a jelen dolgozat keretében nem nyílt lehetőségünk.

³² Fejér Joan. (538) korcsoportja 18-60 év közötti. A jelölések felcserélése lehetséges.

³³ Nem szerepel más ilyen vezetéknevű személy az összeírásban.

KONKLÚZIÓ

Az 1828. évi országos összeírás adatainak értelmezése, elemzése és értékelése után megállapítható, hogy az adatállomány felhasználható az 1828-ban Szolnokon élő adózó népesség viszonyainak pontos ismertetésére. Az összeírásban a javítások ellenére is fellelhetők hibák, ezért annak vizsgálatakor nem elég a *Latus* sorok ellenőrzése és feldolgozása, hanem az összes név szerint szereplő személy fő- és alrovatok tartalmazta adatait figyelembe kell venni, azokat egymással összevetve kell elemezni. Ezenkívül fontos az összeírást feldolgozó egyéb munkák módszereinek, tapasztalatainak és az azok által felhasznált összeírás problematikájának ismerete.

Az összeírás célja eredetileg az adóviszonyok rendezése, a települések adóalapjának a meghatározása, ezért elsősorban az adózó társadalom adatainak megismerésére alkalmas. Ennek segítségével viszonylag pontos ismereteket szerezhetünk az összeírásban szereplő személyek és azok háztartásainak helyzetéről. Megállapítható a szolnoki háztartások nagysága a 18 és 60 közötti személyekre vonatkozóan, emellett az adózó háztartásfő társadalmi státusza, korcsoportja, állatállománya, lakhatása és foglalkozása. Az eredményeink alapján következtetések vonhatók le a településen dominánsnak nevezhető mesterségekről és az állatállomány kapcsolatáról. Az összeírás részletes ismerete alapján a vagyoni helyzet figyelembevételével viszonylag nagy pontossággal összeállítható a korabeli Szolnok adózó társadalmának összetételére vonatkozó becslés.

Szolnok 1828. évi adózóinak, valamint természetföldrajzi helyzetének és adottságainak ismeretében a sajátos helyzete az összeírásban is megmutatkozik. A folyószabályozás előtti időszakot tekintve elmondható Szolnokról, hogy a kézműipari tevékenységet űző mesteremberek közül a csizmadiák, és a juhot, illetve ökröt és teheneket, lovakat tartó háztartások voltak jelen a legnagyobb létszámban. A 19. században hatalmas fejlődési ívet leíró városban az általunk vizsgált pontszerű pillanatban már jelen vannak olyan potenciális, főleg kézműipari, és állattartási adottságok, melyek a század második felében ugródeszkaként szolgáltak a város robbanásszerű fejlődéséhez. Ezen adottságok továbbá az iparos-polgári társadalom fejlődéséhez és további szisztematikus rétegződéséhez is katalizáló tényezőt jelentettek, s ilyen módon elősegítették az urbanizációs folyamatot is. Emellett megállapítható, hogy az összeírás tartalmazta adatok – a javítások után – viszonylagos képet szolgáltatnak a kamara számára a korabeli Szolnok térségben betöltött szerepéről, melyet az ellenőrzőbizottság munkája képes volt tovább pontosítani. A Bácskai Vera és Nagy Lajos nyomán készített

városhálózatot bemutató térképen³⁴ a település földrajzi helyzete jól látható, vagyis az Alföld közepén és a Tisza jobb partján fekszik. A Tisza jelentősége abban rejlik, hogy hamarosan megkezdődik a folyószabályozás, amelynek következtében hajózhatóvá válik, így a termékek és termények szállítási ideje lerövidül. Az ország második vasútvonalának megépítését mindez előkészítette. A város közvetlen környékén nem található a korban hasonló nagyságrendű település, ezt az összeírás adatai is tükrözik. Összességében a fejlődésének elindulásához hozzájárult az összeírás elkészítése, de a város társadalmi és gazdasági számadatai részben előrevetítik a korszak végén betöltött szerepét.

Az 1828. évi országos összeírás anyagát vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy mivel az összeírás elsődleges feladata az adott település adóalapjának megállapításához szükséges információ összegyűjtése volt, csak rendkívül korlátozott mértékben használható fel olyan feladatokra, mint az adott település nemeseinek felkutatása, vagy az adózók vallási megoszlásának kimutatása. E két eshetőség közül egyik sem volt az összeírás feladata, s előbbinél igen sok múlott az írnokok és a helyhatóságok döntésein, hogyan regisztrálják adataikat, utóbbi tekintetében pedig kizárólag az izraelita vallású adózókat látták el külön jelöléssel, amiket szintén nehezen megállapítható módon és korántsem egységesen jelölnek. Az előzőekhez hasonlóan nem alkalmas az összeírás arra sem, hogy a nevek alapján a nemzetiségre vonatkozóan vonjunk le következtetéseket. Az 1828. évi országos összeírás anyagának ilyen jellegű kutatásokra használt eredményei mindenképpen limitáltak.

KITEKINTÉS

Az összeírásban található személyek, pontosabban fiatalabbak és utódok, családi kapcsolatainak feltérképezéséhez a születési-, házassági- és halotti anyakönyvekkel történő összevetésre van szükség. Ezekből a társadalom rekonstruálásához fontos információk nyerhetők ki, nemességre vonatkozó adatokat is tartalmaznak, segítségükkel elkészíthető a településre jellemző családmodell rekonstruálása. A zsidó összeírások kutatásba történő bevonásával lehetőség nyílik az összeírásban ezen személyek megkeresésére.

³⁴ Katus László: A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914, Pécs, Kronosz Kiadó, 2021, 150.

A hiányzó mezőgazdasági adatokat más települések összeírásainak segítségével hozzávetőlegesen pótolni lehet. Ehhez Bohony Nándor 1985-ös tanulmányában pontosan kidolgozott útmutatással szolgál.

Nem utolsó sorban a település fejlődésének vizsgálatához elengedhetetlen a vasúttörténet. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy kapott-e szerepet az összeírás a vasúthálózatok irányainak meghatározásánál, annak értékelésekor keletkezett jegyzőkönyvek elemzését kell elvégezni. Az ország második vasútvonala ugyanis a Pest-Szolnok vonalon épül meg, továbbá a vonal csaknem tíz év múlva Debrecennel is összekötésre került.

A városhoz tartozó szőlősök vizsgálatához Szanda adatait is be kell vonni a kutatásba, viszont a jelenlegi tanulmány kizárólag a város adatait használja fel, és más területek adataival nem kapcsoltuk össze. A két terület kapcsolatát jelzi, hogy egy körülbelül 4 kilométer hosszú híd és töltés köti össze őket, melynek emlékét Verseghy Ferenc szolnoki születésű költő 1805-ös *Külső Szolnok* című verse is őrzi:

„Itt hempélyég enyves iszapján
 a' Tiszavíz; itt omlik ölébe
 Zagyvánk. Egybevégültt vizeinn a' szőke folyónak
 a' szép híd: a' Szandai dombig
 két sor fűzfa között izmos töltések; utánnok
 szállók a' Varsányi határig.”³⁵

Ezen adatokkal kiegészítve tovább vizsgálható Szolnok fejlődése, mert szolnoki gazdák rendelkeztek szőlősökkel a területen. Szanda fejlődése is hamarosan fejlődésnek indult és 1891-ben megalapították az első iskolát a településen.

Ezen kérdéskörök vizsgálatával a későbbiekben foglalkozni szeretnénk, hogy a város társadalmi és gazdasági helyzetét országos kontextusba helyezzük, és a korszak általános jellemzőinek tükrében fejlettségi szempontból is értékelhessük. Ezzel hozzájárulva a város 19. századi történelmének feldolgozásához.

³⁵ Verseghy Ferenc: *Külső Szolnok*, in Heinrich Gusztáv (szerk.): *Verseghy Ferenc kisebb költeményei*, Budapest, Franklin-Társulat, 1910, 89-90.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált források

MNL-HML-IV.7.a. Országos összeírások, 1720-1836, 19. téka.

MNL-OL-W-21-6-N-26.

Felhasznált irodalom

BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

BOHONY Nándor: Adózó gazdaság és társadalom Egerben: Az 1828. évi összeírás alapján, *Agrártörténeti Szemle*, XXVII. évf., 1985/1–2, 66–157.

BOTTLÓ Béla: Az 1828. évi országos összeírás, in: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, 1957, 242–272.

ERDEI Aranka: *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*, Gyula, Békés megyei Levéltár, 1986.

I.J.: A 'magyar középponti vasút' pestszolnoki vonalának megnyitása, *Pesti Hírlap*, 1847/943, 1.

KATUS László: *A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2021, 150.

MÉRÉSZ Anna – PÁLHÁZY Ferenc: Az 1828. évi országos összeírás Szolnok példáján, *KRE-DIt*, VI. évf., 2023(1), 337–345. <http://www.kre-dit.hu/wp-content/uploads/2023/06/KRE-DIt-2023-I-1-6.pdf> (letöltés: 2023. 07. 10.)

SOÓS Imre: *Heves és Külső-Szolnok megye 1772–1849. évi rovásadó összeírása*, Eger, Heves megyei Levéltár kiadványa, 1973, 145.

SZIKSZAI Mihály: A vasút Szolnok lendítő ereje, In: M. Román Béla et al. (szerk.): *Szolnok könyve: fejezetek a város történelméből*, Szolnok, Tisza Nyomda Kft., 2010, 87-95.

VÁLYI András: *Magyar Országának leírása 1.*, Buda, Universitas nyomdája, 1796, 481.

VERSEGHY Ferenc: Külső Szolnok, in Heinrich Gusztáv (szerk.): *Verseghy Ferenc kisebb költeményei*, Budapest, Franklin-Társulat, 1910, 89-90.

Internetes hivatkozások

1836. évi XXV. tc. *Ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról.*
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D27> (megtekintés: 2022. 11. 06.)

1876. évi XXXIII. tc. *Némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről,* <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600033.TV&targetdate=&printTitle=1876.+évi+XXXIII.+törvenycikk&referer=1000ev> (megtekintés: 2022. 11. 06.)

1877. évi I. tc. *Némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe oltatásáról,* <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87700001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D30> (megtekintés: 2022. 11. 06.)

Papp Ádám

A KLEBELSBERGI NEONACIONALIZMUS KATOLIKUS SAJTÓRECEPCIÓJÁRÓL A KATOLIKUS
SZEMLE CIKKEINEK TÜKRÉBEN

KLEBELSBERG KUNÓ ÉS AZ ÁTALAKULÓ IDEOLÓGIAI MEZŐ SAJÁTOSÁGAI

Az első világháború egyik záróakkordjaként a magyar politikai és ideológiai vérkeringést is utolérte a történelem „rémülete”: a világtörténelem addigi legvéresebb fegyveres konfliktusának elvesztését kísérő, katasztrófális mértékű összeomlás - a trianoni diktátum által kiváltott elementáris erejű társadalmi traumával párosulva - mind a magyar belpolitikai, mind a kulturális és intellektuális élet térén maiban radikális mértékű átalakulási folyamatokat generált, amelyek de facto az eddigi társadalmi és szellemi vérkeringés valamennyi vonatkozását alapjaiban érintették¹. Az előállott, gyökeresen újnak mondható konstellációban pedig számos olyan politikai, kulturális és ideológiai természetű reláció került zárójelbe, melyek mindezidáig axiómának számítottak. Különösen heves - és általánosnak mondható - elutasítás tárgya lett a Gyurgyák János terjedelmes monográfiájában² „cötvös-deáki politikai nemzetképzésnek” nevezett ideológiai konstrukció, melynek legismertebb ostromozói körébe mindenekelőtt – különösen *Három Nemzedék* című opusának keretei között - a történész Szekfű Gyula és az író Szabó Dezső sorolhatóak. Kettejük kritikai élet - mint azt tanulmányában Kovács Dávid maga is meggyőzően kimutatta, számos konszenzusos pont kapcsolja össze egymással, közös nevezőt jelentett érvrendszerükben a liberális berendezkedés heves bírálata³,

¹ Mint tanulmányában Kovács Dávid írja: „A dualizmus korának hivatalos állam-és nemzetfelfogása, asszimilációs szemlélete, liberalizmusa (...) mind a vádlottak padjára került” (Kovács Dávid: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula magyarságszemléletének párhuzamai az 1920-as években*, in Uő.: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 62.).

² Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok - A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 54–89.

³ Noha a Trianon utáni időszak hazai gondolkodástörténetében a dualizmus kori szabadelvű éra általános összűz alá került, ez a szellemi orientációváltás egyedül az 1918-1920 között végbement drámai események láncolatával még nem magyarázható meg kielégítően. Az előzmények körébe sorolandó a magyar nacionalizmus jellegének - a századfordulótól mind világosabban érzékelhető - antiliberalis irányváltása, amely maga ugyanakkor a magyar nemzeti liberalizmus századfordulói válságától sem választható el. Ifj. Bertényi Iván megállapítása szerint a 20. század előestéjére a 67-es konszenzust és annak nemzeti szabadelvű örökségét már nem csupán a függetlenségi párt egyes prominensei kezdték látványosan megtagadni az erősödő függetlenségi nacionalizmus jegyében, de a kialakulóban lévő, új típusú baloldali progresszív és nemzeti-konzervatív csoportosulások is ideológiai ellenfelet láttak a szabadelvű kor hagyatékában. Hovatovább, Ifj. Bertényi megállapítása szerint „(...) a liberális elitpolitizálással szemben mind komolyabb tömegekre támaszkodó új irányzatok (...) kiterjesztették a harcot a politika által addig jórészt érintetlenül hagyott területekre is” (Lásd: ifj. Bertényi Iván: *A századelő politikai irányzatai és gróf Tisza István*, in. Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*; Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 60.). E küzdelem dichotomikus természetű olyan ellentétpárok juttatták kifejezésre, mint a „progresszív” és „népnemzeti” irodalom, illetőleg a „haladó” és „reakciós” avagy „zsidó” tudomány antagonizmusai, a megcsontosodott nemzeti liberalizmus hagyatékával szembeni elutasításuk azonban közös volt.

Szekfű „siralmas véget ért jogi fikciója⁴” és Szabó „irtóztos Bábele⁵” között aligha mutatható ki érdemi eltérés. Mindketten a - már frazeológiájában is kártékonynak bélyegzett⁶ - liberális érának a magyar társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális vérkeringés egészére gyakorolt romboló hatásrendszeréből, illetőleg magának a liberalizmusnak az emberi természetet végtelenségig félreismerő, megalapozatlan antropológiai optimizmusából vezették le a trianoni kataklizmához vezető magyar hanyatlásfolyamat örvényét, kiegészítve a bűnlajstromot a magyar szabadelvű politikai elit szűklátókörűségének ostromozásával, s összekapcsolva egy, a magyar társadalom egészét is hibáztató, „negatív” nemzeti karakterológiával⁷.

A trianoni országvesztést követő években született meg az a közös szellemi platform, amely - átmenetileg - a történész Szekfűt és a kultúrpolitikus Klebelsberg Kunót is egymás mellé állította.

Takáts József maga is felhívja figyelmünket a századelőtől az ideológiai szférában lezajlott változások merőben antiliberális természetére, megállapítása szerint ugyanis „A magyar liberalizmus a századelőn nem tudott olyan válaszokat kimunkálni a kor nagy kérdéseire, amelyek sikeresek lehettek volna az eszmék piacán”. Ebbe a keretbe illeszkedik ama megjegyzése is, miszerint a *Társadalomtudományi Társaság* által 1904-ben a *Társadalmi fejlődés iránya* címen rendezett konferencián az egymással szemben álló agrárius konzervatívok, keresztényszocialisták, radikálisok, szociáldemokraták és anarchisták között mindösszesen azon kérdés megítélésében született konszenzus, hogy a liberalizmus immár halott és terméketlen idollá devalválódott (Lásd Takáts: József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 87.).

⁴ Lásd: Szekfű Gyula: *Állam-és nemzetfenntartás*, 12., in Kovács Dávid: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula magyarság szemléletének párhuzamai az 1920-as években*; in Uő.: *Nemzetfelfogás*, 68.

⁵ Szabó Dezső: *Gr. Tisza István*, in: *Egyenes úton*; in: Kovács: Szabó, 68.

⁶ Kivált Szekfű *Három Nemzedékének* militánsan antiliberális szemléletmódját legalábbis találóan érzékelteti Miskolczy Ambrus rövid megjegyzése, miszerint Szekfű „a liberális diskurzus politikai erőképző jellegét a szép szavak csáberejeként mutatta be”, maga a mű pedig egyfajta konzervatív indíttatású - Miskolczy szóhasználatával élve - „ideológiai fertőtlenítés” célját szolgálta (Lásd: Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet - Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról*, Budapest Napvilág Kiadó, 2001, 74.).

⁷ Legalábbis a „nemzeti bűnök” lajstromjának összeállítása tekintetében szintén kevésbé érződik Szekfű és Szabó felfogása között érdemi különbség. Trencsényi szerint Szekfűnél „a magyar faji karakterológia vázlata olyan erkölcsi vonásokat említ, mint a realitásérzék hiánya és töredezett erkölcsi szemlélet, ami szerinte mind a túlzott társadalmi differenciálódás következménye” (Lásd: Trencsényi Balázs: *A nép lelke - Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2011, 368.). Tekintetbe véve azonban, hogy utóbbi jelenség is történetileg a liberális korszak következményeként kellett tételeződjék, az antiliberális ismeretelméleti megalapozottság ebben a kontextusban sem vitatható. Ahogyan *A magyar bortermelő lelki alkata* címen írott elemzésének liberalizmus-ellenessége sem: a magyar gazdának a liberális szabadpiacon boldogulni képtelen mentalitását megrajzolva (kapcsolódó megjegyzése szerint „a magyar faj nem kapitalisztikus tehetség”) gyakorlatilag egy olyan nemzeti karakterológiát nyújt, amely már önmagában is a szabadelvűség hazai adoptálhatóságának cáfolatát hirdeti (Lásd: Szekfű Gyula: *A magyar bortermelő lelki alkata*, in Uő., in Erős Vilmos: (szerk.) *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 231–291.). Ezenközben Szabó Dezső kapcsolódó gondolatait Gyurgyák mutatja be úgy, hogy „(...) a nemes és nagylelkű, következésképpen élhetyen magyar faj, (...) a fajok örök balekja a modern kapitalista kor anyagiassága és kegyetlen versenye miatt folyamatosan tért veszít más fajokkal (...) szemben” (Lásd: Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*, Budapest, Osiris Kiadó, 2012, 55.). E karakterológiai reflexió antiliberális melléklétezője önmagában is közelíti Szabó felfogását Szekfű fentebb demonstrált látószögéhez.

A későbbiek folyamán az ő vezetésükkel formálódó intellektuális közeget is felcímkezte az utókor a „reformkonzervatív”⁸ jelzőjével - jóllehet így, ebben a formában e megjelölést voltaképpen egyikük sem vindikálta kifejezetten magának. Az intellektuális háttér közösségét világosan demonstrálja Klebelsberg Szekfűhöz intézett 1921-es évi levele⁹, amelyben a *Három Nemzedék*¹⁰ antiliberális hanyatlástörténete mellett Tormay Cecile és az irodalomtörténész Horváth János egy-egy munkájában vélte megpillanthatónak az általa elképzelt keresztény konzervatív ideológiai éra legfőbb szellemi legitimációs támaszát. A Klebelsberg-féle neonacionalizmus eszmei természetéről a modern historiográfiában Gyurgyák és Kovács számos tekintetben hasonló értékeléssel él: eszerint a kapcsolódó gondolkör a közelmúlt nemzetszemléletének variánsait egyként a történelem süllyesztőjébe utalta; a politikai nemzetkonceptió érvényét a trianoni országszabdolás, a függetlenségi platformról felfakadó gondolatkísérleteket pedig a Habsburg „ellenlábás” megszűnése anullálta. Továbbá, ez a szellemi orientáció egyfelől az általános nemzeti-kulturális szintemelkedés, másfelől a - részben jövőbe kitolt, részben pedig a tényleges társadalompolitikai gyakorlat által meg is csalatott - emancipatorikus célzatú szociálpolitikai cselekvés tartópillérein nyugodott volna. Gyurgyák és Kovács interpretációjának talán egyetlen különbsége a szintén klebelsbergi megfogalmazásban ismertté lett „kultúrfölény” gondolata, mely a magyarság környező kelet-közép európai népcsoportokkal szembeni kulturális-művelődési prioritására apellált. Mi ehhez talán azt tehetjük hozzá, hogy bár ez a nemzetkonceptió maga is számos tekintetben a *Három Nemzedék* antiliberális konzervativizmusát osztotta, végül - hosszabb távon - korántsem jutott

⁸ Tanulmányában Kovács érintette a kérdést: megállapítása szerint a „reformkonzervatív” jelző utókori történészlelemény”, Szekfű nyelvhasználataiban is inkább a „konzervatív reform”, illetőleg a „konzervatív reformer” szóösszetételeibe ütközünk (Lásd újra: Kovács: *Közös hagyomány és érdekérvényesítés*, in Uő.: *Nemzetfelfogás*, 93.).

⁹ Mint azt Klebelsberg 1921 nyarán Szekfűnek címzett levelében világosan megfogalmazta: „Én három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, (.....) a te Három Nemzedéket, Tormay Cecile Bujdosókönyvét és azután (...) Horvát János Aranytól Adyig című füzetét. Ha nem is értetek talán mindenben egyet, egy irányt képviseltek, s nevetek egyben program lenne” (EKK G 628, Szekfű Gyula levelezése: Klebelsberg Kuno levelei Szekfű Gyulának; idézi: Miskolczy: *Szellem és nemzet*, 79.). Az is lett: az 1923 és 1940 között megjelentetett *Napkelet* című lap - a *Magyar Szemlével* egyetemben - egyértelműen e két világégés közötti keresztény-konzervatív eszmevilág egyik legismertebb publicisztikai közvetítőjévé vált, s ezen ideológiai preferenciák kapcsolódó tablóját a főszerkesztő Tormay Séta a *szentmihályi parkban* című indító szépprózájában talán mindenki másnál plasztikusabban festette meg. Mint utóbbival összefüggésben Sipos Lajos írja: „Az évszázados úri fák és a régi kastély változatlanúságot sugalló háttérben körvonalazódott egy offenzív irodalmi-kulturális kánon is. Ennek lényege a Bethlen István és Klebelsberg Kuno által megkonstruált neonacionalista-értékkonzervatív államideológia (...)” (Lásd: Sipos Lajos: *Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizáció kérdésére - A Napkelet és a Magyar Szemle*, in. Finta Gábor - Horváth Zsuzsa - Sipos Lajos - Szénási Zoltán: *A Nyugat párbeszédei - a magyar irodalmi modernizáció kérdései*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2011, 121.).

¹⁰ Pars pro toto: Romsics Ignác: *Szekfű Gyula Három nemzedékéről*; in Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 195–212.

domináns szerepre a korabeli magyar szellemi élet identitásdiskurzusaiban¹¹: előremutató társadalompolitikai aktivizmusának hajója léket kapott a 20-as évek - az eredeti tervekhez képest - alaposan minimalizált földreformján, maga Szekfü pedig, tapasztalva a 20-as évek politikájának csupán névlegesen reformer jellegét, gyorsan búcsút intett azon zászlóshajó-szerepkörnek, amelyet - mint Klebelsberg-től idézett levelünk is demonstrálta - szisztémájának keretei között eredetileg maga a kultúrpolitikus szánt neki. A 20-as évek második felében a *Magyar Szemle* főszerkesztőjeként közzétett, a latifundium történelmi érdemeit méltató cikkei is egyértelműen ebbe az irányba mutattak. Szemléletében a valódi reformer társadalompolitika - a klebelsbergi neonacionalizmus olyannyira fontos tartóoszlopa - majd csak a Bethlen-éra elmúltát követően értékelődik fel újra.

KLEBELSBERG NEONACIONALIZMUSA – A TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS MEGÚJHODÁS PROGRAMJA

Mint már értekezésünk bevezetőjében részletesen is érintettük, a döntően Klebelesberg Kunó nevével összefűződött neonacionalizmus - melynek gondolati struktúráját szerzője végül önálló kötetben is kiadott cikksorozatban vázolta fel - a 20-as évek második felének hazai szellemi miliójában átmenetileg meghatározó nemzetértelmezési horizonttá emelkedett; s alapvetően katolikus sajtórecepciója is ennek megfelelően kezelte. Annál különösebbnek hat, hogy a kor legalábbis dominánsnak mondható katolikus sajtóorgánumainak sorában jószerivel egyedül a *Katolikus Szemlében* találkozunk igazán érdeminek mondható értékelésekkel - egyetlen publicista tollából. A lap hasábjain publikáló Túri Béla mintha már a kapcsolódó koncepciót taglaló írásának¹² kezdő felütésében is defenzívába húzódná, ugyanis - mint írja - „A neonacionalizmus (...) amint távolról sem akar szakítás lenni a tradícióval (...), úgy nem akarja

¹¹ Ehhez hozzá is fűzhetjük, hogy a neonacionalizmus koncepcióját a korban több irányból is hevesen támadták: Szabó Dezső különösen harsányan- és nem utolsósorban önnön markánsan németellenes attitűdjeitől hajtva - marasztalta el Klebelsberg gondolatait „a germán életakarát megnyilvánulásaként”. A Habsburg-ellenes függetlenségi hagyományt leértékelő, német-magyar történelmi közösségben gondolkodó orientációt mindenestül úgy kritizálta, mint amely „(...) a germánosság érdekeinek szempontjából történik” (Lásd: Szabó Dezső: *Neonacionalizmus. Gróf Klebelsberg könyve. Harmadik közlemény*, Előörs, 1928, 7.; Idézi: Kovács D.: Uo. 101.). Vagyis: többé-kevésbé ugyanazon szempontok alapján tett szemrehányást a kultúrpolitikusként, mint amilyen kritikai reflexiókkal - jóval később - a Szekfü-Hóman tandem által írott *Magyar Történet* meglátásai ellenében - Németh László is élt. Utóbbi maga is arra hivatkozva utasította el narratívájukat, miszerint szerzői „(...) más népből jöttek, és azt akarják bizonyítani, milyen jól járt velük a magyar nemzet”, miáltal a két szerző „nekünk csinál magunk ellen múltat” (Németh László: *Kiforgatnak múltunkból*, in Uő.: *Sorskérdések*, Budapest, Magvető Kiadó, 1989, 510–514.; idézi: Romsics Ignác: *Clio bővületében - Magyar történetírás a 19-20. században - nemzetközi kitekintéssel*, Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 307.).

¹² Túri Béla: *Neonacionalizmus; Katolikus Szemle*, 1928, 42. köt., 8. szám, 449–457.

megkisebbiteni az elődök hazaszeretétét sem”. S hasonlóképpen egyúttal „nem akarja azt sem állítani, hogy eddig nem tudták volna munkás szeretettel szeretni a hazát¹³”. Az alapgondolat tehát - mint azt szerzőnk a kötet Bethlen István miniszterelnök által írott előszavának meglátásaira támaszkodva részletesen ismerteti - „(...) a gyökeréig változott viszonyok között élő magyarság eszményeinek és gondolatvilágának az új körülményekhez való szabása és kijelölése azoknak a töretlen utaknak, amelyeken haladva az ország újjáépítése megtörténhetik”. Mindezen szempontok figyelembe vételével pedig a neonacionalizmus fogalma heterogén gondolati tartalom hordozója: egyszerismind kultúrpolitikai, (etno)pedagógiai és végső soron államfilozófiai doktrína, mely egyúttal azon feladat elvégzésére is hivatott, hogy önnön szellemiségének „(...) mint elméleti államtani koncepciónak a történelemhez való viszonyát” is tisztázza. Eme megfontolások alapján konkludál Túri végül oda, miszerint „(...) a neonacionalizmus mint új nemzeti ideológia is jelentkezik”, amely „(...) a cselekvő és alkotó embert emeli eszményképpé az ifjúság és a nemzet elé¹⁴”. Utóbbi gondolattal fűződik össze egyszerismind annak magyarázata is, ahogyan a hazai pedagógustársadalomhoz intézett „körlevelében” úgyszólván „(...) a munkás magyar embert állítja eszményképpül minden fokú magyar iskola elé”, minekutána Túri olvasatában e vonatkozó körlevél úgyszólván a *Canto del Lavoro* - prózai változatba öntött - magyar megfelelőjévé emelkedik¹⁵. Ebben a kontextusban egyúttal a „(...) minden répréteget áthatónak és mindenkit egybekapcsolónak” szánt nemzeti

¹³ Uo., 447.

¹⁴ Már érintett monográfiájában Gyurgyák maga is külön hangsúlyozza a kultúrpolitikus ebbéli intencióinak jelentőségét, mint a vonatkozó eszménnyel kapcsolatos ismertetésében írja, a neonacionalizmusnak számos nemes célkitűzésén kívül alapvető törekvése „(...) a még meglévő produktív és konstruktív emberek szolidaritásának elősegítése” (Lásd: Gyurgyák: *Ezzé lett*, 313.). S valóban: *Új magyar típus* címen írott munkájában Klebelsberg egyenesen arról nyilatkozik, hogy „(...) a neonacionalizmus főfeladata egy új magyar eszménynek, egy új magyar embertípusnak a kimunkálása; aki keveset beszél és szónokol, de annál többet dolgozik és alkot” (Lásd: Uő.: *Új magyar típus*; in Uő.: *Neonacionalizmus*, 2. kiadás, Budapest, Athenaeum, 1928, 142.). Vissza is utalva egyúttal egy korábbi - a hazai pedagógustársadalomhoz intézett - körlevelére, melynek keretei között elmondása szerint szintén „ilyen új magyar típus kimunkálására” buzdított.

¹⁵ E ponton megjegyzendő: egyfelől, a dolgozatunk előző jegyzetében említett körlevél kétségkívül jelentős visszhangokat vetett, a korabeli kormányzati érához igen közel álló *Nemzeti Újság* névtelenül nyilatkozó cikkírója például egyenesen „(...) a céltudatos nemzeti munka megszervezésének kulturális programjaként” méltatta (Lásd: *Magyar program; Nemzeti újság*, 1928, 10. évf. 11. szám, 1–2.). Nem sokkal később Klebelsberg maga egyik cikkében (*Il Canto del Lavoro*; in Uő.: *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 2. kiadás, 1928, 168–172.) az olasz Edmondo Rossoni és Libero Bovio *Il Canto del Lavoro* című költeményét ünnepelte a munka fasiszta szellemű himnikus apotheózisaként, tudniillik - mint a kultúrpolitikust idézve Túri maga is írja: „A munka himnusza azt a szabadságot dicsőíti, amely (...) a munkában sarjadzó anyagi és lelki függetlenségben áll”. Bár a Túri által érintett újévi körlevélre jelen cikkében maga Klebelsberg is visszautal (ő maga egészen pontosan „a munkában sarjadzó anyagi és lelki függetlenség” víziója kapcsán jegyzi meg: „Amint újévi körlevelemben rámutattam, a magyar tanítóra e téren is a legnemesebb és a legfontosabb nemzeti hivatás vár” (Lásd: Klebelsberg: Uo. 170.), a Túri által megformált kontextusban a közoktatásügyi miniszter utóbbi cikke mutatkozik hangsúlyosabbnak. Annál is inkább, mivel a Klebelsberg írásában olvasható Rossoni-Bovio szerzőpáros strófarészletét („Hirdesd, hogy a munka fény, élet, dicsőség, hogy a munka a szabadság fegyvere és zászlaja”) maga Túri is idézi de facto „a fasiszta dalaként”.

eszmény úgyszólván „népbarát” és szociálisan érzékeny vonatkozásai kerülnek előtérbe, minekutána a Túri frazeológiájában „népiesnek” nevezett politikai cselekvési irány egyszerre viseli magán a kultúr-és társadalompolitikai pragmatizmus ismertetőjegyeit. Megállapítása szerint ugyanis „A föld a hazához rögzíti a haza szülötteit, a kultúra emberi tudatra emeli polgárait, de a boldogság otthonává a jó szociálpolitika teszi a falut, a várost”. Amidőn - mint Klebelesberget idézve Túri maga is írja - „(...) a nyomor és a küszködés légkörében nő a kozmopolitizmus, fogy a honszeretet¹⁶, akkor valóban igaz, hogy nem ünnepekkel, hanem csak a szociális politikának, a kultúrpolitikának, az alsó néposztály érdekeit szolgáló közgazdasági politikának, a népbarát kormányzatnak és a hazafiságnak összefonásával gyárthatjuk meg azt a hatalmas köteléket, mely a haza földjéhez köti a hazafiakat¹⁷”. Szerzőnk e ponton hívja fel a figyelmet a szociálpolitikai célkitűzések keresztény etikai dimenziójára, másfelől ugyanakkor a népesedési trendet baljós jövőendő kibontakozás felé terelő anomáliák (elmondása szerint „a családi élet meglazulása”, illetőleg „a gyermekszoba üressége, stb.”) számára is annak világos bizonyítékai, hogy „(...) a nemzet organizmusának alapsejtjei egészségükben vannak megtámadva¹⁸”. Ebben leli tehát magyarázatát, hogy a célok között szerepel - közelebről aligha túlzottan konkretizált formában - „a házasságok tisztasága és tartóssága, a magyar gyermek, a magyar élet védelme”.Mindazonáltal eme szempontok is elsősorban alárendelt komponensei a kitűzött tulajdonképpeni ideálnak: „A neonacionalizmus lényeges alkotóeleme (...) hogy úgy szervezzük a magyar munkát, a magyar hazafiságot, az ősi patriotizmust (...) oly célok felé vezessük, melyektől a magyar faj megerősödését és hazánk feltámadását várjuk”, s természetesen „(...) a területi épség helyreállítását”. Mindezek nyomán vetődik fel, pontosan hová is - Túri szóhasználatával élve - „(...) gyökerezik elméleti államtani és tartalmi szempontból a neonacionalizmus ideológiája”? Túri Klebelesberg - keserű hangvétele mellett is reálisnak mondható - helyzetfelismerését parafrázálva („Akármilyen gyászos, szégyenteljes körülmények között is, de függetlenek lettünk”) konstatálja a politikai koordináta-rendszer gyökeres megváltozását, melynek révén a magyar nacionalizmus a világháborús összeomlás, a trianoni kataklizma és a dinasztikus kontinuitás megszakadása után

¹⁶Talán nem túlzás e ponton rámutatnunk ama sajátos analógiára, mely az író Szabó Dezső elhíresült századfordulói figyelmeztetése („Meg kell gondolni, hogy a Himnuszt éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni”; hovatovább „Lehet valaki valóságos Leydeni palackja az idealizmusnak, ha nem eszik, meghal, s akkor bizony hazafias érzései is vele pusztulnak.”; Lásd: Szabó Dezső: *Válasz Nagyméltóságú gróf Tisza István volt miniszterelnök, nagybirtokos Úrnak; Nyugat*, 1911, 9. szám., 810.) és a tartalmilag kapcsolódó klebelesbergi iránymutatás között fennáll. Elgondolkodtatónak hat ugyanis annak észrevételezése, hogy a Szabó által egyébiránt megvetett neonacionalizmus közel két évtizeddel később végső soron interpretálta az író azon gondolatait, amelyeket egyébiránt még épp nyugatos korszakában fejtett ki, s melyek első leírásuk idején még kifejezetten botrányt idéztek elő, minekutána fel is mentették akkori főreáliskolai tanári állásából.

¹⁷Túri: *Neonacionalizmus*, 451–452.

¹⁸Uo., 452.

„(...) új viszonyok között és új tartalommal lépett fel”, mivel „(...) Trianon óta új országgal és új nemzettel van dolgunk”. De miben is áll mindezek lényege? Egyfelől: az osztrák „méhkaptár” keretfeltételei között vívott sokévszázados küzdelem a rendi szabadságjogok, majd az állami autonómia kiszélesítéséért, végül a nemzeti szabadság érvényesítéséért éppúgy zárójelbe került, s örökre a múlt rekvizitumai közé sorolódott, mint ahogyan az ezen történelmi szembenállás produktumaként kitermelődött ellenzéki-függetlenségi oppozíció kurucos mentalitása is végleg relevanciáját veszítette. De súlytalanná vált a történelmi Magyarország kisebbségi népcsoportjaival folytatott kötélhúzás is; a trianoni országvesztés által - ámbár magyar nemzeti szempontból kivált katasztrofális végkimenetellel - utóbbi küzdelem maga is véget ért. Ebben a koordináta-rendszerben tehát a hagyományos magyar nacionalizmus - mindenekelőtt az előbbi szemponttal összezsugorítva - a nemzeti lét külső keretfeltételeinek tagadásaként, mint egyértelmű negáció jelentkezett. Ellenben „(...) a függetlenségi gondolat helyébe lépett új végcélja, a területétség helyreállítása csak akkor érhető el, ha a korábban negatívumként jelentkező nacionalizmus most nagy pozitív törekvéssé alakul át¹⁹”. A nemzet-és nacionalizmusértelemezés ezen irányváltása ugyanakkor a már fentebb érintett szociális érzékenység szempontjain túl egy másik társadalompolitikai megfontolás hordozója is; a „produktív és konstruktív” emberek szolidaritásának megfogalmazott programja felül kell írja a korábbi „negatív nacionalizmus” káros társadalomlélektani következményeit: a „nemakarunk” idővel mélyen rögzült szociálpszichológiai attitűdjét mely mindeddig „rányomta bélyegét a magyar típusra és egyéniségre”. A régi típusú nacionalizmus vázolt feladatainak e kontextusában sajátosan fonódnak össze tehát egymással a karakterológiai mellékszöveggel ellátott társadalomkritikai és az etnopedagógiai reflexiók. Mindazonáltal Túri a neonacionalista gondolatkör mozgásterének bizonyos határait is rögzíteni igyekszik: e tekintetben óva int az új nemzeti eszmény „történelmi megalapozásának” és államfilozófiájának átpolitizálódásától, „(...) amit a kultúrmunka és a nemzetnevelés nem tűr meg, s ami könnyen megbosszulja magát”. Ez praktikusán kettőt jelent: egyfelől, a célul kitűzött nemzetnevelés nem válhat olyan kártékony és hamis emlékezeti kultúra szülőanyjává, melyben Magyarország és a Habsburg Birodalom négyszáz éves közös történelme a pusztán nemzeti eltávolítás iskolapéldájává degradálódik. Miként hibás attitűd volt a múltban ugyanis a függetlenségi ábránd naiv kergetése, úgy ma sem bír több relevanciával ama gondolat, miszerint „Magyarország minden szövetség nélkül biztosabb jövő elé néz, mintha szövetségest keres, mint a múltban²⁰”. Az ügy aktuálpolitikai relevanciája a korabeli olvasó számára is egyértelmű lehetett: a Monarchia

¹⁹ Uo., 454.

²⁰ Uo., 455.

felbomlása és a trianoni diktátum eredményeként előállott helyzet szerzőnknel csupán „bizonyos formai függetlenség” gyanánt vehető számításba, mely teljességgel alkalmatlan arra, hogy „igazi magyar jövőnk zálogául nézzük”. Az integrális revízióra irányuló törekvések szempontjából ugyanis a másokkal való partnerséget nélkülöző, önerőre támaszkodó, társtalan magyar magány könnyen öngyilkos magatartásnak bizonyulhat. S másfelől: „(...) vigyáznunk kell, hogy a neonacionalizmus történelmi megalapozásával másoknak se adjunk módot arra, hogy az új alapból több következtetést vonjanak le, mint amennyi az új és több munkához szükséges”. Amely utóbbi kitétel minden valószínűség szerint a magyar fajvédő mozgalommal szembeni kései figyelmeztetésként nyerhetett szerzőnk tollából megfogalmazást²¹. A magyarság megváltozott helyzetének tekintetében pedig ismételten előkerülnek a trianoni diktátum következményei is, hiszen (...) a nemzetiségektől elszakadva e részben is változott a nacionalizmus tartalma²². Az országcsönkítés tragédiája csakis átmeneti állapotként vehető tudomásul: a jelen helyzet reális felismerése, s a belőle levont konzekvenciák nem tehetik zárójelbe az integrális revízióra való törekvést, a neonacionalizmus tulajdonképpeni programját; „(...) amikor Klebelsberg Kunó az integritás kérdését a nenacionalizmus ideológiájából nem csak nem rekeszti ki, hanem egyenesen végcélul tűzi ki, már ipso facto nem lehet úgy gondolkodni és nem arra kellene készülnünk, mintha nem más nemzetiségekkel együtt akarnók történelmi utunkat folytatni ezer év után. Vagyis a neonacionalizmus tartalmából nemcsak nem esett ki a magyar állameszme megismertetésének és megszerettetésének munkája, hanem más körülmények között más hangsúlyt, más színezetet kapott²³”. Amely utóbbi megfontolás a fentebb már érintett „egyedül nem megy” problematikus elemére is praktikus visszautal, ezúttal azonban talán némiképp módosított formában: ebben a keretben a revízió nem egyszerűen a sors - magyar nemzeti szempontból kedvező - megváltozásával a nemzetiségekre oktrojálendő produktumként gondolandó el, sokkalta inkább azon - reálisnak remélt - koncepció nyer benne megfogalmazást, miszerint az ezeréves országhatárok visszaállítása az egykori kisebbségek számára is vonzó alternatívaként válik újra fölvethetővé. S végül ismét

²¹ Bár a klebelsbergi neonacionalizmust vajmi kevés gondolati elem fűzte össze a magyar fajvédők eszményeivel, a Túri által említett „új alap” vonatkozásában talán mégis föllelhető némi közös nevező. Hacsak nem marasztaljuk el égbekiáltó aránytévesztésként ama föltevést, hogy az új nacionalizmus kétségkívül újdonszerű társadalmi attitűdök után kiáltó szempontrendszer valamelyest rokoníthatónak tűnik a fajvédők ideáljával, akik - ismételten Gyurgyákot idézve - „egy új magyar ember megteremtésének szükségességéről szónokoltak” (Lásd újra: Gyurgyák: *Ezzé lett*, 217.). A jövő nemzeti kibontakozás érdekében hirdetett megújulás programját - még ha rekvizitumaik különböztek is - Túri elfogadhatta egyfajta közös új alapként, melyből a magyar fajvédelem valóban „több következtetést” vont le, mint amennyit a klebelsbergi neonacionalizmus - és az amögött meghúzódó politikai katolicizmus szisztémája - indokoltan tartott. Előbbiek társadalompolitikai radikalizmusa legalábbis elhelyezhető lehetett a szerzőnk által érintett - és nemkívánatosnak ítélt - többletkonklúziók körében.

²² Túri: *Neonacionalizmus*, 456.

²³ Uo., 455.

jelentkezik a tárgyalásmódban már elemzésünk kezdetén említett defenzív attitűd, amely a hagyományként rögzült kuruc-labanc kontroverziára is megfelelni igyekeztével egyfajta kiegyenlítésként kíván hatni: a klebelsbergi nemzetkonceptió történelemszemlélete nem érvényesül olyannyira „az elvi precizitás szigorúságával”, hogy a „kurucos” magatartás múltbeli hibáival és túlzásaival egyetemben a függetlenségi hagyomány egészét is a vádlottak padjára óhajtaná ültetni. Tudniillik, ez utóbbi körből is rekrutálódtak olyan számban „a magyarság erejét fejlesztő államférfiak”, hogy a múltbeli nemzeti-függetlenségi opposíció is méltán vindikálhassa önmagának az „erős nacionalizmus” dicsőségéért járó glóriát. Mindez pedig Túri olvasatában annak is ékes bizonyítéka, „(...) hogy az élet, a nemzeti történelmi folyamat nem tűr és nem akar olyan definíciókat, melyek (...) mindig merevek és avatatlanok vagy sablon szerint gondolkozó emberek részéről jelszavakul használatnak, ami rendesen csak kárt és ellentéteket okoz²⁴”. Mert hogyan is valósulhatna meg másképp - tehetnénk hozzá - a „produktív és konstruktív emberek” egymás közti szolidaritásának magasztos eszménye? Cikkírónk értékelése szerint ezek a megfontolások akár természetesnek is tarthatók, az elmondottakat követve szándékosan tágra nyitott szemlélődési horizont mélyen pragmatikus megfontolásokkal fűződik össze, ugyanis - mint záró megjegyzésében maga is írja - „a neonacionalizmus nem csak a politikai viszonyok változása folytán, de öntudatosan és céltudatosan keresi azokat a módokat, (...) melyek a magyar faj megerősödését és általa a magyar nemzeti cél elérését segítik elő²⁵”.

KLEBELSBERG NEONACIONALIZMUSA A MAGYAR „KULTÚRFÖLÉNY” KONTEXTUSÁBAN

Nem kétséges, hogy amidőn Túri mindössze egyetlen év elteltével egy újfent megjelenő Klebelsberg-kötet²⁶ recenzálására²⁷ vállalkozott, továbbra is ugyanazon szempontot ragadta meg a kultúrpolitikus neonacionalista eszményvilágának egyik legfőbb cementáló elemeként, amelyet első cikkgyűjteményének értékelése folyamán is a vonatkozó ideál egyik centrális gondolati paneljévé avatott. Eszerint Klebelsberg célja jelen esetben sem más, mint hogy „(...) maga mellé sorakoztassa fegyver-és munkatársakul mindazokat, kik meg vannak győződve, hogy Magyarországra nézve lenni vagy nem lenni kérdése a magasabb műveltség, a

²⁴ Uo., 456-457.

²⁵ Uo., 457.

²⁶ Jelen esetben valójában Klebelsberg újabb cikkgyűjteményének (Uő.: *Küzdelmek Könyve*, Budapest, Franklin Társulat, 1929.) kiadásáról van szó.

²⁷ Túri Béla: *Klebelsberg Kunó: Küzdelmek Könyve, Katolikus Szemle*, 1929, 43. kötet, 6. füzet, 562–563.

kultúrfölény²⁸” Európa ama pontján, hol ezer éve a nyugati kultúra őrje és fáklyája Kelet felé²⁹”. Másfelől, Turi immár egyenesen „történelmi átváltást jelentő időkről” nyilatkozik, mikorra végképp illuzórikussá vált a korábbi idők gyakorlata, mely a kultúrpolitika cselekvési körét csakis az anyagi-materiális háttértényezők kiterjedtségének keretei között volt képes kijelölni³⁰; „nincs időnk várni, míg anyagilag megerősödhetünk, hogy azután próbáljuk behozni a kultúra terén azt, amivel elmaradtunk”. Sürgető nyomatékkal hozzá is fűzve egyúttal, miszerint „Ha elmaradunk, végleg lemaradunk³¹”. Ám ugyanilyen fokozott hangsúllyal vetődik fel a

²⁸ A szóban forgó kultúrfölény momentuma természetesen az 1928-as évi recenzióban még időrendi okok miatt sem képezhetette vizsgálódás tárgyát. Az újabb historiográfia keretein belül Gyurgyák János ezt a gondolatkört bírálta a klebelsbergi elgondolás mintegy „zavaró”, kvázi apolitikus és méltánytalan mozzanataként (Lásd újra: Gyurgyák: *Ezzé lett*, 313–314.). Gyurgyáknál pragmatikusabb szempontok alapján értékelt a kultúrfölény elméletét Drabancz M. Róbert, aki tanulmányában egyfelől azon szempontokra helyezte a hangsúlyt, miszerint „(...) a kormányzat a kultúrfölény-programban tudta megfogalmazni és napirenden tartani a trianoni békeszerződés felülvizsgálatának vágyát anélkül, hogy kiváltotta volna a nagyhatalmak rosszallását”, másrészt „(...) Klebelsberg tudta olyan elvi célkitűzéssé tenni a kultúrfölény elméletét az eltérő érdekek és ideológiák mentén szerveződő magyar politikai palettán, mely alkalmas volt konkrét (...) cselekvésprogram magvalósítására” (Ehhez lásd: Drabancz M. Róbert: *Egy európai magyar kultúrpolitikus - Gondolatok Klebelsberg Kunóról; Új Pedagógiai Szemle*, 2000, 50. évf., 7-8. szám, 195–199.). Ujváry Gábor pedig a klebelsbergi gondolat relevanciáját egyfelől a trianoni kataklizma utáni belső megerősödés igényét kielégíteni hivatott kulturális építkezés tézisében határozta meg, továbbá meglátása szerint a kultúrpolitikus azzal is tisztában volt, hogy „(...) a világban elfoglalt kulturális pozíció az ország megítélését is jelentősen befolyásolja, és ezáltal visszahat a kül-és a belpolitikára is. Tulajdonképp ez volt a klebelsbergi kultúrfölény-elmélet lényege”. Ujváry megjegyzi továbbá, hogy e tézisnek természetesen volt a revízióval összefüzdő gondolatköre is, hiszen mint - Drabanczhoz hasonlóan maga is megállapítja „a revízió a két világháború közötti magyar politikának az a legkisebb közös többszöröse volt, amelyben szinte mindenki (szélső)jobbtól (szélső)balig egyetértett” (Lásd: Ujváry Gábor: *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája*, in Romsics: *A magyar jobboldali hagyomány*, 387–388.). Márpedig ez utóbbi megfontolások függvényében a vitatott klebelsbergi attitűd már kevésbé is érződik olyannyira „apolitikusnak”.

²⁹ Külön is figyelemre méltó Magyarország külpolitikai pozicionálásának kontinuitása a 19. század utolsó harmadától a Horthy-korszak végéig, ékes bizonyosságul annak is, hogy a nemzeti liberális korszak egyes nemzetszemléleti elemei valóban újraírhatóak lettek a két világháború közötti időszak nacionalista diskurzusában. A magyar önpozicionálás relevanciáját legplasztikusabban Kállay Béni foglalta össze művében (Uő.: *Magyarország a Kelet és a Nyugat határán*, Budapest, MTA, 1883.), melyben - többek között - valóban a Nyugat művelődési produktumainak keleti irányú közvetítése is hangsúlyos elemként szerepelt, s e gondolat - mint azt Turi ebbéli reflexiója is mutatja - a magyar szerepértelmezésnek is integráns eleme maradt (Pars pro toto: Romsics Ignác: *A kereszténység védőpajzsától az uniós tagságig - Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban*, in: Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*, 27.).

³⁰ Az eddig elmondottak függvényében immár érthetőnek is hat számunkra, miért nem lehetett a továbbiakban a tőkehiány a kulturális és művelődési szféra fejlesztésének kerékkötője. A hozzáállás megváltozása a korban annál is inkább szembeszökő lehetett, mivel a dualizmus kori politikai elit valóban nem kívánta túlterjeszteni a kultúrpolitikai cselekvés akciórádiusát azon a határon, amelyet a gazdaság általános állapota és a pénzügyi rentabilitás kritériumai még elérhetővé tettek. S ezen még az 1880-as évek meghatározó kultúrpolitikusa, Trefort Ágoston sem tudott érdemben változtatni. Mint tanulmányában ifj. Bertényi Iván maga is megállapítja, „Mindaddig, amíg a magyar állam költségvetése deficitese és a legfőbb elv a spórolás volt, nem tudott a mégoly üdvösnek elismert változtatásokra elegendő forrásokat rendelni”, illetőleg meglátása szerint Trefort is „tudta, hogy szükség lenne több és színvonalasabb (...) állami iskolára, harmadik egyetemre, de nem tudta megvalósítani” (Lásd újra: ifj. Bertényi: *A századforduló*, in: Romsics: *A magyar jobboldali hagyomány*, 38.) - noha a vonatkozó időszak komoly és nagyszabású művelődési fejlődésének ténye vitathatatlan.

³¹ Feltűnő, hogy a korban mennyire jól megférhetett egymás mellett a kulturális prioritás tézise és a környező népektől való „lemaradással” kapcsolatos aggodalom. Átalunk már fentebb érintett elemzésében Ujváry ugyan a kultúrfölény-gondolat kontextusában, de kifejezetten a korban népszerű szociál-és/vagy nacionaldardarwista elméletek produktumaként értelmezte Klebelsberg felfogásának ezen aspektusát. Állítását alátámasztandó a kultúrpolitikus egy 1928-as évi, a kultuszárca költségvetési vitájában elmondott beszédének szövegrészletére hivatkozik, amelyben Klebelsberg Magyarország és a trianoni utódállamok viszonyrendszerét négy, úgyszólván „a történelem országútján” robogó - és egymással versenyző - gépkocsi metaforájával igyekezett megvilágítani.

neonacionalizmus kiemelt jelentőségű tartópillérei közé sorolt szociális fejlődés motívuma is - a korabeli nemzetpolitikai megfontolásoktól a legkevésbé sem függetlenül: a kapcsolódó cikkanyagok szociálpolitikai direktíváit elemezve Túri lelkesen ünnepli „(...) a magyar nemzet ama rétegének kulturális emelését, (...) melyben pedig a magyar faj ősereje szunnyad: az Alföld népében³²”. Míg végül immár szenvedélyes akklamációként rezonál szerzőnk abbéli ujjongása, miszerint „Öröm arra nézve még csak gondolni is, hogy eljő az idő, mikor az alföldi és tanyai népnek életerejé ömlődik át a magyar életbe, mint felfrissítő, alkotó hatalom³³”. Ámbár, Túri maga sem feledi el mindehhez hozzáfűzni, hogy e szerves nemzeti alkotómunkát csupán a „liberális kor szellemi hagyatékától” és „a keresztény nemzeti gondolattól át nem fűtött entellektüelek” aknamunkájától szükséges féltetni. Figyelembe véve, hogyan jutottak végül a kor folyamán e nemes társadalmi reformviziók jószerivel egytől-egyig ebek harmincadjára,³⁴ különösen fájdalmas annak észrevételezése részünkről, mennyire látványosan hagyta szerzőnk is a felszín által becsapni önmagát: Túri sem érzekelte ugyanis, milyen sötét robajjal zuhan végül bele a vágyott víziók és a társadalmi rögválóság között tátongó szakadék mélységébe az egyoldalúvá degradálódott antiliberális beszédmód szekere. S talán a hitelesség ebbéli hiányától nem is függetleníthető a magunk berzenkedése afölött, amit Túri kritikája vált ki Klebelsberg úgyszólván „hamis” frazeológiájával kapcsolatosan. Szerzőnk számára az oktatásügyi miniszter általa is idézett kijelentése a forradalmi és ellenforradalmi ideológiák egyként meddő természetéről³⁵ érthetetlennek és emészthetetlennek bizonyult: amíg a kultúrpolitikus

Ebben az összefüggésben tette föl az oktatásügyi miniszter ama kérdést, miszerint „(...) akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi (...) mellettünk elbogarogjon és minket elhagyjon (...)?” (Idézi: Ujvári: Klebelsberg Kuno, in Romsics: *A magyar jobboldali hagyomány*, 388.).

³² Túri: *Küzdelmek*, 563.

³³ E gondolat a későbbiek folyamán mindenekelőtt Szekfű számára magasztosult alapvető vonatkoztatási ponttá: a kor meghatározó konzervatív teoretikusa egyértelműen a „történelmi” és „úri” jelzőkkel illetett, dzsentroid mentalitása okán általa is sokszor bíralt középosztály paraszti elemekkel való felfrissítését vázolta ideális társadalmi reformprogramként (Pars pro toto: Gyurgyák: *Ezzé lett*, 347–360.).

³⁴ A klebelsbergi doktrinából legalábbis a nemzeti szellemű oktatás programja kétségkívül eljutott a megvalósulás fázisába, ám az oktatásügyi miniszter által támasztott másik fő kritérium, a vagyonmegoszlás korrekciója, az átfogó szociális reformok bevezetése végeredményben már az első - az eredeti tervekhez képest alaposan kilúgozott - földreform után egyértelműen lekerült a napirendről. A szükséges politikai akarat ugyanis ehhez valójában alapvetően hiányzott, Klebelsberg pedig - Kovács értékelése szerint - „(...) látva a hatalmi realitásokat (...) kompromisszumot kötött. Nem adta fel az igényt a vagyonmegoszlás korrekciójára, azonban elfogadta, hogy ennek megvalósítására csak a jövőben kerülhet sor” (Lásd újra: Kovács: *Közös hagyomány és érdekérvényesítés*, in Uő.: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*; Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 100.). Mint majd látni fogjuk, valójában jelen vizsgált cikkeink szerzőjét is - a kor katolicizmusát sokáig alapvetően jellemző - konzervativizmus akadályozta abban, hogy a klebelsbergi program gyakorlatba való átültetésének valódi eszközeit felismerje. Ám általában is elmondható, hogy a politikai katolicizmus modellje - nem utolsósorban önnön nagy kiterjedésű birtokállománya végett - valójában eleve nem hajlott drasztikusabb társadalmi változásokra (Lásd: Spannenberger Norbert: *A politikai katolicizmus*, in Romsics: *A magyar jobboldali hagyomány*, 186–213.).

³⁵ Túri ebbéli értetlensége egyébiránt avégett is különösnek hat, mivel Klebelsberg e tekintetben már korábban is világosan közzétett állásfoglalását: a fentebb vizsgált *Neonacionalizmus* című cikkgyűjtemény keretei között ő maga történetesen épp egy januári értekezésében fejtette ki, miszerint a Bethlen-éra egyik fő feladata épp az lett,

szemszögéből mindez a jobb-és baloldali radikalizmusoktól való azonos távolságtartás igényének kifejezése volt, addig Túri számára ez az attitűd csakis képzavarként volt elmarasztalható. Értékelésében a részben Klebelsberg nevével összeforrott keresztény-nemzeti kurzus maga volt az az ellenforradalmi éra, amely az egyébiránt minden másban rajongásig dicsért közéleti szereplő működését is lehetővé tette; s amely koordináta-rendszerben a *Küzdelmek Könyve* maga is az „új szellemű kultúrpolitikának az útjelzője”: részese annak a munkának, „(...) melyben a nemzet arra törekszik, hogy szomszédait a kulturális nemes versenyben felülmúlja és lépést tartani igyekezzék a nyugati nagy nemzetekkel - megőrizve ezeréves tradícióit, keresztény menzeti mivoltát”.

A KLEBELSBERGI KONCEPCIÓ PRAGMATIKUS NARRÁTORA? - KORNIS GYULA A *KATOLIKUS*
SZEMLE ÉRTÉKELÉSÉBEN

Egészében véve bizvást állítható, hogy Klebelsberg nemzetkoncepciójának fogadtatása a *Katolikus Szemle* hasábjain - a recenzálás feladatát egyedüli publicistaként elvégző Túri Béla tollából - még akkor is igen pozitívnak volt mondható, ha egyébiránt fentebb jegyzett kritikai reflexiói sem hiányoztak értékeléséből. Mindazonáltal, amilyen mértékben vált Klebelsberg a neonacionalizmus elméleti kontúrjait felvázoló teoretikussá, ugyanilyen módon bizonyult pályatársa - a modern historiográfiában mindmáig méltatlanul mellőzött - Kornis Gyula a vonatkozó eszmekör tartalmának mintegy „konkretizálójaként” értékelhetőnek. Túri jelen elemzéséből³⁶ ugyanis már egyértelműen kiviláglik, hogy a piarista tudós *Nemzeti megújulás* címen megjelent írásában³⁷ „(...) azt írja meg, hogy a nemzeti megújulásnak miképp kell bekövetkeznie a neonacionalista program alapján”. Szerzőnk interpretációjában Kornis a trianoni kataklizma kettős társadalomlélektani hatásrendszeréből indul ki: egyfelől, evidenciaként rajzolódott ki a kollektív nemzeti önvizsgálat elementáris igénye, hiszen „(...) minden nagy nemzeti szerencsétlenség után természetes a nemzet kollektív lelkiismeretének számonkérő szava a nemzeti tragédia okai után”. Másrészt azonban a bukás keserű fájdalma nagyszabású felhajtóerő forrásának is bizonyult, mivel az új helyzetben „nemcsak a győző, de a legyőzött népek nacionalizmusának ható ereje is megsokszorozódott”. Az országszabdálás

hogy „(...) úgy a forradalmat, mint az ellenforradalmat likvidálja és a normális életet helyreállítsa. E részben jellemző, hogy sem a forradalomból, sem az ellenforradalomból nem maradt meg egyetlen alkotás sem (...), amely a nemzet állandó birtokállományának kiegészítő része lenne” (Lásd: Klebelsberg Kunó: *A magyar neonacionalizmus*, in Uő.: *Neonacionalizmus*, Budapest., Athenaeum, 1928, 121.).

³⁶ Túri Béla: *Kornis Gyula: Nemzeti megújulás; Katolikus Szemle*, 1929, 43. köt., 7. füzet, 667–669.

³⁷ Kornis Gyula: *Nemzeti megújulás*, Budapest, Eggenberger Könyvkereskedés, 1929,

előtti korszak úgyszólván „negatív” nacionalizmusának kettős oppozíciójával (függetlenségi eszmény versus küzdelem a nemzetiségekkel) kapcsolatos gondolati panel jelen esetben is előkerül, az új helyzetben kikristályosodó ellenségkép azonban immár bizonyos differenciálódás irányába mutat: a „saját húsunkból feltáplált” konglomerátumokkal és nagy szövetségeseiknek még szélesebb világgyűrűjével” a revízió érdekében folytatott küzdelemnek ezúttal már nem egyszerűen a liberális kor örökségével szembeni oppozíció és - mint korábban láttuk - a „keresztény nemzeti gondolattól át nem fűtött intellektüelek” elleni harc a társutasa. A küzdelem másik hingsúlyos eleme háború úgyszólván „a másik fronton az internacionalizmussal szemben, mely nemzeti öntudatunkat, sajátos értékünket akarja csökkenteni³⁸”. Az ily módon meghatározott ellenséggel szemben pedig - immár klasszikusnak ható módon - a „belső erősödés” ekkortájt olyannyira gyakran hangoztatott eszközét, valamint „nemzeti egyéniségünk értékének emelését” ajánlja gyógyírül. A közelmúlt nemzeti mulasztásainak számbavételét illetően - Túri olvasatában - Kornis maga is messzemenőig hű maradt a szekfűi *Három Nemzedékben* is világosan kirajzolódó kritikai szempontokhoz: a pusztán „jelszópolitikává” degradálódott függetlenségi ethosz bírálata párosul a nemzetfenntartónak elgondolt társadalmi rétegeket pártfogolni hivatott szociálpolitika hiányának rögzítésével. Az sem állítható, hogy az utóbbi terület vonatkozásában részletezett elemek bármily módon is eltérnének mindattól, amelynek hiányát maga Szekfű is számonkérte a liberális korszakon (földreform, a népegészség-és népoktatás helyzetének fejlesztése, a nagyvárosi proletariátus iránti fokozott szociális érzékenység, a birtokos parasztság és a történelmi középosztály védelme, stb.). Túri ábrázolásából világosan kitetszik, hogy Kornis e problémákat a jelenre nézvést is érvényesnek tartja, amit kiegészít a Trianon nyomán irtatlanul felduzzadt állami tisztviselői réteg megannyi szociális problémája, mely utóbbi „a közterheket elviselhetetlenné teszi”. Mindazonáltal elmondható, hogy a szociális nyomor Kornis művéből kikiáltó tapasztalata Túrit is meggyőzte afelől, hogy túltérbélyesíteni a művelődési politika akcióradiusát a pénzügyi realitások világán talán mégsem olyannyira bölcs módszer a vágyott nemzeti-kulturális megújulás szolgálatában, tehát a két szempont egymással való szerves összekapcsolása, arányaik egymással való kiegyenlítése kínálkozik az egyedüli racionális

³⁸ Vonatkozó, 34 oldalas munkájának bevezető soraiban Kornis a Klebelsberg-féle neonacionalizmust egyenesen „új lelkeket formálni hivatott ideológia” és „nemzetnevelő pszichotechnika” gyanánt prezentálja, hozzá is fűzve egyúttal, hogy „Ma a magyar nacionalizmusnak két fronton kell harcolnia: egyfelől az elcsatolt területek kisebbségi magyarságának védelmében a bennünket körülvevő népek nacionalizmusa ellen, másfelől az internacionalizmussal szemben, mely a munkásságot világszerte a szociáldemokrata és kommunista pártba tömöríti”. Márpedig Kornis - a fenyegetés súlyosságát tudatosítani igyekező - e konstellációból egyenesen oda konkludál, miszerint „(...) a magyar nemzeti eszme külső és belső ellenségeinek száma s hatalmi ereje történelmünkben eddig példátlan módon felfokozódott” (Lásd: Kornis: Uo., 12–13.).

megoldásként: Kornis kapcsolódó szempontjait³⁹ összegezvén immár szerzőnk maga is a kiegyenlítés felé látszik hajlani. Summázata szerint ugyanis „A nemzeti fejlődés két egyenrangú tényezője: a vagyonosodás és kultúra közötti természetes viszonyról fogva együtt és egyszerre⁴⁰”. Hovatovább, immár a korábbiakban érintett „kultúrfölény” gondolatának hangsúlyosabb átértékelése is fokozott erővel ötlük szemünkbe: Túri tolmácsolásában kiderül, hogy a vonatkozó klebelsbergi eszmény a Kornis-féle olvasat keretei között kétségkívül lágyabb, döntően etikai természetű kategóriává szelídül⁴¹. Mint recenzánsunk maga is megjegyzi, „(...) Kornis a kultúrfölényt elsősorban erkölcsi fölénynek tartja”, mely „(...) akkor a legnagyobb, midőn (...) a nemzeti erények személytelenek és a nemzet minden tagjában élnek és ez úton hatványozzák a nemzeti energiát⁴²”. Másfelől, külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a kultúr-és művelődéspolitikai konkrétumainak tekintetében a kortárs katolikus sajtóvilág keretei közt talán először szólal meg a 30-as évek közepétől kifejezetten axiomatikusan megfogalmazott igény az ún. „nemzeti tudományosság” után. Mint szerzőnk írja, „(...) irodalom, képzőművészet, tudomány is maradjon universalitásuk mellett is a nemzeti talajba gyökerezett, különben se nemzetfenntartó erő, se igazi emberi érték nem létszen”. A jövővel kapcsolatos hangvétel pedig inkább helyeződik a reményre, semmint hogy nemzetsírató pesszimizmusba torkolljék: „(...) Kornis (...) ha látja is a nagy bajokat, (...) bátran hirdeti, hogy (...) a baj nem organikus, csak funkcionális”. Szerzőnk maga is az eddig vázoltak alapján

³⁹ Kornis megjegyzése szerint 'A tömegvagyonosodás tömegkultúrát tételez fel: csak a műveltebb tömeg képes okszerűen gazdálkodni, a természet erőit ügyesen kiaknázni, gazdaságilag a többi nemzettel versenyképessé emelkedni. Ezen a ponton gazdaságpolitika és kultúrpolitika nemhogy ellentétben állanak, de egyenest egybeesnek' (Kornis: Uo. 17.).

⁴⁰ E tekintetben megjegyzendő, hogy művében Kornis valójában kevés erre vonatkozó konkrétummal élt: nem vitás ugyan, hogy a magyar gazdaság akkori állapotát maga is a trianoni diktátum következtében előállott „százfejű hydraproblémaként” látta, s hogy a „trianoni szegénység” állapotából való kilábalást „a magyar jövő legsarkalatosabb alapkérdéseként” (Lásd: Kornis: Uo., 16–17.) ismerte el, tényleges direktívákkal azonban e téren nemigen tudott előállni.

⁴¹ A *Katolikus Szemle* hasábjain a lap egy másik publicistája is hasonlóképp etikai relációkkal telített koncepcióként prezentálta a kapcsolódó gondolatkört, mégpedig e tekintetben Kornis (Lásd: Kornis Gyula: *Kultúrfölényünk kérdése*, in Uő.: *Kultúra és politika*, Budapest, Franklin Társulat, 1928, 42–48.) kifejezetten ezen problematikát taglaló munkáját idézve: „Jelenlegi aránytalanul nagyobb kultúrfölényünk folytonos hangoztatása, a büszke másranézés és lenézés helyett sokkal fontosabb, s a nemzetre életbe vágóbb, ha Széchenyi kiméretlen önismeretre valló törekvésének szellemében nemzeti kultúránk ügyében kollektív lelkiismeretvizsgálat tartunk: nagy, állandó konfessziót, vajon megteszünk-e mindent nemzeti műveltségünk integritásának megőrzésére és továbbfejlesztésére?” (Idézi: Várdai Béla: *Kultúra és politika; Katolikus Szemle*, 1928, 42. köt., 10. füzet, 590–598.; Lásd: Kornis: Uo., 46.).

⁴² E gondolati vonalvezetés a mellérendelt elvi panelekkel társítva („nemzeti önismeret”, „munkakedv” a lélek belső erejével végzett munka” és „az új embertípus aktivizmusa”, stb.) már valóban közelebb áll az általunk fentebb említett Drabancz értékeléséhez, miszerint - újfent Drabancz narratíváját idézve - „Klebelsberg tudta olyan elvi célkitűzéssé tenni a kultúrfölény elméletét az eltérő érdekek és ideológiák mentén szerveződő magyar politikai palettán, mely alkalmas volt konkrét gyakorlati cselekvésprogram megvalósítására” (Lásd újra: Drabancz M. R.: *Egy európai magyar kultúrpolitika*, 197.). Az általunk is világosan érzékelhető eltérés nyilvánvalóan abban áll, hogy a Drabancz által az oktatási miniszter alakjához kötött értelmezés a publicista Túrinál kifejezetten Kornis személyére vonatkoztatva nyer megfogalmazást.

konkludál oda, miszerint e funkcionális problémamegoldás feladata vállaltan a neonacionalizmus programjáé. Siker továbbá - hogyan is lett volna másként elképzelhető - „(...) csak akkor lehetséges, ha a magyar lét (...) sajátos tartalmán épül és bontakozik ki tovább a neonacionalizmus, és a nemzeti ezeréves fejlődés szerves elemévé válik”.

KONKLÚZIÓ

Az eddig elmondottak alapján igazoltnak mondható, hogy az 1920-as évek katolikus sajtóirodalma - melynek jelen munkánk keretei között a *Katolikus Szemle* az egyedüli tanúja - kifejezett elismeréssel karolta föl a klebelsbergi nemzetértelmezés intencióit. E tapasztalat - nézetünk szerint - döntően azzal magyarázható, hogy a neonacionalizmus által meghirdetett cselekvési alternatívák olyan szempontokkal (döntően a kultúr-és oktatáspolitikai fejlesztés ügyével) fűződtek össze, amelyek minden akadály nélkül becsatornázhatónak bizonyultak a kései Bethlen-érában is hegemon helyzetben maradt politikai katolicizmus szisztémájába. A gazdaság-és szociálpolitikai reformok ügyét illetően azonban már ez nem állítható. Döntően csupán az általános célirányokkal kapcsolatos retorika szóvirágaiba ütközünk: bár Klebelsberg – s önmagában ennek validitását az általunk vizsgált cikkekben sem vitatták - világosan fűzte össze a társadalompolitikai változtatások ügyét a nemzeti megmaradás sorskérdésével, valójában az előbbi tekintetében a kor katolikus publicistái sem jutottak el annak felismeréséig, hogy ennek pragmatikus megvalósítása milyen alapfeltételhez is kötött valójában. A vázolt eszmény ugyanis természetesen megkövetelte volna mindenekelőtt annak elfogadását, amelyet egyébiránt épp maga a rendszer utasított el, s amely nélkül a korabeli magyar társadalmi realitások keretei között a szociális felszabadulás és a nemzeti szellemű művelődéspolitikai kettős megvalósulása eleve lebírhatatlan akadályokba ütközött: az általános és kötelező földreformot. Nézetünk szerint e tekintetben a recepciót végző Túri Béla és lapja, a *Katolikus Szemle* egyaránt ugyanazon konzervativizmus csapdájába esett, mint amely a politikai katolicizmus struktúrájának egészét is jellemezte ekkoriban. A szükséges szociális eltökéltség alól valójában épp azon konzervatív ismeretelméleti háttér húzta ki a talajt, amely - mint láttuk - még az egyébiránt általuk tisztelt Kornis ellenében is nyíltan vállalta önnön „ellenforradalmi” jellegét. A mindezzel együtt járó gyakorlati reformképtelenségben ragadhatjuk meg annak okát, amiért a neonacionalizmus vonzereje legkésőbb a 30-as évekre semmivé foszlott, s így helyébe végül szükségszerűen új elgondolások léptek.

BIBLIOGRÁFIA

Szakirodalom

ifj. BERTÉNYI Iván: A századforduló politikai irányzatai és gróf Tisza István, in Romsics Ignác: *A magyar jobboldali hagyomány*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 34–72.

DRABAN CZ M. Róbert: Egy európai magyar kultúrpolitikus - Gondolatok Klebelsberg Kunóról, *Új Pedagógiai Szemle*, 2000, 50. évf., 7-8. szám, 195-199.

GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok - A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*, Budapest, Osiris Kiadó, 2012,

KOVÁCS DÁVID: Közös hagyomány és érdekegyesítés - Klebelsberg Kuno reformkonzervatív nemzetkonceptiója; in Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 93–104.

KOVÁCS DÁVID: Szabó Dezső és Szekfű Gyula magyarságszemléletének párhuzamai az 1920-as években, in Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 59–75.

MISKOLCZY Ambrus: *Szellem és nemzet - Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.

ROMSICS Ignác: *Clio bővületében – Magyar történetírás a 19-20. században - nemzetközi kitekintéssel*, Budapest, Osiris Kiadó, 2011.

ROMSICS Ignác: Szekfű Gyula Három nemzedékéről, in Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 195–212.

ROMSICS Ignác: A kereszténység védőpajzsától az uniós tagságig - Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban; in Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 9–36.

SIPOS Lajos: Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizáció kérdésére - A Napkelet és a Magyar Szemle, in Finta Gábor – Horváth Zsuzsa – Sipos Lajos - Szénási Zoltán: *A Nyugat párbeszédei - a magyar irodalmi modernizáció kérdései*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2011, 114–136.

SPANNENBERGER Norbert: A politikai katolicizmus; in Romsics Ignác: *A magyar jobboldali hagyomány*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 186–213.

TAKÁTS József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

TRENCSÉNYI Balázs: *A nép lelke - Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2011.

UJVÁRY Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája, in Romsics Ignác: *A magyar jobboldali hagyomány*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 387–388.

Felhasznált források

KLEBELSBERG Kuno: *Il Canto del Lavoro*, in Klebelsberg Kuno: *Neonacionalizmus*, 2. kiadás, Budapest., Athenaeum, 1928, 168–172.

KLEBELSBERG Kuno: *Új magyar típus*, in Klebelsberg Kuno: *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 139–143.

KLEBELSBERG Kuno: *Il Canto del Lavoro*; in Klebelsberg Kuno: *Neonacionalizmus*, 2. kiadás, Budapest, Athenaeum, 1928, 168–172.

SZABÓ Dezső: *Válasz Nagyméltóságú gróf Tisza István volt miniszterelnök, nagybirtokos Úrnak; Nyugat*, 1911, 4. évf., 9. szám, 809-812.

KLEBELSBERG Kuno: *Küzdelmek Könyve*, Budapest, Athenaeum, 1929

TÚRI Béla: *Neonacionalizmus; Katolikus Szemle*, 1928, 42. köt., 449–457.

TÚRI Béla: *Klebelsberg Kunó: Küzdelmek Könyve; Katolikus Szemle*, 1929, 43. köt., 6. füzet, 562–563.

TÚRI Béla: *Kornis Gyula: Nemzeti megújulás; Katolikus Szemle*, 1929, 43. köt., 7. füzet, 667–669.

VÁRDAI Béla: *Kultúra és politika; Katolikus Szemle*, 1928, 42. köt., 10. füzet, 590–598.

Purcsi Adrienn – Berta Kristóf

„TUDJA MILYEN NAGY TEMETÉSEM LENNE, HA MEGHALNÉK?”

Adalékok Szabó Dezső József körüti emléktáblájának elhelyezéséhez

SZABÓ DEZSŐ A MEGOSZTÓ SZEMÉLYISÉG

Szabó Dezső a XX. századi magyar történelem egyik legmegosztóbb személyisége volt, akit egyik politikai csoport sem tudott tartósan kisajátítani, jóllehet, önmagát sem tudta besorolni a létező politikai formációkba. Nem véletlen tehát, hogy mind életében, mind pedig halála után komoly vitákat szült világnézete, ellentmondásos személye, majd emlékezete. Jelen írásunkban Szabó Dezső első, József körüti emléktáblájának történetéhez igyekszünk adalékokkal szolgálni.

Szabó Dezső 1879. június 10-én született Kolozsvárott egy református nagycsaládba.¹ Egész szellemiségét az Erdélyben erőteljesen jelenlévő 1848-1849-es forradalom és szabadságharc (negyvennyolcas) mentalitása határozta meg, amelyre később majd a Református Kollégium ellenzéki légköre is ráerősített.² Ám nem csupán ezek jellemezték gondolkodását, mert bár sajátos világlátással rendelkezett, fontos kiemelni eszmeiségét meghatározó egyéb személyeket, eszméket, irányzatokat, amelyekkel főleg Kolozsvárott, majd a budapesti Eötvös Kollégiumban találkozott. Szülővárosának középiskolájában a negyvennyolcas mentalitás mellett Napóleon személye is nagy hatással volt Szabó Dezsőre és gondolkodását hosszú ideig formálta.³

Az Eötvös Kollégium esetében két tanárát fontos kiemelnünk. Közülük a legnagyobb hatást Jérôme Tharaud (1874-1953), valamint Lucien Bézard (1881-1912) gyakorolták rá. Szabó Dezső az *Életeim* című munkájában, ekképpen emlékezik meg Tharaudról: „éber orral szimatolt minden új gondolat után és sok ösztönzést kaptam tőle”.⁴ Valamint a másik jelentős befolyást gyakorló tanára Lucien Bézard, ő ismertette meg a középkori művészettel, filozófiával, ő adta a középkor képének alapjait, amelyet az évek során végig változatlanul őriz meg Szabó.⁵ Szabó Dezső 1918-ban ily módon nyilatkozott arról, hogy miket, és kiket olvasott és kik hatottak még

¹ Magyar Életrajzi Lexikon (Kenyeres Ágnes [főszerk.]) Szabó Dezső <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés: 2023. október 01.)

² Nagy Péter: *Szabó Dezső*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 17–20.

³ Gombos Gyula: *Szabó Dezső*, New York, Püski Kiadó, 1975, 67–71.

⁴ Szabó Dezső: *Életeim I.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965. 124.

⁵ Nagy: *Szabó*, 30–31.

rá: „Gyermekkorom a 16. évig Jókai-é volt. Hugo Nyomorultjai évekig mozgattak és egészen még nem haltak meg. Állandó kísérőim: a Biblia, Krisztus követése, Csongor és Tünde, Petőfi, Berzsenyi, Bánk-bán, a három görög tragikus író, Horatius, Molière, Hamlet...”⁶

Az ifjút 1848-49 eszméi és Kossuth Lajos írásai a nemzeti radikalizmussal keresztelték meg. Élete során reáliskolai tanárként kiemelt szerepet játszik életében a „politikai pártkeresés”. Elsőként 1906-1908-ban Székesfehérvárott még jobboldali radikális nézeteket hangoztat, majd Nagyváradon, Székelyudvarhelyen, Sümegen, Ungváron, Lőcsén az 1910-es évektől a baloldalon, a polgári radikálisoknál a Nyugat-ban próbált nézeteinek hallgatóságot találni, és ekkoriban kap kiemelt szerepet Ady Endre forradalmi költészete is gondolkodásában. Az I. világháborút elítélte, az őszirózsás forradalmat, sőt, még a Tanácsköztársaság kikiáltását is üdvözölte, ám úgy gondolta, hogy a forradalmat kisiklatták, hiszen semmilyen érdemi intézkedés nem történt, amely a magyar nemzet és parasztság gazdasági, társadalmi felszabadítására irányult volna.⁷

Ekkor fokozatosan eltávolodik a baloldali radikálisoktól és ismét „átkerül” a radikális jobboldalra, ahol 1919-1923 között sürgős és gyökeres reformokat sürget, de csalódnia kell: az 1920-as évek közepétől már a keresztény-nemzeti Horthy-rendszert is bíráló írásai jelennek meg, ezáltal elindul a szakítási folyamat a jobboldallal is. Ekkor elkezd kialakítani sajátos „szabódezsős” ideológiáját, saját folyóiratot indít és politikai témájú előadásokat is tart a Zeneakadémián. Ez némi sikerrel jár, ugyanis a középiskolás, egyetemista fiatalok felfigyelnek gondolatiságára, mondandójának egyik fő motívumára a parasztság felemelésének, a magyar társadalom átfogó megújulásának szükségességére. 1906 óta folyamatosan követelte például földreformot, az általános választójogot, a szellemi szabadságot. Ennek további jelentősége abban rejlik, hogy a későbbiekben a népi írók, a falukutató szociográfusok szellemi atyjukként tekintenek Szabó Dezső személyére.⁸

SZABÓ DEZSŐ ÉS A NEMZETI PARASZTPÁRT KAPCSOLATA

Miért a Nemzeti Parasztpárt akart Szabó Dezső számára emlékművet állítani? Az író határozott és konzekvens parasztközpontú ideológiája nagy hatást gyakorolt azokra az értelmiségiekre, akik 1939-ben megalakították a radikális nézeteket valló Nemzeti Parasztpártot. Ő nem volt a

⁶ Kőhalmi Béla: *Könyvek könyve*, Lantos kiadása, Budapest, é.n. 128–129.

⁷ Szabó Dezső: *Tanulmányok, esszék*, Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2007, 593–595.

⁸ Gombos Gyula: A jobboldal táborában, in Gróh Gáspár (szerk.): *Az elsodort író – In memoriam Szabó Dezső*, Nap Kiadó, 2002, 131–133.

párt tagja, ellenben a párt tagjainak jelentős része tekintett rá példaképként, sokszor hivatkoztak rá, idézték gondolatait, bár tudták, hogy elsősorban ideológus és nem politikus. A teljesség igénye nélkül a következő – Szabó Dezső írásait ismerő - népi írókat említhetjük a Nemzeti Parasztpárt tagjai között: Illyés Gyula, Németh László, Kovács Imre, Veres Péter. Utóbbinak később lesz majd jelentős szerepe az emléktábla állítása során, ő hagyja jóvá az emléktábla tervét, az avatásnál ő mond beszédet, melyben megemlékezik Szabó Dezsőről.

Miért maradt el évekig az emléktábla felállítása? Az egyik és legnyilvánvalóbb ok a háborúba és annak a befejezésében keresendő: a romok eltakarítása, a termelés újraindítása mindennél fontosabb volt. A kormánypártok közötti nézeteltérések és a Nemzeti Parasztpártban végbemenő politikai harcok és átrendeződések is mindenképpen kiemelendők. A szocialista, polgári és centrista gondolkodású parasztpártiak közötti mindennapos konfliktusok valószínűleg elvonták a népi írók figyelmét, hiszen már 1945-ben megindul a párt felbomlása a kommunista befolyás hatására. Mindenképpen fontos kiemelni az egyik legmarkánsabb ütközési pontot a pártban, amely nem más, mint a földkérdés, a földreform védelme. E kérdéskör a két világháború közötti Magyarország politikai gondolkodásában, továbbá Szabó Dezső munkáiban is visszaköszön.

A parasztpárt vezetésének baloldala erősíteni, jobboldala gyengíteni akarta a kommunistákkal való együttműködést. Veres Péter a két oldal között egyensúlyozva végül a kommunistákban látta a szövetségest: „Liberálisokkal éppen úgy nem működhetünk együtt, mint a konzervatívokkal, marad tehát – mint lehetséges szövetséges – a kommunisták vezetete baloldal”. Szabó Dezső emléktáblát kaphat, de nagy emlékművet nem.⁹

Az emléktábla ötlete 1946 végén már bizonyosan felmerült a Parasztpárt köreiben, ugyanis tudjuk, hogy ekkor kapott felkérést B. Farkas Ferenc-től a tábla megtervezésére és kivitelezésére Andrassy Kurta János (1911-2008) szobrászművész. A Parasztpártban magas tisztséget betöltő B. Farkas Ferenc (1903-1966) ekkor a Magyar Művészeti Tanács főtitkára volt. Jól ismerte Andrassy Kurta műveit, gondolkodását, így nem meglepő, hogy őt bízta meg az emlékmű elkészítésével.

Andrassy Kurta János fiatal művész korábban találkozott Szabó Dezsővel, olvasta írásait. Az 1930-as években ismerte meg a „Mestert” és vele együtt a népi mozgalom képviselőit, akik

⁹ Salamon Konrád: Baloldali Blokk- Népi megosztottság, Új Forrás, XXIX. évf., 1997/1.. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00021/970118.htm> (Letöltés: 2023. október 01.)

ekkoriban többnyire Szabó Dezső körül csoportosultak.¹⁰ Ezeknek az ismeretségeknek fontos szerepük volt az 1945 utáni átmeneti években is. A fiatal szobrász, gyermekkori élményei nyomán, korábban is szívesen foglalkozott a paraszti élet, a népi gondolatvilág által ihletett témákkal, Szabó Dezső „szellemi köre” — amellyel az 1930-as évek második felétől érintkezett aktívabban — pedig csak megerősítette elhivatásában, amelyről később így vallott: „én a magyar nép művésze akarok lenni. Számomra egyetlen közösség van: a magyar nép közössége. [...] én a dolgozó tömeget, a parasztságot és a munkásságot tartottam a nemzet gerincének. Ezeknek a gazdasági és szociális megerősítését tartottam a legfontosabb feladatnak. Figyeltem a vidéket és láttam, hogy éppen a legmagyarabb vidékek népe a legelhagyatottabb.”¹¹

Saját kérésére még életében megmintázta Szabó Dezsőt, azonban, nem sokkal később kettejük kapcsolata megromlott. Jól mutatja az író nehéz emberi természetét, hogy míg korábban az egyik legnagyobb népi tehetségnek tartotta Andrassy Kurtát, 1939-ben már lenézte őt és nem kívánt többet találkozni vele. „Én többé Szabó Dezsővel nem találkoztam. – írta Andrassy Kurta - Nagy szellem volt, de gyarló ember. Gyarlósága sajnos szellemi értékére is rávetette árnyékát. Nagyon fáradságos munkába kerül majd, ha hagyatékának maradandó értékeit, emberi gyengeségeinek salakhegyéből ki akarják bányászni. Én bevallom, nagyon sokat tanultam tőle.”¹²

Ennek ellenére a szobrász élete végéig tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy Szabó Dezső emléke méltó módon fennmaradjon az utókor számára. 1988-ban alapítótagja volt az akkor megalakult Szabó Dezső Emléktársaságnak. A később felállított Gellért-hegyi emlékmű elkészítését már csak idős korára hivatkozva nem vállalta el.¹³ Amikor 1946 végén felkérést kapott az első Szabó Dezső emléktábla elkészítésére, egyértelmű volt, hogy az a József körúti ház homlokzatán kerül majd elhelyezésre.¹⁴

¹⁰ Andrassy Kurta János: *Egy marék siker*, 1. köt., Budapest, BBS-Info Kft, 2002, 123.

¹¹ Uo., 134.

¹² Uo., 230.

¹³ Szöcs Zoltán: *A Szabó Dezső Emléktársaság mint emlék. A Hunnia Folyóirat megszületése és kimúlása - RETÖRKI könyvek 37.*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 2019, 26.

¹⁴ Andrassy Kurta János: *Egy marék siker*, 2. köt., Budapest, BBS-Info Kft, 2002, 98.

BUDAPEST OSTROMA ÉS SZABÓ DEZSŐ UTOLSÓ NAPJAI

Szabó Dezső 1938. szeptember 21-én költözött be a József körút 31/a. számú házban található lakásába és itt lakott egészen 1945 januárjában bekövetkezett haláláig. Utolsó napjairól Ur György szegedi újságíró tudósított, aki a főváros ostromának nehéz napjait a „Mesterrel” együtt szenvedte el.

Ur György sorait olvasva — amelyekben az újságíró idézi Szabó Dezső „pinceelőadásait” — az embernek az lehet a benyomása, hogy az angolszász bombázások és a szovjet fegyverek tüze arra készítette Szabó Dezsőt, hogy számba vegye életét. Gondolatvilágának „lepárolt” esszenciája a légópincében elmondott dörgedelmes – sajátosan szabódezsős – előadásaiban korábban talán sosem tapasztalt, lényegre törő módon jelent meg. Másként fogalmazva, ezekből az előadásokból jól látszik, hogy az író gondolkodásnak lényegi és állandó elemei – többek közt a parasztság felemelésének szükségessége – változatlanul megfigyelhető. Úgy tűnik, hogy nem ő változott folyamatosan, hanem a politikai és társadalmi környezete.

A légiriadók idején összegyűlt hallgatóság éppúgy hallhatta elképzeléseit a népi gondolatról, a jövő Magyarországról, mint a német veszélyről. Megrögzötten ragaszkodott ahhoz az elképzeléshez, hogy az eljövendő magyar élet fellendítői a nép soraiból kerülnek majd ki és a parasztságból jövő értelmiség ragadja magához a politikai vezetést.¹⁵ Nem tudhatta, hogy a háború utáni – főképp paraszti származású – politikusok, értelmiségiek részleges hatalomgyakorlása csupán rövidéletű átmenet lesz, vagy nyitánya egy tragikus diktatúrának.

„A magyarság megújítása legfőképpen a magyar parasztságon múlik, -mondta a pincében is- bármilyen senkiházi pipogya, megalkuvó „értelmiséget” dobott is ki eddig önmagából. Mégis ott van az erő! [...] A föld felmorzsolts fiai válthatják és váltják is valósággá a magyar álmokat. Ez megdönthetetlen érzésem.¹⁶ [...] Várható, hogy az eljövendő Magyarország demokratikus berendezésű lesz. Ha az állami és társadalmi élet minden fontos pozíciójában a magyar népi tömegekből és a magyar parasztságból feltört őserők ülnek, majdnem biztos, hogy az általuk étellel megtöltött demokratikus berendezkedés a nemzet számára újabb ezer évet jelent.”¹⁷

¹⁵ Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, *Szabad Szó*, XLVIII. évf., 291. szám, 1946. december 28., 6.

¹⁶ Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, *Szabad Szó*, XLVIII. évf., 290. szám, 1946. december 25., 20.

¹⁷ Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, *Szabad Szó*, XLVIII. évf. 292. szám., 1946. december 29., 6.

Az ostrom előrehaladtával egyre zárkózottabbá és óvatosabbá vált az író. Korábban nyíltan hangoztatta a németekről szóló elképzeléseit, az utolsó napokban azonban Ur György szerint, „mikor politikáról beszélt és nem megbízható ember érkezett a közelbe, Szabó Dezső hirtelen a következőket mondta: - Hogy szereti maga sóskát? Levesnek vagy főzeléknek?”

1945 január elején a szovjet csapatok már súlyos harcokat vívtak a pesti oldal birtoklásáért, így a József körúti házat ért belövések egyre gyakoribbá váltak. 1945 január 13-án, néhány nappal az első szovjet katonák megérkezése előtt a délutáni órákban Szabó Dezső rosszul lett és nem sokkal később meghalt. A halál beálltát követően a lakók számba vették az írónál lévő személyes tárgyakat, majd holttestét előbb az udvaron, később pedig ideiglenesen a ház liftaknájában helyezték el, hogy megóvják a belövésektől.

Két nappal később a szomszédok egy konyhaszekrényből koporsót ácsoltak az elhunyt író számára, amelyet rövid időre a Rákóczi téren helyeztek el. A tüzéségi és aknavető gránátok becsapódásai ellenére a koporsó sértetlen maradt, így 1945. január 23-án a tér fagyott földjét kemény munkával feltörve, tisztelői ott temették el Szabó Dezsőt. „Tudja milyen nagy temetésem lenne, ha meghalnék?”¹⁸ - kérdezte egy alkalommal az író a légópincében. Ágyúörgés közepette, 15-20 ember vett részt temetésén. Cikkünk első felében már írtunk arról, hogy milyen okok is játszottak közre abban, hogy Szabó Dezsőt -végakarata ellenére- nem temették át a Gellérthegyre, sőt, hosszú ideig a Kerepesi-úti temetőbe sem.

IDEGEN URAK SZOLGÁLATÁBAN – VERES PÉTER EMLÉKEZÉSE SZABÓ DEZSŐRE

A Rákóczi téren álló, egyszerű, fakeresztel jelölt sír évekig az íróra való emlékezés színhelye lett. 1946 novemberében, Halottak napja alkalmából Veres Péter rövid beszédben emlékezett meg Szabó Dezsőről és gondolatai nyomán hangsúlyozta a magyar nép összetartásának fontosságát. Egy évvel később, 1947. november 1-jén Szabó Dezső tisztelői ismét ellátogattak a Rákóczi-téri sírhoz. Ugyanekkor, délután 2 órakor került sor a Nemzeti Parasztpárt és a Kisgazdapárt falusi érdekvédelmi szervezete, a Magyar Parasztszövetség által közösen készített emléktábla elhelyezésére és avatására a József körút 31/a. számú ház homlokzatán. Veres Péternek az emléktábla alatt mondott szavai a következő évtizedeket ismerő kései olvasó számára különösen tragikusan, de legalább is ironikusan hatnak: „Szabó Dezső egész életét tette fel arra, hogy egy nagyon nehéz történelmi korszakban több évtizedes aléltság és elbágyadás

¹⁸ Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, *Szabad Szó*, XLIX. évf., 1. szám, 1947. január 1., 6.

után önmagára ébressze a magyar nemzetet, hogy ne lehessen soha többé idegen akaratok, idegen eszmék, idegen urak szolgálatában se vágóhídra vinni, se rabszolgaságra kötelezni.”¹⁹

Nehéz évek következtek. Szabó Dezsőnek nem rendeztek nagy temetést, bármennyire is reménykedett ebben az ostrom alatt. Ebben a tekintetben Ur Györgynek is csalódnia kellett, jóllehet, korábban az íróra emlékezve magasztos temetést vizionált: „Neki, lesz igaza! Nagy temetése lesz! Ott lesz az az ifjúság, amelyet ő tanított a szabadságra, magyarságra, meg nem alkuvásra. Egy ország lesz ott a temetésén, felszabadultan, egymásra találva és egymásért dolgozva a szebb és boldogabb jövőért.”²⁰

¹⁹ *A Reggel*, XX. évf. 44. szám, 1947. november 3., 4.

²⁰ Ur György: Szabó Dezső utolsó napjai, *Szabad Szó*, XLIX. évf., 1. szám, 1947. január 4., 6.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált és ajánlott szakirodalom

- ANDRÁSSY Kurta János: *Egy marék siker*, 1-2. köt., Budapest, BBS-Info Kft, 2002
- BARTÓK Béla: *A Szabó Dezső-recepció (1945-1979)*, Líceum Kiadó, Eger, 2008.
- BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Művészetpolitika a Rákosi-korszakban, in Zempléni Múzsá: Társadalomtudományi és Kulturális folyóirat XI., 2011.
- GOMBOS Gyula: A jobboldal táborában, in Gróh Gáspár (szerk.): *Az elsodort író – In memoriam Szabó Dezső*, Nap Kiadó, 2002.
- GOMBOS Gyula: *Szabó Dezső*, New York, Püski Kiadó, 1975.
- KÓHALMI Béla: *Könyvek könyve*, Lantos kiadása, Budapest, é.n.
- Magyar Életrajzi Lexikon (Kenyeres Ágnes [főszerk.]) Szabó Dezső <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés: 2023. október 01.)
- NAGY Péter: *Szabó Dezső*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
- SZÖCS Zoltán: *A Szabó Dezső Emléktársaság mint emlék. A Hunnia Folyóirat megszületése és kimúlása - RETÖRKI könyvek 37.*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 2019.

Szabó Dezső munkái

- SZABÓ Dezső: *A bölcsőtől Budapestig*, Budapest, Bethlen Nyomda Rt., 1944.
- SZABÓ Dezső: *Az élheterlen ember leveleiből* In: *Nyugat*, 7. évfolyam, 20.szám 1914. július-december.
- SZABÓ Dezső: *Életeim I.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.
- SZABÓ Dezső: *Tanulmányok, esszék*, Budapest, Kortárs Könyvkiadó, 2007.

Napilapok

- Veres Péter beszélt Szabó Dezső emléktáblájának leleplezésén, *A Reggel*, 1947. november 3.
- UR György: *Szabó Dezső utolsó napjai*, *Szabad Szó*, XLVIII. évf., 290. szám, 1946. december 25., 20.

UR György: Szabó Dezső utolsó napjai, Szabad Szó, XLVIII. évf., 291. szám, 1946. december 28., 6.

UR György: Szabó Dezső utolsó napjai, Szabad Szó, XLVIII. évf. 292. szám., 1946. december 29., 6.

UR György: Szabó Dezső utolsó napjai, Szabad Szó, XLIX. évf., 1. szám, 1947. január 1., 6.

UR György: Szabó Dezső utolsó napjai, Szabad Szó, XLIX. évf., 1. szám, 1947. január 4., 6.

Timári Krisztián Attila

EGY LELKES JOZEFINISTA MUNKÁSSÁGA

Johann Michael Schweighofer és az utolsó törökellenes háború

A KEZDETI ÉVEK

A Habsburg Monarchia utolsó törökellenes háborújában (1788-1791) a birodalmi sajtó szerepe megkerülhetetlenné vált a publikum tájékoztatása terén, amit az újságok és a nyomtatványok láttak el elsősorban. Már korábban, a háború kitörése előtti években a jozefinizmus évtizedében a hírlapok, újságok és nyomdák száma is megsokszorozódott a tereziánus időszakhoz képest. Ez a felívelő tendencia számtalan új lehetőséget tartogatott magában, aminek köszönhetően a sajtó egyre erősebb szerepkört vállalt.

Az utolsó törökellenes háborúhoz kapcsolódó korabeli könyvek és nyomtatványok áttekintésénél az egyik leggyakoribb szerző Johann Michael Schweighofer (1755-1812) volt. Az ő nevével fémjelzett és kiadott munkáival sokrétűen kívánta tájékoztatni elsősorban a városi publikumot a háborút érintő politikai, katonai és gazdasági témákról egyaránt. A munkáit elsősorban a Bécsben akkor működő Zierch nyomdában adatta ki, ritkább esetben a Német-római Birodalom területén Lipszében vagy Frankfurtban jelentek meg írásai. A publikációk tartalmi részét tekintve Schweighofer elkötelezett jozefinista volt, aki írásaival elsősorban a birodalom és császár érdekeit kívánta képviselni.

Az író és publicista életéről nagyon kevés információ áll rendelkezésre, sőt még a halálának időpontja sem egységes.¹ Schweighofer neve a munkáin kívül elsősorban nagyobb biográfiai lexikonokban maradt fent, ahonnan kevés információ nyerhető ki. Ezek alapján elmondható, hogy Grazban született 1755-ben és ott is kezdte meg tanulmányait, ahol megismerkedett a filozófiával és a bölcsészettudományokkal. Stúdiumait 1782-től a Habsburg Monarchia fővárosában, Bécsben folytatta, ahol jogot hallgatott. Befejezve a tanulmányait a magyar és erdélyi kancellárián tevékenykedett, mint bürokrata, de később szolgált Albert Kasimir von Sachsen-Teschen (1738-1822) herceg alatt is.² Az 1784-ben megjelent *Oesterreichische Biedermanns-Chronik* Schweighoferről a fiatal kora és az addig még kevés kiadott publikációja

¹ Kurt Strasser könyvében a halálának dátuma 1805, ameddig a többi lexikon egységesen az 1812.évet jelölte meg. Kurt Strasser: *Die Wiener Presse in der josephischen Zeit*, Wien, Verlag Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs, 1962, 145.

² Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band 32., Wien, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1876, 360.

miatt röviden emlékezett meg róla. A krónika szerint ő egy patrióta gondolkodású fiatal férfi, aki sok erőfeszítésével kitünteti magát, még hozzá a Habsburg Monarchia kereskedelmét illetően.³

Ahogy az életrajzi lexikon is írta, Johann Michael Schweighofer pályafutását nem a politikával és a török háborúval kapcsolatos kiadványaival kezdte meg, hanem elsősorban a birodalom gazdaságát vizsgálta. A korai évek így egyfajta előszakaszként értékelhetőek, megmutatva a szerző sokoldalúságát. Az első tanulmányai között szerepelt a Habsburg Monarchia kereskedelme, amiről már 1782-ben többször is publikált, vagyis abban az évben, amikor Bécsbe került. A „*Größe der Handlung unter Joseph II. Nebst meinen Gedanken von der neuen Handlung auf dem schwarzen Meer*”⁴ – *A kereskedelem nagysága II. József alatt, valamint gondolataim az új Fekete-tengeri kereskedelemről* volt az első jelentős gazdasággal foglalkozó munkája.⁶ A mű terjedelemben átlagosnak tekinthető, viszont a tanulmányt bőséges kommentárral látta, ami a későbbi években is védjegyévé vált a szerzőnek. Schweighofer sokszínűségét és tág érdeklődési körét már a kezdeti időszakban megcsillogtatta és a háború közeledtével a neve egyre ismertebb lett. A népszerűségével egyenesen arányosan növekedett a befolyásos barátainak a létszáma, akikkel sikerült egy erős információs-hálózatot kiépítenie. Az első jelentősebb év, ahol a publikációinak a száma drasztikus növekedésnek indult az 1787.évhez köthető, amikor legalább hét nyomtatott pályamunkát készített, a kereskedelemről kezdve, az alkotmányjogokon át egészen a bécsi udvari parkokig. Az eseményekben sűrű év diplomáciai és katonai témákat is rejtett magában bőséggel.

A KARRIERJE CSÚCSÁN, AVAGY A TÖRÖK ELLENES HÁBORÚ MEGINDULÁSA ÉS AZ 1788. ÉVI

HADJÁRAT

1787-ig Schweighofer a nyomtatványokon kívül már a periodikusan megjelenő hírlapok, újságok terén is kipróbálta magát, mivel az ő szerkesztésében jelent meg 1786-1787 között a „*Freundes angenehmer und nützlicher Kenntnisse*” és szintén 1787-ben a „*Politischen Spiegels*

³ Johann Rautenstrauch: Oesterreichische Biedermanns-Chronik, Freiheitsburg, im Verlag der Gebrüder Redlich, 1784, 218.

⁴ Johann Michael Schweighofer: Größe der Handlung unter Joseph II. Nebst meinen Gedanken von der neuen Handlung auf dem schwarzen Meer, Wien, Bei Joseph Edlen von Kurzbeck, 1782.

⁵ A cikkben lévő idegen nyelvű címek tükör fordítással készültek, amire a jobb és könnyebb értelmezés miatt volt szükség.

⁶ Hasonló gazdasági témájú volt még szintén: Johann Michael Schweighofer: Versuch über den gegenwärtigen Zustand der österreichischen Seehandlung, Wien, Baumesiter, 1782.

unserer Zeit.⁷ Jól látható, hogy néhány év alatt a gazdasági témák után a kultúra, de elsősorban a politika és közélet vette át a főbb pozíciókat a megjelenő publikációkban.

Az 1787. évi események eszkalálódása miatt, úgy, mint a császár és a cárnő találkozása a Krím-félszigeten, illetve az Orosz Birodalom több éven át tartó fenyegető magatartása a Portával szemben háborúhoz vezettek, ami hivatalosan 1787. augusztus 24-én robbant ki a két fél között. A háború kitörése miatt II. József és a Habsburg Monarchia az Orosz Birodalommal korábban megkötött védelmi szövetség miatt rövid időn belül hadat kellett üzenjen a Portának, amit végül 1788. február 9-én végre is hajtott.⁸

Schweighofer a munkáit a városi olvasóközönségnek, a politikára és közéletre fogékony embereknek készítette. A közélet ebben az évben érthető módon nagyon érdeklődött a császár utazása felől, ami az utazásokkal együtt több hónapon át tartott. Az 1787. évi Krími találkozóról a *Katharina die II. eine Skizze. Nebst der Beschreibung von Taurien und der Stadt Cherson – II. Katalin, egy vázlat. Mellé Tauria és Herszon város leírása*⁹ című munkájában emlékezett meg. A műben hosszasan tárgyalta II. Katalin cárnő életét, majd a mű második felében a Tauria megnevezést a krími területekre alkalmazza, azon belül is a félszigetre és Herszon városra, aminek a földrajzi elhelyezkedését és történelmét próbálta meg felvázolni az olvasók számára. A politikai és diplomáciai változásokat előidéző találkozóról a szerző még nem vizionálta bele a Habsburg Monarchia bekapcsolódását a háborúba, annak ellenére, hogy az orosz-oszmán fél közötti feszültséget egyértelműen felfedezte. Ebben az évben megjelent munkái közül jóval nagyobb népszerűségnek örvendett a terjedelmében is hosszabb *Politischer Zuschauer*¹⁰, ami műfaját tekintve periodika és összesen kilenc megjelent kötetből állt. A több kötetes munkát 1787-1790 között adatta ki Schweighofer, aminek a csúcspontját az 1788-1789. év alkotta. Az 1787. év végi kötet úgy, mint a későbbiek több különböző témát mutatott be az olvasóközönségnek, mindezt az orosz-oszmán háborúval kapcsolatban legyen szó katonai, kulturális, gazdasági vagy akár alkotmányjogról. Schweighofer az 1787-ben megjelent többi munkájával ellentétben itt már realizálta a háború lehetőségét, sőt a kötet egyik alfejezetében a „*Der grosse Plan*”, vagyis a „*nagy terv*” részben egyértelműen a közösen vívandó háborúról

⁷ Strasser: *Die Wiener Presse in der josephischen Zeit*, 145.

⁸ A Habsburg Birodalom felkészüléséről az utolsó török ellenes háborúra és az osztrák-orosz diplomáciai szövetségről több információt nyújthat egy korábbi cikkem. Timári Krisztián Attila: A Habsburg Birodalom keleti politikai rendszere és útja az utolsó törökellenes háborúba, KRE-DIt, V. évf., 2022/1. <http://www.kredit.hu/tanulmanyok/timari-krisztian-attila-a-habsburg-birodalom-keleti-politikai-rendszere-es-utja-az-utolso-torokellenes-haboruba/>. (Letöltés: 2023. szeptember 26.)

⁹ Johann Michael Schweighofer: *Katharina die II. eine Skizze. Nebst der Beschreibung von Taurien und der Stadt Cherson*, Wien, In der van Ghelenschen Buchhandlung, 1787.

¹⁰ Johann Michael Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, Band I-IX, Frankfurt und Wien, Zierch, 1787-1790.

beszélt és azokról a területekről, amiket II. József császár a birodalomhoz fog csatolni.¹¹ Ez a megállapítás a kiadás időpontjában már nem meglepő, mivel október elejétől kezdve a birodalom katonasága és gazdasága is elkezdett felkészülni a közeljövőben vívandó háborúra az Oszmán Birodalom ellen. Ebben a kötetben az Oszmán Birodalom vezetője, vagyis a szultán és annak reguláris hadserege is rövidebb elemzést kapott, ahol megközelítőlegesen pontos létszámadatokat is közölt.¹² Schweighofer a bécsi udvarban lévő kapcsolatai miatt jól informáltnak tűnt, ami nagy hasznára lehetett a publikációi megírásánál.

1788. február 9-én hivatalosan is kitört a háború a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között, ami az addigi viszonylagos állóvizet a sajtó területén is teljesen felborította.¹³ Az újságok és hírlapok címlapjai megteltek a Portának átadott manifesztummal¹⁴ és a birodalmi sajtót elárasztották a különböző megbízhatóságú hírek. Az újságokban megjelent hírek követésével azok gyakorisága és nagysága miatt az olvasó ugyan képbe kerülhetett a legfontosabb történésekkel, viszont a mélyebb összefüggéseket és a katonai hadműveleteket nem láthatta sem lineárisan, sem pedig összefüggően. Ezeket a problémákat, ha nem is tudta teljesen kezelni, de enyhíteni igen azok a nyomtatványok, amelyeknek a célja a publikum tájékoztatása volt bármilyen fajta eseményről. Az újságokkal szemben ezekre a munkákra sokkal több idő állt rendelkezésre, így adott esetben ezek a munkák kiforrottabbak is lettek. Az ilyen jellegű kiadványok esetében Schweighofer munkássága nélkülözhetetlen, mivel már az első hadjárat évből, vagyis 1788-ban a *Politischer Zuschauer*-t is beleszámítva 11 művet adott ki. A szerző céljainak a jobb átláthatóságot és a dezinformáció kiszorítását határozta meg, mindezt a saját szemszögén keresztül, vagyis az objektivitás hátrányára.

A Von dem gegenwärtigen Krieg der beiden Kaiserhöfe wieder die ottomanische Porte – A két császári udvar jelenlegi háborújáról az Oszmán Birodalommal szemben hosszúsága nem túl terjedelmes, mivel kevesebb, mint 80 oldalt foglalt magába. Visszatérő motívumként szolgál a műben, hogy az egymással szövetséges két udvar minden tekintetben erősebb, mint az Oszmán Birodalom. Nem meglepő módon ez a nyomtatvány inkább politikai jellegű, mintsem

¹¹ Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, 1787, Band I., 14–20.

¹² Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, 1787, Band I., 63–64.

¹³ A sajtó közel fél éves periódusáról korábban már készítettem egy tanulmányt. Timári Krisztián Attila: Nyilvánosság és Befolyásolás – A Habsburg Birodalom sajtója II. József török ellenes háborújának felkészülési időszakában, *KRE-DIt*, VI. évf., 2023/1, 396–418.

¹⁴ A manifesztumot először a *Wiener Zeitung* közölte le majd a hírt átvette és teljes egészében leközölte: *Brünner Zeitung*, X. évf., 5. szám, 1788. február 15., 105–107, *Magyar Kurir*, II. évf., 14. szám, 1788. február 16., 122–124, *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VII.évf., 14. szám, 1788. február 16., 210–211, *Pressburger Zeitung*, XXIII. évf., 14. szám, 1788 február 16., *Ungarische Staats- Und Gelehrte Nachrichten*, II. évf., 14. szám, 1788. február 16., 105–107.

katonai, mivel az összecsapásokról nagyon keveset lehet benne olvasni. Ez a munka jó példa arra, hogy itt is és a későbbiekben is Schweighofer több rövid terjedelmű munkát csatolt össze, ami végül egy közepes hosszúságú kiadvánnyá állt össze. Ez a mű tartalmi értékét nagyban befolyásolhatja, mivel több témáról esik szó, viszont azok kifejtése sokkal rövidebb.

Jóval jelentősebb munkának számított a *Gedanken und Bemerkungen des politischen Zuschauers bei dem Türkenkrieg – A Politischer Zuschauer gondolatai és megjegyzései a török háborúhoz*, ahol Schweighofer már az első oldalaknál a szövetségi rendszer fenntartása mellett érvelt, mivel szerinte minden európai hatalom a saját erejét csak a saját szövetségesei révén tudja megerősíteni.¹⁵ A kezdeti magvas gondolatokkal szemben a mű még mindig a Habsburg Monarchia háború előtti politikai előzményeit vázolta fel. A publikumhoz szóló részek itt egyértelműen azok, ahol hosszan bemutatja az Oszmán Birodalom alattvalóinak viselkedését és szokásait.¹⁶ Az itt leírtak egy átlagos érdeklődő számára egyfajta „útikalauzként” szolgálhat, ami bár nagyon érdekes, a háború szempontjából kevésbé releváns. Az utolsó fejezetben Szerbia földrajzi fekvését és történeti múltját tekintette át a szerző. Az egyik legfigyelemre méltóbb gondolata a szerzőnek, hogy az eddigi törökellenes háborúk, különösen az előző 1736-1739 között lezajlott háború, szinte mindig balszerencsével végződtek.

Az 1788. év hadjáratát kívánta bemutatni a *Beobachtungen über die Kriegsoperationen der Oesterreicher, Russen, Schweden und Türken im Jahre 1788 - Megfigyelések az osztrákok, oroszok, svédek és törökök 1788. évi hadműveleteiről* című munkájában. A kecsgető címmel rendelkező tanulmány esetében az országok közötti hadüzeneteket mutatta be a szerző, úgy, mint az orosz vagy svéd hadüzenetet. Szó esett továbbá a császári hadsereg szerepléséről a hadjáratban, viszont ott is csak a hadtestekre való lebontás és azok szemszögéből a hadjárat rövid áttekintése történt meg. Ezt a fajta megoldást Johann Rautenstrauch (1746-1801) író is alkalmazta már az *Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Porte - „Részletes napló a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti legújabb háborúról”* című munkájába.¹⁷ Schweighofer nyomtatványa annyiban tért el a „korabeli riválisától”, hogy a magas rangú katonai vezetők által irányított zászlóaljok és lovasezredek alapján lehetett végig követni a háborút, ameddig a Rautenstrauch-féle munkában havonkénti leosztást alkalmazott a hadtesteknél, továbbá bőségesebb leírást adott a legkisebb a katonai

¹⁵ Johann Michael Schweighofer: *Gedanken und Bemerkungen des politischen Zuschauers bei dem Türkenkrieg*, Frankfurt, Bei Herren Zürich in der Singerstrasse im deutschen Haus, 1788, 3–6.

¹⁶ Schweighofer: *Gedanken und Bemerkungen*, 31-54.

¹⁷ Johann Rautenstrauch: *Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Porte*, Wien, Joseph Stahel, 1788.

konfrontációkról. A címadás itt is félrevezető, mivel semmilyen katonai vagy gazdasági adatokat, forrásokat nem közölt Schweighofer. Pozitívumként értékelhető, hogy a bászági betörésről, a veteráni barlangért¹⁸ folytatott harcokról, ha sokat nem is, de valamilyen szinten megemlékezett.¹⁹ A katasztrofális karánsebesi csatához vezető bászági betörés és annak következményei a sajtó és könyvkiadás szempontjából nagyon erősen korlátozott témának számított.

A *Politische und kriegerische Mannigfaltigkeiten - Politikai és katonai sokszínűség* a megszokott hosszúsága ellenére kiemelkedő alkotása a szerzőnek. Schweighofer a korábbi műveihez képest sokkal részletesebben foglalkozott a császári hadsereg által formált kordonról²⁰, a hadtestek szétszétválásáról, azok katonai vezetéséről és az erődítmények állapotáról.²¹ A mű felétől viszont újra a svéd-orosz háborút, illetve az orosz-oszmán összecsapásokat vizsgálta, úgy, mint például az orosz győzelemmel végződő limani tengeri ütközetet.

Végezetül az 1788-ban megjelent említésre méltóbb művek közül a *Bemerkungen über die gegenwärtigen Staats- und Kriegsangelegenheiten - Megjegyzések a jelenlegi állami és háborús ügyekről* című publikációját vizsgálhatjuk meg, amit ismét két fő részre bontott a szerző. A könyv második felében a fentebb is már említett katonai összecsapásokról emlékezett meg, viszonylag komolyabb újítások nélkül. Itt már erősen érezhető az ismétlődés és átvétel a munkák között. A nyomtatvány elején az európai udvarok hozzáállását a háborúhoz kívánta bemutatni. A fejezetben, olyan országok nyilvános véleményét is bemutatta, mint Velence, Dánia, Hollandia vagy akár a Porosz Királyság, ami ritkaságnak számít, mivel Schweighofer kortársai sem fordítottak nagy figyelmet az európai udvarok diplomáciájára a Porosz Királyságot és az Orosz Birodalmat kivéve.²² Érthető módon Schweighofer az európai udvarok politikáját az alapján dicséri vagy értékeli negatívan, ahogy azok az országok hozzáállnak a Habsburg Monarchiához.

A császári hadsereg 1788. évi katonai eredményeit egyértelműen a *Von den gegenwärtigen Kriegsvorfällen - A jelenlegi háborús eseményekről* című munkájában részletezte. Itt esett szó

¹⁸ A barlang Orsovától nem messze található a Duna mellett, amit valamilyen szinten erődítménnyé alakítottak át már a háború előtt.

¹⁹ Erre példa: Johann Michael Schweighofer: *Beobachtungen über die Kriegsoperationen der Oesterreicher, Russen, Schweden und Türken im Jahre*, Wien, Zierch, 1788, 154–155.

²⁰ A Habsburg Monarchia határain felállított katonai védelmi vonal, ami Trieszttől egészen a Galíciai területekig tartott, ahonnan az év elején megindították a támadást az Oszmán Birodalommal szemben.

²¹ Johann Michael Schweighofer: *Politische und kriegerische Mannigfaltigkeiten*, Wien, Zierch, 1788, 1–30.

²² Johann Michael Schweighofer: *Bemerkungen über die gegenwärtigen Staats- und Kriegsangelegenheiten*, Wien, Zierch, 1788, 1–29.

a legnagyobb erődítmények ostromáról, úgy, mint Szabács, Dubica és itt mutatta be a szerző a Belgrád ellen megkísérelt katonai hadműveletek összegzését. Schweighofer a megszokott módon ezt a munkáját is kibővítette, hogy az olvasóközönség számára még érdekesebb és olvasmányosabb legyen. Ebben az esetben a marokkói oszmán vazallus és annak országának helyzetével, illetve a boszniai területek leírásával próbálta meg fenntartani a publikum érdeklődését.

A *Politischer Zuschauer* második kötetében a háború kirobbanásának okait vizsgálta ismét Schweighofer. A publikum számára viszont készített egy hosszabb a császári hadsereggel foglalkozó leírást, ahol a legfontosabb katonai ágazatokról, úgy, mint a gyalogság, lovasság és tüzérségről lehetett olvasni, mindezt kiegészítve a császári hadsereg rangjaival.²³ Jól látható ismét, hogy a konkrét hadi események szinte teljes mellőzése történt. A harmadik kötetben már olyan újabb gondolatokat próbál közvetíteni az olvasó felé, ahol a háború borzalmait ismertette.²⁴ Ez a megnyilvánulás egyedinek számított, mivel a sajtó, a propaganda és az egész bécsi udvar az úgynevezett „pozitív háborúsképet” kívánta fenntartani. Ebben a munkájában részletesen beszámolt a korszakban kisháborúnak nevezett jelenségről²⁵, amit a két háborúban álló hadsereg rendszeresen alkalmazott egymás ellen. Ennek oka elsősorban, hogy a két hadsereg között a jelentősebb összecsapások az 1788. hadjárat évben szinte alig történt és a háború inkább az erődítmények ostromát tűzte ki előzetes célként. A kötet végén több oldalon át elemezte a katonai helyzetet és arra a következtetésre jutott, hogy a császár meg fogja teremteni a lehetőséget egy mindent eldöntő összecsapásra, amin az egész hadjárat sorsa múlhat. Ennél a kijelentésnél részben igaza volt Schweighofernek, mivel a karánsebesi csata valóban eldöntötte az 1788. évi hadjáratot majdnem teljes mértékben.

Az 1788. évben megjelent többi alkotása a szerzőnek a politika és hadtörténelem szempontjából kevésbé releváns, viszont a gazdaság és a kultúra tekintetében jelentősek. A *Von den sonderbahren Sitten und Gebräuchen am türkischen Hofe – A török udvar sajátos szokásairól és hagyományairól* című kiadvány az Oszmán Birodalom kulturális életével, az államigazgatás területeivel és a Díván, vagyis az oszmán államtanács fontosabb embereivel foglalkozott, ami egyértelműen egy figyelemfelkeltő olvasnivaló. A *Betrachtungen über die Ursachen und Folgen des gegenwärtigen Türkenkriegs - Gondolatok a jelenlegi török háború*

²³ Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, 1788, Band 2., 111–135.

²⁴ Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, 1788, Band 3., 139–142.

²⁵ Ennek a módszernek a lényege, hogy az ellenség területén gyorsan végrehajtott betöréseket hajtsanak végre, megzavarják az utánpótlási vonalakat és a kisebb katonai egységeket megsemmisítsék. Erről a harcmódról a hétéves háború alatt készült egy kézikönyv, amit Zachar József adott Jeney a portyázó címmel. Zachar József: *Jeney a portyázó*, Budapest, Magvető Kiadó, 1986.

okairól és következményeiről pedig ismét javarészt az okokkal, előzményekkel foglalkozott, mindezt kiegészítve néhány predestinációval, de semmilyen új megvilágítást nem közölt.

Schweighofer elmékedései a háborúval kapcsolatban nem voltak egyedülállóak és igazából a korszak hangulatát és véleményét tükrözhetette leginkább. A korábban már említett Rautenstrauch munkásságán kívül érdemes még megemlíteni a francia filozófus Constantin Francois Volney (1757-1820) *Bemerkungen über den jetzigen Türkenkrieg - Megjegyzések a jelenlegi török háborúról* című munkáját.²⁶ A szerző két kérdést tesz fel az olvasó számára, amit ő saját maga válaszolt meg, mint például milyen okok vezettek a háború kirobbanásához vagy a Francia Királyságnak milyen kapcsolatot kellene ápolnia az Oszmán Birodalommal.

Érdekes módon a nagyon jó kapcsolatokkal és forrásokkal rendelkező Schweighofer a Wiener Zeitung csatolmányában megjelent hadi jelentéseket, vagyis az úgynevezett „Kriegsvorfälle”-ket, amiből összesen 75 darab jelent 1788-ban nem építette be a munkáiba, habár nagyon kivételes esetben említésként szólt róla. Bár a Wiener Zeitung háborús csatolmányaiból sem rekonstruálható hiánytalanul a háború menete, annak ellenére bőséges híranyagot és igazolt eseményeket mutatott be.

Schweighofer az újságok szerkesztőinél és azok kiadóinál is hírnevet szerzett. A *Politischer Zuschauer* aktuálisan megjelenő köteteit a *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern* bécsi kiadású újság folyamatosan leközölte, sőt a szerzőt és az újonnan megjelent kötet tartalmát is mindig nagyon meleg hangúan üdvözölte.²⁷ A *Brünner Zeitung* 1788. évi 27. számában az író munkásságára reflektált egy névtelen olvasó. Schweighofer egyik munkájában azt állította, hogy egy kis szerencsével minden a lehető legjobban fog történni a háborúval kapcsolatban, amire az olvasó hosszan fejtegette, hogy egy olyan erős hadsereg és olyan erős és kegyes császárnak, mint ami nekik van nincsen szükség semmilyen szerencsére, ahhoz hogy a háború az ő javukra billenjen.²⁸ Annak ellenére, hogy Schweighofer elkötelezett jozefinista és háborúpárti volt még nála is akadhattak problémák a nyilvánosság és sajtó

²⁶ Constantin Francois Volney: *Bemerkungen über den jetzigen Türkenkrieg*, Amsterdam, 1788.

²⁷ Ilyenre példa *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 82. szám, 1787. október 13. 61., *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VI. évf., 88. szám, 1787. november 3. 157., illetve *Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern*, VII. évf., 6. szám, 1788. január 19. 89.

²⁸ *Brünner Zeitung*, X. évf., 27. szám, 1788. április 1., 211. A teljes szöveg a következőképpen szól: *Bei einer Parthei wo man gute Karten in der Hand hat, kömmt es auf Geschicklichkeit und nicht auf Glück an. Der Türk kann von Glück reden, wenn er diesmal aus der Klemme sich windet, aber wir, bei unsern herrlichen Anstalten und bei unserer grossen Macht wir müssen nichts oder nur wenig vom Glück, sondern alles von der Geschicklichkeit unserer Anführer erwarten. Dass wir bei Dubicza blutige Köpfe davon trugen, war keine Folge von der Missgunst des Glückes sondern von unserer Haftigkeit. Und endlich was haben wir denn um die Glücksgöttin, die uns zu Eugens Zeiten so herzlich gut war verbrochen, dass sie uns isst den Rücken kehren sollte?*

területén, ha nem adta át megfelelően a gondolatait. Még érdekesebb, hogy ezeket a kritikákat, olyan emberektől kaphatta, akik hasonló nézetű képviselhetek, mint ő saját maga.

A PUBLIKUM GYENGÜLŐ ÉRDEKLŐDÉSE A HÁBORÚ DOLGAI IRÁNT

Az 1789. évben a háború iránti elszántság és lelkesedés a publikum részéről is jelentősen csökkent. Ennek fő okai az oszmánok betörése a bánóságba és az előző évben elért viszonylag gyenge katonai eredmények legalábbis a korábbi elképzelésekhez képest. Ez a fajta „letargia” az íróra is hatással lehetett, mivel összesen öt munkát adott ki ebben az évben, beleértve ebbe a *Politischer Zuschauer* 1789.évi számát.

Schweighofer a fentebb említett munkájában ismét politikai összegzésekkel kezdett, amit a háborúban résztvevő európai udvarok szerint vizsgált külön-külön. A Habsburg Monarchiát ezúttal a geopolitika területén próbálta meg értékelni és ismét arra a következtetésre jutott, hogy az orosz szövetséggel mindenfajta veszély elhárult.²⁹ A *Politischer Zuschauer* köteteiben a szokásos militáris és politikai témáktól eltekintve³⁰ a legnagyobb újdonság a császár állapotával foglalkozó fejezet volt, amiben részletesen beszámol a császár már 1788 nyarán romló egészségügyi állapotáról, ami 1789 nyarára csak súlyosbodott.³¹ A *Wiener Zeitung* a császár állapotáról az íróhoz képest részletesebben számolt be és a helyzetet is sokkal súlyosabbnak ítélte meg.³² Az újságokban megjelent beszámolókat a császár betegségével kapcsolatban nem használta fel Schweighofer. A politika terén az 1789. év egyik legnagyobb változása volt a háborúban, amiről a *Politischer Zuschauer* is megemlékezett, hogy I. Abdul-Hamid (1725-1789) szultán április elején meghalt. Utóda az új szultán III. Szelim (1789-1807) a kortársak leírásai alapján fiatal forrófejű harcra vágó uralkodónak értékelte, köztük Schweighofer is.

Az Eröffnung des zweiten Feldzugs der Kaisermächte wider die Ottomanische Pforte - A császári hatalmak második kampányának megnyitása az Oszmán Birodalommal szemben című munkája volt az évben az első nagyobb alkotása, ami a jól megszokott módon két részre osztható. A nyomtatvány legelején nagy várakozásokat állít a következő hadjárat évi elé, mivel állítása szerint a Földközi-tengertől egészen a Krími területekig földön és vízen egyaránt

²⁹ Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, Band VI, 14–17.

³⁰ A *Politisches Zuschauer* 7. kötetében, ami a Francia Királyságban végbemenő forradalommal és közhangulattal volt elfoglalva a szerző teljes mértékben, így ott a török háború érthető módon visszaszorult.

³¹ Schweighofer: *Politischer Zuschauer*, Band VI., 47–53.

³² Erre példa: *Wiener Zeitung*, LXXXVII. évf., 31. szám, 1789 április 18., 953 és *Wiener Zeitung*, LXXXVII. évf., 38. szám., 1789. május 13., 1201.

összecsapások lesznek soha addig nem látott mennyiségben.³³ A későbbi részekben egyszerűen felsorolja a császári hadsereg felső vezérkarát és azokról szól néhány elismerő szót. Ezt egy évvel korábban szintén megtette. Rövid betekintést nyújtott a dán és svéd hadsereg állapotáról is. A címhez hűbb második szekció tartalmazta a tényleges katonai hadműveleteket és összecsapásokat. A legjelentősebb eseményekről a szerző külön fejezetekben emlékezett meg, úgy, mint a cári hadsereg győzelme május 1-én Maczineni és Galács területén. A mű érthető módon csak a nyári hónapokig mutatta be az eseményeket. A hangsúly áthelyezés a cári hadseregére, azért volt indokolt, mivel a császári csapatok sikereiről sokkal rövidebben lehetett volna megemlékezni. Az 1789. év első felében a császári hadseregnél a főszerepet a védekezés és a Belgrád elleni ostrom előkészítése játszotta.

Egyértelműen a császári hadsereg legdicsőbb eredményeit 1789-ben Ernst Gideon von Loudon (1717-1790) tábornagy szolgáltatta, aki már július elején elfoglalta Berbir-t vagy másnéven Török-Gradiska erődítményét. Érdekes módon Schweighofer a Wiener Zeitungban megjelent „Kriegsvorfälle” -ből ismét nem vett át részleteket.³⁴ Az 1788 augusztusától szolgálatban lévő tábornagy addigi sikeres ostromait Belgrád 1789. októberében sikeresen végrehajtott ostromával tudta megkoronázni, mindezt kevesebb mint egy hónap alatt vitte véghez. Schweighofer természetesen azonnal két publikációt is kiadott az eseménnyel kapcsolatban. Az első munkában, aminek a címe *Der glänzende Feldzug, oder Beschreibung des Hauptsieges der Oesterreicher über die Türken, und der Eroberung der Hauptfestung Belgrads - A ragyogó hadjárat, avagy az osztrákoknak a törökök felett aratott fő győzelmének és Belgrád főerődjének elfoglalásának leírása* szintén megtévesztő a címadás terén. A Belgrád erődítménye ellen végrehajtott ostrom csak részfejezetet kapott, de a címben szereplő „csillogó” szó egyértelmű utalás a sikerre. A megjelent munkában a hangsúly jelentős része a Havasalföld területén elért közös katonai sikerekre fókuszált, úgy, mint az augusztus 1-ei focsani csata és a szeptember 22.-én lezajlott Rimnik-i csata. A beszámoló részletes leírásokat tartalmazott, ahol több tíz oldalon keresztül magyarázta az eseményeket Schweighofer³⁵, ameddig a Belgráddal kapcsolatos eseményekre mindössze nyolc oldalt szentelt. A cím így ebben a formában ismét megtévesztő, mivel alig kerül szóba Belgrád 1789. évi ostroma és annak kivitelezése.

³³ Johann Michael Schweighofer: *Eröffnung des zweiten Feldzugs der Kaisermächte wider die Ottomanische Pforte*, Wien, Zierch, 1789, 1–5.

³⁴ *Wiener Zeitung*, LXXXVII. évf., 52-55. szám, 1789. július 1,4,11,15, 12.–15., *Kriegsvorfälle*.

³⁵ A focsani csatát összesen 19 oldalon át tárgyalja, vagyis az 1–19 oldal között, ameddig a Rimnik-i ütközetet 31–53 oldal között lehet megtalálni.

Az előző munkával ellentétben a *Von der berühmten Belagerung und Einnahme Belgrads durch den Helden Laudon 1789 - Belgrád hires ostroma és elfoglalása a hős Laudon által 1789-ben*³⁶ című munka már teljes egészében hű a címéhez. Ebben a könyvben Belgrád ostromát már több fejezeten keresztül taglalja. Az újítás a szerző részéről, hogy a művet alfejezetekre bontja a jobb átláthatóságért, ami nagy strukturális előrelépést jelentett a korábban kiadott könyvekhez képest. Az ostrom leírás lényegre törő volt és a főbb eseményekre fókuszált, vagyis a szokásos képet tükrözte az író munkásságában. A Wiener Zeitung 1789. évi 81. számához tartozó csatolmányokban, amit október 10-én adtak ki az eseményeket összesen 18 oldalon át taglalták³⁷, ami majdnem rekord hosszúságnak számít a „Kriegsvorfälle” -ket tekintve. A megegyező hosszúságon túl végre valamilyen fajta átvétel is felfedezhető Schweighofer részéről, ami nagyon ritka, szinte példátlan volt addig. Hozzá kell tenni, hogy az egyezést megkönnyítette, hogy az erődítményben talált katonai leltárt és a kapitulációhoz tartozó paragrafusokat könnyebb és praktikusabb volt változtatás nélkül leközoelni.

Érdekes módon a szerző ebben az évben nem készített egyetlen Loudon tábornagról szóló publikációt, amiben az ő addig elért eredményeit és hőstetteit dicsérte volna, feltéve, ha a Belgrádról ostromáról szóló publikációt nem számoljuk. A kortársak megragadva az alkalmat nagy mennyiségű munkát készítettek a témában legyen az akár óda vagy hősi eposz.³⁸ Habár dicsérő költeményeket nem készített Schweighofer, mégis elkészített két korabeli munkát, ami a belgrádi eseményeket taglalja, ami viszont egy-két rövidebb és gyengébb volumenű munkát eltekintve nem készült, így azok páratlan munkának számítanak.

A második hadjárat évi eseményeiről elmondható, hogy Schweighofer már jóval kevesebb mennyiségű nyomtatványt jelentetett meg, mint a háború első évében. Ez a visszaesést mutató tendencia csak tovább növekedett 1790-re, amikor szinte teljes mértékben kifogyott az utolsó törökellenes háborúval foglalkozó publikációkból. Ebben az évben megjelent a *Politischer Zuschauer* 8. kötete, amiben a főszerepet a havasalföldi területek történelme, földrajzi, gazdasági és politikai leírása kapta.³⁹ A visszatekintés egyértelműen az egyesített császári

³⁶ Johann Michael Schweighofer: *Von der berühmten Belagereung und Einnahme Belgrads durch den Helden Laudon* 1789, Wien, Zierch, 1789.

³⁷ *Wiener Zeitung*, LXXXVIII. évf., 81. szám., 1789. október 10., 37.–39. Kriegsvorfälle.

³⁸ Ezekre néhány példa: Wenzel von Grueber: *Volkslied nach der Eroberung Belgrads gesungen den 14. Oktober 1789*, Wien, Thaddäus Edl. Von Schmidbauer, 1789, Lorenz Leopold Haschka: *Ode nach der Eroberung Belgrads: Gesungen von Lorenz Leopold Haschka im Oktober 1789*, Wien, Kurzbeck, 1789, Georgio Ferrich: *Dem Unüberwindlichsten Helden Herrn Grafen Von Laudon*, Wien, 1789, Cajetan Tschink: *Loudons Leben und Heldenthaten*, Wien, 1789., Johann Aloys Blumauer: *Das Lied von Belgrad*, 1789.

³⁹ Johann Michael Schweighofer: *Ausführliches Beschreibung des Fürtenthums Wallachei*, Wien, Zierch, 1790.

csapatok dél felé történő előrehaladását akarta bemutatni a publikum számára érdekes mellékinformációkkal, mivel 1790-re ez a terület volt a legsikeresebb a háborúban.

A VÁLTOZÁSOK ÉVE

Az 1790. év a háború forduló éveként is tekinthető, mivel II. József császár február 20.-án hosszú betegeskedés után meghalt és a trónon öccse II. Lipót követte, aki nem kívánta folytatni a harcokat az Oszmán Birodalommal szemben és a birodalom területén belül végbemenő destabilizálódó politikai állapotot kívánta elsősorban rendezni. II. József haláláról jelenlegi kutatási eredmények és tudásunk alapján nem készített Schweighofer megemlékező kiadványt, ami meglepő, hiszen a saját felemelkedése, népszerűsége is a császár uralkodásához, azon belül is az utolsó törökellenes háborúhoz köthető.⁴⁰ Ebben az évben II. József halála után néhány hónappal később 1790. július 14-én meghalt Loudon tábornagy is, akiről a császárhoz hasonlóan nagy mennyiségű gyászbeszéd, hősi költemény és egyéb műfajú dicsérő munka született.⁴¹ Schweighofer róla sem emlékezett meg.

Bár II. József halálát nem örökítette meg, de elkészítette a *Die Wahl eines deutschen Kaisers*⁴² című munkáját 1790-ben. Első pillantásként arra következtethetünk, hogy II. Lipót német-római császárrá való koronázása fog a középpontban elhelyezkedni, ezzel ellentétben azokról a tradíciókról és kialakult ceremóniai sorrendről olvashatunk, amelyek több évszázados hagyományokat őriztek.⁴³ Szintén a császárválasztással kapcsolatban készítette el az *Unpartheyische Betrachtungen über die Vorrechte und Vortheile der Kaiserkrone*⁴⁴ című tanulmányát is, amiben nemes egyszerűséggel a német-római császári koronát a Habsburg-dinasztia elidegeníthetetlen részének tartotta.⁴⁵ A két császárválasztással kapcsolatos kiadványán kívül, így az évben további egy műve jelent meg, amiben ismét Havasalföldi eseményekről számolt be a szerző.

⁴⁰ Az általam végzett összeírás alapján legalább 30 gyászbeszéd, emlékező irat, hősi eposz és egyéb publikáció jelent meg csak 1790. évben II. Józsefről.

⁴¹ A tábornagy haláláról 1790. évben legalább 10 általam megtalált munka készült. Ezekre példa: Karl Hammerdörfer: *An Josephs Grabe: Ein Stein zu seinem künftigen Denkmale*, Jena, Stranckmannische Buchdruckerei, 1790; Taubmann von Krsowitz: *Loudons Tod und Grab*, Wien, Ignatz Grund, 1790; Wilhelm von Bube von Wilhelm: *Am Sarge Loudon's*, Wien, Gassler, 1790 és Johann Nepomuk Michael Denis: *Ueber Loudons Tod Der Barde und das Vaterland*, Wien, Kurzbeck, 1790.

⁴² Johann Michael Schweighofer: *Die Wahl eines deutschen Kaisers, sammt allen dabey vorfallenden Ceremonien und Rechten*, Wien, 1790.

⁴³ Az erről szóló részek a következők. Schweighofer: *Die Wahl eines deutschen Kaisers*, 1–36.

⁴⁴ Johann Michael Schweighofer: *Unpartheyische Betrachtungen über die Vorrechte und Vortheile der Kaiserkrone*, 1790.

⁴⁵ Schweighofer: *Unpartheyische Betrachtungen*, 47.

Johann Michael Schweighofer munkássága az 1790. év után megszűnt a nyomtatott kiadványokat tekintve, mivel már nem csak az utolsó török ellenes háborúval kapcsolatban, hanem semmilyen másik politikai, kulturális, gazdasági vagy egyéb témában nem jelentetett meg írásokat. A publicista visszavonulásának okát nem tudjuk, de ideje bőven lehetett volna még rá, hiszen az 1812-ben bekövetkezett haláláig még több mint két évtized hátra volt. Ennek értelmében Schweighofer munkássága teljes mértékben egybeesik a jozefinizmus évtizedével, mivel első általunk ismert munkáját 1782-ben, míg az utolsót 1790-ben nyomtatta ki. Az utolsó török ellenes háború kirobbanásával induló pályafutása és a legaktívabb éve egyértelműen az első hadjárati év volt, vagyis 1788. Ez tekinthető pályafutásának csúcspontjaként is.

Schweighofer zsenialitása abban rejlett, hogy hamar meglátta a lehetőséget, hogy az elsősorban városi publikum nyitott a birodalom belső és külső ügyei iránt, főleg, ha háborúról van szó. A megjelent műveinek értékelésekor azt is hangsúlyozni kell, hogy bár mennyiségben elképesztően termékeny író volt, ezzel szemben az írások mondanivalója és az általa rendelkezésre álló források beépítése a munkáiba már gyengébb színvonalat képviselt. A címadásoknál nem elhanyagolható mennyiségben a cím félrevezető. Ennek ellenére elmondható, hogy kétségtelenül hitt a jozefinizmusban és a háború jogosságában. A műveinek kategorizálása nehéz feladat, mivel minden területről próbált megemlékezni a munkáiban. Az általa kiadott nyomtatványok egyértelműen az olvasóközönséghez, publikumhoz íródtak és nem árultak el nagyon szigorúan őrzött titkokat, ennek ellenére Schweighofer, mint publicista teljes mértékben megszemélyesítette azt, hogy ő egy lelkes jozefinista.

BIBLIOGRÁFIA

Források

Brünner Zeitung, X. évf., 5. szám, 1788. február 15.

Brünner Zeitung, X. évf., 27. szám, 1788. április 1.

Magyar Kurir, II. évf., 14. szám, 1788. február 16.

Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VII. évf., 14. szám, 1788. február 16.

Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 82. szám, 1787. október 13.

Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VI. évf., 88. szám, 1787. november 3.

Provinzialnachrichten aus den kaiserl. Königl. Staaten und Erbländern, VII. évf., 6. szám, 1788. január 19.

Pressburger Zeitung, XXIII. évf., 14. szám, 1788 február 16.

Ungarische Staats- Und Gelehrte Nachrichten, II. évf., 14. szám, 1788. február 16.

Wiener Zeitung, LXXXVII. évf., 31. szám, 1789 április 18.

Wiener Zeitung, LXXXVII. évf., 38. szám., 1789. május 13.

Wiener Zeitung, LXXXVII. évf., 52. szám 1789. július 1., 12. Kriegsvorfälle.

Wiener Zeitung, LXXXVII. évf., 53. szám 1789. július 4., 13. Kriegsvorfälle.

Wiener Zeitung, LXXXVII. évf., 54. szám 1789. július 11., 14. Kriegsvorfälle.

Wiener Zeitung, LXXXVII. évf., 55. szám 1789. július 15., 15. Kriegsvorfälle.

Wiener Zeitung, LXXXVIII. évf., 81. szám., 1789. október 10., 37.-39. Kriegsvorfälle.

Szakirodalom

BLUMAUER, Johann Aloys: *Das Lied von Belgrad*, 1789.

BUBE, von Wilhelm: *Am Sarge Loudon's*, Wien, Gassler, 1790.

DENIS, Johann Nepomuk Michael: *Ueber Laudons Tod Der Barde und das Vaterland*, Wien, Kurzbeck, 1790.

FERRICH, Georgio: *Dem Unüberwindlichsten Helden Herrn Grafen Von Laudon*, Wien, 1789.

HAMMERDÖRFER, Karl: *An Josephs Grabe: Ein Stein zu seinem künftigen Denkmale*, Jena, Stranckmannische Buchdruckerei, 1790.

HASCHKA, Lorenz Leopold: *Ode nach der Eroberung Belgrads: Gesungen von Lorenz Leopold Hascka im Oktober 1789*, Wien, Kurzbeck, 1789.

GRUEBER, Wenzel von: *Volkslied nach der Eroberung Belgrads gesungen den 14. Oktober 1789*, Wien, Thaddäus Edl. Von Schmidbauer, 1789.

KRSOWITZ, Taubmann von: *Loudons Tod und Grab*, Wien, Ignatz Grund, 1790.

RAUTENSTRAUCH, Johann: *Oesterreichische Biedermanns-Chronik*, Freiheitsburg, im Verlag der Gebrüder Redlich, 1784.

RAUTENSTRAUCH, Johann: *Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Porte*, Wien, Joseph Stahel, 1788.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Größe der Handlung unter Joseph II. Nebst meinen Gedanken von der neuen Handlung auf dem schwarzen Meer*, Wien, Kurzbeck, 1782.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Versuch über den gegenwärtigen Zustand der österreichischen Seehandlung*, Wien, Baumesiter, 1782.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Ausführliches Beschreibung des Fürtenthums Wallachei*, Wien, Zierch, 1790.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Katharina die II. eine Skizze. Nebst der Beschreibung von Taurien und der Stadt Cherson*, Wien, In der van Ghelenschen Buchhandlung, 1787.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Politischer Zuschauer*, Band I-IX, Frankfurt und Wien, Zierch, 1787-1790.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Gedanken und Bemerkungen des politischen Zuschauers bei dem Türkenkrieg*, Frankfurt, Bei Herren Zürich in der Singerstrasse im deutschen Haus, 1788.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Beobachtungen über die Kriegsoperationen der Oesterreicher, Russen, Schweden und Türken im Jahre*, Wien, Zierch, 1788.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Politische und kriegerische Mannigfaltigkeiten*, Wien, Zierch, 1788.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Die Wahl eines deutschen Kaisers, sammt allen dabey vorfallenden Ceremonien und Rechten*, Wien, 1790.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Bemerkungen über die gegenwärtigen Staats- und Kriegsangelegenheiten*, Wien, Zierch, 1788.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: Johann Michael Schweighofer: *Eröffnung des zweiten Feldzugs der Kaisermächte wider die Ottomanische Pforte*, Wien, Zierch, 1789.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Von der berühmten Belgareung und Einnahme Belgrads durch den Helden Laudon 1789*, Wien, Zierch, 1789.

SCHWEIGHOFER, Johann Michael: *Unpartheyische Betrachtungen über die Vorrechte und Vortheile der Kaiserkrone*, 1790.

STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephischen Zeit*, Wien, Verlag Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs, 1962.

TIMÁRI Krisztián Attila: A Habsburg Birodalom keleti politikai rendszere és útja az utolsó törökellenes háborúba, *KRE-DIt*, V. évf., 2022/1. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/timari-krisztian-attila-a-habsburg-birodalom-keleti-politikai-rendszere-es-utja-az-utolso-torokellenes-haboruba/>.

TIMÁRI Krisztián Attila: Nyilvánosság és Befolyásolás – A Habsburg Birodalom sajtója II. József török ellenes háborújának felkészülési időszakában, *KRE-DIt*, VI. évf., 2023/1, 396–418.

TSCHNIK, Cajetan: *Loudons Leben und Heldenthaten*, Wien, 1789.

VOLNEY, Constantin Francois: *Bemerkungen über den jetzigen Türkenkrieg*, Amsterdam, 1788.

WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band 32., Wien, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1876.

ZACHAR József: *Jeney a portyázó*, Budapest, Magvető Kiadó, 1986.

Vendriczki Róbert

NAGYFÜGEDI KRÓNKA

Szülőfalum társadalma és gazdasága a hosszú 19. században

BEVEZETÉS

A falukutatásban, - bár sokat fejlődött az elmúlt évtizedek alatt -, még nagyon sok a tennivaló, hiszen számos magyarországi településről csupán részleges információk találhatók meg a történettudományban. Célom ezzel a tanulmánnyal, hogy Magyarország 19. századi történetét a szülőfalum történelmével egészítsem ki. Egyúttal bemutatom, hogy az általam tárgyalt időszak hogyan hatott a település mindennapi társadalmi és gazdasági életére. A mikrotörténeti tanulmányomat elsősorban azokra a forrásokra építem, amelyeket a levéltárakban leltem fel, továbbá a falubeliek által leírt visszaemlékezésekre is építek.¹

NAGYFÜGED A 19. SZÁZADBAN

Nagyfüged mindennapjait a 19. század első éveiben Napóleon korabeli háborús időszak is meghatározta, különösen, amikor Napóleon hadai 1809-ben benyomultak Magyarország területére. A magyar nemesség, köztük a fügedi nemesek is, Napóleonban a francia forradalom örökösét látták és fegyverbe szálltak a magyar határokat fenyegető francia csapatok ellen. Heves és Külső-Szolnok vármegyéből 1133 gyalogos és 526 lovas csatlakozott a nemesi felkeléshez. Fügedről a 17 nemes akkor csatlakozott a szerveződő erőkhöz, amikor a nemesi felkelő sereg észak-kelet-magyarországi csapata, parancsnokuk gróf Hadik András vezetésével egy ideig Egerben rendezték be a székhelyüket.² Magyar haderőnek azonban nem sikerült feltartóztatnia a francia haderőt – Győrnél 1809. július 14-én vereséget szenvedtek.³

¹ Kutatásaimat a Hadtörténeti Levéltárban (továbbiakban: HL.) és a Heves Megyei Levéltárban (továbbiakban MNL. HML.) végeztem. A falubeliek által írt vissza emlékezések eseménytörténete jól összeegyeztethető a forrásokkal és a 19. századi magyar történeti munkákkal, azonban léteznek olyan kimutatások, amelyek eltérnek a korabeli *Nagyfüged község irataiban* megtalálható adatoktól, így ezeket nem vettem figyelembe a tanulmányom készítése során. Lásd.; Fazekas Iván: *Nagyfüged története 1935-1985*, Nagyfüged, (a szerző saját kiadása), illetve Juhász István: *Nagyfüged története*, Eger, (a szerző saját kiadása), 1997. Az utóbbiak azért is mondhatók fontosnak, mert község iratainak az anyagai közül a nem megfelelő tárolás következtében több évnyi anyag megsemmisült és ezekben a könyvekben találunk utalásokat ezen időszakokra.

² Borovszky Samu, Dr: *Heves vármegye*, Budapest, Országos Monográfiai Társaság, 1909, 590.

³ Gergely András: *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 143.

A folyamatos háborúk a magyar mezőgazdaság számára fellendülést hoztak, így a nagybirtokok majorságai mellett a közép és birtokos nemesség is bekapcsolódott az értékesítésbe. Mindezt számukra is vonzóvá tették a növekvő árak és az a tény, hogy a gyengébb minőségű mezőgazdasági termékek is immár eladhatóvá váltak. A földművelők többsége nem gondolkodhatott drága eszközök beszerzésén vagy bérmunkások nagyobb számban történő alkalmazásában, így a művelésbe vont föld területét bővítették. Erre az időszakra jellemző maradt a robotoltató, háromnyomásos, külterjes gabonatermesztés. A korszerűsített nagybirtokon terjedt a vetésforgó, és egységes nagy táblákat alakítottak ki: erre vasekét és vetőgépet használtak. Az országban a kereskedelem nagyjából szárazföldi útvonalon zajlott.⁴ Az úthálózat gerincét a postautak adták, ez minden tizedik településen, így Nagyfügeden is keresztülment. A falu további fejlődése érdekében a gazdasági megszorítások közepette is 1821. november 13-án elkészült a faluban az Árokszállásra vezető úton épített tölgyfa híd,⁵ és egy további hidat is kijavítottak 1831-ben.⁶ Maguk a hidak a falun keresztül haladó kereskedelmi útvonal és a mezőgazdasági munkák miatt is fontosak voltak. Az utak építésében és karbantartásában az állam alig vállalt szerepet, ezt elsősorban a vármegyék végezték,⁷ a jobbágyok ingyenes közmunkájával, a fügedi jobbágyok is tevékenyen részt vettek az úthálózat karbantartásában. 1843. május 10-én katonai felmérés is készült az utak használatáról, amelyet Baglits Miklós aljegyző és Lipkos József almérnök végzett el a faluban a 18325-ös alispáni körlevél értelmében.⁸ Az utak állapotát a faluban „csinálatlan, de járhatóként” jellemezték és a falu katonai szállásképességét szintén felmérték. Ez akkor 120 gyalogost és 40 lovast jelentett.⁹ Fügedet az alábbi úthálózatba sorolták be: Maklártól Hatvanig, Gyöngyösről Hevesig, átkelőhely Kassáról Ó Gradiska és Mitrovitz felé; Szihalomtól Árokszállásig a Jászságban. Továbbá Egerből Déva, Árokszállás és Mitrovitz felé.¹⁰ Mindeközben folyamatosan nőtt a falu lakossága a 19. században.¹¹

⁴ Uo., 23.

⁵ 116. 45 Ft-ot fizettek érte. MNL. HML. IV-8/48.

⁶ Ez a hídépítési munkálat 1738.38 ezüst dénárba került. MNL. HML. IV-8/170.; MNL. HML. IV-8/81.

⁷ Gergely: *Magyarország története a 19. században*, 23.

⁸ MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-1/L/7/13.

⁹ Minden házba két gyalogos katonát lehetett volna elszállásolni.

¹⁰ MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-1/L/7/13.

¹¹ A falu 1911- ben 129 fővel gyarapodott, s ez 6 %-os növekedést jelentett. Az érdekessége a népszámlálásnak, hogy 96 fő távol maradt. **A tanulmányban szereplő táblázatok forrásjegyzéke a bibliográfiában lelhető fel.**

1. Nagyfüged lakossága a 19. században												
Év	1798	1806	1816	1821	1830	1840	1849	1860	1869	1900	1911	1920
Népesség szám	934	1058	1076	1155	1261	1336	1367	1346	1498	2118	2251	2632

Társadalmi szempontból a falubeli parasztságon belüli differenciálódás, azaz a telkes jobbágyok arányának a csökkenése a zsellérékével szemben, 1828-ban még nem mutatkozott. Az 1828-ban elkészült járási sommázat és az 1828. évi adóösszeírás vegyes képet mutatott már abból adódóan is, hogy nem egyezik meg a két felmérés. Földek alapján a járási szerint a falu 483 kis hold szántóval és 204 kishold kaszálóval rendelkezett, az országos összeírás csak 252 kishold kaszálót említett meg.¹² A 19. század első felében jól kimutatható, hogy a jobbágytelek felaprózódásával párhuzamosan felszökött a kuriális vagy földesúri funduson lakó majorsági zsellérek, földnélküliek száma.

2. Nagyfüged népessége a 19. században								
Év	Jobbágy	Házasszellér	Házatlan zsellér	Szolga(áló)	16 év fölötti fiú	16 év alatti fiú	16 év fölötti lány	Házak száma
1828. járási	30	22	5		16	9		72
1828. országos	40	34	5	1	20	11	2	76
1845	40	56	4	17	44	24	14	123
1847	54	53	3	23	43	32	20	117
1848	58	49	3	17	39	24	14	117

¹² Kelemen Gábor: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, Budapest, {ELTE Tanárképző Főiskolai Kar; Kiegészítő Történelmi Szak; Szakdolgozat}, 1982, 11–12.

A zsellérek a konvenciók majorsági cselédek és a telkes gazdák közel ezer állatot legeltettek a legelőn, de mint mondták, az Almásy urak állatállománya, kiszorítja az ő állataikat. A bírák kérésére a megye elrendelte, hogy ezután csak azok a konvenciók tarthattak állatot a közös legelőn, akik az adóösszeírás folyamán a szerződéseiket be tudták mutatni a szolgabírónak.¹³ A 19. század közepére a parasztság felső rétegének sikerült bekapcsolódnia az áruterelésbe. Igaerejük révén több telket is birtokolhattak és bevételre tettek szert, ezeken pedig napszámosokat tudtak foglalkoztatni, ugyanis a zsellérek számottevő munkaerő-tartalékokat képeztek. Amit a 19. század elején a legnagyobb birtokos Almásy Károly, Almásy Manó, valamint Czövek, Csányi, Darvas, Halassy, Hellebronth, Majzik, Ondrekovich, Rakovszky, Saághy, Bíró családok és gr. La Motte is kihasználták.¹⁴ Ők 1844-ben a napszámosoknak a következő béreket állapították meg: „1 lovas szekér egésznapra 2 pengő, félnapra 1 pengő. Egy nyereg ló szolgálával együtt 1 nap 1 pengő, 1/2 nap 30 garas. Egy szekérhordó ló egésznapra 1 pengő, 1/2 napra 30 garas. 1 embernek 1 nap 20 garas, 1/2 nap 10 garas. 1 levélhordó embernek 12 garas, 1 csajkásnak 1 nap 48 garas, 1 nap pedig, 24 garas. Egy négy lovas kocsi pedig 1 napra 1.12 pengőbe került.”¹⁵

A falubeli felsőparasztság megerősödését jól jelzi az állatállomány számának a növekedése is, – maguk a falubeliek elsősorban a földrajzi adottságok miatt juhot és szarvasmarhát tenyésztettek, miközben ebben az időszakban lótarítás és a sertés tenyésztés számottevően visszaesett. Az állatállomány ekkor a következő volt a források szerint:

¹³ MNL. HML. Közgyűlési iratok, 1822: 274 számú.

¹⁴ Majzik Alajosnak, - Józsefnek, - Rudolfnak és Id. és Ifj. Sándornak volt birtoka a faluban. MNL. HML. V/260/1-*Nagyfüged nagyközség iratai, 1830–45.*

¹⁵ Uo.

3. Nagyfüged állatállományának alakulása a 19. században												
Év	Ökör		Tehén		Ló	Csikó		Egyéb		Tinó		Egyéb barom
	saját	kölcsön	fejős	meddő	hámos	3 éves	2 éves	juh	sertés	3 éves	2 éves	
1828 járási összeírás	42		13	13	112			83	29			
1828 közös legelő	180											112
1828 országos összeírás	24		20	2	88				10	13		
1845	39		134		283	33		732	193	41		
1845 közös legelő	594											953
1847	30	1	121		255	19	16	517	138	13	40	
1847 közös legelő	540							743				
1848	30	1	121		255	1	11	519	58	3	17	
1848 közös legelő	450							656				

Közben a Magyar Királyi Helyhatósági Tanács 1835. június 27-én kiadott egy rendeletet,¹⁶ amely a céhes ipart volt hivatott megerősíteni. Ennek érdekében a vándoriparosokat, vagyis a céhen kívüli mestereket és a cigányokat vissza kellett fordítani, ki kellett toloncolni a faluból,

¹⁶ MNL. HML. V/260/1- Nagyfüged nagyközség iratai 1830–45.

amennyiben azok munkát akartak volna vállalni.¹⁷ 1836 előtt a fügedi lakosok az alapvető élelmiszer és takarmánynövények mellett dohányt is termeltek.¹⁸ A dohánytermelőknek különböző rendeleteket hoztak a leadásról, a betakarításról és a kifizetésről. Ilyen volt a következő is: „Kincstári Gyárakban szükséges, Magyar országi dohány mennyiséget ezen túl a Dohány Ügyelő Igazgatóság fogja beváltás után beszerezni. A beváltás kezdődik Április Hólnap közepén és végződik Június Hólnap utóján az ide egyező szám alatt rekesztetett.”¹⁹ A beváltás árát is szabályozták, Tolnán és Szegeden 6 Ft-ot, Debrecenben pedig 5.45 Ft-ot fizettek mázsájáért. Dohányt vásárolni is lehetett, Pesten 12 krajcár, Szegeden 30 krajcár, Debrecenben és Vácott 1 Ft volt. 1836-ban, Heves megyében a dohány leadását május 2-ára írták elő Egerben.²⁰

Nagyfüged a 19. század első felében a gazdasági fejlődésének csúcspontját az 1840-es évek utolsó éveiben érte el,²¹ amikor is növekedett a megművelt földek aránya.

4. A település földalapú kimutatása a 19. század második felében			
Év	Kaszáló (h)	Szántó (h)	Árenda (h)
1845/46	240	560	
1847	246	574	900
1848	252	588	600

Az ország állami bevételei az állami vagyonműködésből és az adó jellegű jövedelmekből származtak. A bevétel a Kamara, a Helytartótanács és a hadsereg pénztárába folyt, a nagyobb

¹⁷ Ebben az időben a cigányság körében magas volt azoknak a száma, akik értettek a kovácmesterséghez, valamint olcsóbban dolgoztak, mint a céhes mesterek.

¹⁸ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1830–45.*

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ A település fejlődése mellett Nagyfüged neve a falubeli lakosok által is ismertté vált 1827-31 között alapították meg a Magyar Tudós Társaságot, és ebből alakul meg később a Magyar Tudományos Akadémia. A Magyar Tudós Társaságba kezdetben a Nyelvtudomány, Filozófia, Történetírás, Matematika, Törvény- és Természettudomány jeles képviselőit vették be, így került soraiba a fügedi származású Imre János is 1830-ban. Imre János Nagyfügeden született 1790. október 6-án és Pesten halt meg 1832. május 12-én. Filozófus, egyetemi tanár és 1830-tól a Magyar Tudós Társaság rendes tagja volt. A pesti egyetemen folytatott bölcsészeti tanulmányokat, s 1813-ban lett a teológia doktora. 1822-től tanított a pesti egyetemen és a karon elsőként adott elő magyarul bölcsészetet. Markó László (Szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon III. (H–K)*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2002, 465.

része pedig Bécsbe vándorolt. Így volt ez a falu adójával is, amit az 1845/46-ik az 1847-ik és az 1848. évi adóösszeírás is megerősít.

5. Nagyfüged adóösszeírása a 19. század második felében.									
Év	Adók				Deperdita				Forspont
	Hadi (Ft)	Házi (Ft)	Verbung (Ft)	Rugtatás fejében (Ft)	Kenyér (Kg)	Zab (kg)	Széna (bála)	Szalma (bála)	Só (q)
1836									264
1838	208	200	10		882	546	546	273	313
1839	973,36	277,58	651,344		945	540	540	270	
1841	375,52	267,333			990	720	765	983	400
1842	384,58	274,22	6,50 (ezüst)		1125	810	765	383	
1843	398,56	273,48	6,30 (ezüst)		1344	864	864	432	
1844	418,27	276,40	7,25 (ezüst)	131,28	1029	686	686	343	1450
1845	438,11	299,54	745,48	131,28					
1847	508,18	335,25	9,22 (ezüst)						
1848	178,13	981,18							

Az adókon kívül fizették a deperditát.²² Ez a rendelkezés kötelezte a jobbágyokat, hogy a náluk elszállásolt katonáknak élelmiszereket és egyéb természetbeni juttatásokat adjanak előre meghatározott áron.²³ Továbbá úgynevezett forsponttal (hosszúfuvarral) is tartoztak. Ekkor sót kellett szállítaniuk Szolnokról Pestre azon személyeknek, akik igavonó állattal és kocsival rendelkeztek. 1841-től módosult a fuvarozás menetrendje – már nem Pestre, hanem Hatvanba

²² Gergely: *Magyarország története a 19. században*, 30.

²³ Amennyiben a meghatározott ár (reglamentaris), alacsonyabb volt, mint a valóságos érték, ez veszteséget okozott a szolgáltatást nyújtók számára. Ezért kapta a deperdita nevet. Uo.

szállították a sót. Azért 1844-ben szállítottak még egyszerre Szolnokról Pestre és Poroszlóról Hatvanba. 1805-ben Füged 2300 Ft adót fizetett, ide beleértendő Kisfüged adója is. A falut jól gazdálkodó településnek tartották, Nagyúttal, Kompolttal és Detkkel együtt.²⁴ Az adót, amit a birtokok mérete szerint vetettek ki, Gazh Bertalannak adták le. A következő években a falu egyre több adót fizetett, de emellett fejlődött is. Továbbá 1844-ben a katonaság részére a deperditaként még három öl fát is adtak. A fa adója 20 sessio (házhely) után történt, házhelyenként négy lábbal mérve. A nemesek adóssága ekkor 540.121 bankó volt, ebből 264.46 Ft-ot bankóban, a többit a falu szegénysége miatt terményadóval tudták le.²⁵ Mindez a 1832/VI. törvénycikk (tc.) 11§-ik alapján történt, amely rögzítette a jobbágytelket használó nemes megadóztatását: „Jobbágytelki állományoktól, belső telki földjeiktől és úrbéri legelőjüktől, tűzi épületi és úrbéri haszonvételektől nem adóznak- mind a Hadi és a házi pénztárba adóznak. Ezeket össze kell gyűjteni és a Földesúrnak és a Szolgabírónak kell bemutatni. Ezután a főszolgabíró tudósította a Közgyűlési bírót, hogy mennyit fizettek be a hadi illetve a Verbung pénztárba és a Házi pénztárba. Mennyi a lemaradás, ha van és mikor kell ezeket rendezni.”²⁶

Amikor 1830-ban I. Ferenc halála után V. Ferdinándot választották meg királynak, az uralkodó haláláról országszerte megemlékeztek és mindenhol felolvasták a testamentumát.²⁷ Az új király, V. Ferdinánd uralkodása idején megtartott 1839-1840-es országgyűlésen a megerősödő ellenzék nyomására törvénybe iktatták az önkéntes örökváltságot a földesúri joghatóság fenntartásával, szabályozták a jobbágyörökösödést, és lehetővé tették a kereskedelem üzését is. Továbbá az 1840/IX. tc. a mezei őrség felállításáról, vagyis a csősz szolgálat megszervezéséről rendelkezett. Így a faluban is megszervezték a mezei őrséget és a csősznek fel is kellett esküdnie:

„Én N.N esküszöm az élő istenre s. a. k. hogy ezen gondviselésem alá bízott n: n: vagy fogva abban található minden nemű árokra, kerítésre, gazdaságokra, gazdasági épületre, kutakra , edényekre, kertekre, boglyákra úgy szintén az abban található biztonságos utakra azokon épült hidakra, karfákra, védfalakra, út és tilalom mutató oszlopokra, minden tőlem kitelhető szorgalommal és hittel fel fogok vigyázni és azokat bár minemű károktól oltalmazni. A kártevőket személyválogatás nélkül vagy megváltásig vagy

²⁴ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1830–45.*

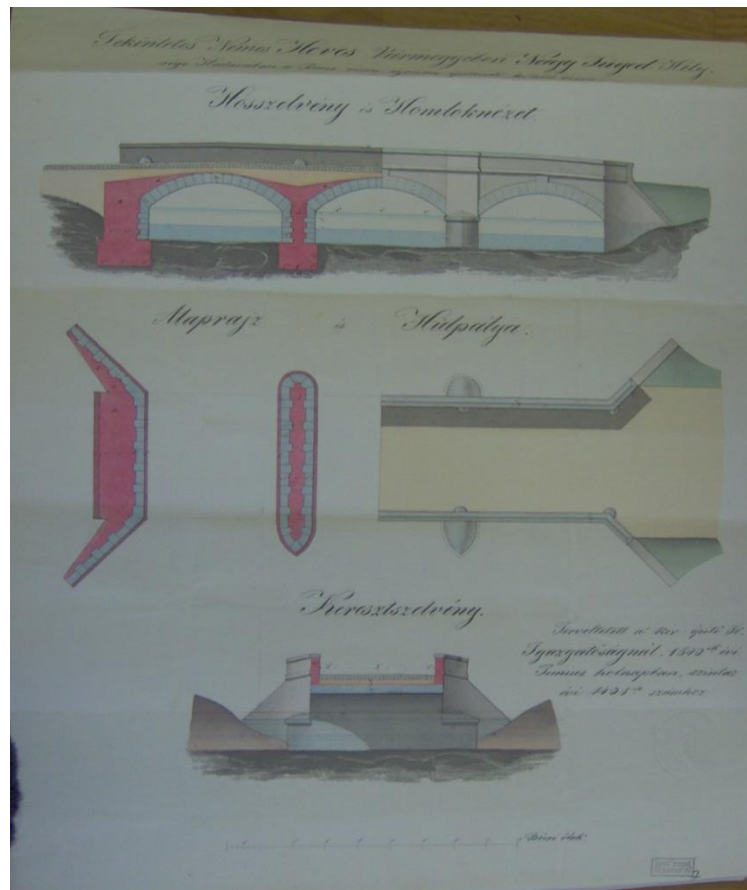
²⁵ Fügeden Manyó Gábor főadószedő végezte az összeírást. Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1830–45.*

lelkiösmeretesen feljelentsem és bevallom, más ártatlanra hamisan nem fogom. Idő közben hit nélkül el nem hagyom, s amit gondviselésem alá bizattak, mind azokról számot adok. Isten engem úgy segéllyen.”²⁸

A falu további korszerűsítése érdekében 1841-ben hozzáláttak Füged egyetlen kőhídjának a felépítéséhez, amely a településen áthaladó személy- és teherszállítást is megkönnyítette. A munkálatokat Markmüller Gyula főmérnök irányította és az átkelőt Hinsch Márton építette föl 1844. január 9-re.²⁹

Nagyfüged hídja az 1800-as évekből.³⁰

²⁸ MNL. HML. *Közyűlési iratok*, 1835, 536 sz. A törvénycikkely rendelkezett továbbá arról, hogy ha valaki a háza előtt vagy a máshol lévő csatornába szemetet dob, vagy másképpen szennyezést okoz, azt pénzbüntetésre ítélték MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1830–45*.

²⁹ MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-8/81.

³⁰ MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV-8/81. A képet készítette Vendriczki Róbert.

Az 1848-as év újabb változásokat hozott a falu mindennapjaiba, amikor is az áprilisi törvények értelmében, 1848. május 1-én Heves megyében is megszervezték az országgyűlési választási kerületeket.³¹ Heves megyét nyolc választási kerületre osztották szét, „Szolnok, Mezőtúr, Abád-Szalók, Tiszanána, Kápolna, Füged, Gyöngyöspata és Pétervására.”³² A fügedi választási kerülethez tartozott: „Sár (Abasár), Balpüsköki, Tarnóca, Nagyút, Zsadány, Bod, Alatka, Fogacs, Boconád, Méra, Zaránk, Erk, Tarnaörs, Visznek, Tarcsa, Füged, Karácsond, Ludas, Detk, Ugra, Halmaj, Visonta, Markaz, Domoszló, Adács, Vámosgyörk, Vécs, Halász, Felnána, Vertesmart és Verpelét.”³³

1848. május 1-én a megyei közgyűlés megválasztotta a megye állandó bizottmány tagjait, köztük 11 nagyfügedi illetőségű személyt. Megválasztották még az országgyűlési választások előkészítésére és lebonyolítására a törvényben előírt központi választmányt és ekkor jelölték ki a kerületek háromfős összeíró bizottságának tagjait is. A fügedi kerületben Gosztonyi Antal, gróf Wartensleben Ágoston és Szabó István tarnamérai jegyző volt az összeíró biztos.³⁴

A Batthyány-kormány május 19-én, az országgyűlés összehívását július 2-ra határozta el. A rendelet kihirdetése és propagálása a megyékben a központi választmányok feladata volt.³⁵ A választói névjegyzék összeírását június 3-a és június 18-a között végezték el, az országgyűlési választást pedig június 26-ra írták ki. A választók névjegyzékébe a 20. életévét betöltött férfiak kerülhettek be különféle jogcímek alapján. A nemesi származásúak automatikusan választójoggal rendelkeztek, mások számára a törvény vagyoni cenzust határozott meg.³⁶ Választópolgár lehetett az, aki 300 ezüstforint értékű házzal vagy földdel bírt a királyi városokban vagy rendezett tanáccsal ellátott községben. Egyéb községekben, köztük Fügeden is, amely ebben az évben vált úrbéres községgé. A faluban azon személy lehetett választópolgár, aki 1/4 volt úrbéri telekkel, vagy ezzel egyenértékű földdel rendelkezett. Választó lehetett még, aki a saját fölbirtokából vagy saját vagyonából évi 100 ezüstforint jövedelmet fel tudott mutatni. Idetartoztak azon személyek is, akik kereskedőként vagy gyárosként állandó lakhellyel vagy saját műhellyel rendelkeztek. Ez a rendszer egészen 1918-ig maradt érvényben és a következőképp alakult a források alapján:³⁷

³¹ MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV-1/a 151.4.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Hajagos József: Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban, *Aetas*, XIII. évf., 1998/2-3, 47–48.

³⁵ Uo. 48.

³⁶ Pajkossy Gábor: *Magyarország története a 19. században – szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 230.

³⁷ Régi jogon ez a bárói, grófi és egyéb nemesi kiváltságot jelentett. Jövedelem szerint, 343 100 Ft évi tiszta jövedelmet jelentett. Értelmiségi alapon, ez okleveles tanítót, tanárt, magántanítót, jegyzőt, és segédjegyzőt,

6. A képviselői választójegyzék a Nagyfügedi választókerületben (1861-1893)						
Év	Régi jogon	Birtok alapján	Ház alapján	Jövedelem szerint	Értelmiségi alapon	Kézművesség
1861	488	1289		126	77	6
1865	249	1479		50	63	
1869	365	1580		90	66	31
Fügedről	79	27		4	5	2
1872	218	1154	1	102	5	
Fügedről	52					
1877	162	836		48	32	
1879	198	1141	2	90	51	
Fügedről	9	20				
1880	218	1154	2	85	69	
Fügedről	52					
1881	168	1184	2		69	
Fügedről	57					
1882	1427					
1883	123	1158	2	69	59	
Fügedről	37					
1884	1581					
1886	1499					
1887	1584					
1889	97	1173	4	101	114	
Fügedről		64				
1893	79	1497	2	126	134	
Fügedről		96				

lelkészt, plébánost, ügyvédet, jogászt, bírót, kántort és gazdatisztet jelentett. Kézművesség alapján saját üzlete volt vagy a foglalkozása csizmadia, suszter, kovácsmester, kerékgyártó vagy kádár stb volt..;

Szavazáskor a választások eredményes lebonyolítása érdekében Nagyfügeden, valamint a faluhoz tartozó Puszta Kis- Fügeden és Puszta-Tarcsán a IX. rendőrőrs 7. számú kirendeltsége tartózkodott.³⁸ A névsorban szereplő személyekre hárult az a feladat, hogy megszavazzák a választási kerület országgyűlési képviselőjét. A képviselő választások kimutatásai szerint a dualizmusban a következőképpen történt:

7. Képviselő választás a hosszú 19. században				
Év	Győztes neve	Pártja	Ellen jelöltek	Pártja
1848	Puky Miklós		Schaffner János, Molnár Lajos	
1869	Almásy Sándor	Balpárti	Báró Orczy Bódog	Deák Párt
1875	Almásy Sándor	Balpárti	Grubiczky György	Szabadelvű Párt
1878	Almásy Sándor	Balpárti		
1884				
1896	Dobóczy Ignác	(Bánffy) kormánypárt		
1900	Dobóczy Ignác	(Bánffy) kormánypárt		
1901-1902	Hellebronth Géza	Függetlenségi Párt		
1904-1906	Hellebronth Géza	Függetlenségi Párt		

Az 1848/XXII. tc. értelmében a nemzetőrség felállítása is elkezdődött – törvényileg szabályozták, hogy ki lehetett a nemzetőrség tagja. Nemzetőr lehetett tehát minden 20–50 év közötti férfi, akié 1/2 telek vagy ennek megfelelő értékű ingatlan kizárólagos joga, illetve 100 pengőforint évi tiszta jövedelme volt. Batthyány miniszterelnök április 21-én kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy azokon a helyeken, ahol ellenszenv mutatkozna, az összeírást ne kezdjék meg. Május 25-én, a 296. számú rendeletében egyenesen megtiltotta a lajstromba vételt. A nemzetőrsegről szóló törvény 6.§-a értelmében a vármegye közgyűlése a

³⁸ 1882. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1883, 14.

„Nemzeti őrsereg alakítására és előbb összeírására mindegyik szolgabíró mellé egy kiküldött tag gyanánt egy-egy esküdtet is kirendelt”, működésüket azonban a lakóhelyükre korlátozta.³⁹ Nagyfügeden az összeírást Németh Albert alszolgabíró és Bíró Albert esküdt végezte el, akik kezdetben bizalmatlanságot tapasztaltak.⁴⁰ A faluból 131-en álltak be a nemzetőrségbe,⁴¹ ebből 15 személy tagja volt a délvidékre, Kulára induló nemzetőr csapatoknak. A nemzetőrséget három zászlóaljba sorolták: a falubelieket az I. zászlóaljba kerültek, amely a Tarna menti települések 4263 nemzetőrét tömörítette magában.⁴² A Tarna járásból 800-an jelentkeztek nemzetőrnek.⁴³

Miután 1848. szeptember 2-án a Móga altábornagy vezette magyar sereg legyőzte az országra támadó Jelačić horvát bánt és hadseregét Pákozd és Sukoró között, kezdetét vette az honvédő háború Magyarországon. Kossuth Lajos utasítására Almásy Pál, Recsky András és Tamássy kapitány Heves megyében felkelésre szólította fel a megye népét.⁴⁴ A népfelkelés szervezésében a legfőbb szempont volt, hogy minél több lovas állítsanak ki. A verbuválást a tiszántúli területeken Recsky András, a fennmaradó területen, így Fügeden is Almásy Pál és a mellé segéd kormánybiztosként kinevezett Papp Pál végezte. A szabadságharc folyamán a nemzetőrség mellett 11 fő harcolt gyalogos honvédként és 11 fő vett részt a megyei bizottság munkájában.⁴⁵ Heves megyéből, 1848. december 12-re 800–1.000 lovas sikerült kiállítani, ebből Nagyfüged öt lovas szerelt fel.

A szabadságharc ideje alatt a honvédseregek 1849. február 26-a és 27-e között a kápolnai csatában vereséget szenvedtek. A néphagyomány szerint, ezen időszak alatt gyűjtotta fel a falu hídját Nagyút és Nagyfüged között egy huszárcsapat. A kutatásaim során nem találtam annak bizonyítékát, hogy ez valóban így történt volna. Azt viszont biztosan lehet állítani, hogy 1848-ban a híd megsérült és csak 1851-re sikerült kijavítani.⁴⁶ A harcok folyamán a faluban vagy

³⁹ MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV. 367/1848.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Kovács P. Melinda-Kozma György-Bertalan Szabó Jolán: *1848-as Nemzetőrök Heves és külső-Szolnok megyében*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1999. 357-360 és a MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV-106/1 (1848 jún. 22 előtt).

⁴² 53 település nemzetőreit tömörítette magába az I. zászlóalj. MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV-106/1 (1848 jún. 22 előtt).

⁴³ Szederkényi Nándor: *Heves vármegye története*, 4. köt., Eger, Érseki Lyceumi Könyvnyomda, 1893, 399.

⁴⁴ Uo., 403.

⁴⁵ MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV-106/2 é.n.

⁴⁶ HML-8/48 A nagyfügedi híd javításának iratai 1851.

annak környékén nem volt komolyabb harci tevékenység, ellenben a falut érinthették a csatározások során a császáriak, a magyarok és később az orosz csapatok is.⁴⁷

Kossuth Lajos 1849. április 14-én a képviselőháznak debreceni nagytemplomban tartott nyilvános ülésén kimondatta a Habsburg-ház trónfosztását és Magyarország függetlenségét. A Függetlenségi Nyilatkozat nem szólt az államformáról, így Magyarország király nélküli királysággá vált, ezért kapott Kossuth kormányzó-elnöki címet. Kormányzó-elnöki rendeletében még április 19-én kimondta Kossuth az úrbéri kérdéssel kapcsolatban, hogy a jobbágyság kezében lévő földet úrbéresnek (vagyis felszabadultnak) kell tekinteni mindaddig, míg a földesúr a bíróság előtt az ellenkezőjét nem bizonyítja.⁴⁸ Így vált Nagyfüged is úrbéres faluvá. 1849 júniusában indult meg az egyesített császári és cári haderő támadása az ország ellen, amely szabadságharc leverését jelentette.

A DUALIZMUS KORÁBAN

A levert forradalom után az új uralkodó, Ferenc József nyílt önkényuralmat vezetett be. Ez időtájt, 1850-ben a megyei önkormányzat is megszűnt. A megye hatáskörét, szerkezetét az 1853. január 19-én kelt kormányrendelet szabályozta.⁴⁹ A megyei hatóság, mint politikai közigazgatási főhatóság működött a megye területén. Az egyenes adózást a pénzügyi igazgatóság intézte. A megye hatósága alá vonták a szolgabírákat és a városi hivatalnokokat, csak a megyében működő kormányközeg nem volt a szolgabírói hivatal alá rendelve. A megyei hatóság ügyeit a megyefőnök intézte. 1853. március 3-án úrbéri pátenst bocsátottak ki, amely kimondta a jobbágy szolgáltatások megszüntetését és a volt földesurak kártalanítását az országos jövedelmekből.

Nagyfügeden ez nem okozott a későbbiek folyamán különösebb birtokjogi változásokat. Az 1865. évi birtok megosztás szerint az úrbéri birtokjogok megosztása a következő volt: Almásy Károly és Manó 13-, Bíró, Darvas és Majzik családok 3-, Robicseké és Ondrejovicsé 4- és egyéb nemes családok, mint Bálintfi István, Bodó és Lukács családok 2.5 telekkel rendelkeztek. A majorsági birtok és paraszti birtok telek és katasztrális holdakra átszámítva a következő volt: jobbágyszántó 1077-, ebből maradványföld 534-, úrbéri rét 267-, elkülönített legelő 266 kat. hold, majorsági szántó a faluban 145- kat. hold, úrbéri telek mennyiség 25.5-, telkes jobbágy

⁴⁷ Borus József: *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata: az ellentámadás problémája 1849 februárjában*, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1975, 159.

⁴⁸ Pajkossy: *Magyarország története a 19. században*, 335.

⁴⁹ MNL. HML. *Nagyfüged község iratai*. IV-7/a-b/25.

59-, úrbéri házas zsellér 63- és majorsági zsellér 27 telekkel rendelkezett.⁵⁰ Ez telek nagyságcsoportok szerint: egy fő 2-, öt személy 1-, két ember 6/8-, tizenhat fő 4/8-, négy ember 3/8-, tizenhét személy 2/8-, tizenegy fő 1/8- és egy-egy személy 7/16- és 3/16 telekkel rendelkezett.⁵¹

1865-ben Bécs tapogatózó politikának köszönhetően Deák 1865 húsvétján a Pesti Naplóban közzétette álláspontját. A 48-as állapotok visszaállítása helyett, egy olyan alkotmányos rendezést kívánt megvalósítani, amely a császárnak és a magyar rendeknek is elfogadható volt.⁵² Ezek után 1867-ben létrejött a kiegyezés, s megalakult az Osztrák–Magyar Monarchia.

A dualista állam első rendelkezései között volt az 1871-ben kibocsátott törvénycikkely a községek és a rendezett tanáccsal bíró városok működéséről. Ez a rendelet a polgári községi igazgatás alapját jelentette, azonban a legnagyobb nehézséget a korabeli magyarországi közigazgatási gyakorlatnak és községi közigazgatásnak a modernizálása okozta.⁵³ Az 1871/XVIII. törvénycikk szerint Nagyfügedre a következők vonatkoztak. A település rendezett tanáccsal nem bírt, de az állam által rárótt feladatokat képes volt teljesíteni. A község a törvény korlátai között önállóan intézhette a saját belügyeit, végrehajthatta a törvénynek és a törvényhatóságoknak az állami és törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit.⁵⁴ Közigazgatási ügyekben a község fellebbviteli hatósága első fokon a törvényhatóság és második fokon a kormány volt. Ez kiterjedt minden a község területén lakó vagy tartózkodó személyre, a községben és annak területén található minden ingó és ingatlan vagyponra. A falu a saját ügyeiben határozhatott, és szabályrendeletet alkothattott. Határozatait és szabályrendeleteit saját választott elöljárói és közegei hajtották végre. Rendelkeztek a község vagyona fölött, közösségi adót vetettek ki és szedték be. Kötelességük volt gondoskodni a tisztán közösségi utakról és egyéb közlekedési eszközökről, hasonlóan gondoskodni kellett még a faluban található iskolákról és más rokon intézményekről. Kezelnit kellett a tűz- és szegényügyet és a közrendőrséget, ezáltal kötelessége volt gyakorolnia és teljesíteni kellett mindazon jogokat és kötelezettségeket, amelyek a községet törvény szerint megillették.⁵⁵

⁵⁰ Uo., 377.

⁵¹ Uo., 379.

⁵² Gergely: *Magyarország története a 19. században*, 36.

⁵³ Szabó Pál Csaba: *Községi Igazgatás és Önkormányzati autonómia a Késő-Dualizmus Kori Magyarországon*. Acta Historica, Szeged, 2005. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/acthist/article/view/10453>. (Letöltés: 2022.12.11.)

⁵⁴ Borovszky: *Heves vármegye*, 631

⁵⁵ Uo., 671.

A község az önkormányzati jogát a képviselő-testülete által gyakorolhatta.⁵⁶ A képviselő-testület felerészben a választóközösség választottjaiból, felerészben pedig a legtöbb egyenes állami adót fizető községi lakosból vagy birtokos nagykorú honpolgárból állt. A választás alá nem eső képviselők névjegyzékét minden évben kiigazították. A kiigazítást az adókimutatás alapján Fügeden a szolgabíró végezte el, akit a képviselő-testület választott. A küldöttség a kitűzött és kihirdetett napokon nyilvánosan tartotta az üléseit, s az eljárásról a képviselőtestületnek indokolt jelentést kellett tennie. A községi képviselők számát a mindenkori népesség száma határozta meg, tehát minden 100 személy után egy képviselőt választottak.⁵⁷ A képviselő választások során az a személy is újraválasztható, aki már korábban kilépett a képviselő-testületből. A választás napját a faluban a szolgabíró tűzte ki. Amennyiben a szavazólap több nevet tartalmazott, mint ahány bizottsági tagot a község, illetőleg a közösségi választókerület választásra jogosult volt, a választók által önkényesen ráírt neveket nem vették számításba. A választásokat a község választási kerületeit nézve három nap alatt kellett befejezni. A szavazatok megszámlálása nyilvánosan történt, s erről jegyzőkönyvet vezettek. A szavazás eredményét a választási elnök a helyszínen azonnal kihirdette, s az eljárásról a képviselő testületnek alapos jelentést kellett leadnia. A közgyűlés elnöke Nagyfügeden a mindenkori bíró volt. A képviselő-testület határozatait és a törvényhatóság rendeleteit a községi előljáróság hajtotta végre a faluban. A faluban az előljáró testület, a bíróból és a helyettesből, legalább négy tanácsbeliből, pénztárnokból, községi jegyzőből, illetőleg jegyzőkből, közgyámból, és amikor volt rendes orvos, községi orvosból állt. A polgármester évi rendes fizetése nem lehetett kevesebb, mint amit az illető törvényhatóság a szolgabírák részére megállapított. A községi jegyző fizetését Nagyfügedre nézve a képviselő-testület meghallgatásával a törvényhatóság állapította meg.⁵⁸ A községi előljáróság választását a tisztújító közgyűléseken végezték, a tisztújító szék elnöke a szolgabíró volt Fügeden. A kijelölés jogát a képviselő-testület gyakorolta, s a tisztújítószék határidejét a szolgabíró jelölte meg. A választás felkiáltás vagy szavazás útján történt. 1871-ben Nagyfügedet nagyközséggé nyilvánították.⁵⁹ 1872-ben a képviselő-testület létszámát a szolgabíróhoz felterjesztett szabályrendelet 30 főben határozta meg, amelyet a szolgabíró 977/1872. számú szabályrendelete 20 főre módosított.⁶⁰ A faluban kötelezően csak a február első hetére előírt tavaszi és a november első hetére előírt őszi ülést kellett megtartani. Az előljáróságát 1872-ben

⁵⁶ Pajkossy: *Magyarország története a 19. században*, 555–567.

⁵⁷ Uo., 560.

⁵⁸ Uo., 562.

⁵⁹ Uo., 567.

⁶⁰ Nemes Lajos: *Heves megyei községeink iratai (1808-1944(1978))*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 2004, 97–98.

a bíró, a helyettes vagy törvénybíró, nyolc tanácsnok, a jegyző és a közgyám alkotta. A bíró egyúttal a községi pénztárnok is feladatát ellátta. A község szolgaszemélyzete a kisbíróból vagy hivataloszolgából és a belrendőrből vagy hadnagyból állt.⁶¹

Későbbiek folyamán tovább bővült az önkormányzat jogköre, mert ők dönthettek a faluban történő be- és visszaköltözésről is. Ezt a döntést 1886/IV. tc. 2-3 §-a alapján hozták, amely szerint „a tömegesen visszatelepülők községi illetőségét a belügyminiszter, Horvát-Szlavónországot illetően a bán a szükséghez képest hivatalokból állapítja meg.”⁶² Tehát a testület döntötte el, hogy elfogadta-e helybelinek a kérvényező személyeket.⁶³ A képviselő-testület határozata szerint, hogy valaki fügedi illetőséget nyerjen, ahhoz az 1886/XX. tc. 10 §-ának kellett eleget tennie. Ebben a négy év tartózkodást és a megfelelő adófizetését tették kritériummá. „Nagyfügedinek” lenni ebben az időben rangot jelentett. Azonban nem csak beköltözni akartak Nagyfügedre az emberek, hanem sokan el is költöztek a településről. 1907-től kezdődően egészen 1914-ig több falubeli lakos hagyta el a hazáját az Ultonia és a Pannónia nevű hajók fedélzetén, és meg sem álltak az Egyesült Államokig, és mindezt a jobb megélhetés reményében tették.⁶⁴

A 19. század végén a legnagyobb ütemben a vasút fejlődött – a vasúthálózat elérte az ausztriai sűrűséget, és Kelet-Európában a legsűrűbb volt. Döntő tényezője volt a belső piac nagyarányú fejlődésének, egyik legnagyobb előmozdítója lett a mezőgazdaság és az ipar növekedésének. A 19. század végén az államháztartás bevételei nem tartottak lépést a kiadások növekedésével. A kiadások csökkentése érdekében létrehozták az úgynevezett egyenes adókat (föld-, ház-, jövedelem-, és személyes kereseti adó) és a közvetett adókat (a szesz-, bor-, hús és cukoradó). A legfontosabb és legnagyobb összegű a földadó volt, 1875-ben törvényt hoztak a kataszteri tiszta jövedelem új megállapítására,⁶⁵ ezzel egyenes arányban megnövekedett a többi egyenes adó is. 1895-ben Fügeden a gazdák 4771 kat. holdon és 181 kat. hold közlegelőn dolgoztak, ezeket a területeket ellenőrizte egy gazdasági eljárás, két mezőőr és két

⁶¹ Uo., 97–98.

⁶² Dr. Márkus Dezső: *Magyar Törvénytár „Corpus Iuris Hungarici” 1884-1886. évi törvénycikkek*. Franklin Társulat, Bp., 1897, 296.

⁶³ Ezt a 3§-a értelmében teheték meg: „a tömegesen visszatelepülők a visszahonosítást akár valamennyien, akár a különböző helyekre települtek, az egy helyre települtek együttesen, és ugyanegy folyamatban kérhetik és ezért semminemű illetéket vagy díjat nem tartoztak” Uo.

⁶⁴ Minden egyes fügedi származású lakos a fiumei kikötőből indult el az Ultonia és Pannónia hajók fedélzetén az amerikai kontinensre. Tibor Szy: *Hungarians in America – A Biographical Directory of Professionals of Hungarian Origin in the Americas*, New York, Hungarian University Association, 1963, 563.; www.ellisland.org. (Letöltés: 2023. január 15.)

⁶⁵ A kataszteri munkálatoknál a földbirtokosok a dzsentri család férfitagjait a becslőbizottságba bejuttatták. Ezek a biztosok a nagy- és a középbirtokosok földjeit alacsonyabb kataszteri osztályba, ellenben a parasztok hasonló minőségű földjeit magasabb besorolásba helyezték. Így földbirtokosoknak alacsonyabb adót kellett fizetniük.

pásztor.⁶⁶ A faluban az 1895. évi állami adó 8267,70 forint volt, és erre jött még a kiszabott pótagó.⁶⁷ A századvégi birtokrendezések során a parasztságot, az általa korábban művelt földek nagyobb hányadától megfosztották. Így a mezőgazdaságról sok paraszti család és nagyobb gazdálkodó áttért az állattartásra. Ezek közül a legfontosabb a sertés és a szarvasmarha tenyésztés volt. Az állattartásra való áttérésnek fontos tényezője volt, hogy az ebben az időszakban megjelenő gabonaválság lényeges hatást gyakorolt a parasztság gazdálkodására, így volt ez Fügeden is. A szarvasmarha állomány a faluban is teljesen kicserélődött, az új állatok tejhozama 67 százalékkal és súlyuk 46 kilóval is több lehetett a régi fajta szarvasmarhákhöz képest. 1880-ban a marhakór szerencsésen elkerülte a falut.⁶⁸ Fügeden a szarvasmarhákon kívül juhot, kecskét, sertést és lovat tenyésztettek. Méntenyésztés szempontjából a falu 1896-ban a Tiszafüredi járásba került, Poroszlóval, Tiszafüreddel, Tiszanánával, Tizzaszölőssel és Tarnaörssel egyetemben.⁶⁹ 1911. október 11-én a fedeztetési állomás újbóli létrehozása okán Szökő Pált, Csesznok Mihályt bízták meg, hogy megfelelő fedezőménéket szerezzenek be.⁷⁰ Ezen a hat fedező állomáson, 20 fedezőmén volt. A ménállomás adataiból kiderült, hogy Fügeden két fedező mén volt, ezek a ménék az 1912. évben 121 kancát fedeztettek be.⁷¹

Beér Henrik pedig elindította a községben a magán marhatenyésztését, ami Pinzgauai fajtájú marhákból állott. Gazdasága bővítése érdekében Beér Henrik társként maga mellé vette Hecht urat, akivel közösen már 165 Pinzgauai marhát tartottak a nagyfügedi telepen. Ez okán is az 1908. április 6-i ülésen meghatározták az önkormányzatban a vágóbiztosnak, hogy vágásonként mennyi díjat kellett beszednie. Tehát szarvasmarhánként 60-, növendékenként 30-, a sertés 30- és a juh után 10 fillért kellett kifizetni. A faluban 1912-ben kidolgozták a hússzabály vizsgálati rendeletet.⁷²

A község területén szarvasmarhát, juhot, kecskét, sertést csak magánvágóhídon volt szabad levágni, feldolgozni és leszúrni.⁷³ A húsvizsgálatokért díjat kellett fizetni: Szarvasmarha és növendék után 1k/db, borjú 50f/db, juh és kecske 30 f/db, bérány 10 f/db, sertés 80 f/db, süldő

⁶⁶ 1895. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1896, 70–71.

⁶⁷ Uo., 10.

⁶⁸ 1880. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1881, 48.

⁶⁹ 1896. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1897, 71.

⁷⁰ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13*.

⁷¹ 1912. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1913, 121.

⁷² MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13*, 341.

⁷³ A magán vágóhídnak a földművelésügyi minisztérium által 101309/1910 rendeletében előírtakkal kellett rendelkezni.

40 f/db és a malac után 20 f/db kellett befizetni. „A vágási időszakok április 15-től augusztus 31-ig, valamint szeptember 1-je és április 14-e között tartottak.”⁷⁴

A község elöljárója engedélyével máskor is lehetett vágni (időben), mint a fentiek. Ekkor kétszeres díjat fizetett fizetnie a vágatónak és a világításról is neki kellett gondoskodnia. Méltánylandó esetekben vághattak, de csak nappali órákban kétszeres díj ellenében. Kényszervágás esetén bármikor engedély nélkül lehetett vágni. Hetedszer, az idegen helyről hozott vágóállatot a vágóhídon vizsgálat alá helyezték.⁷⁵ Nyolcadszor, a megállapított húsvizsgálati díjak a húsvizsgálót illették meg, amelyet havi részletben nyugta ellenében vett fel.⁷⁶ A levágott állatok húsát tiszta járművön és letakarva lehetett szállítani. A pecsenyehúshoz és az I. osztályú húshoz legfeljebb 10 százalék a többi húshoz csak 5 százalék nyomtaték adható.⁷⁷ A településnek

Az 1873-as gazdasági válság után a 19. század végétől és a 20. század első évtizedében a mezőgazdaság termelési és értékesítési feltételei minden szempontból javultak. Ezáltal a faluban elsősorban nem a búzatermő terület kiterjesztésére, hanem a nagyobb terméshozamra és a művelésre fordítottak figyelmet. A mezőgazdaság üzemi átalakulása és a technikai fejlődés következtében jelentősen átalakult a mezőgazdasági munka rendje.⁷⁸ Megjelentek a traktorok, az arató és a vetőgépek, ezek közül a leglátványosabb fejlődésen a cséplés esett át. A mezőgazdasági fejlődés további előmozdítója volt a háromnyomásos határhasználati rendszer.⁷⁹ Itt kihasználták és megművelték a rendelkezésre álló összes földet. A falubelieknek különböző közmunkákat kellett elvégezni a község számára, de ezt pénzért is meg lehetett váltani. Ez a következő volt a falu dualizmuskori gazdaság eredményeinek a kimutatásai alapján.⁸⁰

⁷⁴ MNL. HML. V/260/1- Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13, 341.

⁷⁵ Kilójáért 1 fillért kellett befizetni.

⁷⁶ MNL. HML. V/260/1- Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13, 343.

⁷⁷ Méréskor a mérleg kiegyenlítésére a serpenyőbe helyeztek a kívánt árufajttal megegyező húsdarabkát.

⁷⁸ Megjelent a vető és a cséplőgép.

⁷⁹ Romsics Ignác: *Magyar történeti szöveggyűjtemény (1914-1990)*, 1. köt, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 29.

⁸⁰ 1882. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1883., 1884. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1902. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1903., 1903. évi Alispáni jelentés, Eger, 1903., 1904. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1905., 1905. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1906., 1906. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1907., 1907. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1908., 1910. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1911.; 1911. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1912., 1912. évi Alispáni jelentés, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1913.

8. A falu gazdaságának kimutatása a Dualizmusban (koronában)							
Év	közpénztári számadás (bevétel)	Községi közmunka			párbér	inségügyi tartozás	takarékalap
		II. fogatú igavonó (nap)	kézinap	megváltás			
1882						1015,11	
1884						327,20	
1902		1/2		717,80			
1904	9,25	35 3/4	127	622			
1907	1,45	102 3/4			406,68		
1910	150,77	54	327	227,06	741,13		
1911	191,63	40 1/2	187		1099,23		
1912	13806,13	41 1/2	180		1319,13		
1914	15375	41 3/4	213				
1915	62,78	36 1/2	211	766,41			
1916	0	40 1/2	207	1623,61	1972,43		
1917	0	37 1/2	217	1748,26			1613,24

Az országban a nyugalmat az 1875 októberében Tisza Kálmán vezetésével megalakuló kormány hozta. 1876-ban Heves megyéről levált Külső-Szolnok, s önálló megyeként működött tovább. 1882-ben Magyarországon először öltött nagyobb méreteket a kivándorlás, elsősorban az Egyesült Államok területére, de a falut csupán néhány fő hagyta el. A falut ekkor 1.498 fő lakta, mintegy 4.771 katasztrális holdon gazdálkodtak rajta, illetve a megye járási átalakulása következtében 1883-ban a Tarnai járásból a Gyöngyösi járásba került a falu.⁸¹ A falu legnagyobb birtokosai a 19. században is az Almásyak voltak. A családból Almásy Manó és Károly kastélyt épített a faluban 1885-ben.⁸²

⁸¹ Nemes Lajos: *Heves megyei községeink iratai (1808-1944(1978))*, 2004. 97-98.

⁸² Fazekas Iván: *Nagyfüged története 1935-1985*, (nincs oldalszámzás.).

A nagyfügedi kastély.⁸³

A mezőgazdaság és az ipar mellett a gazdaság harmadik főágazata a kereskedelem volt, Ennek hagyományos szereplői a házaló vándorkereskedők, a szatócsok, kofák és a kupecsek, valamint maguk a termelők. Színterei az utak, a falusi vegyesboltok, a vásárok és a piacok. A települések többségében főleg a falvakban, egyelőre maradtak a mindenes vegyeskereskedések, illetve az újonnan létesített és a mérsékelt áraival konkurensként fellépő szövetkezeti hálózat, a Hangya üzletei.⁸⁴

A kereskedelem megerősödésének a hatására az 1900 utáni években Fügeden is megjelentek a vásárok. A piaci helyek bérletéből az önkormányzat szintén bevételhez jutott. Így volt ez 1908-ban is amikor, meghatározták az árusoktól a vásárok alkalmával a helypénzi jogon-beszedett befizetések nagyságát.⁸⁵ Minden felnőtt ló, szarvasmarha után 10 f/db, növendék állat, továbbá juh kecske sertés után pedig 6 f/db. Minden kirakodó sátor után 1 koronát és minden kocsin áruló után 20 fillért kellett befizetni. A háborús kiadások az országot szinte a gazdasági megszűnés határára szorították, a pengő elértéktelenedett, az infláció az egeket ostromolta, ezzel a települések létezése került veszélybe. A szegények élelmezéséhez szükséges gabonát az önkormányzat vásárolta meg, erre a célra kölcsönt vett fel. Ezen állapotokat jól mutatják a község számadásának mutatói a források alapján.

⁸³ A nagyfügedi kastély. <http://users.atw.hu/kastelyok/heves.htm> (Utolsó hozzáférés:2022.12.13.)

⁸⁴ Romsics Ignác: *Magyar történeti szöveggyűjtemény (1914-1990), I. kötet.* 37.

⁸⁵ Uo., 178.

9. A falu gazdaságának vagyoni kimutatása a Dualizmusban (koronában)						
Év	Pótadóval fedezett szükséglet	Ingotlanban	Ingóságban	jövedelmező jogokban	Adóssága	Gazdálkodási bevétel
1895	3250,90					
1901	5407,7	41400	675,54	1540	4800	
1902	8399,11	41400	2487,25	972	4800	10407,33
1904						-9403,70
1905	4654,66	41400	3587,25		4000	
1910	510					
1911	9243,37					
1913	3787,44					
1914	3072					
1915	3153,5					
1916	3476,74					
1917	1388					
1918	23105					

Ezt a képet árnyalja a falu kezelésében álló alapok és alapítványok forrás alapú értékarányos kimutatása is.⁸⁶

⁸⁶ „Hangya kötelékébe” tartozó Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet 1911. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1912. 7.; A fogyasztási alapot a gyöngyösi Takarékszövetkezetben helyezték el. MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903-13.* 319.

10. A falu kezelésében álló alapok (koronában) értékarányos kimutatása									
Év	Szegény alap	Munkássegység alaptőkéje	Menház	Fogyasztásai alap	Hangya szövetkezet	Tűzoltó alap	Kilián alap	Fedezettő állomás	Közigazgatási közmunka alap
1901	373,6	200	438,49						481.55
1902	478,70								
1904	466,90	220,30							
1907	669,21	301,97							
1910	59,82	78,42		366,17					
1911	977,82	523,47		518,87	22,36				
1912	1914762	711,17		680,87			5173,9	- 416,77	
1913	1254,98	795,97		853,27			5139,9	- 416,77	
1914	1433,28	874,67		76,51		2000	5000	0	
1915	1517,74	952,77		570,94		2051	5281,52	0	
1916	1641,4	1087,47		614,74		3800	5815,22	0	
1917	1947,6	1317,17		1121		3800	6521,22		

1911-re a falu újabb pénzbevételi forráshoz jutott, mert a falu egyik legnagyobb birtokosa, Kilián Ernő 1911. november 13-án Budapesten meghalt, és 5.000 koronát hagyott a községre, ennek az illetékét a falu fizette ki. Az elhunyt a végrendeletében kikötötte, hogy az általa adományozott pénzt az úthálózat fejlesztésére szabad csak költeni. Ezért jött létre Nagyfügeden a „Községi utcák fejlesztésére és szépítésére tett alapítványa” és az erre szánt összeget az „Egri Egyház megyei Alapítványok” nevű pénzintézetben helyezték el. A kamatokat a községi elöljáróság kezelte. Az alapítványt peres és peren kívüli ügyekben a községi jegyző képviselte. Az alapító levelet, négy példányban készítették el. Kapott belőle Nagyfüged elöljárósága, a Heves vármegyei Törvényhatóság, a Magyar királyi Belügy Minisztérium és a budapesti Közalapítványi Királyi Igazgatóság. A bevételi oldalt tovább erősítette, hogy elnyerte 1912-ben a község az Országos Állatvásár jogát.⁸⁷

⁸⁷ 1912. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1913, 84.

VÁLTOZÁSOK A SZÁZADFORDULÓN

Tisza Kálmán 1886-ban egységesítette a megyerendszert. Felszámolta a szabad kerületeket, szabályozta a községi közigazgatást és a közigazgatási költségek fedezetét, csökkentette a törvényhatósági joggal felruházott városok számát és növelte a kormány által kinevezett főispánok szerepét. 1887-ben az nagyfügedi önkormányzatban a tanácsosok száma a felére csökkent, ugyanakkor az előljáróság tagja lett a körorvos is. Az önkormányzat hetente köteles volt ülésezni az önmaga által megállapított időpontban⁸⁸.

1890-ben Fügedet a magyar állam állandó „Gyermekmenhely” felállítására kötelezte.⁸⁹ Ez 1894-re valósult meg, amikor is ideiglenes nyári gyermek menedékház nyílt meg 108 fővel.⁹⁰ Ide azon szülők hozták a gyermekeiket, akik a mezőgazdasági munka miatt nem tudtak nekik megfelelő felügyeletet biztosítani. Ezen időszakban erősödött meg a nagycsalád intézménye is, amelyben többnyire földműveléssel foglalkoztak. A paraszt nem engedte bérmunkássá válni a gyermekeit és az örökösöknek a felosztott birtok nem lett volna elég egy család eltartására, így egyetlen mód maradt, nem önállósodtak, hanem közösen művelték meg a földjeiket. Tehát ebben az együttélési formában is hatalmas szerepet játszott a gazdasági kényszer.⁹¹ Az 1894. június 21-én a főrendiház által elfogadott polgári házasságról szóló törvény értelmében, a falut önálló anyakönyvi kerületté nyilvánították. Nagyfüged 1895-től lett önálló anyakönyvi terület, előtte 1716-1724 között Tarnamérával, 1724-33 között Karácsonddal alkotott közös római katolikus anyakönyvi kerületet, 1733-tól-1895-ig önálló római katolikus anyakönyvi kerület volt.⁹² A dualizmus ideje alatt ez a következőt jelentette az alispáni jelentések tükrében.

⁸⁸ Nemes Lajos: *Heves megyei községeink iratai (1808-1944)*(1978). 97-98.

⁸⁹ Ennek az évi állandó egyenes adója 11225 Ft volt. Ennek a 3%-t 336.75 Ft-ot az intézet fenntartására kellett költeni. 508

⁹⁰ 1894. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1895, 16.

⁹¹ Gergely: *Magyarország története a 19. században*, 405.

⁹² Kovács Béla: *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia és Központi Statisztikai Hivatal, 1991, 142.

8. Anyakönyvi kimutatás az alispáni jelentések alapján			
Év	Született	Meghalt	Házasságot kötött
1904	118	57	41
1905	107	83	83
1906	118	81	20
1907	117	35	27
1908	109	61	26
1909	123	81	25
1910	108	44	23
1911	107	82	30
1912	103	89	23

A dualizmus idején is történt fejlesztés a faluban – 1893-ra növekedett az utak hossza 1.6 kilométer (km) volt, ebből 1.483 km kiépített és 0.117 km pedig kiépítetlen.⁹³ A falu útjai 1891 óta a megyei úthálózatba voltak bekapcsolva. A teljes úthálózatot a falu tartotta karban, a 9254/a/1891 miniszteri rendelet értelmében, ehhez csatlakozott még az útszakaszokon átívelő híd karbantartása is. Az első komolyabb útberuházás 1880-ban történt, amikor is Füged és Heves között 560 folyóméter út épült. 1894-ben indult fejlődésnek a Detk, Ludas, Nagyfüged, Tarnaméra, Boconád és Heves útvonal, hiszen 29.678 kilométer út volt ezen a szakaszon.⁹⁴ Ez 20.0243 km kőlappal kiépített, 9.635 km kiépítetlen utat, 14 átereszt és 9 hidat jelentett. Nagyfügeden is kőlappal való burkolás útján fejlesztették a községi úthálózatot. Gyöngyös járás legfontosabb útvonala a Gyöngyös-Karácsond útvonal és ennek a folytatása a karácsondi Vasút úti megállóhelytől-Nagyfügedig terjedt. Ez az útvonal nem tartozott a megye megyei rangú útjai közé. Fügednek ebből 1.8 km úttal rendelkezett, amiből 1.4 km kiépített és 0.4 km pedig kiépítetlen volt.⁹⁵ 1902-re építették ki a faluban az úthálózatot és 1904. július 9-én engedélyezték a nagyfügedi út teljes kiépítését, mert így könnyebb volt az Alföld felől a falun áthaladó forgalmat lebonyolítani.⁹⁶

⁹³ Gergely: *Magyarország története a 19. században*, 48–49.

⁹⁴ 1894. évi *Alispáni jelentés*, Eger, 1895. Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 16.

⁹⁵ 1901. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1901, 135.

⁹⁶ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13*, 60–61.

1897-re Nagyfügedet közbiztonsági szempontból a Tiszafüredi járásban szerepeltették,⁹⁷ a faluban ekkor egy őrsvezető és öt csendőr tartózkodott, fügedi csendőrség a 124. számú őr számot viselte.⁹⁸ 1898-ra azonban közbiztonsági szempontból átkerült az egri szakaszba,⁹⁹ majd 1900-ban áthelyezték a Miskolci IV. szakaszba.¹⁰⁰ A magyar királyi csendőrség az alábbi nyomozásokban járt el rendszerint: „A király megsértése, hatóság elleni erőszak. Magánosok (egyedül élő emberek) elleni erőszak, pénzhamisítás, szemérem elleni cselekmény. Továbbá gyilkosság, szándékos emberölés, emberi élet és a test épség elleni egyéb cselekmények, rablás, rablógyilkosság, gyújtogatás, lopás, egyéb vagyon elleni cselekmények, egyéb büntettek és vétségek.”¹⁰¹

Az elmúlt években a pénzviszonyok javulásával a középítkezések némi lendületet vettek, ez egy istálló és egy kút megépítését jelentette.¹⁰² Továbbá az 1903. március 11-én megtartott rendkívüli közgyűlésen anyagi támogatásban részesítették a Heves megyei Siketnéma Intézetet.¹⁰³ A gazdasági fejlődés egészen 1910-ig tartott, mikor is nagyfügedi testület az állandó pénzügyi hiány miatt nem tudta a kötelezettségét csak a pótdából fedezni. Nagyobb volumenű építkezésekből 15.000 korona hátralék volt és a fennálló községi pótdónak a nagyobb részét nem tudták behajtani. Ezért a képviselő testület úgy határozott, hogy a II. osztályú adóval nem rótt háztulajdonosok a községi pótdón kívül három koronát – és azok, akik a házon kívüli földbirtokkal is rendelkeztek, de a III. osztályú kereseti adót nem fizették, azok négy koronát adót fizettek a községnek.

Az önkormányzat a pénzügyi hiány mielőbbi rendezése érdekében még a falu által birtokolt vadászati jogokat is bérbé adta. A faluban három vadászati területet volt.¹⁰⁴ Az első a Bene-pataktól délre eső terület, vagyis a Bene-patak, a nagyúti, a zaránki és a tarnadsadányi határ által keretbe foglalt terület. A második a Bene-patak és a karácsondi út közötti terület, vagyis délen a Benepatak és Kilián Ernő földbirtoka, északon a karácsondi és a nagyúti határ valamint a híd és nyugaton a karácsondi út által határolt terület. Harmadsorban a község nyugati területe, vagyis északon a Kis-Czinér és a karácsondi út, délen a viszneki út, keleten a Bene-patak és nyugaton az adácsi út által határolt terület. A vadászterületek árverése március 30-án zajlott

⁹⁷ 1897. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1898, 71.

⁹⁸ 1901. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1901, 24–25.

⁹⁹ Ezen kívül még a Tiszafüredi járásból is áthelyezték a méntenyésztés miatt. 1898. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1899, 52.

¹⁰⁰ 1900. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1900, 67.

¹⁰¹ 1901. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1901, 24–25.

¹⁰² 1902. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1903, 13.

¹⁰³ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13*, 14.

¹⁰⁴ Uo., 260–61.

le.¹⁰⁵ Aki az árverésen részt kívánt venni, annak előtte a kikiáltási ár 10%-át be kellett fizetnie, mint bánatpénzt a községi bírónak.¹⁰⁶ Ez az összeg a bérlő utolsó befizetésébe tartozott, amit minden év augusztus elsejéig be kellett fizetnie. A vadászterületen és a községben a lóhátas és az agaras vadászat tilos volt, és a kár okozójának a föld tulajdonosának okozott kárt meg kellett térítenie. A vadászterület bérleti joga 1911. augusztus 15-től 1917. július 31-ig tartott. Az első terület bérleti jogát Szilágyi János vette meg 90-, a másodikát Kilián Ernő 71- és a harmadik területet Beér Henrik adácsi lakos 286 koronáért.¹⁰⁷

1912 februárjára a falu kulturális élete is felpezsdült, mert Ingyenes Népkönyvtár is létesült, melynek Magnin Alfréd lett a vezetője. A könyvek kölcsönzésére szabályokat hoztak: minden lakos kölcsönözhetett két hétig, más lakosú személy is kaphatott könyvet, de azzal a feltétellel, hogy két helybéli személynek jót kellett állnia érte. A könyvet bármikor megvizsgálhatták, a bírónak kellett lepecsételnie. A könyveket címtárazni és sorszámozni kellett, kötelesek voltak zárható szekrényben tárolni. A könyv visszavételét átvétellel igazolták, az esetleges rongálást a kölcsönző térítette meg.¹⁰⁸ A fejlesztés érdekében 1912. május 28-án meghatározták a magánembereknek szánt postai kézbesítés módját. Arra törekedtek, hogy a faluban tartózkodó magánembereknek érkező, elismervényre kézbesítendő mindennemű postai küldeményeket postai kézbesítő okmányokban szereplő címzettek kapják meg.¹⁰⁹ Ezen személyek személyazonosságának a megállapítása, igazolása vagy kézjegyük valódiságának hitelesítése Kovács István községi bíró feladata volt. A teljes felelősség és kártérítési kötelezettség terhe mellett látta el a feladatot.

MIRE LEHULLANAK A FALEVELEK...

Az első világháborút 1914 nyarán a Monarchia és Szerbia között meglévő több évtizedes konfliktus robbantotta ki, s a trónörökös halála adta az ürügyet a harcra.¹¹⁰ Az észak magyarországi régióban már a háború előtt is két gyalogezred tartózkodott, az egyik a 10. Magyar Királyi gyalogezred Miskolc központtal és a 60. Császári és Királyi gyalogezred Eger

¹⁰⁵ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903–13*, 260–261.

¹⁰⁶ A kikiáltási ár az I.- 90-, a II.- 65- és a III. területre 160 korona volt. Uo., 260-261.

¹⁰⁷ Uo., 260-261.

¹⁰⁸ MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903-13*. 299., 302–304.

¹⁰⁹ Az 1904/104746 kelt belügyminiszteri rendelet értelmében. Értesítőt, elismervényt, átadó vevényt, utalvány elismervényt és szállítólevelet kell alatta érteni.

¹¹⁰ A szemben álló hadseregek vezetői úgy gondolták, hogy ősre már véget is ér a háború. Ezért a harcba vonuló katonák között az járta, „[m]ire lehullanak a falevelek otthon leszünk.” Galántai József: *Az I. világháború*, Budapest, Korona Kiadó, 2000, 43.

központtal.¹¹¹ A mozgósítás idején a nagyfügedi lakosokat többnyire ebbe a két ezredbe sorozták be zömmel.¹¹²

A háború közepette is működni kellett a képviselő-testületnek. Az önkormányzati ülésen elfogadták Nagy Sándornak a korlátlan italmérési indítványát, amely addig szabályozva volt. A korlátlan italmérés azt jelentette, hogy a nyitástól–zárásig árulhatott szeszest. Az önkormányzat hadikölcsönt vásárolt, de a képviselő-testület a pénzügyminiszterhez fordult segítségért, mert a fogyasztási adókból nem folyt be elegendő pénz. A háborús helyzet miatt a kocsmák korlátozott nyitvatartás mellett üzemelhettek, és a lakodalmak is szüneteltek.¹¹³

A háború előrehaladtával egyre több nagyfügedi lakos harcolt a fronton, – közülük Balog József, valamint Ollári Mihály is kitüntették magukat a harcok során.¹¹⁴ 1916. november 21-én meghalt Ferenc József. Halálát Fügeden november 30-án jelentették be.¹¹⁵ Az új uralkodó a magyar trónon IV. Károly lett és maga vette át személyesen a hadsereg főparancsnokságát is. Közben a háború az Antant hatalmak javára dőlt el, ezért IV. Károly a Monarchia megmentését célzó utolsó kísérleteinek egyikeként 1918. október 17-én nyilvánosságra hozta manifesztumát, amely szerint a Monarchia államszövetséggé alakult volna át. Ezzel az indítványával elkésett, mert a birodalomban élő nemzetiségek az Antant támogatásával sorra kikiáltották a függetlenségüket. A kiáltvány értelmében, 1918 októberében minden 21. életévét betöltött monarchiabeli állampolgár szavazati jogot kapott és a választókerületek is módosultak. Így szűnt meg a fügedi választókerület és került át a gyöngyösi járás választókerületébe. Az első világháború elvesztése és a Monarchia felbomlása, valamint annak gazdasági és morális hatása súlyosan érintette a falut.

¹¹¹HL. *Tábori lelkészek* 328/10- Kaiser und König Infanterieregiment Nr. 10.; HL. *Tábori lelkészek* 252/253/60 - Kaiser und König Infanterieregiment Nr. 60.

¹¹²A 60. ezredbe például az alábbi fügedi lakosokat sorozták be (mellettük a besorozás dátuma és frontszolgálati helye): Nagy Joachim 1915. május 19. Kniaridnovo, Szucsik Ferenc 1914. október 25 Rudnik. Vitai János 1915. május 19. Kniaridnovo, Bozsik Flórián 1915. június 16 Kniaridnovo, Bencze János 1915. június 8. Preparowce, Lelik József 1915. július 10. Doberdó, Fazekas Joachim 1915. július 16. Petrylow, Csík Miklós 1915. július 15. Viskoljay. A 10. ezredbe meg Bencze Istvánt sorozták be.

¹¹³MNL. HML. V/260/2- *Nagyfüged nagyközség iratai 1914-28.* 19.

¹¹⁴HL. 3656/3567- 4. M. Kir. *Huszárezred.* Továbbá Benkóczy Emil: *Heves vármegye vitézei*, Eger, 1936, 111. és 191-192

¹¹⁵MNL. HML. V/260/2- *Nagyfüged nagyközség iratai 1914-28.* 51.

ÖSSZEGZÉS

Nagyfüged a 19.. században is töretlenül fejlődött, hiszen amikor elérte fejlődése csúcspontját, a választókerület központjává tették és megkapta a Nagyközség címet is. A stabilitás és a vele járó innováció meghozta gyümölcsét, hiszen a falu lélekszáma is folyamatos gyarapodott, ami több mint 2.000 főt is meghaladta. Magát a települést is érték közben különböző gazdasági károk, amely természeti csapásból, emberi mulasztásból és a falura ható országos politikából is fakadt, így stagnálás jelei felfedezhetők és jól kimutathatók a falu történetében. Nagyfüged sem maradhatott ki a korszak nagy háborúiból, ahol szép számmal képviseltették magukat a nagyfügedi lakosok is. A XX.. század elején – a Monarchia felbomlása után – ez a település is veszített a jelentőségéből. A falutörténet árnyaltabbá tétele érdekében további kutatásokra van szükség.

BIBLIOGRÁFIA

- BARANYAI Béláné: Nagyfüged, in Demcsényi Dezső – Voith Pál: *Heves megye Műemlékei*, 3. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- BENKÓCZY Emil: *Heves vármegye vitézei*, Eger, Kapisztrány-Nyomda, 1936.
- BOROVSKY Samu: *Heves vármegye*, Budapest, Országos Monográfiai Társaság, 1909.
- FAZEKAS Iván: *Nagyfüged története 1935-1985*. (a szerző saját kiadása).
- GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- GRABOVSKY Kamill: *Reminiszcencia egy teljesen megsemmisült családi kastélyról*, Budapest, 2001.
- HAJAGOS József: Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban, *Aetas*, XIII. évf., 1998/2-3. 24 – 53.
- JUHÁSZ István: *Nagyfüged története*, Eger, (a szerző saját kiadása), 1997.
- KELEMEN Gábor: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*, {ELTE Tanárképző Főiskolai Kar; Kiegészítő Történelmi Szak; Szakdolgozat}, 1982.
- KOVÁCS Béla: *Magyar Történelmi Statisztika helységei*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia és Központi Statisztikai Hivatal, 1991.
- P. KOVÁCS Melinda – KOZMA György – BERTALAN Szabó Jolán: *1848-as Nemzetőrök Heves és külső-Szolnok megyében*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1999.
- MARKÓ László (Szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*, III. kötet, (H–K), Budapest, Magyar Könyvklub, 2002.
- MÁRKUS Dezső: *Magyar Törvénytár „Corpus Iuris Hungarici” 1884-1886. évi törvéncikkek*, Budapest, Franklin Társulat, 1897.
- NEMES Lajos: *Heves megyei községeink iratai 1808-1944(-1978)*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 2004.
- PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században –szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

ROMSICS Ignác: *Magyar történeti szöveggyűjtemény (1914-1990)*, I. kötet, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

SZABÓ Pál Csaba: *Községi Igazgat és Önkormányzati autonómia a Késő-Dualizmus Kori Magyarországon.*, Szeged, Acta Historica, 2005.

Soós Imre: *Heves megye Községei 1867-ig*, Eger, 1975.

SZY, Tibor (szerk.): *Hungarians in America: A Biographical Directory of Professionals of Hungarian Origin in the Americas; Hungarian University Association*, New York, Hungarian University Association, 1963.

Források jegyzéke

Heves Megyei Levéltár

1880. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1881.

1882. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1883.

1884. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1885.

1886. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1887.

1886. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1887.

1887. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1888.

1888. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1889.

1889. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1890.

1890. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1891.

1891. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1892.

1892. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1893.

1894. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1895.

1896. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1897.

1897. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1898

1898. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1899.

1899. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1900

1900. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1900.
1900. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1900.
1901. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1901.
1902. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1903.
1903. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1903.
1904. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1905.
1905. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1906.
1906. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1907.
1907. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1908.
1907. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1908.
1909. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1910.
1910. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1911.
1911. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1912.
1912. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1913.

MNL, HML, IV-254/6, - az 1861. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL, HML, IV-254/6, - az 1865. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL, HML, IV-254/6, - az 1869. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL, HML, IV-302/2, - az 1877. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL, HML, IV-302/2 – az 1872. évi képviselői választók névsora

MNL, HML, IV-403/1 - az 1879. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL, HML, IV-403/3 - az 1880. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL, HML, IV-403/3 - az 1881. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL. HML. IV-403/3 - az 1883. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

- MNL, HML, IV-403/3 - Az 1889. évi országgyűlési képviselő választók összeírása.
- MNL, HML, IV-403/3 - Az 1893. évi országgyűlési képviselő választók összeírása.
- MNL, HML, IV-403/5. - Az 1904. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/5. - Az 1905. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/5. - Az 1906. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/5. - Az 1907. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/5. - Az 1908. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/6. - Az 1911. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/7. - Az 1912. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/7. - Az 1914. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-403/8. - Az 1913. évi választói névjegyzék.
- MNL, HML, IV-7/a-b/25.
- MNL, HML, IV-7/b – 1845. évi adóösszeírás.
- MNL, HML, IV-7/b – 1847. évi adóösszeírás.
- MNL, HML, IV-7/b – 1848. évi adóösszeírás.
- MNL, HML, IV-7/b/36. – Nagyfűged lakóinak vagyoni után kivetett adó az 1846. katonai évre
- MNL, HML, IV-8/170.
- MNL, HML, IV-8/48.
- MNL, HML, IV-8/81.
- MNL, HML, Közgyűlési iratok, 1822: 274 számú.
- MNL, HML, Közgyűlési iratok, 1835. 536 sz.
- MNL, HML, Közgyűlési Iratok. 1725. 196 sz.
- MNL, V/260/1- *Nagyfűged nagyközség iratai 1830-45*
- MNL, HML, V/260/1- *Nagyfűged nagyközség iratai 1903-13.*

MNL, HML, V/260/2- *Nagyfüged nagyközség iratai 1914-28.*

Hadtörténeti Levéltár

HL, *Tábori lelkészek 252/253/60* - Kaiser und König Infanterieregiment Nr. 60.

HL, *Tábori lelkészek 328/10*- Kaiser und König Infanterieregiment Nr. 10.

HL, *M. Kir. Huszárezred. 3656/3567- 4.*

Egyéb források

www.ellisland.org.

Táblázatok forrásjegyzéke

1. táblázat

Soós Imre: *Heves megye Községei 1867-ig*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1975. 377.

1910. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1911, 21.

2. táblázat

Soós: *Heves megye Községei 1867-ig*, 377.

3. táblázat

Kelemen Gábor: *Nagyfüged falu története 1712-től 1848-ig*. 11-12.

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-7/b – 1845. évi adóösszeírás.

MNL. HML. IV-7/b – 1847. évi adóösszeírás.

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-8/48.

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-7/b – 1848. évi adóösszeírás.

4. táblázat

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-7/b – 1845. évi adóösszeírás.

MNL. HML. IV-7/b – 1847. évi adóösszeírás.

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-7/b – 1848. évi adóösszeírás.

5. táblázat

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-7/b – 1845. évi adóösszeírás.

MNL. HML. IV-7/b – 1847. évi adóösszeírás.

MNL. HML. *Nagyfüged nagyközség iratai*. IV-7/b – 1848. évi adóösszeírás.

6. táblázat

MNL. HML. IV-254/6 - *az 1861. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-254/6 - *az 1865. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-254/6 - *az 1869. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-302/2 - *az 1872. évi képviselői választók névsora.*

MNL. HML. IV-302/2 - *az 1877. évi képviselői választók névsora.*

MNL. HML. IV-403/1 - *az 1879. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-403/3 - *az 1880. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-403/3 - *az 1881. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-403/3 - *az 1883. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-403/3 - *az 1889. évi országgyűlési képviselő választók összeírása.*

MNL. HML. IV-403/3 - *az 1893. évi országgyűlési képviselő választók összeírása.*

1884. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1885. 8-9.

7. táblázat

Dr. Borovszky Samu. 1909. 629-631.; 635.; 641.

1904. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1905. 16.

1906. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1907. 8.

HML. IV-254/6 - *az 1861. évi országgyűlés képviselői választók névsora.*

MNL. HML. IV-254/6 - *az 1865. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-254/6 - *az 1869. évi országgyűlés képviselő választók névsora.*

MNL. HML. IV-302/2 - *az 1872. évi képviselői választók névsora.*

MNL. HML. IV-302/2 - az 1877. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL. HML. IV-403/1 - az 1879. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL. HML. IV-403/3 - az 1880. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL. HML. IV-403/3 - az 1881. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL. HML. IV-403/3 - az 1883. évi országgyűlés képviselő választók névsora.

MNL. HML. IV-403/3 - az 1889. évi országgyűlési képviselő választók összeírása.

MNL. HML. IV-403/3 - az 1893. évi országgyűlési képviselő választók összeírása.

8. táblázat

1904. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1905. 15.

1906. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1907. 23.

1907. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1908. 32.

1908. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1909. 15.

1909. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1910. 18.

1910. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1911. 15.

1911. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1912. 12.

1912. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1913, 14.

9. táblázat

MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903-13*. 315.

MNL. HML. V/260/2- *Nagyfüged nagyközség iratai 1914-28*. 81.

1905. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1906. 180.

10. táblázat

1911. évi *Alispáni jelentés*, Eger, Az Egri Nyomda Részvénytársaság nyomása, 1912. 7.

MNL. HML. V/260/1- *Nagyfüged nagyközség iratai 1903-13*. 161-64.

Kép

MNL, HML, Nagyfűged *község iratai*. IV-8/81.

<http://users.atw.hu/kastelyok/heves.htm>

Zmák Tamás

BURJÁN KÁROLY ÉS MIKLÓSSY ISTVÁN SZABADKÖMŰVESELLENES PUBLICISZTIKÁJA

BEVEZETÉS

„...Végül újból és ismételten hangsúlyozom, hogy a vezetőszenpont, amely engem e szerény pár sor közlésére bírt, merőben tudományos jellegű, t.i. az analizáló gondolkodás fejlesztése, s ezzel kapcsolatban az egyénértelmi működésének oly irányba való terelése — persze az individuális korlátoknak csakis lehetséges széttolásával—hogy a speciálisban is megtalálja az általánost, ami a különböző speciális esetek rendszerbe foglalhatóságát, egybefüggését s így áttekinthetőségét biztosítja. Aki tehát a kritikus szemüvegét fordítja e rövid elmefuttatásra, ítélezése alapjául ugyancsak a jelzett szenpontot szíveskedjék választani. Még csak egyet akarok hozzátenni: Egy biztos, ítéleteiben a dolgok belső összefüggését folyton szem előtt tartó, összes egyes, szeparált ismereteit egységbe foglalni törekvő gondolkodási mód számára szilárd alapot vetni, ez lebeg ideálként szemem előtt. Ha ez a gondolat vezető principium gyanánt fog irányt szabni nemcsak egyes tantárgyak tanítása keretében, hanem minden speciális tudomány közlése közben is, egyfelől az egyént mintegy kautélákkal látjuk el mások kijelentéseiben foglalt elvek kritikátlan elfogadásával szemben, tehát az egyén részéről a szociális élet nagyon változatos kapcsolataiban, jelenségeiben bátrabb, határozottabb megnyilatkozás fog jelentkezni, másfelől kétségtelen, hogy az individuum érzelmi világán belül is kedvező irányban fogja hatását éreztetni, ami azonban már egy külön pszichológiai probléma tárgyalási szféráján belül eső vizsgálat tárgyát képezi.”¹

Burján Károly matematika szakos tanárnak fentebb olvasható sorai egy több oldalas matematikai műveletsor zárógondolatai, mely mondatokból Burjának az egész akkori politikai közegre vonatkoztatott kritikus szemléletét is kiolvashatjuk. Burján Károly mint mélyen vallásos, protestánsnak született, ám a római katolicizmus politikai szárnyán küldetésstudatát megfelelő tanár pályafutása során az egész országra, de kiváltképp a magyar szellemi életre és közoktatásra, így a magyar ifjúságra leselkedő veszélyt vélt felfedezni a korszak magyar szabadkőművességében. Felfogásának számos művében, valamint a Bangha Béla szerkesztése

¹ Burján Károly: *A középiskolai matematikai oktatás fejlesztési irányának megjelölése – A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, IV. tanév, 1905-1906, 30.

alatt álló *Magyar Kultúra* című jezsuita lap általa publikált cikkeiben hangot adott. Szellemi harcostársa és egyben tanárkollégája volt Miklóssy István, aki maga is aktívan, országos visszhangot keltve hívta fel a figyelmet a korabeli magyar szabadkőművesség oktatáspolitikai jelenlétére.

Kik voltak ők? Mi motiválhatta a két pedagógust világ- és társadalomszemléletük hangos és veretes kinyilvánítására? Véleményük és szempontrendszerük mennyire feleltethető meg a jelenleg rendelkezésünkre álló ismereteknek? Ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat kutatásomban, melyet ebben a cikkben kívánok részletekbe menően kifejteni és az olvasók elé tárni.

AZ ISTVÁN ÚTI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI SZENT ISTVÁN FŐGIMNÁZIUM

A tágabb kontextus megismerése érdekében először a VII. kerületi István úti Magyar Királyi Állami Szent István főgimnáziummal kapcsolatos rendelkezésünkre álló ismereteket tekintem át a vizsgálat tárgyát képező években, ahol a két oktató hosszú éveken át dolgozott.

Az intézmény – kezdetben Budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium - működését az intézmény értesítői az 1901-1902-es tanévtől mutatják be. A kezdeti évek vizsgálatához a gimnázium 2009-ben kiadott évkönyvét kivonatoltam.²

Az iskola tanári állománya kezdetben 38 főből állt. A tantestület összetétele meglehetősen magasan kvalifikáltnak mondható, hiszen tagjai között publicistákat, a tudományos élet előadóit, cikkek íróit, lapok szerkesztőit, könyvek, tankönyvek megalkotóit, tudományos fokozattal bíró oktatókat találunk. A tanárok heti kötelező óraszámja jellemzően nem haladta meg a 16-18 órát. Ez részben privilégiumnak volt tekinthető, másrésztől viszont elvárás is támasztott a tanárokkal szemben, abban a tekintetben, hogy a közéletben, polgári és tudományos társaságokban tagságokat vállaljanak.

Fontos, hogy 186 diák nem helybeli tanuló volt, így más közösségek/községek gyermekeivel is meg tudott ismerkedni az őket oktató tanár. Összesen kilenc diákkirándulásra került sor 1901-1902-ben, melyek közt látogatásra vitték a gyermekeket a Cséry-féle szemétrakodó telepre, közvágóhídra és mentőegyesülethez is. Az évben Ifjúsági Kör is működött, ahol előadásait mutathatták be a tanulók. Segélygyűjtő alap életre hívására is sor került az iskolában. 1902-ben

² Sándor Miklós: *Az első tanévek az évkönyvek tükrében – A budapesti Szent István Gimnázium jubileumi évkönyve épülete fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1908-2008*, Budapest, Szent István Gimnázium, 2009, 20–30.

150-en érettségiztek, melyet 80%-ban tudtak csak teljesíteni. Ma ez döbbenetes szigornak minősülne.

Ebben az évben a teljes tanulói létszám 1231 fő volt. Ebből 705 izraelita, 415 római katolikus, a többi felekezet képviselői az 50 főt sem érték el. Az osztályok létszáma 32 és 59 fő közt mozgott. A szülők főleg értelmiségi, köztisztviselői, kereskedői rétegből jöttek. Átlag 32,5 tanuló jutott egy tanárra, ami az országos viszonyokhoz képest igencsak ideális aránynak volt mondható. A tanári kar kiemelte ars poeticájában, hogy a tantárgyak megtanításán túlmenően nagy hangsúlyt kívánnak helyezni a vallási és erkölcsi nevelésre.

1903. novemberében Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter levélben emeli ki, hogy a „tantestület tagjai tudományos szellemű, a nemzet eszményeit követő »kultúr harcosok«”. 1904. április 18-án jelent meg látogatásra a Wlassicsot követő vallás- és közoktatásügyi miniszter, Berzeviczy Albert. Az intézmény mély társadalmi beágyazottságát mutatja a fenti személyeken túl, hogy gróf Csáky Albin főrendiházi elnök felesége, Bolza Anna grófnő töltötte be a zászlóanyai méltóságot.

1904-1905-ben hiába, hogy még nem volt meg évfolyam szinten a VIII. osztály, ez az oktatási intézmény számított az ország legnépesebb iskolájának a maga 978 tanulóival. A vallási, hitoktatási tevékenység ellenőrzése magas szinten zajlott le. Dr. Breznay Béla – pápai kamarás, egyetemi tanár – a római katolikus, dr. Munkácsi Bernát – az MTA tagja - az izraelita vallásúak hittanvizsgáján jelent meg a fenti tanévben.

1907-ben megalakult a „Segítő Egyesület” a szegény tanulók támogatására. Juba Adolf iskolaorvos beszámolója elgondolkodtatónak mondható. E szerint 226 tanuló a szemére panaszkodott, 112 pedig hibás beszédűnek számított.

Összefoglalásul megállapítható, az iskola hatalmas létszámú, így reprezentatívnek tekinthető. A főgimnázium szociálisan viszonylag széles látókörű, a tantestület tapasztalati úton tisztában kellett legyen a korabeli magyar társadalmi viszonyok egyes jellegzetességeivel. Az országos átlagnál sokkal kevesebb gyerek jut egy tanárra, ami az oktatás színvonalát segítette. A vidéki származású tanulók korlátozottan ugyan, de képviseltetik magukat, így a fővároson kívüli világot is jól ismerhette az oktató. A zsidó származású gyerekekkel és családokkal általános, rendszeres a napi kapcsolattartás. Mélyen vallásos, fegyelmezett, nagy követelményeket támasztó az intézmény. A tanárok közéleti élénk szerepvállalását aktívan ösztönözte az iskola. A reáltárgyak, természettudományok jelen vannak a tantervben, de az iskola, a korabeli gimnáziumokra, főgimnáziumokra jellemző módon inkább a klasszikus és

humán tárgyak, valamint a hittan oktatására helyezték a hangsúlyt. Az iskola társadalmi beágyazottsága kiemeltnek nevezhető, így az itt tanító tanároktól feltehetően elvárt a fennálló társadalmi renddel történő azonosulás. A katonai gyakorlatok, céllövészet, hazafias militarizmus fontos szerepet töltöttek be a főgimnázium vezetésének értékrendjében.

BURJÁN KÁROLY

A környezeti tényezők feltárását követően tekintsük át Burján Károly és Miklóssy István szabadkőművesellenes publicisztikáját és a velük kapcsolatos elérhető adatokat! Burján Károly okleveles tanár volt, aki 1902 és 1919 között tanította a geometriát és számtant átlag heti 17 órában. Az iskola 1924-1925-ös értesítője az „Iskolánk múltja” cikkben említi az intézményben hajdan vagy aktuálisan oktató tanárok között Miklóssy és az akkorra már elhunyt Burján nevét: „Az említettek közül tudományos, irodalmi és pedagógiai munkásságukkal kitűnő érdemeket szereztek:....Miklóssy István publicista;...Burján Károly publicista.”³

Burján Károly a szabadkőművességgel behatóan 1912-ben a Stephaneum Nyomda gondozásában megjelent *A keresztyénség és a magyarság veszedelme (A radikálisok kultúrája)* című írásában foglalkozott. Művében saját értelmezésében tekinti át a szabadkőművesség, materialisták, szabadgondolkodók, ateisták, radikálisok aktivitását, mely nézetrendszert erős antiszemita szemléletmód hatotta át. A hazai materialisták szabadkőműves, „tudományos”, „faji” újságjának a *Huszdik Századot* tekinti. Felfogása szerint a legszegényebb rétegeknek nincs más kapaszkodója, mint a vallás. Ezen sajtó pedig a maga materialista kinyilatkoztatásaival éppen ezen szegény rétegek lelkitámasza alól rántja ki a talajt.

A tudomány ebben az esetben csupán álarc, melyet egy „faji dominanciára” való törekvés visel magán. „De ezek az anker-közi és gyár-utcai doktor urak, bármilyen praktikus körültekintéssel dolgoznak is, számon kívül hagynak egy lényeges körülményt...”⁴ Burján szóhasználatában visszatérő az „anker-közi” kifejezés, mely a korszak radikális egyetemi ifjúságára, a Galilei Körre utal, akiket már a korszakban előszeretettel azonosítottak egyes politikai körök a zsidósággal, valamint szabadkőműves fiókszervezetet láttak benne.

³ Iskolánk múltja, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgyimnázium Értesítője*, 23. tanév, Budapest, kiadó, 1924-1925, 4.

⁴ Burján Károly: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, (A radikálisok kultúrája), Budapest, Szent István Társulat, 1912, 6.

Felfogása szerint eljött egész Európában a keresztény megújulás kora, mely az ateista, materialista kisebbséget félre fogja állítani. Könyvében, akárcsak egyéb publikációiban visszatérően hangoztatott tényező a magyar zsidóság általa sikertelennek tekintett asszimilációja. Az integráció Burján olvasatában felszínre sikeredett és kimerült a névváltoztatásban és a magyar nyelv megtanulásában: „az empirikus háttér bizonyára a Telekitér vagy a kies Máramaros néprajzi tanulmányozása szolgáltatta ezekhez a megállapításokhoz...nevezhetjük őket radikálisoknak, materialistáknak, nemzetközieteknek, szabadgondolkodóknak, úttörőknek vagy épen nihilistáknak...”⁵ A lényegen az elnevezés nem változtat, amint fogalmaz.

A megnevezett csoportok sajtójához sorolja a „szabadkőműves irányítások szerint működő” *Huszdik Századot*; a *Nyugatot*; a *Szabadgondoltot*; a Fényes Samu-féle *Úttörőt*; a szintén szabadkőművesnek tartott *Világot*, valamint a nemzetközi szociáldemokratának bélyegzett *Népszavát*.⁶ Nézetei szerint ezen orgánumoknak ekkorra már nem titkolt célja volt a magyarság megosztása. Legnagyobb veszedelmet mégis az említett mozgalmak vallásellenességében, „keresztyénség iránt érzett vad gyűlölet” –ben látja.

Górcső alá veszi a radikálisok azon nézetét, miszerint a korszak magyar iskolarendszere túl nagy hangsúlyt helyez a klasszikus tudományokra, a latinus, „deákos” nevelésre és alig vagy egyáltalán nem tanítja Marxot, Spencert, a szociológiát, a természettudományokat, vagy a darwinizmust. Erre adott válasza: „minden elfogulatlanul gondolkodó ember vallja, hogy iskoláinkon sok igazítani, javítani való van, de rosszra az iskola nem tanít s főképen nem hazudik.”⁷

Elemzésének visszatérő mondanivalója, hogy a nemrégiben bevándorolt, részben vagy egyáltalán nem asszimilálódott csoportok és a hagyományos magyar középosztály értelmisége között állandó harc folyik. Még ennél is fontosabb ugyanakkor Burján olvasatában, hogy a radikálisok, szabadgondolkodók régi, félféudális Magyarországgal szembeni kritikájából magyar- és keresztényellenességet érzett ki.

A magyar intelligencia gerincének a magyar birtokos nemességet, középosztályt tekinti, amelynek ellenségei a radikális csoportok. Burján szerint ezen tömörüléseknek érdeke és célja nemzeti múltunk lekicsinylése. Véleménye szerint a radikálisok a birtokosok elleni hergelés

⁵ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 9.

⁶ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 12.

⁷ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 24.

okán keresik a kapcsolatot a parasztsággal, mely kapcsolatfelvételhez a szociológia tudományában látják az eszközt.

Hangsúlyozza, hogy a régi 1848-as magyar reformnemesség oly' nagylétszámú társadalmi réteget képezett, mely joggal képviselte a teljes magyarságot. Nagyobb társadalmi felhatalmazással, „mint az az 5000 szabadkőmíves és függeléke gyanánt működő radikális szervezet, amelynek lármájától olyan hangos ez az ország.”⁸

Burján szerint megindult egy 1867 óta tartó honfoglalás, mely szabadgondolkodás és kulturális fejlődés jelszavakkal leplezi magát.⁹ „Nem hiszem, hogy a keresztyén magyar társadalom állott valaha ilyen nehéz küzdelmek előtt. Hitétől, nemzetiségétől, eszményi és anyagi javaitól készül megfosztani egy kicsiny, de jól szervezett, eszközökben nem válogatós, mindenre elszánt tábor.”¹⁰

Burján Károly a további években visszatérő szerzőjévé vált a Bangha Béla jezsuita szerzetes, teológus, szerkesztő, író által életre hívott *Magyar Kultúra* folyóiratnak. A páter nem titkolt célja volt, hogy éppen a fent is megnevezett, a Társadalomtudományi Társaság gondozásában működő *Huszedik Századhoz* hasonlatosan színvonalas katolikus, de mindenekelőtt keresztény folyóiratot hozzon létre. Bangha Béla a korszakban egy olyan harcos, politizáló keresztény mozgalmat, sajtóorgánumot kívánt létrehozni, mely mind a Prohászka Ottokár-féle keresztény szociális, mint a Katholikus néppárti, mind pedig az uralkodói körökkel folytonosan kompromisszumot kereső Samassa József egri érsek fémjelezte irányvonalaktól eltért.¹¹

Bangha meglelte a harcostársat Burján Károlyban, aki protestánsként a keresztény egység megtestesítőjeként jelenhetett meg a lap munkatársai között. Bangha ugyanis előbbre helyezte a politikai és ideológiai egységet a felekezeti hovatartozásnál.¹² Burján úgy érezhette, ezen a fórumon kibontakoztathatja nézetrendszerét. 1913-ban publikált *Szabadkőmíves előnyomulás* címmel a folyóiratban.¹³ A cikkben bemutatja a *Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületét* és a szervezet újságját, az *Új Korszakot*. A szervezetet és annak újságját szabadkőművesnek nevezi, valamint tényként kezeli, hogy tagságuk és szerkesztőségük zsidó tanítókból és tanárokból áll. Gróf Zichy János kultuszminiszter az Egyesületet feloszlatta, ám a lap a

⁸ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 57.

⁹ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 63.

¹⁰ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 64.

¹¹ Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890 – 1950)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977, 44.

¹² Gergely: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890 – 1950)*, 48.

¹³ Burján Károly: *Szabadkőmíves előnyomulás*, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13-24. szám, 1913.

szabadkőműves páholyok támogatásával tovább tudott működni. Bevallottan nincs róla információja, hogy miként halad az *Új Korszak* lapján keresztül a páholyok munkája, ám úgy véli, megkezdődött a magyar néptanítók között a szabadkőműves páholyok „lélekfogdosása”. Burján szerint mivel a többségében keresztény magyar tanár- és tanítótársadalomban a szabadkőművesek nem járhattak sikerrel, ezért megkezdték az egyes országos tanári egyesületekben, kongresszusokban átvenni a vezető szerepeket, vagy újakat létrehozni, melyre vonatkozóan a *Kelet* szabadkőműves közlönyből citált utalásokat. Véleménye szerint Budapestet a szabadkőművesség irányítja, mely egy elterjedt politikai toposz lehetett ezekben az években, ugyanis az Országgyűlésben is voltak képviselők, akik ilyen kinyilatkoztatásokkal éltek előszeretettel ekkoriban.¹⁴

Burján számára ez esetben sem volt kérdés, hogy alanyai, a szabadkőművesek nem tekinthetők sem kereszténynek, sem magyarnak. Aggodalma szerint a fővárosi magyar tanügy és iskolák szabadkőműves szellemben fognak átformálódni, majd „a magyar tanügyet és munkásait a nemzetközi nihilizmus magyarországi fiókja, a szabadkőművesség fogja pórázon vezetni.”¹⁵

Még ugyanebben az évben állást foglalt az iskolai reformok kérdésével kapcsolatban is A *középiskolai reform világnézeti vonatkozásai* című írásában.¹⁶ Ebben hitet tesz amellett, hogy a középiskolának, kiváltképp a gimnáziumnak nem lehet kizárólagos célja, hogy gyakorlati ismereteket adjon át, de szükséges, hogy a gimnáziumi oktatás gerince a továbbiakban is a keresztény nevelés és erkölcs, valamint a klasszikus humántudományos műveltség kell, legyen. Ennek célja pedig olyan kulturált diákok kinevelése, akik a későbbiek során maguk is újra tudják termelni a kultúrát.

„Csak nagy eszmények szolgálatában lehet nagyot alkotni, anyagi haszonszerzés érdekében nem. Anyagiakért való küzdelemnek vannak áldozatai, de vértanúi nincsenek”¹⁷

¹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd: Raffay Ernő: Az 1911-es szabadkőműves vita, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/1., 68–81., Raffay Ernő: A magyar képviselőház 1911. évi szabadkőműves vitája, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/2., 38–49., Raffay Ernő: A magyar országgyűlés 1910–1911. évi vitája a szabadkőművességről, II. évf., 2010/3., 29–42. Továbbá: Országgyűlési Könyvtár: Országgyűlési naplók, irományok mutatói 1867–1947: Képviselőházi naplók mutatói: Képviselőházi napló, 1910 – mutató: Szabadkőművesség kérdése.

¹⁵ Burján: *Szabadkőműves előnyomulás*, 484.

¹⁶ Burján Károly: A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13–24. szám, 1913.

¹⁷ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 418.

„...ha a humán, klasszikus gondolkodást, a klasszikus műveltség észjárását ez a természettudományos gondolkodás nélkülözi, az az anyagra szegezi a szemet, az ész önámításához, az erkölcsi értékek lekicsinyléséhez vezet.”¹⁸

Olvasata szerint erre vezethető vissza, hogy azon értelmiségi, politikai körök, melyek a természettudományokra fókuszálnak, erkölcsi deficitben szenvednek. Kijelenti, jól észrevehető, kik követelik a klasszikus és keresztény kultúra háttérbeszorítását: a szabadkőműves *Úttörő*, a *Huszdik Század*, a Galilei kör. A gimnáziumban elsajátítható klasszikus műveltség összefügg a nemzeti műveltséggel, ezért okunk van ragaszkodni hozzá. „A gimnázium maradjon meg annak az elite-iskolának, mely a nemzeti társadalom számára a tudást magáért a tudásért is kedvelő, harmonikus értelmi és érzelmi életet élő, az empirikus rendeltetést meghaladó eszmények szolgálatára kész, intelligens gárdát bocsásson ki falai közül.”¹⁹ Burján ebben a cikkében érhető tetten leginkább kitapinthatóan a korszak magyar értelmiségét foglalkoztató és azt sokszor szétválasztó természettudományos – klasszikus humánműveltség / materialista – idealista nézetrendszerek szembenállása.

1914-ben az Országos Radikális Párt megalakulásával foglalkozik, melyet a *Szabadkőművesek zászlóbontása* c. cikkben közöl le a lap.²⁰ Bevallottan azért kívánt ezzel a politikai formációval foglalkozni, mert a nemzetközi nihilizmus és szabadkőművesség politikai színrelépését látja benne. Ugyanakkor csak a „Galilei-körbe diszponált diákgyermek” hiszik el, hogy a szabadkőművesség humanitárius célokat szolgál - Burján szerint.²¹ Jászi Oszkára utalva úgy látja, a párt vezetése jórészt azokból kerültek ki, akik az 1890-es években végezték az egyetemet: „Igen, erre az időpontra esik a liberális irányzat delelése, az egyházpolitikai törvények megalkotása, az iskolák államosításának tömeges megkezdése.”²²

A cikkben levezeti, hogy a szabadkőművesség a nemzeti társadalom keresztény jellegét kívánja felszámolni, mely folyamat első lépései egyikeként a keresztényeket elüldözték a szabadkőműves páholyokból – így Burján. A továbbiakban a Radikális Párt földosztási programját bírálja burkolt zsidóellenes felütéssel: „Kérdezzük másodsor, váljon a radikálisszabadkőműves párt vezetősége olyan összetételű-e, hogy képviselői azonosíthatók a

¹⁸ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 419.

¹⁹ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 422.

²⁰ Burján Károly: *Szabadkőművesek zászlóbontása*, *Magyar Kultúra*, II. évf., 1-12. szám, 1914.

²¹ Burján: *Szabadkőművesek zászlóbontása*, 529.

²² Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 530.

magyar föld népének bajait, szenvedéseit megértő és átérző személyekkel?”²³ Ellentmondásokat lehet felfedezni, hiszen cikkében kifejti, magyar földbirtokkérdésekről csak az értekezzen, aki ismeri az azt művelő társadalmi réteget. Önellentmondásba keveredik, hiszen *A keresztyénség és a magyarság veszedelme* című értekezésében azon ütközött meg, a Társadalomtudományi Társaság tagjai magyar földművesek egy csoportját tanulmányozták.²⁴ Végül a Radikális Párt vezetőinek névsorával kívánja azt sugalmazni, származásuk okán nem ismerhetik a magyar parasztságot érintő kérdéseket.

A háború kitörését a *Háborúnk és a szabadkőműves irodalom*-cikkben üdvözli.²⁵ Szemléletmódját áthatja a korabeli politikai katolicizmus azon meggyőződése - melynek egyik fő képviselője éppen Bangha Béla volt -, miszerint a háború kitörése a tömegek kereszténységbe vetett hitét ismételten megerősítette, a kereszténység újjászületését és az ateista, radikális mozgalmak visszavonulását látva a kibontakozó eseményekben.²⁶ Nem mulasztja el emellett megjegyezni, hogy minden vallás- és nemzetellenes propaganda a Monarchiában a szabadkőműves páholyokból indult ki.²⁷

A háború sodrásában 1917-ben *Az entente nemzetiségi elve és a szabadkőművesség*-ben bontja ki azon véleményét, hogy az antanthatalmak diplomáciai tervei az olasz, francia, angol, szerb páholyokban születtek meg, mely tervezetek - igencsak zavarosan kifejtett módon - egybevágóan a magyar szabadkőművesség „hazaáruló” jelszavaival és a Jászi-féle nemzetiségi tervekkel.²⁸

A *Magyar Kultúra* még ugyanezen számában *A zsidókérdés* c. cikkben²⁹ a Magyarországra bevándorolt zsidóság szociológiai tanulmányozásával kapcsolatban jut arra a következtetésre, a zsidóság asszimilációja csupán „*élelmes alkalmazkodás*”.³⁰ Az általa sikertelennek ítélt integráció jelentősége többek között abban mutatkozik meg, hogy „...a magyar szabadkőművesség törekvéseinek tartalmát és célját ma zsidók határozzák meg...”.³¹ Megközelítőleg utóbbi cikkek írásakor Burján egészségi állapota erősen megromlott, így

²³ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 532.

²⁴ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 39–40.

²⁵ Burján Károly: *Háborúnk és a szabadkőműves irodalom*, *Magyar Kultúra*, II. évf., 13–20. szám, 1914.

²⁶ Gergely: *A politikai katolicizmus Magyarországon*, 5–126, 50.

²⁷ Burján: *Háborúnk és a szabadkőműves irodalom*, 60.

²⁸ Burján Károly: *Az entente nemzetiségi elve és a szabadkőművesség*, *Magyar Kultúra*, V. évf. 1-12. szám, 1917.

²⁹ Burján Károly: *A zsidókérdés*, *Magyar Kultúra*, V. évf. 1-12. szám, 1917.

³⁰ Burján: *A zsidókérdés*, 337.

³¹ Burján: *A zsidókérdés*, 344.

kénytelen volt visszavonulni a gimnázium igazgatói irodájára adminisztratív munkára.³² 1920. február 23-án hosszas betegeskedés után elhunyt.

A *Magyar Kultúra* 1921-es számában „B.B.” aláírással maga Bangha Béla búcsúzott el tőle:

„...te eltávoztál körünkből, s most hogy a hosszú tél után újra kitavaszkodott, te nem üdvözlöd velünk együtt a kikelet mosolyát. S a földlyukakból újra elősurruló földalattiakra sem szegzed már rá aggódó, figyelő, megtorló szemedet; tőled már nem kell félniök azoknak, akiket valaha megreszkettett a buzogányod. Szegény jó Burján Károly, te is hősi halott vagy, hősi halottja eszméinknek...”³³

MIKLÓSSY ISTVÁN

Burján Károly kollégája, Miklóssy István maga is termékeny publicistának bizonyult az évek során. Miklóssy a geometria, mennyiség- és természetan oktatója volt. A gimnázium értesítője szerint: „az Orsz. Közoktatásügyi Tanács tagja, a VII. ker. római katolikus egyházközség alelnöke, a kath. írók és újságírók Pázmány Egyesületének és több társadalmi egyesületnek választmányi tagja. Volt népf. százados, a Signum Laudis tulajdonosa. Az elmúlt iskolai év folyamán cikksorozatokot és cikkeket írt a Magyarság és az Uj Nemzedék című napilapokba.”³⁴

Miklóssy igen nagy hangsúlyt helyezett a céllövészetre, hiszen az iskola együletének vezetésén túl ide vonatkozó cikket is írt: „Jelentés a céllövő tanfolyamról (Ifjúságunk katonai neveléséről).”³⁵ Az iskola 1913/1914. évi értesítője szerint pedig: Miklóssy István: „Kéziratban benyújtotta a honv. Miniszter Úrnak »Az ifjúság előkészítése katonai szolgálatra külföldön« című a honvédelmi minisztérium pályázatán első díjat nyert dolgozatát.”³⁶

Vizsgálódásunk tárgya szerint Miklóssy első műve, mely a szabadkőművességre irányította a figyelmet a *Veszedelmes tünetek iskoláinkban* c. kiadványa volt, amit a Katolikus Középiszkolai Tanáregyesület 1911-es közgyűlésén fel is olvasott. Ebben kifejti, hogy a magyar

³² Iskolánk és a háború, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 16. tanév, 1917-1918, 8.

³³ Bangha Béla: Burján Károly emlékezetének, *Magyar Kultúra*, VIII. évf., 1-8. szám, 1921, 48.

³⁴ A tanárok társadalmi és irodalmi munkássága – *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1924-1925, 8.

³⁵ Sándor Miklós: Az első tanévek az évkönyvek tükrében, *A budapesti Szent István Gimnázium jubileumi évkönyve épülete fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1908-2008*, Budapest, Szent István Gimnázium, 2009, 29.

³⁶ A tanárok irodalmi működése, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 12. tanév, 1913-1914, 18.

iskolai és szellemi életben olyan eszmék kezdtek terjedni, melyek nemzet- és keresztényellenesek. Az új ideológiákkal szemben a katolikus tanárságnak fel kell venni a harcot, hirdeti. Az új tanok terjesztői főképpen a magyar iskolákat és ifjúságot kívánják megszerezni maguknak, hiszen így nyert ügyük van, kezükben a jövő értelmisége. Ennek okán szomorúan konstatálja, hogy míg az „ellenség” kezdi bekebelezni az iskolákat, addig a keresztény tanári tábor tétlen.

Maga is rámutat a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete (MTSZE) - mint radikális tanítói szervezetnek - létrejöttére. Kifejtése szerint a szervezet és sajtóorgánuma, az *Új Korszak* mögött a szabadkőműves páholyokat kell keresni, így Burjánéhoz hasonló következtetésekre jut. Az MTSZE célja Miklóssy értelmezése szerint a tanítóság tömegeinek megnyerése a szabadkőműves és szabadgondolkodó szervezetek számára.

Legnagyobb veszélynek véli, hogy a MTSZE és egyes páholyok célkitűzése a felekezeti- és hittannélküli iskolarendszer létrehozása volt. Forrásként a *Világ* napilapot, valamint a *Kelet* című hivatalos szabadkőműves közlönyt használta fel. Félelmei szerint a szabadkőműves tanítók és tanárok már meg is kezdték eszméik terjesztését a tanulók között. Ezek az eszmék szerinte ateisták, megtagadják Istent és a hazát, a fennálló rendet tervezik felforgatni.

Gondolatmenetét határozati javaslatával zárja négy pontban. Ezek szerint: a közgyűlés tiltakozzon a páholyok és egyes tanítói csoportok összefonódása ellen; a katolikus iskolák tanítói és tanárai erősítsék meg intézményeikben a katolikus és hazafias oktatási szellemet; memorandum intézése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, miszerint a miniszter lépjen fel a „szabadkőműves és szabadgondolkodó tanárok aknamunkája” ellen; végül a memorandum és körirat megszerkesztésére bizottságot állítson fel a közgyűlés.³⁷

Miklóssy következő műve az 1912-es *A szabadkőművesség önleplezése* címet viselte a Szent István Társulat gondozásában. Ezen munkájára immár a szabadkőművesek is reagáltak a *Keletben*.³⁸ Az írásban Miklóssy jórészt a *Kelet* közlönyre támaszkodik, kisebb részben a radikálisabb hangvételi, ám szintén szabadkőműves *Dél* folyóiratra.

Véleménye szerint a szabadkőműves eszmék jelenléte az elemi iskoláktól a felsőoktatásig tapasztalható. Ismételten kitér a Somogyi Béla szabadkőműves tanár által a páholygyűlésen

³⁷ Miklóssy István: *Veszedelemes tünetek iskoláinkban*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1911., 12–13.

³⁸ Vegyes hírek. Különfélék, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXIII. évf. 13. szám, 1911, 35. Ugyanitt közli a *Kelet*, hogy Huszár Károly néppárti képviselő vezércikket írt Miklóssy könyvéről az Alkotmányba. Emellett a *Magyarság* 1927. novemberi száma is említi, hogy a képviselőházban többször foglalkoztak a művel.

bejelentett és létrehozott Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületére, mely működését gróf Apponyi Albert betiltott, utódja Székely Ferenc viszont engedélyezett.

Miklóssy az általa felhasznált orgánumok cikkrészleteiből, páholygyűlések összefoglalóiból igyekezett kiemelni azon mondatokat, elemeket, melyek valóban az oktatásügy reformjával foglalkoztak, ám az elemzést indulatosan, a holisztikus szemléletmódot mellőzve hajtotta végre, kontextusból kiemelve gondolatokat.

Külön foglalkozik a szabadkőművesség jelenlétével a tanárság körében.³⁹ Miklóssy alapvetése, hogy a tanárság szent feladata a jövő fiataljainak hazafias és keresztény, vallásos nevelése. Ebből fakad az, hogy állandó háború van a szabadkőművesség és az egyháziak között a tanárság „lelkéért”, ugyanis mindenki bennük látja a szövetségest az ifjúság megnyerésére, így hosszútávon a társadalomformálásra. Ehhez kapcsolódóan értekezik a felsőoktatás ifjúságáról,⁴⁰ akikre az általa idézett források alapján szintén stratégiai partnerként tekintenek a páholyok, lévén a jövő értelmiségi bázisáról van szó.

Ugyancsak 1912-es keltezésű a Stephaneum Nyomda által kiadott írása, mely a *Nyílt interpelláció a Belügyminiszter Úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében* címet viseli. Ebben korábbi kiadványaihoz hasonlóan felszólítja előszavában a keresztény magyar társadalmat a páholyokkal szembeni önvédelemre. A mű nyelvezete nemmentes a személyeskedő, indulatos hangvételtől. Miklóssy szerint a páholyok igazi céljai az állam és egyház összeroppantására irányulnak. Ahogyan korábban Burján, Miklóssy is kihangsúlyozza, hogy tudomása szerint a páholytagok nagy része izraelita gyökerekkel bír, így meggyőződése szerint tevékenységük nem szolgálhatja a keresztény Magyarországot. A *Kelet, Dél, Úttörő* lapokból vett idézeteivel felhívja a figyelmet a szabadkőművesség és az egyetemistákból álló Galilei Kör összefonódására, a szabadkőműves diákinternátusra, a szabadgondolkodó szellemben történő gyereknevelésre, illetve a szabadkőműves szemléletű történelemoktatásra.

³⁹ Miklóssy István: *A szabadkőművesség önleplezése*, Szent István Társulat, 1912, 44–60.

⁴⁰ Miklóssy: *A szabadkőművesség önleplezése*, 1912, 60–64.

HARC AZ ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET KÖZLÖNYÉBEN

Miklóssy István szavai különösen nagy feltűnést keltettek egyes oktatói körökben és polémiát eredményeztek, mely az *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönyében* bontakozott ki. *A középiszkolai tanár függetlensége* címmel⁴¹ dr. Gulyás István debreceni református főgimnáziumi tanár tartott felolvasást a debreceni tanári kör 1911. május 28-ai gyűlésén. Ekkor Gulyás kifejezetten a *Veszedelemes tünetek iskoláinkban* írást emelte ki. Fő következtetése, hogy Miklóssy és társai mindenkit szabadkőművesnek tartanak, aki nincs egy véleményen velük. Gulyás szerint lényeges pont, hogy Miklóssy a katolikus tanárok között egy kisebbséget képvisel csupán, akik mögött egy „klerikális párt” áll.⁴²

Miklóssy elszigeteltségére példaként hozza, hogy az ezer fős Katolikus Tanár Egyesületből 26-an voltak csak jelen Miklóssy felolvasásakor.⁴³ Felszólítja továbbá Miklóssyt, tartózkodjon a hangulatkeltéstől és uszítástól. Szavai szerint:

„Mi meg vagyunk győződve s ebben a meggyőződésünkben sem az ők fenyegetése, sem semmi más hatalom meg nem ingathat, hogy a magyar tanárnak, álljon bármelyik hitfelekezet által fenntartott iskola szolgálatában, amint az iskola küszöbét átlépi, csak az igazság, csak a felekezeti mázzal be nem vont tudomány és a magyar nemzeti előrehaladás mindennél szentebb ügyét szabad látnia és munkálnia; és hogy ezt a nemes munkát csak úgy végezheti igazán, eredményesen, ha növendékeinek lelkéből igyekszik kiirtani mindent, ami ennek a hazának polgárait egymástól elválaszthatná s igyekszik beoltani mindazt, ami a lelkek összeforrasztására alkalmas...De tiltakozunk az ellen, hogy ezért bennünket, akik így vélekedünk, nevezzenek bár érte szabadkőműveseknek vagy szabadgondolkodóknak, a vallástalanság vádjával sújthasson akár Miklóssy István, akár más.”⁴⁴

A debreceni tanár úgy vélte, Miklóssy véletlenszerűen kiragadott cikkrészletekre hivatkozva kíván messzemenő következtetéseket levonni. Hiányolja Miklóssytól a konkrét szabadkőműves

⁴¹ Gulyás István: *A középiszkolai tanár függetlensége*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911.

⁴² Gulyás: *A középiszkolai tanár függetlensége*, 900.

⁴³ Gulyás: *A középiszkolai tanár függetlensége*, 901.

⁴⁴ Gulyás: *A középiszkolai tanár függetlensége*, 901.

iskolák, személyek felsorolását. Ezek hiányában megalapozatlan vádaskodásként kezeli Miklóssy szavait.

Miklóssy a Gulyás-féle cikke *VÁLASZ* címmel⁴⁵ replikázott, melynek utolsó bekezdése szerint:

„Még csak azt jegyzem meg, hogy Gulyás Istvánnak, aki legönzettelenebb hazafias célú és irányú előadásom révén könnyelműen és felületesen pellengérré akart állítani a nagy nyilvánosság előtt, azon kijelentésével, hogy »az egész iskolát« »általánosságban« meggyanúsítással illetem, — bárhol bármit ír is rólam ebben az ügyben, nem válaszolok. Fölajánlottam azonban a módot hozzá, hogy bíróság előtt tárgyaljunk — ha tetszik.»⁴⁶

Álláspontját és szavai hitelességét még egyszer a *Nyilatkozat*-ban⁴⁷ erősítette meg. A két tanárember között a későbbiekben tovább burjánzó vitát végül maga az országos Középiszkolai Tanáregyesület elnöke, Négyesy László zárta le *Miklóssy cikkéről* c. írásával.⁴⁸ Ebben erősen kritikus hangvételt üt meg Négyesy. Úgy véli, Miklóssy egyedüli „programpontja”, hogy „le a szabadkőművesekkel!”⁴⁹ „Elismerem, hogy Miklóssyt ebben az irányban őszinte meggyőződés vezeti. Neki komoly, szinte fanatikus hite, hogy csak a szabadkőművességet kellene eltörölni s minden rendben volna.»⁵⁰

Fontos pontokra érzett rá Négyesy: a páholyok és páholytagok különálló, önálló személyek, önálló véleménnyel, így néhány cikk idézése révén nem lehet az egész, egyébként sokezer fős szövetséget jellemezni. Ehhez kapcsolódóan Balassa József nyelvész professzort hozza fel példaként, akit Miklóssy mint páholytagot tetemre hív idézett szövegeiben. Négyesy szerint viszont olyan életmű áll előttünk Balassa esetében, mely megkérdőjelezhetetlenül a magyarságot szolgálja. „Nehéz elképzelni, hogy Balassától félteni kellene a magyar iskola szellemét.»⁵¹

⁴⁵ Miklóssy István: *VÁLASZ »A KÖZÉPISKOLAI TANÁR FÜGGETLENSÉGE« CÍMŰ CIKKRE*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911.

⁴⁶ Miklóssy: *VÁLASZ*, 942.

⁴⁷ Miklóssy István: *Nyilatkozat*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911.

⁴⁸ Négyesy László: *Miklóssy cikkéről*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLV. évf., 1-43. szám, 1911-1912.

⁴⁹ Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 363.

⁵⁰ Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 363.

⁵¹ Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 365.

Szintén lényeglátó, mikor artikulálja, a korszak radikális eszméi a szabadkőműves páholyok teljes felszámolásával is léteznének, azokat nem lehet kivonni az aktuális korszellemből, közbeszédből. Hovatovább a szabadkőművesség elleni harc nem egy tanártestület dolga. Hangsúlyozza, a Középiskolai Tanáregyesületnek nincsen kapcsolata a szabadkőművességgel, a tagságban előfordulnak páholytagok, ám a választmányi bizottságban nem. A tanárságnak jelenleg olyan nehézségei és problémái, kihívásai vannak, melyekről Miklóssy írásai feleslegesen elterelik a figyelmet. Nyilatkozatát így zárja: „Én kifejtettem a magam programját, amely kizárja a szélsőségeket. Az elég konzervatív. Az a program magában foglalja az iskola érdekeit és a tanárság eszményeit. Az nem gyűlölséget szít, hanem megértést és szeretetet hirdet. Én azt nem ismétlem, nem módosítom, és mellette maradok, ha egyedül maradok is. Ettől azonban nem félek.”⁵²

A polémia ezzel lezárult, Négyesy már írása elején leszögezte, ha újabb cikk jelenik meg, ő arra nem felel. Miklóssy Istvánt később az 1924-25-ös tanévben erősen megromlott egészségügyi állapota okán felmentették a tanítás alól s szakfelügyelettel bízták meg az akkor már címzetes igazgatót, akit nagy megbecsültség övezett iskolájában.⁵³ Ahogy az egy évvel későbbi értesítő hírül adja:

„Miklóssy István távozása veszteség az intézetre nézve. 23 évet töltött köztünk és ezalatt az idő alatt mint ember és mint tanár egyaránt kiváló tagja volt a testületnek. Határozott, férfias fellépésével tiszteletet, szíves, megnyerő modorával rokonszenvet keltett maga iránt. Nagy szakképzettsége és az a készsége, amellyel a tudományos anyagot tanítványaival közölni tudta, kiválóan eredményessé tették tanári munkáját. A közélet terén kifejtett működésével is tiszteletet és megbecsülést szerzett magának és a tanári rendnek. Kartársainak, tanítványainak, ismerőseinek őszinte tisztelete, szeretete kíséri őt a betegségtől reá kényszerített korai nyugalomba.”⁵⁴

⁵² Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 367.

⁵³ A tanári testület működési köre, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1924-1925, 9.

⁵⁴ Iskolánk az 1925–26. iskolai évben, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1925-1926, 12.

1927-ben a *Magyarság* c. újság búcsúztatta, miután Miklóssy nem élte túl súlyos szívbetegségének operációját.⁵⁵

A TÖRTÉNETI KONTEXTUS

Burján Károly és Miklóssy István tárgyalt publicisztikájának áttekintése után felmerülhet a kérdés, valóban olyan számottevő volt a korszakban a szabadkőműves jelenlét a magyar oktatási rendszerben? Mit árul el nekünk erről a kérdésről a korszak és a körülmények rövid vizsgálata?

Az 1907-1913 közötti években valóban számos esetben izzott a közhangulat az oktatás ügye körül. A háttérben jellemzően gazdasági tényezők és okok voltak, melyhez erőteljes politikai harc is társult.⁵⁶ A vizsgált időszakban visszatérő társadalmi probléma volt, kiváltképpen a vidéki tanítók esetében az alacsony fizetés, mely nehézség a középiskolai tanárság egyes rétegeit is érzékenyen érintette.⁵⁷ A gazdaság egyes válságperiódusai különösen erősen csattantak rajtuk.

A magyar pedagógustársadalom létszáma a korábbi évekhez képest emelkedett, hiszen míg 1890-ben 35 000-en, 1910-ben már 56 000-en dolgoztak a tanügyben.⁵⁸ A tanítóság, de kiváltképpen a tanárság még mindig főleg férfiakból állt, „derékhaduk” átlagéletkora pedig 20 – 39 év közötti, tehát fiatal volt.⁵⁹ Érdekérvényesítő képességeiket tömegük mellett nagymértékben növelte, hogy a szakszervezeti struktúra hazai meghonosodása ebben a társadalmi rétegben is megfigyelhető volt.⁶⁰ A tanári, tanítói testületek egyre szervezettebbek lettek. Itt ki kell emelnünk a nagyvárosok, főleg a főváros tanártestületeit, melyek nagyobb tömegben, könnyebben tudtak hangot adni követeléseiknek, mint a vidéki, jellemzően egy tanítós iskolai környezet.

⁵⁵ Miklóssy István igazgató meghalt, *Magyarság*, VIII. évf., 265. (2036.) szám, 1927. november, 9.

⁵⁶ A témával kapcsolatban lásd: Kelemen Elemér: *A tanító a történelem sodrában – Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*, Pécs, Iskolakultúra, 2007.; Nagy Mária: *Magyar tanító, 1911-ben*, Iskolakultúra, 2006/2., 33–48.

⁵⁷ „Az általános ok, amelyet minden tisztviselői ágazat egyaránt érez, az, hogy az élet rémes módon megdrágult. Az államra nézve is ez egy véget nem érő probléma. Mit tegyen alkalmazottainak érdekében, hogy létfenntartásukban a fedezet lépést tartson a szükségletekkel?” Négyesy László: *A tanárkérdés, Magyar Figyelő*, I. évf., 1911-1912, 272.

⁵⁸ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 116.

⁵⁹ Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: *Magyar tanító, 1901*, Pécs, Iskolakultúra, 2001, 18.

⁶⁰ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 2007, 10.

Az állami iskolák mindezen mozgalmaknak nagyobb szabadságot és mozgásteret biztosítottak. Budapest kiemelt övezet volt a tanárság megmozdulásai számára, mivel itt koncentráltak legnagyobb számban mind a pedagógusok, mind az állami iskolák.⁶¹ Emellett a gazdasági válságok okozta anyagi problémák - az országos átlaghoz képest drágábbnak számító Budapesten - erőteljesebben éreztették hatásukat, így további politikai szerepvállalásra sarkallhatták a tanárságot.

Az ország oktatási intézményeinek még mindig közel háromnegyede valamely vallási felekezet felügyeletében működött.⁶² E tényező korlátozta a tanári szervezkedéseket ezen intézményekben, ugyanakkor mivel az alacsony tanítói fizetéseket természetbeni juttatásokkal, esetleg kisebb földbirtokkal is ki tudták pótolni, így eleve kevesebb felhajtó ereje volt a pedagógusi elégedetlenségek kifejezésének a kisebb létszámú közösségekben.

Általános tapasztalat volt, hogy az állami fenntartású iskolák jobb körülményeket tudnak biztosítani az oktatásra, biztosabb egzisztenciát oktatóik számára, mint a felekezeti vagy községi fenntartású elemi és középiskolák. Folyamatosan szélesedő igény volt tehát az állami szektor bővítésére. Az 1910-es évek elején egyre gyakoribbakká váltak a tanártüntetések, demonstrációk.⁶³

Általános jelenséggé vált, hogy a fennálló renddel szemben kritikus egyes politikai tömörülések, így a polgári radikálisok és szociáldemokraták keresték és általában meg is találták a kapcsolatot az egyes tanári csoportokkal.⁶⁴ Ebbe a sorba illeszkedik bele a magyar szabadkőművesség oktatáspolitikai tevékenysége is. Nem véletlen, hogy a korszak konfliktusos légkörében feltűnően gyakran került reflektorfénybe a magyar szabadkőművesség.

A 19. század végétől kimutathatóan egyre több tanító és tanár lett tagja az egyes hazai páholyoknak, kiváltképpen az állami és az egyes protestáns felekezetű intézményekben.⁶⁵ Ennek a szabadkőműves tanárállománynak közel negyede Budapesten, éppen a „legforrongóbb övezetben” élt, dolgozott. Vizsgálatunk éveiben arányuk a tagság 13 százalékát is elérte, akik közül többen is vezető szerepre tettek szert a páholy szövetségben.⁶⁶ A szabadkőművesség így

⁶¹ Nagy Mária: *Magyar tanító, 1911-ben*, Iskolakultúra, 2006/2., 33–48, 35.

⁶² Nagy: *Magyar tanító, 1911-ben*, 34.

⁶³ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 119–120.

⁶⁴ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 116.

⁶⁵ Lásd: Gál Róbert Iván: A magyar szabadkőművesség társadalmi-foglalkozási összetétele a Monarchia idején, in Lengyel György (szerk.): *Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról* Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia Tanszék, 1987, 30–43.; Ludwik Hass: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), *Acta Poloniae Historica*, 1974/30, 71–101.

⁶⁶ Ludwik: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), 95., 99.

valóban folytatott toborzást a tanárok között, ráérezve társadalmi közvetítőszerük értékére. A tanártagok pedig, kiknek munkakörülményei összefüggtek a mindenkori állam berendezkedésével, a magyar szabadkőművesség számára kiemelt területté tették a magyar oktatásüggyel összefüggő kérdések megoldási programját. Ezt a folyamatot olvasmányos formában mutatja be Benedek Elek szintén szabadkőműves tanár fiának, Benedek Marcellnek a *Vulkán – egy nemzedék regénye* című műve.

Jól mutatja ezt a radikálisabb páholyok követelése, mely ingyenes, állami, felekezeti- és hittannélküli iskolarendszert óhajtott. Utóbbi két követelés adta a legtöbb konfliktusforrást a mérsékeltebb páholytagokkal, de kiváltképp a katolikus egyházzal és intézményrendszerrel. A legtöbb oktatási intézmény ekkoriban még ugyanis a római katolikus egyház kezében volt, ezért bármi fajta radikális átalakítás ennek a felekezetnek a struktúráját sújtotta volna leginkább.

A páholyokkal való személyi szintű összefonódásban azért is láthattak fantáziát egyes tanárok, mert míg a polgári radikálisok és szociáldemokraták nem voltak jelen az Országgyűlésben, az egyes páholytagok képviselőként igen, ráadásul a szabadkőművesség kormányzati jóváhagyással, legálisan működött. Más kérdés, hogy létszámuk, befolyásuk sosem volt számottevő a kormányzatban,⁶⁷ nem alkottak egységes tömböt, hiszen mindegyik pártban voltak szabadkőművesek, akik így szemben álltak egymással. Ráadásul parlamenti állásfoglalásuk sok esetben gyökeresen eltért páholyaikban képviselt nézeteiktől, melyből számos konfliktus és bizalmi válság alakult ki a páholy szövetségben.⁶⁸

Tevékenységük azonban mégis elegendő okot szolgáltatott, hogy éppen 1910-11-ben kisebb-nagyobb megszakításokkal sor kerüljön a Parlamentben a szabadkőművesekről folyó vitára. Ezen vitasorozaton Polónyi Géza képviselő maga is értekezett a már többször említett Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületéről:

„Ide tartozik még, hogy a Comenius-páholy munkájából a következőket ajánljam a t. ház figyelmébe (olvassa) : »A magyar szabadkőművesség folytatta a kitűzött nagy progresszív célok elérésére megindított küzdelmét a választói jog, a felekezetenélküli állami népoktatás és a szekularizáció ügyében«. »A felekezetenélküli népoktatás ügyét a szabadkőművesség a Magyarországi Tanítók Szabad-Egyesületének, és feloszlata után

⁶⁷ Ludwik: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), 91.

⁶⁸ Raffay Ernő: *Politizáló Szabadkőművesség – Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége (1906-1912)*, Budapest, 2012, 94–96.

az »Uj Korszak« című lap támogatásával igyekezett elősegíteni. Páholyunk részt vett az egyesület megalakításában, az egyesület pártoló tagja lett, résztvettünk az egyesület feloszlata ellen tartott nyilvános gyűlésen, hozzájárultunk a gyűlés költségeihez s az »Uj Korszak« terjesztése céljaira 2500 koronát szavaztunk meg...»⁶⁹

Az 1906-ban létrehozott Egyesület elnöke, és az *Új Korszak* főszerkesztője, Somogyi Béla 1907-től valóban a Könyves Kálmán szabadkőműves páholy tagja volt,⁷⁰ amiképpen az egyesület és újság állományában is találunk páholytagokat:

„Mi, akik az egyesületet megalapítottuk, vezetjük és a lapot csináljuk, szabadkőművesek vagyunk. Az egyik alelnök Pfeifer Ignác testvérünk (Élénk éljenzés), műegyetemi magántanár, a másik Kemény János testvérünk, elemi iskolai vezetőtanító, a harmadik egyelőre én vagyok. A főtitkárunk felvétel alatt áll, a titkár, pénztáros, ellenőr, a választmányi tagok többsége szintén testvérünk. Ez tehát szabadkőműves tanárok és tanítók alapítása, és ez nem is lehet más a jövőben sem, mint szabadkőművesi intézmény.»⁷¹

Emellett az *Új Korszak* minden egyes számának fejlécén olvasható volt a lap mottója, mely szintén összezsengett a politizáló páholyok nézeteivel: „Követeljük a közoktatás államosítását, minden felekezeti tendenciának az iskolából való kizárását, a tanítók és tanárok gazdasági helyzetének gyökeres javítását és mindennek előfeltételét, az általános, egyenlő és titkos választójogot!”

Burján és Miklóssy írásai nem véletlenül éppen ebben az időszakban születtek meg. Állásfoglalásuknak kétségtelenül volt egy szellemi síkja, ahol is kiálltak katolicizmusuk és a

⁶⁹ Országgyűlési Könyvtár: Országgyűlési naplók, irományok mutatói 1867-1947: Képviselőházi naplók mutatói: *Képviselőházi napló, 1910 – mutató /S, Szabadkőművesség kérdése*, 1911. április 7., 512.

⁷⁰ Palatinus József: *A szabadkőművesség bűnei: a magyarországi szabadkőművesek mozgalma és külföldi kapcsolatai 1920-tól 1937-ig*, 1. köt., Budapest, 1938 Budai-Bernwaller Ny., Palatinus József: *A szabadkőművesség bűnei: A magyarországi szabadkőműves páholyok tagjainak névsora 1868-tól 1920-ig*, 2. köt., Budapest, Budai-Bernwaller József Kny, 1939, 312.

⁷¹ Együttes munka, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXII. évf., 13. szám, 1910. október, 344.

hittan iskolai jelenléte mellett, szemben az ezeket kritizáló hangokkal. Ezt alábecsülni semmi esetre sem szabad, hiszen oktatási intézményük nem felekezeti iskola volt, így közvetlen egyházi nyomás nem volt rajtuk. Érdeemes ugyanitt megjegyezni, a radikális tanári egyesületekkel szemben ekkor kezdenek megalakulni „ellenválaszként” a keresztényszociális, konzervatív tanártestületek is.⁷² Úgyszintén beszélhetünk a magyar tanárságon belüli politikai sík harcáról is, ahol a konzervatív és a progresszív oldal került szembe egymással riválisként világnézeti alapokon állva.

Meglátásom szerint a fentiekén túlmenően egy gazdasági, egzisztenciális mozgatórugó is húzódtott a háttérben. Amint az eddigiekből kiviláglik, a magyar tanítók és tanárok számottevő rétegei érezték megoldatlannak anyagi helyzetüket. Sokuk számára a biztos megélhetés előteremtése mellett kapacitás már nem maradt tudományos munkásság kifejtésére, így a tanárok között a hierarchián belüli előre jutási lehetőség sokszor egyáltalán nem volt.⁷³ Ugyanakkor, amint azt láthattuk, Burján, Miklóssy egy egészen kiemelt, budapesti főgimnáziumban taníthattak, mely jóval biztosabb megélhetést, karrierlehetőséget nyújtott, mint a legtöbb hazai oktatási intézmény.⁷⁴ Heti kötelező óraszámuk jelentősen kevesebb volt az országos átlagnál, így publikációk írására, nézeteik publikum előtti kinyilvánítására, egyesületekben való szerepvállalásra idejük, energiájuk is volt. A főgimnáziumuk közölt adatai arra is rávilágítanak, hogy intézményük közel állt a fennálló rend kormányzatához, így annak védelmezése elemi érdekük kellett, hogy legyen. A pedagógustársadalom alacsonyabb rétegeinek kitörési próbálkozásai így pozícióföltést is kiválthattak belőlük, illetve tanári csoportjukból. Itt példaként érdemes behozni a már hivatkozott Somogyi Bélát, aki elemi iskolai tanítóból verekedte fel magát az okleveles középiskolai tanári státuszba, ám pályája során több iskolába is elsodorta az élet. Más tapasztalatokkal, kevesebb egy helyben maradással, más életstratégiák kidolgozására szorult. Mindezek mellett a bérek és juttatások különbségeiből fakadó ellentéteket olykor maga a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is tovább szította.⁷⁵

Presztízskérdésnek és újabb konfliktusforrásnak számított, hogy a korszakban gimnáziumból lehetett csak továbblépni egyetemre. Kereskedelmi, polgári iskolából, mely iskolafajtában

⁷² Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 117.

⁷³ Négyesy: *A tanárkérdés*, 273.

⁷⁴ Négyesy: *A tanárkérdés*, 283.

⁷⁵ Donáth Péter: *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*, Budapest, Trezor Kiadó, 2022, 146.

rengeteg szabadkőműves tanár tanított országosan - kivált a fővárosban - nem.⁷⁶ Ugyancsak lényeges szempont volt a korszakban a természettudományokat, szociológiát, modern nyelveket előtérbe helyező progresszív és a klasszikus műveltséget, latinoktatást védelmező konzervatív értelmiségi elit konfrontálódása.

Ezekre a megoldatlan problémákra vezethető vissza, hogy 1918 végén a tanárság széles rétegei is üdvözölték a Károlyi-féle új forradalmi kormányzatot.⁷⁷ A szabadkőművesség rémképét így tehát nem lehet Burján és Miklóssy írásaiban a teljes kontextus nélkül értelmezni. Ez a „rém” önmagán jelentősen túlmutat és így a korabeli politikai, társadalmi, gazdasági feszültségek manifesztációjává vált. Általános emberi hibát követett el a két tanár: szerteágazó, bonyolult kérdésekre kívántak roppant módon leegyszerűsített válaszokat adni.

ÖSSZEGZÉS

Burján Károly és Miklóssy István tehát reálisan látták, hogy létező jelenség volt a korszakban a szabadkőművesség és tanárság összefonódása. Hogy „közeli” példákat is hozzak, dr. Gulyás István, akivel Miklóssy vitát folytatott, az erdélyi Unió páholy tagja volt.⁷⁸ Miklóssy és Burján egyik tanártársa, dr. Hornyánszky Gyula pedig az Erzsébet páholyban volt három évig tag.⁷⁹ Hovatovább, Hornyánszky abban a kaposvári gimnáziumban tanított korábban, ahol Burján Károly diák volt.⁸⁰ Ugyancsak tény, hogy a Budapesti Tanári Kör testületében, ahol Miklóssy is helyet foglalt, a 44 tagból 11 fő bizonyíthatóan szabadkőműves volt.⁸¹

Rengeteg egyéb tényezőt azonban látványosan figyelmen kívül hagytak. Nem vették figyelembe munkáikban, hogy a szabadkőművesség jellemzően nem alakítója, elsősorban inkább csak hordozója minden aktuális korszellemnek, mely korszellem a páholyok tevékenysége nélkül is mozgásban van. A szabadkőművesség mint polgári egyesület csak résztvevője volt az eseményeknek - számos egyéb szereplő mellett – s nem mozgatója.

⁷⁶ Donáth: *Konszenzusereső reformer a válságok és szélsőségek korában*, 325.

⁷⁷ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 121.

⁷⁸ Palatinus: *A szabadkőművesség bűnei*, 116.

⁷⁹ Palatinus: *A szabadkőművesség bűnei*, 146.

⁸⁰ Tanári kar, *A kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője*, 1900-1901. iskolai év, XXXVII. évf., 29.

⁸¹ Balassa József egyetemi tanár (Könyves Kálmán páholy), Perényi Adolf főreáliskolai tanár (László király p., később Losonczy p., végül Könyves Kálmán p.), Benedek Marcell főgimnáziumi tanár (Deák Ferenc p.), Ady Lajos főgimnáziumi tanár (Hungária p.), Ágner Lajos főgimnáziumi tanár (Március p.), Balogh Mór főreáliskolai tanár (Március p.), Endrei Ákos főgimnáziumi tanár (Erzsébet p., majd Berzsényi p.), Jurantz Ireneus főreáliskolai tanár (Március p.), Kemény Ferenc reáliskolai igazgató (Eötvös p.), Lengyel Miklós (Deák Ferenc p.), Ravasz Árpád főgimnáziumi tanár (Madách p.).

Bár tisztában voltak a magyar oktatásügy nehézségeivel, nem fordultak kellő empátiával a tanártársak irányába, segíteni feltárni és megoldani a problémák valós okait. Az általuk körüljárt téma komplexitásának megértését látszólag elmulasztották. Nem vizsgálták meg, hogy milyen rendkívül magas a protestáns felekezetűek jelenléte a páholyokban; milyen törésvonalak alakultak ki a szabadkőművességben, mely szövetségről így semmiképpen sem lehet monolitikusként beszélni. Nem világítottak rá, mennyire gyakoriak a fedeztetések (kilépések) a tagok között; a zsidókérdést pedig otromba toposzokkal kívánták megvilágítani, holott munkahelyi környezetük révén kellett legyenek személyes tapasztalataik a magyar zsidóság tagjaival.

Munkáik mégis fontos történelmi dokumentumoknak és korlenyomatoknak mondhatók, hiszen remek áttekintést adnak a jelen kutatói számára az 1910-es évek Magyarországnak oktatásügyi harcáról. Emellett példát nyújt, miképpen tud alapvetően irracionális félelmet, egész nézetrendszert kialakítani egy viharos változásokkal teli kor keltette frusztráció még magasan kvalifikált értelmiségiek körében is.

BIBLIOGRÁFIA

Források

Sajtóforrások

- BANGHA Béla: Burján Károly emlékezetének, *Magyar Kultúra*, VIII. évf., 1-8. szám, 1921, 48.
- BURJÁN Károly: A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13-24. szám, 1913, 417-422.
- GULYÁS István: A középiskolai tanár függetlensége, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 899-909.
- BURJÁN Károly: A természettudományos szociológia jubileuma, *Magyar Kultúra*, I. évf., 1-12. szám, 1913, 69-74.
- BURJÁN Károly: Az entente nemzetiségi elve és a szabadkőművesség, *Magyar Kultúra*, V. évf., 1-12. szám, 1917, 158 -165.
- BURJÁN Károly: A zsidókérdés, *Magyar Kultúra*, V. évf., 1-12. szám, 1917, 337 – 346.
- BURJÁN Károly: Háborúnk és a szabadkőműves irodalom, *Magyar Kultúra*, II. évf., 13-20. szám, 1914, 53 - 60.
- BURJÁN Károly: Szabadkőműves előnyomulás, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13-24. szám, 1913, 482 - 484.
- BURJÁN Károly: Szabadkőművesek zászlóbontása, *Magyar Kultúra*, II. évf., 1-12. szám, 1914, 529 - 533.
- Együttes munka, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXII. évf., 13. szám, 1910. október, 333 – 345.
- GULYÁS István: Néhány szó Miklóssy István válaszára, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 989 - 991.
- Miklóssy István igazgató meghalt, *Magyarság*, VIII. évf., 265., (2036.) szám, 1927. november, 9.
- MIKLÓSSY István: Nyilatkozat, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 525 - 546.

MIKLÓSSY István: VÁLASZ »A KÖZÉPISKOLAI TANÁR FÜGGETLENSÉGE« CÍMŰ CIKKRE, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 939 – 942.

NÉGYESSY László: A tanárkérdés, *Magyar Figyelő*, I. évf., 1911/2, 271 – 286.

NÉGYESSY László: Miklóssy cikkéről, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLV. évf., 1-43. szám, 1911-1912, 362 - 367.

Vegyes hírek. Különfélék, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXIII. évf., 13. szám, 1911., 35 – 36.

Nyomtatott források

BURJÁN Károly: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme. (A radikálisok kultúrája)*, Budapest, Szent István Társulat, 1912.

MIKLÓSSY István: *A szabadkőművesség önleleplezése*, Budapest, Szent István Társulat, 1912.

MIKLÓSSY István: *Nyílt interpelláció a belügyminiszter úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1912.

MIKLÓSSY István: *Veszedelmes tünetek iskoláinkban*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1911.

PALATINUS József: *A szabadkőművesség bűnei: a magyarországi szabadkőművesek mozgalma és külföldi kapcsolatai 1920-tól 1937-ig*, I. kötet, Budapest, Lócsey, 1938 Budai-Bernwaller Ny, 1938.

PALATINUS József: *A szabadkőművesség bűnei*, A magyarországi szabadkőműves páholyok tagjainak névsora 1868-tól 1920-ig, II. kötet, Budapest, Budai-Bernwallner József Kvny, 1939.

Iskolai értesítők

A tanárok irodalmi működése, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 12. tanév, 1913-1914, 17–18.

BURJÁN Károly: A középiskolai matematikai oktatás fejlesztési irányának megjelölése, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 4. tanév, 1905-1906, 14–30.

Iskolánk az 1925–26. iskolai évben, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1925-1926, 11 - 14.

Iskolánk és a háború, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 16. tanév, 1917-1918, 7–13.

Iskolánk múltja, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1924-1925, 3–4.

SÁNDOR Miklós: Az első tanévek az évkönyvek tükrében, *A budapesti Szent István Gimnázium jubileumi évkönyve épülete fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1908-2008*, Budapest, Szent István Gimnázium, 2009, 20–30.

Tanári kar, *A kaposvári M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, XXXVII. évf., 1900-1901. iskolai év, 1900, 29 - 31.

Szépirodalom

BENEDEK Marcell: *Vulkán – egy nemzedék regénye*, Budapest, Bíró Miklós kiadásában, 1918.

Szakirodalom

BASKA Gabriella – NAGY Mária – SZABOLCS Éva: *Magyar tanító 1901*, Pécs, Iskolakultúra, 2001.

DONÁTH Péter: *Konszenzusereső reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*, Budapest, Trezor Kiadó, 2022.

GÁL Róbert Iván: A magyar szabadkőművesség társadalmi-foglalkozási összetétele a Monarchia idején, in Lengyel György (szerk.): *Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról* Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia Tanszék, 1987, 30–43.

GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890 – 1950)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.

LUDWIK, Hass: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), *Acta Poloniae Historica*, 1974/30., 71–101.

KELEMEN Elemér: *A tanító a történelem sodrában – Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*, Pécs, Iskolakultúra, 2007.

NAGY Mária: Magyar tanító, 1911-ben, *Iskolakultúra*, XVI. évf., 2006/2, 33–48.

RAFFAY Ernő: Az 1911-es szabadkőműves vita, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/1., 68–81.

RAFFAY Ernő: A magyar képviselőház 1911. évi szabadkőműves vitája, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/2., 38–49.

RAFFAY Ernő: A magyar országgyűlés 1910-1911. évi vitája a szabadkőművességről, *Trianoni Szemle*, 2. évf., 2010/3. 29–42.

RAFFAY Ernő: *Politizáló Szabadkőművesség – Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége (1906-1912)*, Budapest, 2012, 94–96.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ESSZÉK

Pétsy Zsolt Balázs
DZERZSINSZKIJ ÖRÖKSÉGE

A „Stasi” egykori épületkomplexuma ma Berlinben mindenki számára nyitott hely, bárki számára látogatható múzeumként működik. A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Állambiztonsági Minisztériuma (a „Stasi” ennek a rövidített elnevezése) az NDK állambiztonságért felelős központi államigazgatási szerve volt. Áprilisi berlini látogatásom során egy teljes napot szántam a kiállítás mind alaposabb megtekintésére. Az egykori Stasi-dolgozók magukat kifejezetten csekistának nevezték, csekistának tekintették, büszkéek voltak arra, hogy az egykori szovjet állambiztonsági szerv, a CSEKA ideológiai örökségének továbbvivői. Az első csekista, a lengyel származású Feliks Edmundovics Dzerzsinszkij szobra ott áll mind a mai napig, kikerülhetetlen látvány. Gondolkodóba estem, miért tartották ennyire kiemelten fontosnak, miért alapítottak külön kitüntetést a nevével, és miért állítottak számára szobrot.

Nemcsak az egykori NDK-ban találkozhatunk nevével az állambiztonsági múlt kutatása során. Hazánkban az ÁVH (a magyar Államvédelmi Hatóság) középvezetői számára 1949-ben Dzerzsinszkij Tiszti Tanosztályt indítottak, majd 1951-től az Isteni Szeretet Leányai apácarend Szabadság-hegyen épült zárdájának az államvédelem által elfoglalt épületében működött a Dzerzsinszkij Operatív Iskola. Előszeretettel neveztek el róla utcákat, tereket. Például a kátyúni sírokból fellelt lengyel tiszték, áldozatok egy részét valószínűsíthetően a szmolenszki NKVD (Belügyi Népbiztosság, a szovjet állambiztonsági hatóság) Dzerzsinszkij utcában található székházának celláiban végezték ki, vagy például a sztrobelszki tiszti hadifogolytábor szerencsétlen sorsú foglyait Harkovban, az NKVD Dzerzsinszkij téren álló székhelyének alagsorában ölték meg a második világháború során. Lengyelországban 1951-ben, halálának huszonötödik évfordulóján ünneppsorozatokat rendeztek, szobrot állítottak neki Varsó belvárosában, a példákat még hosszabban is lehetne sorolni.

A szovjet típusú rezsimek hatalma lényegében jelentős mértékben a hatékony titkosrendőrségen, hatékony állambiztonsági szervek tevékenységén alapult. A különböző állambiztonsági szolgálatok a szovjet típusú diktatúrákban előszeretettel nevezték magukat csekistáknak még a nyolcvanas években is, nem sokkal a diktatúrák bukása előtt is. Maga a CSEKA, mint mozaikszó, jelentése „Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs elleni Harcra”. A „rendkívüli helyzet rendkívüli megoldásokat tesz szükségessé” elvet magáévá téve korlátlan felhatalmazást kért és kapott a bolsevik hatalomgyakorlótól 1917-ben, ami az ellenségnek vélt emberek mindenféle ítélet nélküli

kivégzését is magában foglalta a kezdeti időkben. A rendkívüli módszerekből általános módszerek, a kivételesből általános lett. Bár a módszerek – beleértve a fizikai erőszak alkalmazását is –, ha mondhatjuk így, idővel jelentős mértékben finomodtak, az állami hatalmi gépezet egyik pillérének alapmodellje lefektetésre került. Az ideológiai háttér lényegileg mindvégig ugyanaz maradt, a kommunista állambiztonsági szervek – bárhogya is nevezték éppen el, s szervezték meg az adott korszakban – a nép ellenségeit, ellenfeleit keresték, kutatták. A politikai hatalom fenntartása érdekében előszeretettel alkalmaztak különböző mértékben besúgórendszert, például a Német Demokratikus Köztársaságban a nyolcvanas évek végén milliós nagyságrendben (minden állandó és eseti informátort is számolva, akik legalább egyszer információt adtak a Stasi részére másokról). A szovjet mintát követő állambiztonsági szolgálatok idővel a közvetlen fizikai terror helyett abba az irányba mozdultak, – megváltozott idővel a kiindulópont – hogy minden emberért, ha tetszik, a homo sovieticusért küzdeni kell, vissza kell téríteni minden eltévelyedett személyt az ideológiailag a politikai hatalom által megfelelőnek tartott útra.

Véleményem szerint Dzerzsinszkij a Szovjetunió korai éveinek egyik legfontosabb figurája volt, sokak számára az ellenségek megfékezésének és a forradalom védelmének megtestesítője. Hűsége az általa követett forradalomhoz és elkötelezettsége a forradalom ellenségei elleni küzdelemhez alakította életét és politikáját. Az általa vezetett titkosrendőrség fennállása alatt emberi tömegek elpusztításával milliókat rettentett el eleve a kritika megfogalmazásától.

A történelemkönyvekben neve összefonódott az erőszakos hatalmi elnyomás képével. Ki volt valójában ez az ember, és miért vált korának egyik legnagyobb hatású személyiségévé? Csak a neve öröklődött tovább, vagy a módszerei is? Az 1917. évi oroszországi forradalom és az azt követő polgárháború viharáiban Dzerzsinszkij központi figurává, egyúttal az államhatalom és az ellenségek elleni harc jelképévé vált. Szavaival és tetteivel hangsúlyozta, hogy a hatalomnak egyetlen célja lehet: a nép ellenségeinek késedelem nélküli megsemmisítése. A CSEKA brutális módszereket alkalmazott az ellenségesnek ítélt elemek ellen. Az ő nevével fémjelzett „cskekizmus” – melyet az állambiztonsági szervek saját magukra is alkalmaztak – szerepe alapvető volt a bolsevik hatalom megszilárdításában, majd a Szovjetunió konszolidációjában is.

A „cskekizmus” mögött álló módszertani megközelítés a második világháború után a szovjet érdekszféra szatelitállamainak tekintett európai országokba is exportálásra került. Dzerzsinszkij tevékenysége során dehumanizálta mindazokat az embereket, csoportokat, közösségeket, akiket a fennálló politikai hatalom ellenségeinek tartott. A Szovjetunióban és a szovjet érdekszférában

módszereinek ideológiai háttére tovább öröklődött, a biztonsági szolgálatok a hatalmi gépezet fenntartásának hatékony támaszaként működtek.

Dzerzsinszkij 1926. július 20-án a párt központi bizottságában beszédet tartott, majd pár órával később szívszélhűdést kapott. Egyes vélekedések szerint merényletet követtek el ellene, majd elhelyeztek a mellére egy, „Így járnak az árulók” feliratú papírcédulát.¹ A propaganda elengedhetetlen része volt a csekista eszköztárnak, szemléletes példa erre Sztálin alábbi „méltatása” Dzerzsinszkij halálakor: „Nem ismert pihenést, nem vetett meg semmiféle nehéz munkát, merészen küzdött a nehézségek ellen és leküzdötte azokat, minden erejét, egész energiáját annak az ügynek áldozta, amelyet a párt rábízott és – elégett a proletariátus érdekeiért, a kommunizmus győzelméért végzett munkában”².

Személyisége és tettei továbbra is megosztja az értékeléseket és kutatásokat. Sokak számára a forradalom iránti elkötelezettsége példa a hűség és az elszántság fontosságára, talán leginkább ez nevezhető történelmi szempontból Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij örökségének.

¹ Jamrik Levente: *A szovjet halotti maszkok múzeuma*, <https://www.gyartastrend.hu/cikk/a-szovjet-halotti-maszkok-muzeuma> (Letöltés: 2023. december 09.)

² Pravda 166. sz. 1926. július 22. Forrás: I. Sztálin: Dzerzsinszkij, in, F. E Dzerzsinszkij: *Válogatott cikkek és beszédek 1908–1926*, Budapest, Szikra, 1951, 6.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI RECENZIÓK

Farkas Péter

BENCSIK PÉTER: DEMARKÁCIÓS VONALTÓL ÁLLAMHATÁRIG. A HATÁR MENTI TÁRSADALOM ÉS
KONFLIKTUSAI AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Recenzált mű: *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években.*, Budapest, Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. ISBN: 978-963-416-306-0 155 o.

Az ismertetett kötet szerzője, Bencsik Péter jelen pillanatban a Szegedi Tudományegyetem Jelenkortörténeti Tanszékének habilitált docense, mindezek mellett pedig tagja a Lendület Trianon 100 Kutatócsoportnak is, amelynek keretén belül jelent meg 2022-ben az itt ismertetett kismonográfia is. Bencsik Péter mindezek mellett tagja az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoportnak is, ahol leginkább a területi elhatárolódási folyamatok kutatása számít a fő kutatási területének. A kötet szerzőjének fő kutatási területének – némiképp általánosan megfogalmazva – a határok és a határátlépések 20. századi története és a magyar-csehszlovák kapcsolatok, azon belül is elsősorban a politika- és jogtörténeti vetületek számítanak elsősorban.¹ Bencsik Péter legújabb, 2023-ban megjelent kötete pedig a szocializmus 1950-es évek közepi útkeresését hivatott ábrázolni a Kelet-Közép-Európai régióban.²

A Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport az elmúlt években szerencsés módon több, társadalomtörténeti fókuszú is a célkeresztbe állító kötetrel is jelentkezett az I. világháborút követő sorsfordító évek kapcsán.³ Ebbe sorba illeszkedik Bencsik Péter ismertetett kötete is. Bencsik Péter kötetében a határ menti élet változatos jelenségeit, elsősorban az

¹ Példaként említhető munkák: Bencsik Péter-Mitrovits Miklós: A magyar-csehszlovák kapcsolatok, 1945-1992, in, Horváth Sándor-Kecskés D. Gusztáv-Mitrovits Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945-1990)*, Budapest, Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 241–270.; Bencsik Péter: *Kelet és Nyugat között: államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945-1989)*, Budapest, MTA BTK Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.; Bencsik Péter: Csehszlovákia 1956-ban – a magyar forradalom kitöréséig, in, Bencsik Péter-Mitrovits Miklós: „A Szovjetunóval örök időkre és soha máshogy!”. *Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*, Budapest, MTA BTK Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018, 14–55.; Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2016.

² Bencsik Péter: *Reform vagy forradalom? A szocializmus útkeresése az ötvenes évek közepén Kelet-Közép-Európában*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2023.

³ Példaként említhető: Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? - A magyar állam és hadserege 1918-1919-ben*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.; (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok; 4.), Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után*, Budapest, MTA BTK, 2018; (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok; 2.).

agrártársadalomra nehezedő új terheket, és persze a gyakori konfliktusokat hivatott az olvasó számára bemutatni. A legtöbb vázolt esemény, jelenség elsősorban a Trianont követő évekhez köthető a kismonográfiában, azonban néhány eset azonban már az ügy rendezése kapcsán is az 1920-as évek második felére utal vissza.

Bencsik Péter kötetét nyolc, tematikusan is világosan elhatárolt fejezetre osztódik. Minden fejezet a vizsgált témakört áldozatos levéltári alap kutatások után mutatja, széles forrásbázis alapján. Minden fejezet végén szerencsés módon egy összegző rész kapott szerepet, melynek elsődleges feladata nyilván az összefoglaló bemutatás igénye mellett egyfajta kitekintés felvázolása is. A szerző kötetének egyes fejezetei önálló (eset)tanulmányok soraként is megállják a helyüket, és természetes módon reflektálnak is Bencsik Péter korábbi, elsősorban szakfolyóiratok hasábjain megjelent, a kiadvány témakörét érintő tanulmányira.⁴ A kötet szerzője idegen (angol) nyelven is rendszeresen publikál, többek között az ismertetett kiadvány témaköre kapcsán is.⁵ A kötet célkitűzése a lokális társadalom mindennapjainak bemutatása. Ez az „alulnézeti” megközelítés lehetőséget ad arra, hogy bemutassa a határ mentén élő agrártársadalom számára 1920 után megjelenő merőben újak számító helyzetet. Az 1920-as évet követően a határ menti területen élő népesség korábban a dualista Magyarország belső területén helyezkedett el, a békeszerződés követően pedig az új történelmi szituáció elsősorban árnyékos oldalával kellett szükségszerűen megismerkedniük.

A kötet első fejezete a vizsgált időkorban egyébként több esetben is módosításra került jogszabályi háttérrel ismerteti. Ezen jogszabályok egy része még az I. világháború korszakára megy vissza. Ezen jogi keretek természetes módon jelentős mértékben befolyásolták a határ mentén életét. A kortárs társadalom számára a legjelentősebb változást valószínűleg a szabad mozgás korlátozása jelentette. A dualizmus idejének sok esetben sem vízumhoz, sem útlevélhez nem kötött szabad mozgása 1918-at követően semmivé foszlott, már a demarkációs vonalak meghúzása és a későbbi államhatárok megjelenése is jelentős korlátozó erővel bírt e tekintetben. Bencsik Péter ez esetben a „határrezsím” fogalmával, annak mind a nyugati, mind

⁴ Példaként említhető tanulmányok: Bencsik Péter: Territorializálódás és globalizáció. Historiográfiai áttekintés. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 22. évf., 2021/3, 5–25., Bencsik Péter: Az erőszak és az államhatárok: elméleti megfontolások. In: Margittai Linda-Tomka Béla (szerk.): *Történelem és erőszak. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötete*. Szeged. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület. 2021. 338-351., Bencsik Péter: Határ menti mindennapok a Nagy Háború utáni Vas vármegyében. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, é. n., 2020/2, 71–82.

⁵ Bencsik Péter: After Trianon: Life near the Hungarian-Czechoslovak Border during the 1920s, *Cronica: Annual the Institute of History University of Szeged*, vol. 20., 2021, 47–63., Bencsik Péter: The new borders as local economy possibility? The case of post- 1920 Hungary, in, Machteld Venken-Steen Bo Fradsen (ed.): *Debordering and Rebordering: Central and South Eastern Europe after the first World War*, Abington, Routledge kiadó, 2022, 67–88.

pedig a keleti jelenségeinek bemutatásával mutatja be és mintegy magyarázza is el, hogy az első világháborút követően mily mértékben változott e tekintetben Magyarország helyzete. A szerző érvrendszere szerint Magyarország az I. világháborút megelőzően nyugati típusba tartozott, a később a sokkal zártabb természetű keleti és a nyugati közötti átmeneti zónába került. Egyébként a két világháború közötti időszakba a keleti típusba mindössze a Szovjetuniót sorolja a szerző. Azonban Bencsik Péter leszögezi, hogy az állami korlátozó intézkedések – így például az állami monopólium, mezőgazdasági termények beszolgáltatása – már 1918 előtt, az I. világháború időszakában kialakult, ezekből pedig egyenes arányban következtek a társadalmi reakciók is: a csempészet vagy éppenséggel a feketepiac. A jogszabí környezet egyébként egyre bonyolultabbá, a lokális társadalom számára szinte átláthatatlanná vált az 1918 utáni időintervallumban. A hatóságok gyorsan módosított rendeleteivel nehéz is volt lépést tartani. Az első fejezetet összegző részben Bencsik Péter arra a megállapításra jut, hogy a nyugati határrezsímtól való távolodás megkönnyítette a II. világháborút követő szovjetizáló folyamatot Magyarországon.

A kismonográfia második fejezete a határórizet kérdéskörét taglalja. A határórizetet ellátó szervekről, a jogszabályi háttérről, valamint a határt átlépőkről is képet alkothatunk. A korabeli szófordulattal megfogalmazott úgynevezett „nemkívánatos elemek” elsősorban a kötet lapjain a határon túli, nem magyar emberekre vonatkozik. Megjegyzendő, hogy a korabeli és egyébiránt egyre erősödő antiszemita hullámok miatt a galíciai bevándorló zsidók is ebbe a körbe tartoztak. A határvédelem kulcsfontosságú kérdését jelentette a hírszerzés, valamint a kémelhárítás is. Ebben a fejezetben dominálnak a csehszlovák források, részben a magyar forrásbázis töredékessége miatt. A kötet sorai leszögezik, hogy a kémtevékenység miatt nem csak Magyarországon volt bizalmatlan a légkör, hanem a szomszédos államokban is, tehát ez az érzület kölcsönös volt. Viszont a felhasznált iratok alapján kevés „igazi” kémügy volt. Ebben a fejezetben az egyébként a szerző által előszeretettel felhasznált sajtóanyagok száma alacsony, a kémügyek kapcsán a tudósítások megbízhatatlan és a lapok szenzációt is kereső magatartása miatt valószínűleg.

A következő, harmadik számú fejezetben a szerző az illegális határátlépők számát és azok társadalmi összetételét is górcső alá veszi. Az általa vizsgált vármegyéket járasonként elemzi. Megjegyzi a szerző, hogy a különböző úti okmányokhoz, így például a vízumhoz való hozzájutás igen nehézkes volt, sok esetben anyagi jellegű áldozathozatalt kívánt meg. Az összegzésben megállapítja, hogy az 1920-as években nagyszámú volt az illegális határforgalom, ebben jelentős szerepet játszott az államhatárokon túl élő magyarság. A

„magyar” illegális határátlépés esetében a lebukás veszélye nem volt jelentős mértékű és a hatóságok sem léptek fel ellene vasszigorral.

A negyedik fejezet annak a speciális társadalmi csoportnak a helyzetét taglalja, amelyet kettősbirtokosnak nevezünk. A kettősbirtokosok jellemző vonása, hogy az államhatárok meghúzásával birtokuk kettészakadt, és annak egyik fele az állandó lakhelyéhez képest már egy másik ország területén helyezkedett el. A mezőgazdasági munkák elvégzése miatt naponta is akár át kellett lépniük a határt, ehhez pedig „határszéli úti igazolvány” volt mindenképpen szükséges. Eleinte az ilyen kihatárforgalom rendezésére csak helyi érvénnyel bíró, vagy ideiglenes rendezések születtek. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság nehezítette meg leginkább a kettősbirtokosok mozgását, Ausztria esetében pedig a legkönnyebb súlyú gyakorlati megállapodás volt tapasztalható. Az 1920-as évtized második felére rendeződött ez a kérdés csak, kétoldalú megállapodások sorával. Minden szomszédos országgal nem sikerült azonban azonos kondíciókkal bíró megállapodást kötni. A két világháború közötti időszakban a kettősbirtokosok aránya drasztikus módon lecsökkent, aminek Bencsik Péter szerint a birtokok eladása volt a fő oka. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a birtokok nehezen voltak megközelíthetőek.

Az ötödik fejezet a csempészet kérdését vázolja fel számunkra. A csempészet kérdésében is az I. világháborúra visszavezethető folyamatokat láttunk, aminek az egyik motiváló ereje az élelmiszerellátás problémái voltak, a nyilvánvaló anyagi haszonszerzés állandó csábító ereje mellett. Az 1918-at követő időszakban a Magyarországról kimenő árucikkek esetében az árkülönbségek voltak a fő motivációs tényezők a csempészek számára, így példaként gondolva a ló- vagy az élelmiszerárakra, amik Magyarországon alacsonyabbak voltak, mind a szomszédos államok területén. A befelé irányuló csempészet esetében pedig a ruhák vagy éppenséggel a cukor voltak a leggyakoribbak. A későbbiekben pedig a védővámokkal sújtott iparcikkek számítottak leginkább a csempészek számára vonzónak. Néhány erőszakos eset ellenére a csempészek a helyi lakossággal nem kerültek konfliktusos viszonyba, sőt akár pozitív képből is tűntek fel számunkra. A hatodik fejezet is a csempészet kérdéskörére reflektál elsősorban, jogi esetek formájában. A fejezet azt mutatja be, hogy a csempészők átlagembereket milyen körülmények között és mennyi időre ítélték el. A változatos ítéletek oka a jogegység hiánya volt. Bencsik Péter megfigyelése szerint az ítéletben kulcsszerepet játszott a bírói személye, illetve a bíró által korábban hozott ítéletek csempészet tárgyában.

A hetedik, utolsó előtti fejezet mutatja be számunkra a legsúlyosabb, halálos kimenetelű határincidenseket. Kisebb és nagyobb súlyú fegyveres összetűzések vegyesen kerültek be a

fejezet sorai közé. A levéltári iratanyag e témakörben leginkább a vizsgált évtized második feléből került ki. Természetesen Bencsik Péter fő kutatási területét tekintve az északi határról érkezik a legtöbb példa. A legnagyobb részletességgel az 1923. évi hími esetet rajzolja meg, annak következtében létrejött találkozóig Bethlen István és Edvard Benes között. A fejezet záróakkordját a román és a délszláv állam területén bekövetkezett incidensek adják meg. Bencsik Péter kiemeli a délszláv állam határőreinek kemény fellépését, amelyeket az I. világháború végi, a Monarchia összeomlásához is hozzájáruló zöld káder mozgalomból vezet le. Megjegyzendő, hogy nem csak a kötet lapjain (126. o. 440. láb.) említett területen, hanem magyar területeken is tevékenykedtek zöld káder egységek, Zala és Somogy vármegye déli részén például.⁶ Említésre érdemes az is, a zöld káder elnevezés nem csak a tárgyalt korszakbeli szabadcsapatokra érvényes, hanem a második világháború során is voltak zöld kádernek (*Zeleni kadar*) nevezett fegyveres csoportok: bosnyák (tehát muzulmán) nacionalista, paramilitáris egységek megnevezéseként volt jelen a fogalom.⁷

A kötet utolsó, elméleti és összegző jellegű fejezete nemzetközi kitekintés ad és egyben összehasonlítást is a „határrezsim” kérdésköre kapcsán, annak folyamatos szigorodására, valamint annak „de- illetve reterritorizáló” hatására. Bencsik Péter lejegyzzi, hogy a határ mentén tapasztalt konfliktusokra az állami szinten közelebbi, baráti viszonyt ápoló országok között is sor kerülhetett, ugyanakkor a határvidék is lehetett viszonylag békés a feszültnek mondható állami viszony ellenére is. Utóbbira a német-lengyel határt, míg előbbire a cseh-német határt hozza fel példa gyanánt.

Összefoglalva megállapítható, hogy Bencsik Péter kötete hiánypótló munkának számít, egy alig kutatott kérdéskörhöz nyújt fogódzót mind az érdeklődő olvasóközönség, mind pedig a témakört és a korszakot vizsgáló történészek számára is. Abban csak bízhatunk, hogy a kismonográfia további kutatásokra sarkallja a hazai történettudomány képviselőit a probléma kapcsán, ugyanis a határ mentén élő társadalom konfliktusai végig kísérik a huszadik századot, akik nem egy alkalommal államközi összecsapások fő terepének is számító történeti térben voltak kénytelenek mindennapjaikat tölteni. Gondolva itt mindössze a példának okáért az 1948-1953 között „legforróbb” Tito-Sztálin konfliktusra, mely szintén súlyos terhet rótt a határ mentén élő lakosságra is. A kötet forrásbázisát jelentős számú levéltári és sajtóanyag adja meg,

⁶ Erre leginkább: Bekő Tamás: Nemzetőrségből terroralakulat. A nagykanizsai Fabik-féle tengerészkülönítmény működése 1918-1919-ben. In: Paksy Zoltán (szerk.). Tanácsköztársaság Zala megyében. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. Zalaegerszeg. 2020. 157-161.

⁷ Marko Attila Hoare: The Bosnian Muslims in the Second World War: A History. Oxford University Press. London. 2013. 152., 188-189.o.

melyből a szerző fő kutatási területét érintve talán nem meglepő, hogy a magyar-csehszlovák esetben, tehát az északi határ mentén kapunk kétoldali jellegű összehasonlítást is. A szerző több prágai székhelyű levéltár anyagát is felhasználta, példaként említhető a Köztársasági Elnöki Iroda Levéltára vagy a Külügyminisztérium Levéltára ez esetben, valamint a pozsonyi székhelyű Szlovák Nemzeti Levéltár fondja sem hagyható e tekintetben említés nélkül. A feldolgozás külön erénye, hogy a hazai levéltári kutatások nem egy esetben tapasztalt túlzott „Budapestcentrikusságát” is maga mögött hagyja, és nem csak a fővárosi levéltárak (elsősorban a Hadtörténeti Levéltár és az Országos Levéltár iratait hasznosította a szerző) iratanyagát hasznosította, hanem számos vármegyei közgyűjteményben is alap kutatásokat végzett, e téren példaként említendő a baranyai, a békési, a somogyi vagy éppenséggel a vasi vármegyei levéltár is a teljesség igénye nélkül. Szintén erényként hozható fel a munka kapcsán, hogy nagy hangsúlyt fektet a járási iratanyagokra is, de nagyközségi (a Békési vármegyei Gyulavár esetében) szintre is némely esetben „lemegy” a „mélyfúrások” terepén. A szerző egy lábjegyzet erejéig felhívja a figyelmet a levéltári alap kutatások technikai problémáira is (109.o. 376. láb.). Természetes módon a szerző a teljes határmenti terület kapcsán érdemes vármegyei anyagok teljességét nem dolgozta, nem is dolgozhatta fel, azonban a citált forrásmennyiség így is rendkívül impozáns mennyiségűnek mondható. A nyugati, keleti és a déli határ menti jelenségek kétoldali, összehasonlító vizsgálata – amit Bencsik Péter magyar-csehszlovák viszonylatban dicséretes módon megtett - még a jövő feladatköreit gyarapítja/gyarapíthatja a magyar történettudomány kutatói számára. Ahogy Bencsik Péter írása is megmutatja, valószínűleg nem lenne eredmény nélküli a jövőbeni horvát, szerb vagy éppenséggel a román levéltárakban történő, áldozatos kutatás sem. Megjegyzendő még, hogy a kötet szerzője több esetben is nagyobb ívben gondolkodik, és gondolatai időnként túllépnek időben a választott határokon, több esetben 1945 utáni párhuzamokat is felfedezve. Bencsik Péter párhuzamos jelenségek bemutatásával arra a következtetésre jutott, hogy bizonyos előzményei már megvoltak a kommunista vezetésű pártállam alatt kialakuló rendszernek.

ABSZTRAKTOK

HITTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Remonda Rofaiel

MENEKÜLT ÉS KISEBBSÉGI KÉRDÉSEK ETIKAI ÉS BIBLIAI SZEMSZÖGBŐL: GLOBÁLIS ÉS EGYIPTOMI
PERSPEKTÍVÁK

A tanulmány a menekült és kisebbségi kérdések etikai és bibliai vonatkozásait vizsgálja mind a globális, mind az egyiptomi kontextusban. A migrációról, menekültekről és kisebbségekről szóló bibliai példákra támaszkodva azt próbáljuk megérteni, hogyan határozzák meg ezek a narratívák a keresztény missziót etikai és gyakorlati síkon. Mindezekre építve elmélyedünk a felebarátaink szeretetére és egy igazságosabb és együttérzőbb világ megteremtésére vonatkozó felhívás teljesítésében, és megvizsgáljuk a kereszténység (szervezeti és egyéni) felelősségét a menekültek szükségleteire való válaszadásban.

Kulcsszavak: migráció, menekültek, kisebbségek, Egyiptom, keresztyénség

JOGTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Cservák Csaba

FEJEZETEK A NÉPKÉPVISELET TÖRTÉNETÉBŐL

A világ minden táján a választási rendszerek nagy változatosságával szembesülhetünk. A többségi rendszerek legmeghatározóbb elve a jelöltek közötti egyéni verseny. A relatív többség évszázados gyökerekkel rendelkezik Nagy-Britanniában. Az abszolút többségi szavazási rendszerek két kategóriába sorolhatók. Bizonyos határokon belül a kormánytöbbségnek jogában áll meghatározni, hogy egy-egy állampolgár hány szavazatot adhat le, és hogyan. Ezért világszerte találunk többségi, arányos és preferenciális választási rendszereket is. Az egy- és többszavazatos rendszerek sem ismeretlenek. Az arányosság és az egyének közötti választás érényei szervesen összekapcsolódnak a szavazatátruházó rendszerben.

Kulcsszavak: többségi szavazás, preferenciális rendszer, prémiumlista, szavazatátvitel, perszonalizált arányos rendszer (Németországban), magyar választási modell

Cservák Csaba

A TÖRTÉNELMI ALKOTMÁNY: EGYEDÜLÁLLÓ LEGITIMITÁS ÉS SAJÁTOS HATALOMMEGOSZTÁS

A legitimitás három alapvető típusa a hagyományos, a karizmatikus és a racionális jogi legitimitáció. A múltban a hagyományos legitimitás volt az uralkodó. Napjainkban a racionális legitimitás a jellemző. A megosztott hatalom szükségszerűen korlátozott, ami a hatalommal való visszaélés megelőzése és az autokrácia elleni védelem intézményesített formája. A nagy orákulum Montesquieu megkülönbözteti a törvényhozó hatalmat, a nemzetközi jog hatálya alá tartozó hatalmat és a polgári jogi kérdésekkel kapcsolatos végrehajtó hatalmat. A hatalommegosztás elméletében több szempontból is helyesebb lehet a hatalmi ágak szétválasztásának fogalma helyett a hatalmi funkciók szétválasztásának fogalmát használni. Magyarországnak sajátos alkotmánya volt: a Szent Koronán alapuló Történelmi Alkotmány. Eszerint a Szent Korona az állam legfőbb hatalmának és a szuverenitásnak a materiális megtestesítője. A történelmi alkotmányokat általában íratlan alkotmányoknak is nevezik, szemben az írott alkotmányokkal, amelyek a másik fő kategóriát alkotják.

Kulcsszavak: legitimitáció, hatalommegosztás, hatalmi ágak, Történelmi Alkotmány, Szent Korona-tan, szuverenitás, nemesség

Farkas György Tamás

A KISEBBSÉGEK PARLAMENTI REPREZENTÁCIÓJÁT ELŐSEGÍTŐ SPECIÁLIS VÁLASZTÓJOGI
SZABÁLYOK CSOPORTOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZ AKTÍV ÉS PASSZÍV VÁLASZTÓJOG ALAPJÁN

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályokat feldolgozó szakirodalom jellemzően vagy a garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum origón csoportosítja egyes országok modelljeit, vagy egy-egy konkrét választójogi eszközt emel ki (például „kedvezményes bejutási küszöb”), és ez alapján végez csoportosítást. A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályok azt hivatottak elősegíteni, hogy az adott kisebbség a választott testületben hatékonyabban képviseltethesse magát. A speciális választójogi szabályozás kedvezményezettje, célközönsége tehát maga a kisebbség, mint választói és választható közösség. Éppen ezért a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő speciális választójogi szabályok csoportosítása során alapvetően a kisebbségi választók és választhatók nézőpontjából közelítettük meg a kérdést, tehát onnan, hogy az aktív, illetve a passzív választójog gyakorlása során a nem kisebbségi szavazókhoz, azaz az általános választási szabályokhoz viszonyítva milyen eltérő (kedvezményes) választójogi szabályok vonatkoznak a kisebbségre, és ezek miként viszonyulnak az általános választójogi szabályozáshoz.

Kulcsszavak: alkotmányjog, választójog, kisebbségi jog,

Holló Róbert

AZ INDIÁN IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Óslakos törzsi bíróságok az Egyesült Államokban

Ez a tanulmány az indián törzsi bíróságok és a *Courts of Indian Offenses* (Indián Bűncselekmények Bírósága) szerepét tárgyalja az Egyesült Államok különböző indián rezervátumaiban élő indián és nem-indián személyek között felmerülő viták rendezésében. A törzsi bíróságokat az indián törzsek működtetik a törzs által hozott vagy a törzs saját jogrendszerébe emelt törvények és eljárási rendek alapján, amelyek gyakran hasonlítanak, vagy eltérnek a szövetségi és állami bíróságok törvényeitől és eljárásaitól. A legtöbb törzs a belügyi szervektől kap finanszírozást bírósági rendszerének működtetésére, bár sok törzs ezt a finanszírozást saját forrásaiból egészíti ki. A *Courts of Indian Offenses* az Egyesült Államok belügyi igazgatása és a *Bureau of Indian Affairs* által egyes rezervátumokban működtetett különleges bíróságok. Ezek a bíróságok a *Code of Federal Regulation* 25. kötetében foglalt szövetségi rendelkezések alapján működnek, és ezért gyakran „CFR” bíróságoknak nevezik

őket. Jelenleg körülbelül 150 törzsi bíróság működik az Egyesült Államokban és körülbelül 20 CFR bíróság. Bár az őslakosok számos más módszerhez is folyamodnak a vitáik rendezésében, beleértve a hagyományos vitarendezési módszereket, amelyek közül néhányat a törzsi igazságszolgáltatási rendszerekbe is bevontak, ez a dokumentum elsősorban az indián törzsek és az Indián Ügyek Hivatala által létrehozott hivatalos igazságszolgáltatási rendszerekre összpontosít.

Kulcsszavak: Lakota, sziú, BIA, CFR, törzsi bíróság, Crow Dog, joghatóság, indián, őslakos

Horváth László

BOSZNIA-HERCEGOVINA VÁLASZTÁSI RENDSZERÉNEK FŐ PROBLÉMÁI

Leküzdhető-e a kihívás?

A leíró módszerrel készült elemzés egy Bosznia-Hercegovinában régóta fennálló problémára összpontosít, amely az ország választási rendszerével és annak nemzeti kisebbségi vonatkozásaival kapcsolatos. Egyértelmű, hogy napjainkban a Daytoni Megállapodás inkább akadályozza, mintsem elősegíti az ország fejlődését, mivel olyan államszerkezetet és választási rendszert hozott létre, amely nem képes megfelelő válaszokat adni a jelenkor kihívásaira. A megoldások azonban továbbra sem körvonalazódnak. A választási rendszer sajátosságaiból adódóan az alsó- és felsőházi parlamentek, valamint az állami-és az entitások kormányai rendre az etnikai törésvonalak mentén alakulnak meg, a már jól ismert gyakorlatot követve, konzerválva és előre vetítve a múltban már megtapasztalt politikai cselekvéseket és forgatókönyveket. Alapvető probléma, hogy a nemzetközi közösség és az egyes helyi szereplők elvárásainak ellenére továbbra sincs reális esély az etnikai elvet meghaladó politizálásra, illetve az állami érdekeknek legalább az etnikai érdekekkel azonos szintre való emelésének. Pedig ez jelenthetne kitörési pontot a jelenlegi kihívásokkal teli helyzetből. Az államérettel kapcsolatos olyan problémák mögött, mint amilyenek az államszerkezet, az alkotmányos hatalommegosztás, az állami szintű választási törvény és az ebből fakadó Sejdic-Finci-ügy kivétel nélkül az etnikumok közötti bizalmatlanság húzódnak meg. Pozitív és reménykeltő azonban, hogy időnként, habár változó dinamikával ugyan, de sikerül a feleknek felsorakozni egy-egy olyan „össz nemzeti ügy” mögé, mint amilyen az Európai Unióhoz való csatlakozás, amely kitörési pontot jelenthet a jelenleg alig látható nemzeti kisebbségek számára is.

Kulcsszavak: Bosznia-Hercegovina, parlament, választási rendszer, nemzeti kisebbségek, demokrácia

Keskeny Károly

AGRESSZÍV KERESKEDELMI GYAKORLATOK A FOGYASZTÓVÉDELEMBEN

A fogyasztóvédelem és az agresszív kereskedelmi gyakorlatok vizsgálata és értelmezése a modern társadalom egyik kritikus kihívása. A fogyasztóvédelem mint jogi és etikai elv azt a célt szolgálja, hogy a fogyasztókat megvédje, az agresszív reklámok és a tisztességes kereskedelmi gyakorlatoktól eltérő módszerek által okozott károktól. Az agresszív kereskedelmi gyakorlat célja, hogy a fogyasztókat befolyásolják, és gyakran azok érdekeit háttérbe szorítsa saját hasznuk érdekében. Ez a tudományos vizsgálat arra törekszik, hogy megértesse az agresszív kereskedelmi gyakorlatok lényegét, hatásait, és az ezekkel szemben alkalmazott fogyasztóvédelmi intézkedéseket. Az agresszív kereskedelmi gyakorlatoknak számos formája létezik, beleértve a hamis reklámokat, a félrevezető tájékoztatást, a nyomuló értékesítést, a manipulatív árazást és az érzelmi manipulációt. Ezek a gyakorlatok gyakran megtévesztők és fogyasztói veszteségekhez, érzelmi stresszhez és a bizalom elvesztéséhez vezethetnek. Az agresszív kereskedelmi gyakorlatok vizsgálata azért is kiemelkedő fontosságú, mert a modern globális gazdaságban a fogyasztók nagy mértékben függenek a termékek és szolgáltatások széles választékától. Az online kereskedelem és az elektronikus média terjedése tovább növelte az agresszív kereskedelmi gyakorlatok lehetőségeit és kiterjedését, ami még sürgősebbé teszi a fogyasztóvédelmi intézkedések és jogszabályok kidolgozását és alkalmazását. A tanulmány célja, hogy alaposan feltérképezze az agresszív kereskedelmi gyakorlatok különféle formáit, azok hatásait a fogyasztókra és a piacra, valamint azok elleni védelem lehetséges módjait. A kutatás során esettanulmányok, statisztikai adatok és jogi elemzések is felhasználásra kerülnek a kép teljes körű megértése érdekében. A fogyasztóvédelmi intézkedések fontosságát és a társadalomra gyakorolt pozitív hatásait is kiemeljük, miközben rámutatunk a további fejlesztési lehetőségekre és kihívásokra ezen a területen. Ezen tanulmány eredményei segíthetnek az agresszív kereskedelmi gyakorlatok megértésében, azok hatásainak csökkentésében és a fogyasztóvédelem előmozdításában a globális piacokon.

Kulcsszavak: fogyasztóvédelem, agresszív értékesítési technikák, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok

Lajos Edina

AZ EUTANÁZIA RÖVID ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI TÖRTÉNETE HAZÁNKBAN

Magyarországon az egészségügyi törvény az eutanáziát nem legalizálja. Az orvos sem aktív, sem passzív magatartásával nem siettetheti a beteg halálát. Hazánkban 1993 novemberében fordultak e tárgykörben először az Alkotmánybírósághoz. Az indítványozók álláspontja szerint az egészségügyi törvény alkotmányellenesen korlátozza a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogát. A Testület sokáig nem döntött érdemben az ügyben. Az Alkotmánybíróság végül a kérelmek mindegyikét elutasította, és megállapította, hogy a támadott jogszabályi rendelkezések alkotmányosak. Az eutanázia egyes kritikusok szerint a személyiség egészét érinti, ezért nem korlátozható. A 24/2014. (VII. 22.) AB határozatban már nyoma sincs a cizellált alapjogi okfejtésnek, és a többségi indokolás szerint az állam életvédelmi kötelezettsége és a beteg szabad döntését biztosító garanciák között nincsen összefüggés.

Kulcsszavak: aktív eutanázia, passzív eutanázia, alkotmánybíráskodás, önrendelkezési jog, öngyilkosságban való közreműködés, állam életvédelmi kötelezettsége, alapjogok garanciái

Lajos Edina

MŰHELYTANULMÁNY A KÖZJOG ÉS MAGÁNJOG TAPASZTALATAINAK EGYMÁSRA
GYAKOROLHATÓ HATÁSÁRÓL

Tanulság lehet az atipikus választási rendszerek elmélete a civiljog (társasági jog) számára. A civiljogban és a magyar önkormányzati jogban alkalmazott blokkszavazás helyett a „korlátozott szavazást” lehetne bevezetni. Ez több lehetőséget teremt a kisebbségek bejutására. A szavazatátruházó rendszerben rangsorba kell állítani a jelölteket, majd egy így kiszámított kvóta alapján töltik be a több mandátumot. Kijelenthetjük, nem egyszerűen arányos rendszerről van szó, hanem egészen sajátlagos, a szavazók másodlagos preferenciáit is figyelembe vevő, összetett, súlyozott számítási módszerről. A közjog is tanulhatna a magánjog tapasztalataiból. A társasági jogban ismert tagkizárás mintájára lehetne a parlamenti frakciókból kizárni a képviselőket. A gazdasági jogban alkalmazott kisebbségvédelem is tanulságos. Míg a közjogi normák a kisebbségek adott testületekbe való bekerülését segítik elő, addig a társasági jogi szabályok a már eleve létrejött kisebbségnek adnak jogokat a főszabály szerinti többségi döntéshozatal kiigazítására. Szintén etalonnak lehetne tekinteni néhány esetben a választottbíráskodás logikáját a közjogi bíráskodás tekintetében. Reális alternatívaként felmerülhetne ilyenkor, hogy a megválasztott független tagok jelölnék az elnököt.

Kulcsszavak: közjog, magánjog, civiljog, önkormányzatok, választási rendszerek

Töreki Milán

A PÉNZ FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEI, VALAMINT AZ ÁLLAMMAL ÉS A
KÖZIGAZGATÁSSAL VALÓ KAPCSOLATA

Mi is az a pénz? Mitől értékes az arany? Miért tudunk egy papírdarabbal vagy egy plastikkártyával fizetni? Mi a gazdagság? Mi az igazi értékmérő? Ezek azok a kérdések, amelyeket már mindenki számtalanszor feltett magának és sohasem sikerült egy rövid választ adni rá. A pénz misztikája és az emberi természetből eredő birtoklási vágya áthatja a társadalmunkat és az államszervezésünk egyaránt. Ez azonban nem a modern korokban alakult így ki, hanem egyidős az emberiséggel, csupán ennek a jelenségnek, az értékmérésnek a tárgyi megjelenései változtak meg az évezredek során. Rövid tanulmányomban (egy történeti áttekintés után) megkísérlem definiálni a lehetetlent és összefoglalom azt, hogy a pénz jelenségét milyen tudományterületeken keresztül lehet leírni. Először jogi, majd közgazdaságtani és szociológiai szempontok szerint haladok. A jog szempontjainál figyelembe vettem a jelenleg is hatályos jogszabályokat és az ahhoz tartozó kommentárt is. Végül pedig kísérletet teszek a saját pénzdefinícióm megalkotására. Az én definícióm megalkotásában elsősorban a közigazgatási jogi és az államszervezési szempontok szerint haladok. Gondolataim, ahogy maga a pénz fogalma is szubjektív, tanulmányom célja pedig az összegzés és a vita- valamint gondolatébresztés.

Kulcsszavak: értékmérő, jogtörténet, pénzjog, közigazgatási jog, Georg Simmel, pénz definiálása, államszervezés, pénz a szociológiában

Ouk Varinic

A TISZTESSÉGES ELJÁRÁS SZEREPE ÉS AZ ELJÁRÁSI ALAPJOGOK JELENTŐSÉGE A MAGYAR
JOGBAN

Jelen tanulmány a tisztességes eljárás elvének szerepét vizsgálja a magyar jogrendszerben. A tanulmány az elméleti síkra helyezi a hangsúlyt, azonban gyakorlati elemek is megmutatkoznak a tanulmányban főként a büntetőjog terén. Jelen tanulmánnyal a célom egy olyan írás elkészítése, amely elsősorban a tisztességes eljárás fogalmi elemeivel, a tisztességes eljáráshoz való jog elméleti és filozófiai alapjaival továbbá történeti részeivel foglalkozik ötvözve a büntetőjogi gyakorlatban felmerülő kérdésköröket. Az egyes fejezetek kifejezetten abból a

célből készültek, hogy a tisztességes eljárás különböző aspektusait megismertessék az Olvasóval és segítséget nyújtsanak ezen eljárási alapjog jelentőségének felismeréséhez. A magyar alkotmányjogi irodalom a tisztességes eljárás alapjogát még nem fogadta be teljesen. Bár néhány úttörő munka már született, a legtöbb alkotmányjogi tankönyv csak a szubsztantív alapjogokat értelmezi, és a kommentárirodalom is jórészt adós maradt e jog alapvető szegmenseinek feltérképezésével és a jogász közönség részére való összefoglalásával. Annak ellenére, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog Alaptörvényben biztosított jog a magyar alkotmánybírói gyakorlatban kiemelt szereppel bír, ennél fogva a rendes bírósági praxisra való hatása, gyakorlati jelentősége kiemelkedő, ezért jelen írás kifejezetten foglalkozik ezen elv elméleti részeivel, hiszen elmélet nélkül nem létezik megfelelő gyakorlat. Ugyanakkor egy jogrendszerről akkor mondható el, hogy az alapjogok a legteljesebb mértékben érvényesülnek, ha a jogszabályok teljesen megfelelnek az alkotmányosságnak, és ezen jogszabályokat a bíróságok (illetőleg átfogóbb megfogalmazásban a jogalkalmazó szervek) pontosan és megfelelően alkalmazzák.

Kulcsszavak: tisztességes eljárás, alkotmányjogi panasz, alkotmánybíró, alapvető jog, eljárásjog

Szűcs Dániel

AZ EMBERKERESKEDELEM TÖRTÉNELMI GYÖKEREINEK VIZSGÁLATA, AVAGY

A RABSZOLGÁK HELYZETE AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Jelen tanulmány a római rabszolgaság intézményének történelmi mélységeibe hatol annak érdekében, hogy feltárja az emberkereskedelem bűncselekményének gyökereit. Az egyes aspektusok boncolgatásával a szerző arra törekszik, hogy fényt derítsen a kizsákmányolás tartós örökségére, s egyben lehetőséget biztosítson annak megvitatására is, hogy az ókori tradíció miként vált évezredek alatt az emberkereskedelem alapvető emberi értékekkel össze nem egyeztethető bűncselekményévé, amely napjainkban is sújtja a világot. Kulcsfontosságú kiindulópontként tekinthetünk arra, hogy a rabszolgaság szerves részét képezte az említett ókori társadalomfelfogásnak. A társadalmi-kulturális, gazdasági, és dimenzió feltárásával a tanulmány arra a szisztematikus dehumanizálásra kíván rávilágítani, amelyet a rabszolgák az ókorban elszenvedtek. Az értekezés a római rabszolgaság kulcsfontosságú aspektusait veszi górcső alá, melyek közül példaként említhető az egyes személyállapotot érintő kérdések, a rabszolgaság keletkezési és megszűnési módozatainak széles spektruma, az olykor embertelen

életkörülmények, valamint az állam és a társadalom szerepe az intézmény állandósításában. Amennyiben párhuzamot kívánunk vonni a rabszolgákkal való bánásmód és az emberkereskedelem mai áldozatainak helyzete között, megállapíthatjuk, hogy a múlt meglehetősen nagy árnyékot vetít a jelenkorra. A történelmi vizsgálat célja, hogy felhívja a figyelmet az emberkereskedelem tartós jellegére, és egyben folyamatos éberségre, cselekvésre szólítson fel az emberi jogok megsértése elleni örökös küzdelem jegyében.

Kulcsszavak: kizsákmányolás, embertelen bánásmód, kényszermunka, emberkereskedelem, rabszolgaság, ókor

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ABSZTRAKTOK

Mérés Anna – Pálházy Ferenc

SZOLNOK ADÓZÓ TÁRSADALMA 1828-BAN

A tanulmány célja megállapítani, hogyan nézett ki a viszonylag jelentőssé váló település adózó társadalma fejlődése kezdetén és támpontot nyújtani Szolnok társadalmának rekonstrukciójához. Ez azt az időszakot jelenti, amikor a mezőváros Heves és Külső-Szolnok megye részét alkotta, nem kezdődött meg a természetföldrajzi helyzetének radikális átalakítása (folyószabályozás, vasúthálózat kiépítése). Az általunk digitalizált irategyüttes – a Conscriptio Regnicolaris, és a Rectificata Conscriptio Regnicolaris – kódolása után a JASP 0.16.4.0 verziójában készítettük el a leíró statisztikai elemzést. Ezen számításaink eredményeit értelmezzük és közöljük a város adózó társadalmának bemutatásához. Az összeírás segítségével viszonylag pontos képet kaptunk a benne szereplő személyek és azok háztartásainak helyzetéről, összetételéről. A tanulmány ismerteti a szolnoki háztartások nagyságát, az adózó háztartásfők státuszát, lakhatását, foglalkozását és állatállományát. A rendelkezésre álló adatok segítségével bemutatjuk a házastársi kapcsolatok megállapításának módját, és kísérletet teszünk az egyik eddig ismeretlen jelölés feloldására.

Kulcsszavak: 1828. évi országos összeírás, adózó társadalom, Szolnok, foglalkozási megoszlás, háztartások összetétele

*Papp Ádám*A KLEBELSBERGI NEONACIONALIZMUS KATOLIKUS SAJTÓRECEPCIÓJÁRÓL – A *KATOLIKUS**SZEMLE* CIKKEINEK TÜKRÉBEN

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogyan és milyen formában interpretálta az 1920-as évek katolikus közéleti publicisztikája Klebelsberg Kuno neonacionalista nemzetkonceptióját. E kérdéskör vizsgálatába jelen dolgozat szerzője belevonta azon „szekunder” jelentőségű anyagokat is, amelyek nem kifejezetten a nevezett kultúrpolitikus, hanem korabeli intellektuális társutasainak tollából születtek. Ennek oka abban jelölhető meg, hogy az 1920-as évek katolikus publicisztikája - igazolva egyúttal jelen dolgozat szerzőjének hipotézisét - szerves kontinuitásban látta a szóban forgó identitásdiskurzussal kapcsolatos klebelsbergi szövegeket, illetőleg azon, Kornis Gyulától származó írásokat, melyek tematikailag alapvetően szintén a Trianon utáni magyar nemzeti cselekvési alternatívák kérdéseit járták körbe. A munkamódszer

tekintetében jelen tanulmány szerzője a korabeli katolikus publicisztikában nyomon követhető befogadástörténet alakulását célozta meg, szigorúan ügyelve arra, hogy e szóban forgó recepciótörténet a vonatkozó nemzetértelmezés által fölvetett problémák történeti kontextusába illeszkedjék. A dolgozat keretei között széles körben alkalmazott magyarázó lábjegyzetek maguk is döntően utóbbi célt hivatottak szolgálni. Szerző konklúziója szerint a neonacionalizmus által fölvetett szempontok katolikus publicisztikai befogadástörténete alapvetően egyetértő hozzáállást tanúsít, ám bizonyos kérdések megítélésének tekintetében azon konzervatív látószög ütközött ki értékelésükben, amely a gyakorlatban de facto épp legfőbb kerékkötője lett a klebelsbergi reformkonzervativizmus valódi érvényesítésének.

Kulcsszavak: katolicizmus, közéleti, publicisztika, Klebelsberg Kunó, neonacionalizmus, nemzeti-konzervatív, kultúrpolitikus, identitásdiskurzus, reformkonzervativizmus, ideológia, nemzeti liberalizmus, keresztény-konzervatív, kultúrfölény, integrális revízió, fajvédő mozgalom, keresztény-nemzeti gondolat, katolikus sajtó

Pétsy Zsolt Balázs

DZERZSINSZKIJ ÖRÖKSÉGE

Jelen történelmi esszében Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij történelmi szerepét, örökségét, valamint a csekizmus kifejezés tartalmát járom körbe, egyéni szempontú megközelítéssel, ugyanakkor történelmi tényekkel alátámasztva. Kiindulópontom, hogy a szovjet állambiztonság egykori vezetőjének történelmi szerepét (utóhatását) érdemes időben és térben tágabban, vagyis a szovjet típusú diktatúrák létrejöttétől egészen azok bukásáig megvizsgálni. Az esszében továbbá külön kitérek a magyar vonatkozásokra is.

Kulcsszavak: Dzerzsinszkij, CSEKA, csekizmus, csekista, állambiztonság, Szovjetunió, szovjet típusú diktatúra

Purcsi Adrienn – Berta Kristóf

„TUDJA MILYEN NAGY TEMETÉSEM LENNE, HA MEGHALNÉK?”

Adalékok Szabó Dezső József körüti emléktáblájának elhelyezéséhez

Szabó Dezsőt nem csupán a Horthy-korszakban, de napjainkban is gyakran titulálják megosztó személyiségnek, ám mindemellett politikai, szellemi jelentősége vitathatatlan. Írásunkban röviden, de annál átfogóbban igyekszünk személyiségén és a rá ható eszméken, irányzatokon,

személyeken kívül azt is bemutatni, hogy ő maga miként hatott. A József körüti emléktáblája ennek tökéletes példája. Az emléktábla a Nemzeti Parasztpárt nevéhez kötődik, amelynek tagjait többségében népi írók adták. Szabó Dezső egész életében azt a közeget kereste, amely nyitott volt az ő gondolataira, képes volt vele teljesen azonosulni. A politikai pártok között nem talált magának erős támogatóbázist, ám a fiatalok, a fiatal népi írók személyében annál inkább.

Kulcsszavak: két világháború közötti Magyarország, Horthy-korszak, Szabó Dezső, népi írók, Nemzeti Parasztpárt, emléktábla

Timári Krisztián Attila

EGY LELKES JOZEFINISTA MUNKÁSSÁGA

Johann Michael Schweighofer és az utolsó törökellenes háború

A Habsburg Birodalom szempontjából az utolsó törökellenes háború (1788-1791) idején a publikum tájékoztatása soha addig nem látott szintre lépett. A hírlapok és újságok mellett az érdeklődő olvasó különféle nyomtatványok, röpiratok és brosrák segítségével tudta végig követni az eseményeket. A háború nyomtatványait átvizsgálta a legtermékenyebb és leggyakrabban feltűnő név: Johann Michael Schweighofer. Bár az életéről viszonylag kevés információ áll rendelkezésre munkáiból azonnal kiderül, hogy a Habsburg Birodalom és a II. József iránt elkötelezett jozefinistáról van szó. A kiváló kapcsolatokkal rendelkező szerző gyakran olyan információkat osztott meg az olvasóközönséggel, amivel páratlanná vált a tájékoztatás terén. Másrésztől gyakran csak sablonosan írt, ahol a korabeli sztereotípiákat mutatta be. A differencia a nyomtatott munkái között jól érezhető, amiért csak részben felelős a cenzúra. A publikáció olyan kérdéseket próbál tisztázni, miszerint Schweighofer a publikum számára releváns információkat osztott meg és a munkáiból tisztán átlátható a háború menete vagy ezek az írások inkább kecsegtető címmel rendelkeztek, de kevés tartalom tekintetében csupán átlagosak.

Kulcsszavak: sajtó, nyomtatványok, háború, Habsburg Monarchia

Vendriczki Róbert

NAGYFÜGEDI KRÓNIKA

Szülőfalum társadalma és gazdasága a hosszú 19. században

Nagyfüged a XIX. században töretlenül fejlődött – nőtt mind az állattállomány, illetve a művelés alá bevont területek nagysága, mind pedig a lakosság lélekszáma. Fejlődése csúcspontját a 40-es évek jelentették, hiszen ekkor vált a választókerületi központtá, és gazdasága teljesítő képességét is ekkor érte el. Ennek eredményeként megkapta a Nagyközség címet is. Nagyfügedre is hatottak az országot ért külpolitikai történések és a lakosság a korszak nagy háborúiból is szép számmal kivette a részét. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a település veszített jelentőségéből és stagnálás jeleit mutatta.

Kulcsszavak: Nagyfüged, fejlődés, gazdaság, társadalom, választókerület, nagyközség, háború, Osztrák-Magyar Monarchia, stagnálás

Zmák Tamás

BURJÁN KÁROLY ÉS MIKLÓSSY ISTVÁN SZABADKÖMŰVESELLENES PUBLICISZTIKÁJA

A tanulmány Burján Károly és Miklóssy István budapesti gimnáziumi tanárok szabadkőművesellenes publikációjáról ad áttekintést az 1910-es évekből. Burján Károly *A keresztyénség és a magyarság veszedelme* c. esszéjével, valamint a Bangha Béla-féle *Magyar Kultúra* folyóiratban publikált cikkeivel vált szélesebb körben ismertté. Munkáiban a szabadkőművesek, radikálisok, szabadgondolkodók tevékenységét elemezte a maga értelmezései szerint. Miklóssy István a *Veszedelmes tünetek iskoláinkban; A szabadkőművesség önleplezése* és a *Nyílt interpelláció...* című írásaival kívánta az országos közvélemény figyelmét a szabadkőművesség magyar oktatásügyi rendszerben történő pozíciószerezésére irányítani. Munkám kidolgozásához korabeli sajtóanyagok, a fent felsorolt nyomtatott források, iskolai értesítők, illetve vonatkozó szakirodalom feldolgozását alkalmaztam. Kezdeti hipotézisem szerint a két tanár szabadkőművesellenes irodalma önmagában csak felszínesen értelmezhető.

Ezt igazolom Burján és Miklóssy intézményi környezetének ismertetésével, valamint a korabeli tanító- és tanártársadalom gazdasági, politikai feszültségforrásainak bemutatásával. Összességében a két tanárember „szabadkőműves veszedelemről” alkotott képe önmagán túlmutatott; a korabeli Magyarország kríziseinek leegyszerűsített manifesztációjává vált.

Kulcsszavak: Burján Károly, Miklóssy István, szabadkőművesség, Bangha Béla, Magyar Kultúra, tanártársadalom, magyar oktatásügy, Kelet

ABSTRACTS

ABSTRACTS IN THEOLOGICAL STUDIES

Remonda Rofaiel

ETHICAL AND BIBLICAL REFLECTIONS ON REFUGEE AND MINORITY ISSUES: GLOBAL AND EGYPTIAN PERSPECTIVES

This paper explores the ethical and biblical aspects of refugee and minority issues, in both the global and Egyptian contexts. Drawing upon biblical examples of migration, refugees, and minorities, we aim to understand how these narratives ethically and practically influence Christian ministry. By embracing these implications, we will delve into fulfilling the call to love our neighbors and create a more just and compassionate world, considering the responsibilities of Christian organizations and individuals in responding to their needs.

Keywords: refugee issues, ethical perspectives, biblical narratives, Christian ministry, minority rights, global perspectives on displacement.

ABSTRACTS OF LEGAL SCIENCE STUDIES

Csaba Cservák

CHAPTERS FROM THE LEGAL HISTORY OF POPULAR REPRESENTATION

Around the world we can face with a big diversity in the electoral systems. The most defining principle of plurality systems is individual competition between candidates. Relative majority possesses centuries-old roots in Britain. The absolute majority voting systems can be placed into two categories. Within certain limits governments have the right to determine how many votes a single citizen is allowed to cast, and how. Therefore, we can also find majority-, proportional- and preferential electoral systems around the world. Single- and multiple-vote systems are neither unfamiliar. The virtues of proportionality and choice between individuals are organically conjoined in the vote-transfer system.

Keywords: majority voting, preferential system, premium list, vote-transfer, personalised PR-system (in Germany), Hungarian electoral model

Csaba Cservák

THE HISTORICAL CONSTITUTION

a kind of unique legitimacy and a particular division of powers

The three basic types of legitimacy are traditional, charismatic, and rational legal. In the past, legitimacy of tradition was typical. Present days, the legitimacy of rationality is typical. The divided power is necessarily restricted which is a prevention of the abuse of power and an institutionalized form of the protection against autocracy. The great oracle Montesquieu distinguishes the legislative power, the power which falls within the scope of international law and executive power related to civil law issues. For several aspect in the theory of the distribution of power, it may be more appropriate to use the concept of the separation of the functions of power instead of the concept of the separation of powers. Hungary had a specific constitution: the Historical Constitution based on the Holy Crown. According to this, the Holy Crown serves as the material embodiment of the supreme power of the state and sovereignty. Historic constitutions are also commonly referred to as unwritten constitutions, as opposed to written constitutions, which form the other major category.

Keywords: legitimation, division of power, branches of power, Historical Constitution, doctrine of the Holy Crown, sovereignty, nobility

György Tamás Farkas

POSSIBILITIES OF GROUPING THE SPECIAL ELECTORAL RULES FOR THE PARLIAMENTARY
REPRESENTATION OF MINORITIES BASED ON ACTIVE AND PASSIVE SUFFRAGE

The literature on special electoral rules for minorities typically either groups the models of some countries on the basis of the guaranteed mandate versus the preferential mandate or highlights a specific electoral instrument (e.g. "preferential threshold") and makes a grouping on this basis. Special electoral rules for minorities are designed to help them to be more effectively represented in elected bodies. The target audience of special electoral law is therefore the minority itself, as a defined electoral community. For this reason, at the grouping, of the special electoral rules for the parliamentary representation of minorities I have approached the issue essentially from the point of view of minority voters, i.e., from the point of view of how minority voters exercise their electoral rights when casting their vote when exercising their right to vote, in comparison with non-minority voters.

Keywords: constitutional law, electoral law, minority law

Róbert Holló

JUDICIAL SYSTEM OF THE INDIAN NATIONS

Tribal Courts in the United States

This paper discusses the role of the Indian tribal courts and the Courts of Indian Offenses in the resolution of disputes between Indian and non-Indian persons on various Indian reservations in the United States. Tribal courts are operated by Indian tribes under laws and procedures enacted by the tribe or incorporated into the tribe's own legal system, which are often similar to or different from the laws and procedures of federal and state courts. Most tribes receive funding from the Department of the Interior to operate their judicial systems, although many tribes fund it with their own resources. The Courts of Indian Offenses are special courts operated by the U.S. Department of the Interior and the Bureau of Indian Affairs on certain reservations. These courts operate under the federal provisions of Volume 25 of the Code of Federal Regulation and are therefore often referred to as "CFR" courts. There are currently approximately 150 tribal courts in the United States and approximately 20 CFR courts.

Although Native peoples resort to a variety of other methods to resolve their disputes, including traditional dispute resolution methods, some of which have been incorporated into tribal justice systems, this paper focuses primarily on the formal justice systems.

Keywords: *Lakota, Sioux, BIA, CFR, tribal court, Crow Dog, jurisdiction, Native American*

László Horváth

THE MAIN ISSUES OF BOSNIA-HERZEGOVINA'S ELECTORAL SYSTEM

Can the Challenge be Overcome?

The analysis, using the descriptive method, focuses on a long-standing issue in Bosnia and Herzegovina, related to the country's electoral system and its national minority aspects. It is clearly visible that the Dayton Agreement is now more of an obstacle to the country's development than a facilitator, as it created a state structure and electoral system that is unable to provide adequate answers to contemporary challenges. However, the solutions are still not outlined. Due to the characteristics of the electoral system, the lower and upper house parliaments, as well as the state and entity governments, are formed along ethnic lines, following a well-known practice, conserving and anticipating the political actions and scenarios already experienced in the past. The basic problem is that, despite the expectations of the international community and individual local actors, there is currently no likelihood of politicizing beyond the ethnic principle or raising the state interest to at least the same level as the ethnic interest. Nonetheless, this could be the sole opportunity to escape the present challenging situation. Behind the issues related to state-life – like the structure of the state, the constitutional division of powers, the state-level election law and the resulting Sejdic-Fincicas – without any exceptions originated from ethnic differences and mistrust. However, it may be regarded as a positive and hopeful development that occasionally the parties, albeit with extremely changing dynamics, manage to line up behind such “national or supranational issue” as joining the European Union. Consequently, this could be a breakthrough point for national minorities that are currently barely visible.

Keywords: Bosnia-Herzegovina, parliament, electoral system, national minorities, democracy

Dávid Keskeny

AGGRESSIVE COMMERCIAL PRACTICES IN CONSUMER PROTECTION

The study and interpretation of consumer protection and aggressive commercial practices is a critical challenge for modern society. As a legal and ethical principle, consumer protection aims to protect consumers from harm caused by aggressive advertising and practices other than fair commercial practices. Aggressive commercial practices are designed to influence consumers and often subordinate their interests to their own benefit. This academic study seeks to understand the nature and effects of aggressive commercial practices and the consumer protection measures that are used to counter them. There are many forms of aggressive commercial practices, including false advertising, misleading information, push selling, manipulative pricing, and emotional manipulation. These practices are often deceptive and can lead to consumer loss, emotional distress and loss of trust. The investigation of aggressive commercial practices is also of paramount importance because in the modern global economy consumers are highly dependent on a wide range of products and services. The proliferation of online commerce and electronic media has further increased the opportunities and scope for aggressive commercial practices, making the development and implementation of consumer protection measures and legislation even more urgent. The aim of the study is to explore in depth the different forms of aggressive commercial practices, their effects on consumers and the market, and possible ways to protect against them. The research will also use case studies, statistical data and legal analysis to fully understand the picture. The importance of consumer protection measures and their positive impact on society will also be highlighted, while pointing to further opportunities and challenges for improvement in this area. The results of this study can help to understand aggressive commercial practices, reduce their impact and promote consumer protection in global markets.

Keywords: Consumer protection, Aggressive sales techniques, Unfair trading practices

Edina Lajos

A BRIEF CONSTITUTIONAL HISTORY OF EUTHANASIA IN HUNGARY

In Hungary, the health law does not legalize euthanasia. A doctor may not hasten the death of a patient by either active or passive behavior. In Hungary, the matter was first referred to the Constitutional Court in November 1993. In the petitioners' view, the Health Care Act unconstitutionally restricts the right to self-determination of incurable patients. For a long time

the Court did not rule on the merits of the case. The Constitutional Court eventually rejected all the applications and ruled that the challenged legal provisions were constitutional. Euthanasia, according to some critics, affects the whole person and therefore cannot be restricted. In AB 24/2014 (22 July), there is no longer any trace of a chiseled fundamental rights rationale, and the majority reasoning states that there is no link between the state's duty to protect life and the guarantees that ensure the patient's freedom of choice.

Keywords: active euthanasia, passive euthanasia, constitutional review, right to self-determination, assisted suicide, state's duty to protect life, guarantees of fundamental rights

Edina Lajos

PAPER ON THE INTERPLAY OF PUBLIC AND PRIVATE LAW EXPERIENCES

The theory of atypical electoral systems can be a lesson for civil law (company law). The block voting system used in civil law and Hungarian municipal law could be replaced by 'restricted voting'. This would create more opportunities for minorities to get in. In a vote-transfer system, candidates would be ranked and then a quota calculated in this way would be used to fill the multiple seats. It is not simply a proportional system, we can say, but a very specific, complex, weighted method of calculation that takes into account voters' secondary preferences. Public law could also learn from the experience of private law. The exclusion of members from parliamentary groups could be modelled on the exclusion of members known in company law. The protection of minorities in economic law is also instructive. While public law rules promote the inclusion of minorities in particular bodies, company law rules give an already established minority the rights to adjust majority decision-making under the general rule. Also, the logic of arbitration in some cases could be considered to be etalon in relation to public law adjudication. A realistic alternative in such cases could be to have the elected independent members nominate the chair.

Keywords: public law, private law, civil law, local government, electoral systems

Adrienn Ronga

THE RIGHT TO HUMAN DIGNITY AS A GENERAL PERSONAL RIGHT AND THE PROHIBITION OF
TORTURE

The topic of my thesis is the right to life and the right to human dignity. In my opinion, the right to life is the starting point of the "heart chakra" of fundamental rights, since life, human existence itself is a necessary prerequisite for the existence of any other fundamental right. In my study, I examine the content and relationship between the right to life and the right to human dignity. In conclusion, it can be said that the practice of the Constitutional Court and the provisions of the Basic Law clearly believe that soul and body are inseparable from each other, the right to life is considered to be one of the manifestations of human dignity, so they are indivisible and unlimited, for this reason the derivation of unwritten rules from the concept of basic rights and from the text of the constitution, it undoubtedly requires intellectual effort during judgment and judicial application of law.

Keywords: constitutional law right to life, right to human dignity, general personality right, prohibition of torture

Milán Töreki

ATTEMPTS TO DEFINE THE CONCEPT OF MONEY AND ITS RELATIONSHIP WITH THE STATE AND
PUBLIC ADMINISTRATION

What is money? Why is gold valuable? Why can we pay with a small piece of paper or a plastic card? What is economy? What is the real value assessor? These are the questions which have been asked by many, and nobody has managed to give a short answer. The mysticism surrounding money and man's wish to own it has permeated both our society and how we organize the state. However, this did not develop in the modern eras, but is as old as humanity, only the objective manifestations of it, value assessment has changed during the decades. In my short study, following a short historical overview, I will try to define the impossible and summarize through which scientific disciplines we can describe money as a phenomenon. I will proceed first by examining legal, then economic and sociological aspects. Concerning legal aspects I have taken into consideration relevant legal regulations and their interpretations. Finally, I will attempt to create my own definition of money. In creating my own definition, I proceed primarily by taking into consideration administrative law and the aspects of organizing

the state. My theory is that the definition of money itself is subjective, and the aim of my study is to summarize and induce debate and raise new ideas.

Keywords: value assessor, history of law, monetary law, administrative law, Georg Simmel, definition of money, organization of the state, money in sociology

Ouk Varinic

THE ROLE OF DUE PROCESS AND THE IMPORTANCE OF PROCEDURAL FUNDAMENTAL RIGHTS IN
HUNGARIAN LAW

This study examines the role of the principle of fair trial in the Hungarian legal system. The study focuses on the theoretical part, but practical elements also emerge in the study, mainly in the field of criminal law. My main aim with this paper is to prepare an article that deals primarily with the conceptual elements of fair trial, the theoretical and philosophical foundations and historical parts of the right to a fair trial, combining issues arising in criminal practice. Each chapter has been prepared specifically to familiarize the reader with different aspects of fair procedure and to help him recognize the significance of this fundamental procedural right. The fundamental right to a fair trial has not yet been fully accepted by the Hungarian constitutional literature. Although some pioneering work has already been written, most textbooks on constitutional law interpret only substantive fundamental rights, and commentary literature has largely been indebted to mapping the fundamental segments of this law and summarizing them for the legal public. Despite the fact that the right to a fair trial guaranteed by the Fundamental Law plays a prominent role in Hungarian constitutional court practice, therefore its impact on ordinary court practice and its practical significance are outstanding, therefore this article deals specifically with the theoretical parts of this principle, since there is no proper practice without theory. At the same time, a legal system can be said to have the fullest respect for fundamental rights if the legislation fully complies with constitutionality and is applied accurately and properly by the courts (or, more broadly, by law enforcement bodies).

Keywords: fair trial, constitutional complaint, constitutional court, fundamental right, procedure law

Dániel Szűcs

EXPLORING THE HISTORICAL ROOTS OF HUMAN TRAFFICKING, OR THE STATUS OF SLAVES IN
ANCIENT ROME

This paper delves into the historical depths of the institution of Roman slavery in order to explore the roots of the crime of human trafficking. By dissecting each aspect, the author seeks to shed light on the enduring legacy of exploitation, while also providing an opportunity to discuss how the ancient tradition has evolved over millennia into the crime of trafficking, incompatible with fundamental human values, that continues to plague the world today. A key starting point is that slavery was an integral part of this ancient social concept. By exploring the socio-cultural, economic and social dimensions, this study aims to shed light on the systematic dehumanization that slaves suffered in antiquity. The thesis focuses on key aspects of Roman slavery, such as issues of personal status, the wide spectrum of ways in which enslaved status was aroused and ended, the sometimes inhumane living conditions, and the role of the state and society in perpetuating the institution. Drawing parallels between the treatment of slaves and the situation of victims of trafficking today, the past casts a rather large shadow over the present. The aim of the historical inquiry is to draw attention to the persistence of human trafficking and to call for continued vigilance and action in the perpetual struggle against human rights violations.

Keywords: exploitation, inhuman treatment, forced labour, human trafficking, slavery, antiquity

ABSTRACTS IN HISTORICAL STUDIES

Anna Mérés – Ferenc Pálházy

THE TAXPAYING SOCIETY OF SZOLNOK AND THE NATIONAL CENSUS IN 1828

The main aim of the study is to analyze how the tax-paying society of the relatively important settlement looked like at the beginning of its development and to give a basis for the reconstruction of the society of Szolnok. This is the period when the rural town was a part of the county of Heves and Külső-Szolnok, and the radical changes in its landscape had not begun (river regulation, building of the railway network). After coding the digitized document, *Conscriptio Regnicolaris* and *Rectificata Conscriptio Regnicolaris*, we did a descriptive statistical analysis in JASP version 0.16.4.0. The results of these analysis are published to illustrate the taxpaying society of Szolnok. The census provided a relatively accurate picture of the individuals and their household situation and composition. The study describes the sizes of the households in Szolnok, the status of the taxpaying heads of the households, their house ownerships, occupations, and livestock. Using the available data, we describe a method of identifying spousal relationships, also we attempt to resolve one of the previously unknown notations.

Keywords: national census of taxpayers in 1828, taxpaying society, Szolnok, occupational distribution, household composition

Ádám Papp

ABOUT THE RECEPTION OF THE CATHOLIC PRESS OF NEO-NATIONALISM IN KLEBELSBERG

In the light of articles in Catholic Review

The aim of this study is to examine how and in what form the Catholic public media of the 1920s interpreted Kuno Klebelsberg's neonationalist conception of nationhood. In examining this issue, the author of this paper also included materials of "secondary" significance that were not written specifically by the aforementioned cultural politician, but by his contemporary intellectual companions. The reason for this can be indicated in the fact that Catholic publicists of the 1920s, confirming the hypothesis of the author of this paper, saw in organic continuity the Klebelsberg texts related to the identity discourse in question, as well as the writings of Gyula Kornis, which also thematically fundamentally explored the questions of Hungarian national action alternatives after Trianon. With regard to the working method, the author of the

present study aimed at the development of the history of reception that can be traced in contemporary Catholic journalism, strictly taking care that this reception history fits into the historical context of the problems raised by the relevant national interpretation. The explanatory footnotes, widely used in the framework of the thesis, are themselves intended to serve the latter purpose. The author concludes that the Catholic history of publicistic reception of the aspects raised by neo-nationalism shows a fundamentally unanimous attitude, however, in their assessment of certain issues, the conservative perspective that emerged in their assessment was the de facto main obstacle to the real enforcement of Klebelsberg reform conservatism.

Keywords: catholicism, public, publicity, Kuno Klebelsberg, neonacionalism, national-conservative, cultural politician, identity discourse, reform conservatism, ideology, National liberalism, Christian-conservative, Cultural superiority, Integral revision, racist movement, Christian-national thought, Catholic press

Zsolt Balázs Pétsy

THE LEGACY OF DZERZHINSKY

This historical essay explores the historical role and legacy of Felix Edmundovich Dzerzhinsky and the meaning of the term Chekhism, from an individual perspective, but with historical facts to back it up. My starting point is that the historical role of the leader of the Soviet state security should be examined in a broader temporal and spatial perspective, i.e. from the emergence of Soviet-style dictatorships to their fall. In the essay, I also discuss the Hungarian aspects.

Keywords: Dzerzhinsky, Dzierżyński, cheka, chekism, chekist, state security, Soviet Union, soviet-type dictatorship

Aдриenn Purcsi – Kristóf Berta

„DO YOU KNOW, WHAT A GREAT FUNERAL I WOULD HAVE IF I WOULD DIE?”

Data to the placement of Dezső Szabó's memorial tablet at the József Boulevard

Dezső Szabó is often described as a divisive figure, not only during the Horthy era but also today, but his political and intellectual significance is indisputable. In our article we will try to present briefly, but in a more comprehensive way, not only his personality and the ideas, trends and persons that influenced him, but also how he himself influenced. His memorial tablet on József körút is a perfect example of this. The memorial tablet is associated with the National

Peasant Party, whose members were mostly folkish writers. Throughout his life, Dezső Szabó sought a public that was open to his ideas and able to identify with him completely. He did not find a strong support base among the political parties, but he did find a strong support base among young people, young folkish writers.

Keywords: world wars, Hungary, Horthy-era, Dezső Szabó, folkish writers, National Peasant Party, memorial tablet

Krisztián Attila Timári

AN ENTHUSIASTIC JOSEPHINIST

Johann Michael Schweighofer and the Last Turkish War

From the point of view of the Habsburg Empire, the last war against the Turks (1788-1791) saw an unprecedented level of public information dissemination. In addition to newspapers and magazines, interested readers could follow the events through various publications, pamphlets, and brochures. Johann Michael Schweighofer, the most prolific and frequent name to appear in the war's printed materials, was significant. Although relatively little information is available about his life, it is immediately clear from his work that he was a Josephist committed to the Habsburg Empire and Joseph II. As an author with excellent contacts, he often shared information with the reading public that made him unrivalled in the field of information dissemination. On the other hand, he often wrote in a clichéd manner, presenting stereotypes of the time. The difference between his printed works is very noticeable, for which censorship is only partly responsible. The publication attempts to clarify questions such as whether Schweighofer shared information relevant to his audience and whether the course of the war was clearly transparent from his works, or whether they were rather blandly titled but merely average in terms of content.

Keywords: press, print, war, Habsburg Empire

Róbert Vendriczki

THE CHRONICLE OF NAGYFÜGED

Society and Economy of My Native Village in the Long 19th Century

Nagyfüged continued to develop continuously in the 19th century, economically, the number of livestock and the size of the cultivated areas increased, and socially, the population increased. The peak of its development was the 1840s, as it became the center of the electoral district and its economy reached its full potential. As a result, it also received the title of the large village. Nagyfüged was also affected by the foreign policy events affecting the country, and the population took part in the great wars of the era in large numbers. After the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy the village also lost its importance and showed signs of stagnation.

Keywords: Development, economy, society, constituency, large village, war, Austro-Hungarian Monarchy, stagnation

Tamás Zmák

THE ANTI-MASONIC PUBLICISM OF KÁROLY BURJÁN AND ISTVÁN MIKLÓSSY

The study gives an overview of the anti-Masonic publications of Károly Burján and István Miklóssy, teachers of a Budapest high school in the 1910s. Károly Burján became more widely known by his essay *The Danger of Christianity and Hungarianism* and his articles published in Béla Bangha's *Magyar Kultúra* magazine. In his works he analysed the activities of Freemasons, radicals and freethinkers according to his own interpretation. István Miklóssy wanted to draw the attention of the national public opinion to the positioning of Freemasonry in the Hungarian educational system with his writings entitled *Dangerous Symptoms in Our Schools; The Self-Exposure of Freemasonry and Open Interpellation...* For the elaboration of my work, I used contemporary press materials, the above-mentioned printed sources, school bulletins and relevant literature. My initial hypothesis is that the anti-Masonic literature of the two teachers can only be interpreted superficially in itself. I justify this by describing the institutional environment of Burján and Miklóssy, and the economic and political tensions of teachers of that time.

Overall, the two teachers' picture of the "Masonic menace" went beyond itself; it became a simplistic manifestation of the crises of contemporary Hungary.

Keywords: Károly Burján, István Miklóssy, freemasonry, Béla Bangha, Magyar Kultúra, teachers' society, hungarian education, Kelet

SZERZŐINK

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba: PhD tanszékvezető, egyetemi tanár Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet, Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszék

dr. Cservákné Lajos Edina: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Dr. Farkas György Tamás: PhD, adjunktus Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet, Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszék

Farkas Péter: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, főlevéltáros, MNL Somogy Vármegyei Levéltára

dr. Holló Róber: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

dr. Horváth László: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

dr. Keskeny Dávid: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Mérés Anna: osztatlan tanárszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

dr. Ouk Varinic: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Pálházy Ferenc: történelem mesterszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Papp Ádám: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Pétsy Zsolt Balázs: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Purcsi Adrienn: történelem mesterszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Remonda Rofaiel: teológia mesterszakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem

dr. Ronga Adrienn: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Alapjogvédelmi szakjogász képzés (LL.M.) hallgató

Steiner-Farkas Júlia Eszter: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola

dr. Szűcs Dániel: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi
Doktori Iskola

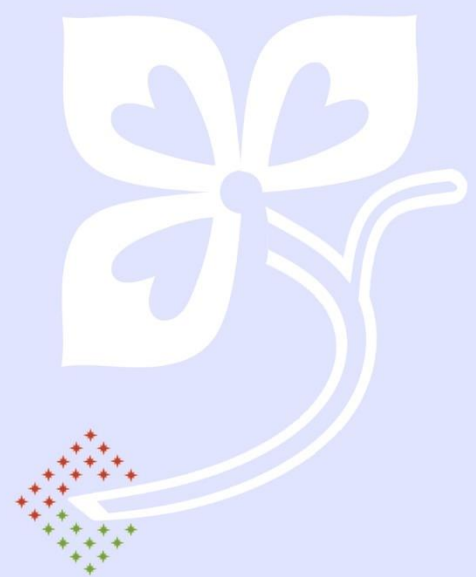
Timári Krisztián Attila: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Doktorandusz Önkormányzat tag, KRE-DIt szerkesztő

dr. Tőreki Milán: doktorandusz, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi
Doktori Iskola

Vendriczki Róbert: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi
Doktori Iskola

Zmák Tamás: doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi
Doktori Iskola

ISSN 2630-8711

KRE-DIt